950.
yıl

Kutadgu Bilig ve Türk-İslam Kimliği

Editör

Prof. Dr. Mehmet Günenç

İSTANBUL
TİCARET
ODASI
1882

KÜLTÜR VE SANAT YAYINLARI
YAYIN NO: 2019 – 3
İSTANBUL, 2019

Copyright © İTO (İstanbul Ticaret Odası)

Tüm hakları saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü, yazarın ve İTO'nun önceden yazılı izni olmaksızın mekanik olarak, fotokopi yoluyla veya herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Eserin bazı bölümleri veya paragrafları, sadece araştırma veya özel çalışmalar amacıyla, yazarın adı ve İTO belirtilmek suretiyle kullanılabilir.

ISBN: 978-605-137-745-2 (Basılı)
ISBN: 978-605-137-746-9 (Elektronik)

İTO Çağrı Merkezi
Tel: (212) 444 0 486

İTO Yayın Kurulu
İsrafil Kuralay
İbrahim Doğan Salman
Doç. Dr. Nihat Alayoğlu
Şükrullah Dolu
A. Erdem Kiracı
Tolunay Dayı

Odamız yayınlarına tam metin ve ücretsiz olarak
internetten ulaşabilirsiniz.
www.ito.org.tr

Proje ve Konsept
İstanbul Edebiyat Derneği

Editör
Prof. Dr. Mehmet Günenç

Tashih ve Redaksiyon
Özlem Günenç

Sanat Yönetmeni
Ferda İdemen

Yayına Hazırlık
Alioğlu Yayınevi
Çatalçeşme Sk. Üretmen İş Hanı Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (212) 511 29 23

Baskı ve Cilt
Eylül Ofset Mat. Rek. Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Litros Yolu 2. Matbaacılar Site si No: ZB 2 Maltepe-Zeytinburnu/İstanbul
Tel: 0212 674 62 47
Sertifika No: 25806

بسم الله الرحمن الرحيم

Bismillahirrahmanirrahim

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla"

İSTANBUL EDEBİYAT DERNEĞİ
İSEDER
2005

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 6

EDİTÖRDEN 11

Yusuf Has Hâcib ve Değersizleştirilen Kutadgu Bilig
Yüksel Kanar 20

Türk-İslam Ahlak Tasavvurunun Oluşumunda Kutadgu Bilig'in Rolü
Doç. Dr. Aygün Akyol 50

Kutadgu Bilig'de Halk Kavramı
Dr. Özlem Bağdatlı 70

Kutadgu Bilig'deki Tevhid Bağlamında Tanrı Tasavvuru
Prof. Dr. A. Azmi Bilgin 90

Modern Uluslararası Sisteme Karşı Kutlu Bir Düzenin Kaynağı Olarak Kutadgu Bilig
Doç. Dr. Muhammet Savaş Kafkasyalı 112

Kutadgu Bilig'de Mutluluk ve Hizmetkâr Liderlik Anlayışı
Dr. İlhami Fındıkçı 134

Kutadgu Bilig Geleceğimize Dair Bir Kaynak Mıdır?
Prof. Dr. Altan Çetin 162

Kutadgu Bilig ve Siyasetnâme'de Diplomasinin İncelikleri
Prof. Dr. Ahmet Kavas 186

Kutadgu Bilig Çerçevesinde İnsanın Dönüşümü
Prof. Dr. Mehmet Günenç 200

Yusuf Has Hâcib'in Ahlak ve Siyaset Felsefesi
Prof. Dr. Habip Türker 224

TAKDİM

Her milletin, zamanın değersizleştirici ve eskiticiliğine karşı kıymetinden hiçbir şey kaybetmeden ilk günkü tazeliği, doğruluğu ve yol göstericiliğiyle ayakta duran başyapıtları vardır. Bu eserlerin temel özelliği, milletlerinin yazıldıkları tarihe kadar olan birikimini ihata edip sonrasına da yön veren bir içerik ve irfana sahip olması, halkına adaletle mevcudiyetini devam ettirmesini sağlayacak evrensel yaşayış ve yönetim ilkelerini tavsiye etmesidir.

Yusuf Has Hâcib'in yazdığı ünlü eseri de bu niteliklere sahiptir. Onun için adını *Kutadgu Bilig* koymuştur. Günümüz Türkçesine "Mutluluk Veren Bilgi" diye aktarılan bu ismi, bazı uzmanlar, 'Kut' sözcüğünün 'iktidar ve egemenlik' anlamına da geldiğini belirterek, "Devlet Yönetme Bilgisi" olarak çevirirler. Bu haliyle *Kutadgu Bilig*, geleneğimizde oldukça önemli bir yer edinen siyasetname kültürünün önemli bir yapı taşıdır. Bu önemli eserimiz, 'Mutluluk' ile 'Devlet Yönetimi' arasında bir bağlantı kurması sebebiyle de değerini her dönem muhafaza ederek, bugüne ve yarına ışık tutmaktadır."

Kutadgu Bilig, 11. yüzyılda yazıldı, bizler ise 21. yüzyıldayız. Üzerinden yaklaşık bin yıl geçmesine rağmen Türklerin İslam'la tanışma sürecinin sonlarında kaleme alınan ilk manzum siyasetname olma özelliğine

sahip bu eser, bulunduğu coğrafyanın tüm kültürel kodlarından istifade etmiştir. Ayrıca hem düşünsel tarafı, hem üslubu bakımından özgünlüğü ve farklılığı yakalamış bir eser olması, onun değerini daha da arttırmaktadır. Yusuf Has Hâcib, yüzyıllar boyunca Türklere ve insanlığa yol gösteren bu eserinde, iyi bir yönetimin formülünü verir. Bu formülün temel bileşenleri 'anlayış ve bilgi'dir. "Dünyayı elde tutmak için insanın anlayışlı olması ve halkı itaat altına almak için de bilgili bulunması gerekir" diye yazar.

Onun ifadeleri sadece yönetimde başarının nasıl elde edileceğini değil, 10 asır sonra bile hayatımıza nasıl düzen vereceğimize dair tavsiyelerle doludur. Sözgelişi şöyle yazar: "Ömrümü gaflet içinde geçirdim. Gençliğimi boş yere harcadım. Aç gözlülükle topladığım dünya malı artık beni terk ediyor. Yokluk içinde gidiyorum. Başkalarını çok defa elimle ve dilimle incittim. İşte ölüm geldi, yakama yapıştı, nefesimi kesiyor."

Yusuf Has Hâcib sadece bu ibareleriyle bile, insanlık tarihinde ölümsüz ve kalıcı bir yer edinmeyi hak ediyor. Çünkü bu cümlelerde sadece dünya hayatını terk etmekte olan bir insanın son sözleri yoktur. Aynı zamanda insanın içiçe yaşadığı tabiatla, birlikte olduğu insanlarla ilişkilerini temellendiren bir bakış açısı da vardır. Bu yaklaşımın günümüzde de bizi kuşatmasını, yeni nesillerimize ulaşmasını diliyorum.

Kutadgu Bilig'in değerini bilenler arasında UNESCO da bulunuyor. UNESCO, "Kutadgu Bilig'in Yusuf Has Hâcib tarafından Yazılışının 950. Yıl Dönümü" sebebiyle 2019 yılını anma ve kutlama yılı ilan etti. Böylece Kutadgu Bilig'in evrensel değerinin bir kez daha altı çizilmiş oldu.

İstanbul Ticaret Odası olarak biz de yazılışının 950. yıldönümü olan 2019 yılında Kutadgu Bilig'in önemini anlatan ve çeşitli fikir ve bilim insanlarımız tarafından yazılan makalelerden oluşan bu eseri yayınlamaktan kıvanç duyuyoruz. Türk-İslam kültürünün başyapıtı niteliğindeki bu öncü eserin yaygınlaşıp anlaşılması yolunda 'doğru' bir iş yapıyor, 'doğruluğun' daim olmasına gayret ediyoruz. Yusuf Has Hâcib'in dediği gibi *"Doğruluk yüzünden gök ayakta durur."*

Saygılarımla,

Şekib AVDAGİÇ
İstanbul Ticaret Odası
Yönetim Kurulu Başkanı

Burana Minaresi, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'in doğusunda yer alan Tokmok şehrinde bulunuyor. Minare, geçmişte en önemli ticaret yollarının başında gelen İpek Yolu üzerindedir. Bugünlerde tekrar hayata geçirilmesi gündemde olan İpek Yolu'yla beraber kadim medeniyetler de tekrar canlanır mı?

Yusuf Has Hâcib'in tek resmi bugün
1000 SOM'luk Kırgız parasının üzerinde yer almaktadır.

Türkistan'ın kalbi Tanrı Dağları.

Balasagun'da BALBAL ornekleri

Balbal, Orta Asya Türkleri'nde, ölen savaşçının mezarının etrafına koyulan ve öldürdüğü düşmanları üzerinde simgeleyen taştan yapılmış heykellere denilir. Diğer kültürlerden ziyade Türklerde mezar taşlarına verilen önemin kaynağının balballar olduğunu söylemek yanlış olmaz...

Issık Göl, Kırgızistan

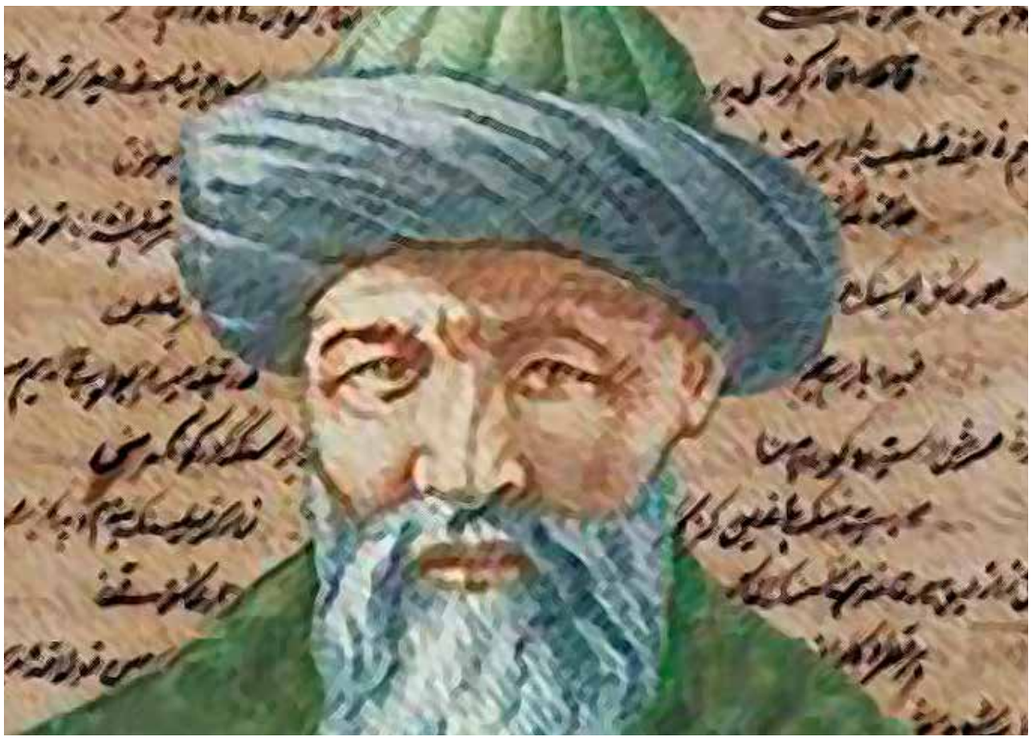

950. yıl
Kutadgu Bilig
ve
Türk-İslam Kimliği

Editörden...

Kutadgu Bilig'e ilişkin olan elinizdeki bu yayın, UNESCO'dan gelen bir yazıyla başlayan sürecin sonucudur. UNESCO özel olarak elinizdeki yayını yapmamızı istemiyordu ama böyle bir değere sahip olduğumuzu bize hatırlatıyordu.

Bu hatırlatma İstanbul Edebiyat Derneği'nin (İSEDER) son yıllarda yaptığı faaliyetlerin bir bakıma taçlandırılması anlamına geleceği için de Dernek Başkanı Mehmet Yalman Bey ve Dernek Başkan Vekili Kemal Çiftçi Bey tarafından desteklendiğinde yola çıkmak dışında bize pek bir alternatif kalmadı. Ne mutlu ki, bu yola girmeyi isteyen birilerini arayan bir kurumla karşılaşmak nasip oldu. İstanbul Ticaret Odası'na bu teklifi götürdüğümüzde bize memnuniyetle destek olacaklarını belirttiler. Onlara müteşekkir olduğumuzu belirtmek isterim.

"Ölüm, Allah haricinde bütün varlıkların karşılaşacağı temel bir durum, o halde; yaratılmış varlığın kaderi olarak telakki edilebilir."

Dolayısıyla, İstanbul Edebiyat Derneği bize böyle bir görevi verdiğinde duyduğumuz şaşkınlığı itiraf etmemiz gerekir. Bir tarafta neden böyle bir işin aklımıza gelmediği duygusu, diğer tarafta da eseri okumaya başlayınca giderek fark ettiğimiz derinliğin yarattığı şaşkınlık...

Aslında şaşkınlıktan ziyade mahcup olmaktan bahsetmek gerekir. Çünkü geçmişi gelenek haline getirecek bir eserin derinliği var Kutadgu Bilig'de. Geçmişimizdeki bu derinliği bir felsefe hocasının fark etmemesi ve dolayısıyla milletine aktarmayıp gelenekselleştirmemesi hicap duyulmasını gerektirir. Geçmiş ancak belirli eserler ve kişilikler üzerinden gelenek haline gelir. Böylece geleneği olanın bugün canlı olabilecek bir kimliği de olur. Kutadgu Bilig, bir yöneticiye hitaben yazılmıştı ama yöneticiye ölüm karşısında aciz olduğunu hatırlatıyordu. Bu hatırlatma çok temel bir varlık durumuyla yani fanilikle ilgiliydi. Bana kalırsa, faniliğin ölümle ilişkisinin iyi bir biçimde anlaşılması gerekir. Ölüm, varlığın nasıl olduğunun anlaşılması üzerine değerlendirilmesi gereken bir insanlık durumudur. Bu nedenle "Fanilik, ölümlülüğümüzün idrakidir." dersek, sanıyorum ki yanılmış olmayız.

Ölüm, Allah haricinde bütün varlıkların karşılaşacağı temel bir durum, o halde; yaratılmış varlığın kaderi olarak telakki edilebilir. Ama ölümlü olduğu üzerinde düşünerek bir bilinç inşa etmesi gereken varlık insandır. Bu nedenle de yöneticiye yapılan bir uyarı olsa da her insanın hesabını yapması gereken bir sorunu çaresiyle beraber önümüze bırakmıştır Yusuf Has Hâcib. Ayrıca, ilginç bir biçimde faniliği hatırlatmasıyla faniliği aşan bir manayı bize sunar bu yazılı eser.

İnsanın idrakinin gelişmişliği acizliğini fark etmesiyle yakından ilgilidir. Faniliğini fark eden insan bu manayı yazıya döktüğünde daha bir derinleşir. Şu sözde yer alan manaya hayran olmamak mümkün müdür:

"İlim bir lücce-i bî-sahildir. Onda âlim geçinen cahildir."

Urfalı Nabi'nin bu veciz sözlerini dikkate alacak olursak her yazının eksik kalacağını itiraf etmemiz gereklidir. Aslında her yazı, düşüncenin eksikliğinin insanın kendi kendisine göstermesi açısından bir aynadır. Yine de karşılıklı konuşmadan farklı olarak yazı dediğimiz ayna, zamana meydan okur. Evet gerçekten de *scripta manent*

verba volent... Bunun yanında her yazı da insanın eksikliğini kapatıp ister düşüncenin, ister insanın olsun, kemale ermesini sağlar. O halde Kutadgu Bilig, insanın kemale ermesinde bir **şah-eserdir**. Çünkü bugün bizlerin Kutadgu Bilig'i temele alarak yazılar yazmamızın nedeni bu eserde insanın oluşunun nasıl telakki edilmesi gerektiğine ilişkin kaynağın bahşedilmesiyle ilgilidir. "Kalemi kuvvetli" ifadesinin ne anlama geldiğini çeşitli şekillerde düşünebiliriz. Bunlardan biri de yazanın yazarken daha iyi bir düşünme sergilemesidir. Ne var ki, yazan birisi olarak kendimin değil, yazının ya da kalemin içinde saklanmış bir kuvvetin olduğuna inanıyorum. Ayette geçtiği üzere "O, kalemle insana öğretendir." Bunun için müellif, büyük âlim Yusuf Has Hâcib'e kalemi eline aldığında herhangi bir eser değil bir kaynak eser yazmak bahşedilmiştir.

> "Kutadgu Bilig, kültürel tarih şuurumuzun oluşmasında bir başlangıcı temsil eder."

Buraya kadar yazdıklarımızdan bu yayını neden Türk-İslam kimliğiyle ilgili hale getirmek istediğimiz önemli ölçüde anlaşılmış olabilir. Yine de biraz daha iyi açıklamak gerekir.

Türk-İslam kimliği tarihsel bir kimliktir. Yani Türklerin İslam'la müşerref olmasını ifade ettiği gibi, Türklerin İslam'ı kavrama biçimi olduğunu da vurgular. İslam dinînin bu özelliğini önemsemek gerekir. Arapların bir İslam kavrayışı olduğu gibi Perslerin de bir İslam kavrayışı söz konusudur.

Türkler İslam dinîyle tanıştıklarında kendi törelerini terk etmek gereğini duymamışlardır. Türklerin başka dinlerle karşılaştıklarında aynı durumdan o kadar rahat söz edemiyoruz. Örnek olarak, Avarların Hıristiyanlığı ya da Hazar Türklerinin Yahudiliği kabul ettiklerinde kimliklerini kaybetmelerini verebiliriz.

Tarihsel olan bu vakalardan hareket ettiğimizde kimliğimizi doğru bir biçimde inşa etmeye başlayabiliriz. Şuurun oluşmasında eğer kendisini inşa etmek ve bulmak isteyen bir kimlikten bahsedeceksek bunun başlangıcının da aynı şuur tarafından bir esere, bir kişiye, bir olaya dayanması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Kutadgu Bilig, kültürel tarih şuurumuzun oluşmasında bir başlangıcı temsil eder. Kuran-ı Kerim ve Resul-ü Ekrem (sav) temel bir başlangıçtır. Aynı biçimde olmasa da yine Dede Korkut Destanı da bir başlangıcı; kimliğin başlangıcını ifade eder. Nasıl ki kimlik bir anda oluşmayıp çok boyutlu bir sürece ihtiyaç duyuyorsa, bir milletin kimliğinin de uzun bir süreci ve birçok boyutu olan bir havuzdan beslenmesi gerekir. O halde Kutadgu Bilig, kimliğimizi oluşturmada hangi boyuttan etki etmiştir ve etmelidir sorularını sormak durumundayız.

Özellikle ikinci soru ilginç gelebilir. Ama geçmişiyle bağlantısını kaybetmiş ya da bu yolda şaşırmış olan bizlerin neden etkilenilmesi gerektiğinin hesabını iyi yapması elzemdir. Bu sorulara hakkıyla cevap vermek için Kutadgu Bilig'in kendisini nasıl bir zemin üzerinde sunma imkânı bulduğuna bakılması gerekir.

Aslında Karahanlılar Türklerin tarih sahnesine farklı bir biçimde çıkışını ifade ederler. Karahanlılar, İslam dinîyle tanışan Orta Asya'nın bu dinî kabul eden ilk Türk Devletidir. Kutadgu Bilig'i de bu kabul edişin bir ürünü olarak okumak mümkündür. Müellifin *Has Hâcib* unvanını alması da muhtemelen bu İslami dünyaya girebilen bir eseri yazabilen bir insana verilen değeri ifade eder. Entelektüel anlamda bu etkinin Aristoteles felsefesinin

İslam dinîyle yorumlanmış İbn Sina'yla alakalı olduğunu söylemek mümkündür.[1] Bu bir vaka olmuş olsa da eserin içeriği bizi daha ince bir değerlendirme yapmaya muhtaç bırakmaktadır. Çünkü eserde yer alan bu dünyanın geçiciliği gibi temel bir mefhum, ne Aristoteles'in ne de İbn Sina'nın felsefesinde belirleyici değildir. Fakat düşüncenin istikameti çoğu zaman o düşünceyi ortaya koyanın değil, onu okuyanın elindedir. Bu okuyansa genelde çağın ruhu denilen şeydir. Böylece Aristo felsefesi, Plotinus'un mistik felsefesiyle ayrı bir şekil kazandığında karşımıza İbrahimî dinler tarafından yorumlanmaya daha müsait bir yapı ortaya çıkmıştır. Bir diğer husus, Kutadgu Bilig'in bu dünyanın geçiciliğini vurgulayan, devlet yönetimini dikkate alan taraflarıyla ilgilidir.

> "Hayatımda bu sözleri söylediğim zaman, sene dört yüz altmış iki idi. Bu sözleri tam on sekiz ayda söyledim; sözleri toplayıp, derleyerek, seçtim ve ayırdım."

Eserde temel olarak vurgulanan hususlardan biri bu dünyanın bir bakıma yetersizleştirilmesidir. Bu yetersizlik nihilistlik ve asketikliğe savrulma tehlikesini yaşayacak boyutta olmuştur. Karahanlılardan sonra gelen Ahmet Yesevi de buna benzer bir mistikliği içinde barındırmaktadır. Buna karşın bu türden bir mistiklik gerek Türklerin dinamik genel duruşuyla, gerekse Anadolu'da Yunus Emre'yle kimliğini bulan insan ve doğa sevgisiyle neredeyse tezatlık oluşturmaktadır. Elbette İbn Arabi-Konevi-Mevlana hattının, bu ayrı gelişimin oluşmasında etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında miadını doldurmuş Orta Asya coğrafyasının ve sosyolojisinin yarattığı psikolojinin Kutadgu Bilig'in meydana getirilmesinde etkisi olduğunu söylememiz gerekir. Halbuki Anadolu gibi farklı bir coğrafyayı sahiplenmek için bir Yunus Emre'ye ihtiyaç vardır.[2]

Bir diğer önemli husus, Türklerin İslam dinîyle kendilerini özdeşleştirmeleri o derece yoğundur ki bir Arapla ya da İranlıyla mukayese edildiğinde Türklük kendisini İslamiyetle tanımlar. İlginç olan bu durumu daha iyi açıklamak gerekirse, Türkler, Hıristiyanlık ya da Yahudilikle değil de İslamiyetle ünsiyet kurmuşlardır. Daha önce onların bu iki dine girmeleri onların kimliklerini ortadan kaldırmışken İslamiyet tam olarak kimlik kazandıkları bir din olarak yerleşmiştir. Araplarda ya da İranlılarda bu türden bir kimlikleştirme vuku bulmamıştır. Örnek vermek gerekirse, bugün bir Hıristiyan Arap'tan bahsetmek mümkündür. Ama Hıristiyan bir Türkten bahsetmek mümkün değildir.[3] Bunun bir çok nedeni olabilir. Yine de nasıl Hıristiyan devletlerin Türklerle savaşmaları *Avrupalı* kimliğini oluşturduysa[4], aynı mücadelenin diğer tarafında yer alan Türklerin de kendi kimliklerini İslamla özdeşleştirmelerine neden olmuştur.

Türklerin göçebe olmalarının yanında birçok devlet kurduklarını biliyoruz. Bu onların kaotik değil, dinamik bir yapıya sahip oldukları anlamına gelir. Dinamik bir yapı belli açılardan kuvvetli olmanın yanında söz konusu yapının belirli bir yere doğru istikamet kazanmaya yani gelişmeye yönelik duyduğu ihtiyacı ifade eder. Bundan dolayı, Türklerin göçebeliği basit bir göçebelik değil, bir arayıştır. Nitekim göçebe olarak nitelendirilen Türkler, töreye yani kuvvetli bir ahlak anlayışında bu arayışa sahip olmuşlardır. Böylece Türklerin ahlak anlayışının değiştirilmesi yerine derinleşmesi ya da bir hadiste

1 Fuad Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesi*, (İstanbul: Alfa, 2019), s.37.
2 Ayrı bir değerlendirme için bkz. Yalçın Koç, *Anadolu Mayası*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2019)
3 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008), s.20-23.
4 Warvick Bell, *Arabistan'dan Öteye*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, (İstanbul: Ayrıntı, 2014), s. 162-163.

belirtildiği üzere güzelleştirilmesi olan İslam dinîyle de izdivaçları söz konusu olmuştur.

Kutadgu Bilig bu açıdan bakıldığında derinleşme boyutuna karşılık gelir. Ahlakın güzelleşmesi ve derinleşmesiyse insanı mutluluğa götürmesidir. Nitekim Kutadgu Bilig'teki bahsi geçen mutluluk yani *kut,* devletin düzeninden tutun da bir insanın veya baştaki yöneticinin mutluluğu nasıl elde edeceğine ilişkin bir yol göstermek ister. Peki ama Kutadgu Bilig'in yazarı kimdir? Yusuf Has Hâcib'in bulunduğu şehir olan Balasagun, "kaynağını Tanrı dağlarından alarak çölde kaybolan Çu (Chuisk) Nehri'nin etrafı, çok eski zamanlardan beri özellikle Türklerin oturduğu bir havzadır."

"Kutadgu Bilig, geçmişte bırakılması gereken bir eser değil; bugüne aktarılması icab eden bir eserdir. Nitekim, geleneğin inşası geçmişimizdeki eserlerin bugüne aktarılmasıyla sağlanır."

Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre Balasagun "Kuz-Balık, Kuz-Uluş veya Kuz-Ordu (kuzey şehir) adlarıyla da biliniyordu."[5] Yusuf Has Hâcib'in bulunduğu şehir yani Balasagun Türkistan'ın başşehri olacak kadar ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Zaten böyle bir eserin ancak ileri bir şehir kültüründe üretilmesi mümkündür. Bugün bozkır havasında olan Balasagun bir zamanlar farklı dinlere ev sahipliği yapan bir kültür ve medeniyet havzasıydı. Birçok katedral ve yüzlerce caminin bulunduğu şehirde onlarca medrese de bulunmaktaydı. Nüfusun İstanbul'un onda biri kadar olduğunu varsaydığımızda üniversite sayısının bugünkünden dahi oldukça fazla olduğunu düşünebiliriz. Balasagunlu Yusuf Has Hâcib'e ilişkin bilgilerimiz sınırlı. Maalesef kendisi hakkında yazdıklarının dışında pek bir bilgimiz yok. Sözü ona bırakarak devam etmek gerekirse: "Hayatımda bu sözleri söylediğim zaman, sene dört yüz altmış iki idi. Bu sözleri tam on sekiz ayda söyledim; sözleri toplayıp, derleyerek, seçtim ve ayırdım." Eserini hicri 462 yılında yazıp Karahanlıların Hakanı Süleyman Arslan Hakan oğlu Tavgaç Uluç Buğra Han'a sunduğunda 50 yaşlarında olduğunu yine kendisi belirtiyor. Bu eserin takdiminden memnun olan Han da ona *Has Hâcib* unvanını layık görmüştür. Dolayısıyla miladi 1019 yılında doğmuş olması muhtemeldir. Mesnevi tarzından "feûlün feûlün feûlün feûl" vezniyle yazılmış olan bu değerli eser, sonradan ilave edilmiş olanlarla birlikte 6722 beyitten oluşmaktadır. Bu eseri sunduktan sonra en fazla 10 yıl daha yaşadığı varsayıldığında onun hayat serüveninin 1019 ile 1080 yılları arasında olduğunu söyleyebiliriz.

Belirttiğimiz üzere Yusuf Has Hâcib eserini zamanın nazım anlayışına uygun bir biçimde aruz vezniyle yazmıştır. Eserin orjinal dilinin Karahan Türkçesi olduğunu biliyoruz. Ne var ki bu dilde yazılmış nüshası elimizde yoktur. Sonradan çoğaltılan üç nüshasına bugün sahibiz.Bunlar Viyana, Kahire ve Fergana nüshalarıdır. Reşid Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig'in, önce Latin harfleriyle bir metnini[6] ve daha sonra da günümüz Türkçesine çevirisini yayınlamıştır.[7] Kutadgu Bilig üzerine yayınladığımız elinizdeki esere ilişkin de bir takım bilgiler vermek gerekir. Eserimiz bu konu hakkında bilgisi olan yazar ve akademisyenlerin

5 TDV Balasagun maddesi
6 Arat, R.R. Kutadgu Bilig I, Metin, Türk Dil Kurumu, Ankara 1947
7 Arat, R.R. Kutadgu Bilig II, Tercüme, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1949

yazılarından oluşmaktadır. Söz konusu yazılarda bazı terimlerin farklı çevirilere göre farklı kullanılmasıyla karşılaşacağınızı şimdiden belirtelim. Dil sadece düşünmeyi taşımaz aynı zamanda tarihi de taşır. Bu nedenle nasıl tarihimizde birçok değişiklikler olmuşsa dilimiz de bu değişiklikleri içinde taşımaktadır. Bunları tenakuz olarak görüp kendimizi yormak yerine zenginlik olarak görmek daha faydalı olur kanaatindeyiz.

Karahanlı Türkçesiyle yazılması, daha sonra bunun farklı dillere çevrilmesi aradan geçen zamanda kendi dilimizde yaşadığımız serüven bu karakterlerin isimlerinin belirli bir standardı olmasına imkân vermemiştir. Bu nedenle yazarlarımızın kullanılan şahıslar ve aynı kavramlar için kullandıkları farklı harf ve terimlerin rahatsızlık vermemesini umuyoruz. Şimdi yazarlarımızın makalelerine ilişkin olarak kısa birer takdimde bulunmak istiyorum.

> "Eserler, özellikle yazılı olanları, ölmez ama unutulabilir. Kutadgu Bilig'in 1000. yılında Türk-İslam ruhunun tekrar hatırlanmasını ve böylece canlanmasını temenni ediyoruz."

Sayın Yüksel Kanar'ın tafsilatlı yazısı kendi içinde bize bütünüyle Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hâcib'i sunmaktadır. Eser ve müellifi, bir çok açılardan tetkik edilerek ortaya konulmuştur sayın Kanar tarafından. Ayrıca gerek ulusal gerekse uluslararası alanda Kutadgu Bilig'e ilişkin olarak yapılan değerlendirmeleri Kanar'ın değerli yazısında bulmak mümkün.

Bunun yanında vurgulanan en önemli hususlardan biri eserin siyasetname kategorisinde değerlendirilerek düşünce tarihi içinde sıradanlaştırılmasıdır. "Halbuki eser derinlik açısından Platon'un "Devlet" ya da Makyavelli'nin "Prens" adlı eserlerinden hiç de daha az kıymette değildir."

Doç. Dr. Aygün Akyol, Türk-İslam ahlak tasavvurunda Kutadgu Bilig'in nasıl bir rol oynadığını analiz etmiştir. Akyol, ahlakla sürdürülen bir yaşamın hem bu dünyada hem de öte dünyada kut'u yani kalıcı mutluluğu getireceğini Kutadgu Bilig çerçevesinde vurgulamaya çalışmıştır. Bunun yanında Türk milletinin ahlak tasavvurunun İslam'la olan uyumunun da önemine işaret etmiştir. Ahlak temelli dinî yaşayışın din istismarına ve yanlış dinsel yorumların önüne geçeceği ortaya konulmuştur.

Akyol, yazısında ahlakın kadim kavramları çerçevesinde günümüzü aydınlatmaya çalışmaktadır. Akıl, mutluluk, hikmet gibi kavramların hem Türklerin hem de İslam'ın içinde olduğunu ve bunların bir arada olmasının da daha büyük bir anlam oluşturduğunu göstermektedir. Bu anlamıyla Akyol, Türk-İslam ahlak anlayışında önemli bir merhale olan tasavvuf açısından da Kutadgu Bilig'i değerlendirmiştir. Kalbin karşılığı olarak kullanılan gönlün önemine ve işlevine yer verilmektedir. Nitekim bu anlayışta uzlete çekilme açısından değil tasavvufi ve inançları olsa da gönül kişisinin hizmet etmeye devam etmesi nasıl mümkün olur sorusuna cevap arandığı gösterilir. Ayrıca Türk-İslam ahlak anlayışının dengeli yapısının korunması Akyol'a göre vahhabilik ve selefîlik gibi aşırı yaklaşımlardan uzak durulmasını da sağlamaktadır.

Dr. Bağdatlı'nın çalışmasının, bir Kutadgu Bilig incelemesi olduğunu söyleyebiliriz. Dr. Bağdatlı tarafından bu eserde

halk bağlamında geçen ifadelerin ne anlamda kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Avam ile havas arasındaki fark, yönetici ile yönetilen arasındaki farka işaret eder. Bu bağlamda bir diğer ayrım da kul ile hür insan arasındadır. Kul hizmet ederken, hür olan hizmet edilendir. Dr. Bağdatlı'nın yazısında, bunların yanında, halkı oluşturan kesimlerden örnek vermek gerekirse efsuncuların, şairlerin, çiftçilerin tanımlandığını görürüz. Yazı bu tasniflerle Platon'un devlet olarak çevrilen meşhur eserinde inşa edilen yapının benzerini ortaya koymaktadır. Yönetici ve halkın uyumunun yani halkın kendi sınırlarını ve işlevlerini fark etmesi üzerine kurulu olan düzenin önemine vurgu yapılır.

"İslami kavramların yine Karahanlı Türkçesindeki karşılıklarını bulmak da mümkün."

Prof. Dr. Azmi Bilgin'in yazısı, akademik anlamda değerlendirilmesi gereken bir yazıdır. Aslında konunun tevhid ile ilgili olması herkesi ilgilendiren bir önemde olduğuna işaret etmektedir. Buna karşın yazı tevhid kavramı çerçevesinde Karahanlı Türkçesiyle tetkiklerde bulunduğundan akademik bir yazıdır. Bu da yazıya ayrı bir değer katmaktadır. Bu açıdan yazıda Türklerin kendi törelerinde nasıl tevhid inancına yakın olduklarıyla ilgili açıklamalarla karşılaşıyoruz.

Ayrıca İslami kavramların yine Karahanlı Türkçesindeki karşılıklarını bulmak da mümkün. Bu hususun özellikle dil tarihi açısından önemli olduğunu söylememiz gereklidir.

Doç. Dr. Muhammet Savaş Kafkasyalı'nın yazısı, müesses nizama karşı çıkan modern dönem anlayışının yarattığı tahribata karşı Kutadgu Bilig'i bir değer olarak teklif etmektedir bizlere. Modern Uluslararası Sistemin kendi içindeki düzeninin önümüzü; geleceğimizi yok eden işleyişini açıklayan Kafkasyalı, bu açıklamanın üstüne Yusuf Has Hâcib'in eserinin değerlendirilmesine geçmektedir. Modern Uluslararası Sistem'in ortaya koyduğu düzen, Kafkasyalı'nın yazısından hareket edecek olursak zâlimlerin zulüm sistemidir. Yazının genelinden çıkarılacak olan husus da bu anlamda şudur: Zâlim bir sistem devamını sağlamak için elindeki kuvveti arttırmak ister ve bu da onun daha da zâlim olmasına neden olan bir kısırdöngüyü yaratır. Bu anlamda Kafkasyalı'nın yazısı söz konusu kısırdöngüye maruz bırakılan insan ve doğanın durumuna işaret etmiş olur. Çıkara dayalı bir ilişki sistemi yerine Kutadgu Bilig'deki ahlaka dayalı bir ilişki sisteminin önemini böylece anlamış oluruz.

Dr. İlhami Fındıkçı'nın zarif bir üslupla yazdığı yazısı, liderin nasıl bir bakış açısına sahip olması üzerine yoğunlaşmıştır. Sayın Fındıkçı'ya göre liderlik, halkın hizmet beklentisi çerçevesinde devletin başında olmaktır. Yoksa liderlik, halkı kendisine kul etmek anlamına gelmemektedir. Bunun yanında liderin kut yani mutluluğu elde etmesinin de tam olarak bu hizmetten geçtiğini vurgular Fındıkçı. Bir çok yazıda da vurgulandığı gibi bir diğer önemli husus da bu dünyanın faniliğine kapılmamak için öte dünyanın mutlaka dikkate alınmasının gerekliliğidir.

Prof. Dr. Altan Çetin'in yazısı klasik bir makale olmanın ötesinde değerlendirilmelidir. Çetin'in yazısı akademik nesnel bir yazı olmaktan ziyade uyarı ve serzeniş yazısıdır. Yitirilen değerlerin kaybedilmemesi gerektiğine ilişkin olarak Kutadgu Bilig değerlendirilir. Bu açıdan bakıldığında Kutadgu Bilig sadece geçmişte kalmış bir eser değil, bugüne aktarılması gereken bir eserdir. Dil, din, kültür, siyaset açısından ihtiyaç duyduğumuz birçok yaklaşımın zeminini bu eserde bulabileceğimizi hararetle

belirtmektedir yazarımız. İlginç olan nokta, bu yaklaşımın Kutadgu Bilig'in müellifi tarafından da neredeyse bin yıl önce gösterilmiş olmasıdır. Belki de aradan geçen bin yılda Altan Çetin'in yaptığı uyarı, milletimizin tekrar silkelenip ilerlemesi için oldukça yerinde olacaktır.

> "Kutadgu Bilig sadece geçmişte kalmış bir eser değil bugüne aktarılması gereken bir eserdir."

Akademisyen ve diplomat Prof. Dr. Ahmet Kavas'ın yazısı bugün de Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu önemli bir hususa dikkat çekecek bir değerdedir.

Kavas, elçilerin nasıl seçilmeleri ve seçildikten sonra hangi özelliklere sahip olmaları gerektiği hususunda bizleri bilgilendirmektedir. Bunu yaparken yazısında çok önemli bir devlet adamı olan Nizamülmülk ve onun değerli eseri "Siyasetname"den örnekler vermektedir.

Burada önemli olan husus bu iki eserin dikkate alınarak Türk milletinin köklü bir geleneğe sahip olduğunun anlaşılmasıdır. Özellikle Batılı değerlerin her yere sirayet ettiği bir dünyada diplomaside geleneklerimizde yer alan değerlere dönmek oldukça önem arz etmektedir. Sayın Kavas'ın yazısı bu hususta, sanıyoruz ki deneyimlerinden hareketle, dikkatli olunması gerektiğini vurgulamaktadır.

Prof. Dr. Habip Türker'in çalışması bizim bu yayını yapma amacımızı daha iyi vurgulaması açısından değer verilmesi gereken bir yazı olarak görülmelidir. Türk-İslam kimliğini vurgularken yapmaya çalıştığımız gibi kendisinden; kendi dinamizminden hareket etme gücünü bulan bir millet doğru bir biçimde ilerleme imkânına da sahip olur. Sayın Türker bu yaklaşım içinde, Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hâcib'in değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Buna göre Kutadgu Bilig'i sadece edebi bir eser olarak görmek onun içine nüfuz edememek anlamına gelir. Ayrıca Yusuf Has Hâcib'i de sıradan bir şair olarak görmek de yanlış olur.

Çünkü siyaset ve ahlak felsefesi açısından diğer düşünce tarihindeki eserlerle mukayese edildiğinde, Yusuf Has Hâcib'in, eserinde konusunu inşa etmesi birinci sınıftır.

İstanbul Edebiyat Derneği'nin yürütücülüğüyle, İstanbul Ticaret Odası'nın himayeleriyle başlatılan bu çalışmanın, Kutadgu Bilig'in şu ana kadar ihmal edilmiş ölçütümüz olduğunu hatırlatma yolunda bir başlangıç olmasını temenni ediyoruz. Aynı zamanda nitelikli bir üniversite sahibi olarak ilim yolunda önemli bir sorumluluk üstlenen İstanbul Ticaret Odası'nın başta yönetim kurulu başkanı Sayın Şekib Avdagiç ve başkan yardımcılarından Sayın İsrafil Kuralay olmak üzere değerli yöneticilerine Türk-İslam kimliğimize ilim yoluyla yaptıkları katkıdan dolayı şükranlarımızı sunarız.

Umuyoruz ki, 50 yıl sonra yazılışının Bininci Yılında Kutadgu Bilig, elinizdeki eserden çok daha iyi birçok eserle değerlendirilir.

Prof. Dr. Mehmet Günenç

Kutadgu Bilig'in Herat (Viyana/Avusturya) nüshasının başında Uygur harfleriyle Tevhid türünde yazılmış şiirin ilk 10 beytidir.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, O'ndan yardım dileriz

Ezeli olan Tanrı'nın adıyla söze başladım. O benim türeten, besleyen, bağışlayan Rabbimdir. Çok hamd ve on binlerce sena kadir ve bir olan Tanrı'yadır. O'nun için yokluk yoktur. Yağız yeri, mavi göğü, güneş ve ay ile geceyi, yaratılmışları, zamanı, zamaneyi ve bugünü yarattı. Bu bütün her şeyi istedi ve yarattı. İstediği her şey için sadece "Ol!" dedi. Bunun gibi bütün yaratılmışlar O'na muhtaçtır. Kimseye muhtaç olmayan yalnız Tanrı'dır. O'na bir ve eş yoktur.

Ey kuvvet sahibi, kadir ve ebedi olan Tanrı! Sen'den başkasına bu ad yakışmaz.Yücelik Sana'dır, büyüklük Sana'dır. Sen'den başka Sana eş ve denk yoktur. Bütün her şeyden önce Sen gelirsin. Sana bir başka denk düşünülemez. Sen'in birliğin nesnelerden değildir. Bu gücün bütün her şeye yetti. Ey ebedi Tanrı! Kuşkusuz Sen teksin. Katılmaz, karılmaz sayıya istisnasın. Ey ebedi ve büyük (Tanrı!) Şüphesiz Sen birsin. Varlığın saymakla hesaplanamaz.

Yusuf Has Hâcib ve Değersizleştirilen Kutadgu Bilig

Yusuf Has Hacib and Trivialized Kutadgu Bilig

Yüksel KANAR

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

1953 Elbistan/K.Maraş doğumlu. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirdi. Aynı bölümden yüksek lisans diploması aldı. *Çağımızın Batıl İnançları, İbadet, Batı'nın Doğusu ve Abbasi Devrimi, Bağdat ve Beytü'l-Hikme, İktidar ve Adalet, Felsefe Disiplinleri* (basılmamış) *Eminönü Camileri* (komisyon), *Kendinî Yazan Ağaç* (komisyon) gibi telif eserleri bulunuyor. Ansiklopedi maddeleri ve Diriliş, Yönelişler ve Yedi İklim gibi çeşitli dergilerde yazılar yazdı. Değişik sempozyumlarda bildiriler sundu. İnternet sitesi Ulu Kanal'da yazılar yazıyor. Karl Vorlander'in *Felsefe Tarihi,* Ahmet İzzet Paşa'nın iki ciltlik hatıraları *Feryadım,* M. Şemseddin Günaltay'ın *İslâm'da Tarih ve Müverrihler,* Cami Baykurt'un *Trablusgarb'tan Sahra-yı Kebir'e Doğru,* Henri Nivet'in *Balkan Haçlı Seferi ve Türklerin Felaketi,* Ferit Kam'ın *Vahdet-i Vücud* ve Ahmet Cavdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiya* ve *Tevarih-i Hulefa,* T. W. Arnold'un *İslâm'ın Yayılış Tarihi* gibi Osmanlı Türkçesinde yayınlanmış birçok metni günümüz Türkçesine aktardı. Çocuk kitapları yazdı.

Yusuf Has Hâcib ve Değersizleştirilen Kutadgu Bilig

Yusuf Has Hacib and Trivialized Kutadgu Bilig

Yüksel KANAR*

Abstract

Kutadgu Bilig was written in 11th. Century, within the reign of Karahanli State after joining Turks the Islamic circle. In Kutadgu Bilig, which is one of the most important works of cultural history, through four concepts which was symbolized by four heroes, Yusuf Has Hacib displays a strong social and state philosophy. Generally this important work, whichs is written with the enthusiasm of being in a new religion, was regarded and examined as a classical work in Turkology or as book of goverment. Thus, although there are quite important literature about it we can't say that Yusuf Has Hacib and his work sufficiently evaluated in our history of thinking.

Keywords: Karahanli, transition period, Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, book of goverment

Öz

Kutadgu Bilig, Karahanlı Devleti döneminde, Türklerin İslâm dairesine girişinden sonra 11. yüzyılda yazılmıştır. Kültür tarihimizin önemli eserlerinden Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hâcib, dört kahraman tarafından simgelenen dört kavram etrafında toplum ve devletin düzenlenmesini amaçlayan güçlü bir devlet ve toplum felsefesi ortaya koymaktadır. Tamamen yeni girilen dinîn heyecanıyla yazılan eser, şimdiye kadar genellikle sadece bir Türkoloji klasiği yahut siyasetname olarak görülmüş ve bu açılardan incelenmiştir. Hakkında çok şeyler yazılmış olmasına rağmen, Kutadgu Bilig ve onun yazarı Yusuf Has Hâcib, henüz tefekkür tarihimizin genel çerçevesi içine layıkıyla yerleştirilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Karahanlılar, geçiş dönemi, Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, siyasetname,

* Yazar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, yukselkanar54@gmail.com

1. Karahanlılar Hakanlığı, dokuzuncu yüzyılın ortalarından (840), on üçüncü yüzyılın başlarına kadar (1212), Orta Asya'da Tanrı dağları çevresinde ve Maveraünnehir'de, Kansu'dan Aral Gölü'nün batı kıyılarına kadar uzanan geniş bir alanda hüküm sürmüş ilk Müslüman-Türk devletidir. Gazneliler gibi, sadece hükümdar hanedanının değil, devletin dayandığı halk kitlesinin de Türk olduğu bu devlet, Hakanlılar adıyla bağımsız bir orduya sahipken, hakanları Satuk Buğra Han'ın İslâmiyeti kabul etmesi ve Abdülkerim unvanını almasıyla Orta Asya'da halkı Türk olan ilk Müslüman devletini kurdular. Aynı yüzyılın sonlarında öteden beri savaş hâlinde oldukları Sâmânoğulları'nı kesin yenilgiye uğratarak bütün Maveraünnehir'e sahip oldular ve kısa zamanda doğu ve batı Türkistan'a hâkim büyük bir devlet kurdular.

"İslâmi-Türk çağının başlıca karakteri ise, "bozkır Türk kültürünün İslâm medeniyeti değerleri ile zenginleşmiş olmasıdır."

Onuncu yüzyıl ortalarından onbirinci yüzyıl sonlarına kadar Orta Asya'nın tek büyük devletiydiler. Üç yüzyıl Doğu Türkistan'da ve H. 380/M. 990 yılında Samanileri ortadan kaldırarak ellerine geçirdikleri Türkistan'da, Türkler arasında ileri bir Türk-İslam medeniyeti geliştirdiler. Sâmânîler, ellerinden çıkan yerleri geri almak için çalıştılarsa da bu çabaları boşunaydı: "Mâveraünnehr'in içtimai şartları tesiriyle halk, çiftçiler, âlimler yeni hâkimiyeti iyi karşıladılar."[1] Taze Türk gücünün büyük İslam medeniyet mirasıyla birleşmesi, düzenli bir ordunun ve dönemleri için oldukça ileri bir devlet teşkilâtının doğmasını sağladı. Sonuçta Kaşgar, Balasagun, Semerkand ve Buhara gibi kültür ve medeniyet merkezlerinde hummalı bir düşünce ve sanat hayatı başladı. "Hükümdarlar âlimleri, şâirleri himâye ediyor; onlara saygı gösteriyor, saraylarında yüksek mevkîler veriyorlardı. Şehirlerinde kurulan kütüphânelerde, medreselerde devamlı bir ilim ve edebiyat çalışması görülüyordu."[2]

Onuncu yüzyılda İslâm dairesine giren Türkler için, 11. yüzyılın Türk-İslâm kültürünün ilk devresini oluşturduğunu belirten İbrahim Kafesoğlu, bu yüzyılın Türk tarihinde askeri-siyasi yönden olduğu gibi, kültür tarihimiz bakımından da büyük bir gelişme devresi olduğunu ve büyük önem taşıdığını söyler. Gerçekten de "Orta Asya'da Karahanlılar, Horasan ve Kuzey Hindistan'da Gazneliler, daha batıda İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da Selçuklular gibi Türk devlet ve imparatorluklarının ortaya çıkışı Doğu İslâm dünyasında hakimiyetin Türklere geçtiğini gösteren büyük çapta tarihi oluşlardır."[3]

Bu İslâmi-Türk çağının başlıca karakteri ise, bozkır Türk kültürünün İslâm medeniyeti değerleri ile zenginleşmiş olmasıdır. Gerçekten de daha önce Samaniler döneminde (819-1005) nasıl ki Pehlevi dil ve kültürü yerini İslâmi temelli yeni İran kültürüne ve Farsçaya bırakmışsa, Karahanlılar döneminde de, İslâm medeniyeti çerçevesinde şekillenen bir Türk kültürü gelişmiştir.

Kültür ve medeniyet alanındaki gelişmeler devam ederken, askeri alanda Karahanlılar, Horasan'ı da ele geçirmek isteyip Gaznelilere yenilince, içteki karışıklıkların da etkisiyle bundan vazgeçmek zorunda kaldılar ve "Nihayet bu devlet Tiyenşan'ın her iki tarafında başlıca Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı; doğudakilerin merkezi ilkin Balasagun ve sonra da Kaşgar idi."[4] Fuat Köprülü'nün deyimiyle "İslâm medeniyetinin ve dinînin âdeta doğu bekçisi olan

1 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi,* s. 153.

2 N. S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* c. 1, s. 218.

3 İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri,* s. 3.

bu iki şube"nin her birinde birer edebiyat, kültür ve düşünce adamı, bıraktıkları eserleriyle hep anılmayı hak ederek ön plana çıktı.

Bu dönemin ilim ve edebiyatının iki önemli siması *Kutadgu Bilig* yazarı Yusuf Has Hâcib, Balasagunlu; *Divânü Lügâti't-Türk* yazarı Mahmud da Kaşgarlı idi.

"Yusuf ile Mahmud, aynı devir ve aynı muhitin yetiştirdiği Türk münevverlerinin mümessilidirler. Eserlerini birbirinden uzakta yazmış, birbirlerini tanımamış ve bilmemiş olmalarına rağmen, ikisi de aynı malzeme üzerinde çalışmışlar ve birbirini tamamlamışlardır. Bunlardan Mahmud, bilhassa dil sahasında, devri için orijinal modern bir filolog zihniyeti ile çalışan ve nisbeten yeni olan mukayeseli dil tetkiki tarihinde mühim bir yer almağa hak kazanmış olan bir Türk âlimidir. Mahmud'un alâkası yalnız dil sahasına inhisar etmemiştir.

O, Türk milleti ve Türk memleketleri hakkında tarihî mâlûmatı ihmal etmediği gibi, devri için de kıymetli müşahedelere sahiptir.

Türk dünyasının mühim bir kısmını dolaşmış, Türk halkının yaşayışını görmüş, kendisinin bizzat göremediği Türk kavim ve ülkeleri hakkında mâlûmat toplamış, geniş sahaya yayılmış olan bu kavimlerin oturdukları yerleri bir harita üzerinde tesbit etmiş ve ayrı Türk boylarının birbirleri ile olan münasebetlerini tetkik etmiştir. Eserlerine, herhangi bir sözün tevsiki için koyduğu edebî parçalar her halde yalnız bu maksatla toplanmış şeyler olmayıp, icabında müracaat ettiği ve el altında bulundurduğu eserlerden alınmış olacaktır."[5]

> Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig'de "Türklerin manevi tarafını, siyasi ve idari görüşünü ortaya koymakta."

Divan-i Lügati't-Türk adlı eserinde Kaşgarlı Mahmud'un daha çok Türk millî bünyesinin dış yapısıyla ilgilenmesine karşılık, Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*'de "Türklerin manevi tarafını, siyasi ve idari görüşünü ortaya koymakta, böylece bu iki kitap İslâm medeniyeti çevresindeki Türk topluluklarının dil ve edebiyatı ile Türk devletinin siyasi-içtimaî bünyesini tanımamız için gerekli hemen bütün malzemeyi ihtiva etmektedir."[6]

Dolayısıyla, her iki kültür adamının çalışmaları ve ortaya koydukları eserler, birbirini tamamlamaktadır. Kaşgarlı Mahmud gibi Balasagunlu Yusuf da, "milletinin tarihine ve Türk fikir mahsullerine yakından vâkıftır ve sırası geldikçe bunlardan bol bol istifade ediyor. Türklerin ictimaî teşkilâtını yakından biliyor. Gençliğinden beri Türk devleti teşkilâtı içinde mühim vazifeler görmüş ve belki de ölünceye kadar aynı teşkilât içinde çalışmakta devam etmiştir."[7]

Yusuf Has Hâcib'in hayatı hakkında çok az şey biliniyor. "Balasagun'da, soylu bir aile içinde dünyaya gelmiş, bilimi, erdemi, zühd ve takvası ile temayüz etmiş, eserini bir buçuk yılda Balasagun'da yazıp Kaşgar'da tamamlayarak (6645. Beyit) 462 (1069-70) yılında Karahanlıların hakanı Süleyman Arslan Hakan oğlu Tavgaç Uluğ Buğra Han'a sunmuştur.

Şairin kudretini takdir eden hakan kendisine 'görevlerin en incesi olan' (2484. Beyit) has hâciblik mansıbını vermiştir. Eserdeki bazı beyitlerden hareketle (365-371. beyitler) müellifin doğum yılının 1019 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir."[8] Yusuf Has Hâcib, 1070 yılında vefat etmiştir.

4 Fuad Köprülü, age., s. 145.
5 R. R. Arat, *Kutadgu Bilig I, Metin,* "Giriş", s. XX-XXI.
6 İbrahim Kafesoğlu, age., s. 4.
7 Arat, age., s. XXI.

Yusuf'un Karahanlı sarayındaki görevi olan "Has Hâciblik", Han'ın özel hacipliği görevidir. Karahanlılarda has, yani ulu hacib[9], "saray teşkilatında hükümdardan, bütün devlet teşkilatında da hükümdar ve vezirden sonra gelen en büyük makam sahibiydi. Karahanlılar'da Hâcib (tayangu) hükümdarla reaya arasında bir vasıta idi; reaya dileklerini onun aracılığı ile hükümdara iletebilirdi. Karahanlılar'ın ünlü Hâcibi Yusuf Has Hâcib, ulu Hâcibin hükümdarın ve bütün ülkenin kendisine güvenebileceği, halkın duasını alacak soyu temiz ve iyi ahlâklı bir kimse olması gerektiğini söyler. Karahanlı Devleti'nde Hâcib, idare edenin idare edilenlerle münasebetlerini düzenleyen görevlidir.

"Divan-ı Mezâlim'de onlara yol göstermek ve hükümdarın huzuruna çıkarmak da Hâcib'in en mühim görevleri arasındaydı."

Yusuf Has Hâcib, ulu Hâcibin hükümdarın gören gözü olduğunu söylerken bunu anlatmak istemiştir. Devlet ve saray görevlilerinden maruzatta bulunacak kimseleri ilk önce Hâcibin bizzat kendisi kabul eder, hazinedar ve kâtip gibi yüksek rütbeli memurlardan elbiseci ve ayakkabıcı gibi zanaatkârlara kadar herkesi dinlerdi. Bilhassa fakir, dul, öksüz ve yetimlerin istek ve şikâyetlerini hükümdara arzetmek onun başlıca vazifesiydi.

Hak talebinde bulunanları kabul ederek Divan-ı Mezâlim'de onlara yol göstermek ve hükümdarın huzuruna çıkarmak da Hâcibin en mühim görevleri arasındaydı. Huzura kabulle ilgili merasimi düzenlemek örf ve adetlerin yerine getirilmesini sağlamak da Hâcibin işlerinden sayılıyordu."[10] Yusuf Has Hâcib'in, aldığı köklü eğitimin yanında Karahanlı sarayındaki görevi ve kazandığı devlet tecrübesini birleştirerek yazdığı eseri, çağdaşı ve akranı olan, Selçuklu devletinin büyük veziri Nizamülmülk'ün (1018-1092) *Siyasetname*'sine benzetebiliriz. İkisi de, hükümdara en yakın, devletin işleyişinde etkili ve yöneticilere yol gösterici konumları dolayısıyla bir bakıma devleti yöneten kimseler olarak 11. yüzyılın bir diğer ikilisini oluştururlar.

Böylece Kaşgarlı Mahmud'la birlikte önemli bir üçlü oluşturarak bu yüzyılı belirleyen ünlü simalar halinde öne çıkarlar. *Divan-i Lügati't-Türk* 1074'te, *Kutadgu Bilig* 1069-70'de tamamlanmış, Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sinin yazımına ise 1078'de başlanmıştır.

2. *Kutadgu Bilig*'in kaynakları ve etkilenmeleri konusunda, birbirinden farklı çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İbrahim Kafesoğlu bunları, eserin niteliğinin belirlenmesinde fikir vermesi bakımından ele almaktadır.[11] Buna göre daha 1870 yılında H. Vámbéry onu "ilk defa olarak bize Türklerin içtimaî ve idarî durumlarına göz atmak imkânını veren eser" olarak sunmakta ve "esere hakim olan ruh, büyük ölçüdeki İslâm telâkkileri, yahut umumiyetle doğuda yaygın düşünceler yanında temiz ve saf Altaylı, yani Türk anlayışının yer aldığı bir ahlâkî tâlimdir.

Vaktiyle eserin Çince veya Farsça bir kitaptan tercüme veya adapte edildiğini düşünmüştüm, fakat yakından incelediğim zaman onun Türk mahsulü olduğu neticesine vardım" demektedir. 1901'de Alman O. Alberts, *Kutadgu Bilig*'i felsefî bir kitap olarak görmüş ve onda İbn Sina etkilerinin bulunduğu düşüncesiyle eseri Aristotelesci

8 TDVİA, "Kutadgu Bilig", *TDVİA,* c. 26, s. 478.
9 Kettani, Kalkaşandî'nin hicabe (haciplik) görevinden söz ederken şöyle dediğini nakleder: "Bu görev Hulefâ-yi Râşidin zamanında, halifenin kapısını koruma ve onun huzuruna girmek isteyenlere izin istemekten ibarettir." (*Kettanî, Hz. Peygamber'in Yönetimi -et-Terâtîbu'l-idâriyye-,* çev. Ahmet Özel, c. 1, s. 154)
10 Aydın Taneri, "Hâcib", *TDVİA,* c. 14, s. 509.
11 Bkz. İbrahim Kafesoğlu, age., s. 5 vd.

düşüncelere bağlamak istemiş, hatta Yusuf Has Hâcib'i İbn Sinâ'nın öğrencisi sayacak kadar ileri gitmiştir. Otto Alberts'in[12] bu konudaki görüşlerinin fevkalâde dikkat çekici olduğunu belirten Fuat Köprülü, kendisinin de büyük ölçüde katıldığı bu konuda şunları söylüyor:

"Yusuf Has Hâcib bu eserini, felsefe tarihi mütehassıslarının Ortaçağ ilminin merkez noktası saydıkları İbn Sinâ'nın vefatından 32-33 yıl sonra bitirdiğine göre, arada zaman bakımından büyük bir fark yoktur; o devirde Mâverâünnehr'de birçok İbn Sinâ talebesi bulunduğunu düşünürsek, bu faraziye daha kuvvetlenir.

"Tâlim sayesinde cahiller âlim olur, tedavi yolu ile hastalar iyi olur, terbiye yolu ile şerirler tehzib ve ıslâh olunurlar."

Esasen İbn Sinâ'nın telkin ettiği esaslarla Kutadgu Bilig ideolojisi arasında birçok belirli benzeyişler vardır. Felsefî mesleğini yaymak ve talebelerini seçerken -ehl-i sünnet ulemasının tekfirlerinden korkarak- pek ziyade ihtiyatla hareket eden İbn Sinâ gibi Yusuf da eserinin emin bir yerde saklanmasını ve ehliyetsizlere verilmemesini istemektedir. İbn Sinâ, eserlerinde misal verme usulüne nasıl sık sık başvurursa, Yusuf da daima aynı usule başvurur. Birçok benzetme ve temsillerde Yusuf, İbn Sinâ'dan ilham almıştır. Hayır'ın "ahlâkî haz" ile uyumlu olması ve mes'ud bir hayat için bu iki şartın mevcudiyeti hususunda Yusuf, üstadına uymuştur ki, bu tamamen "Aristâî" bir telâkkidir.

Yusuf'un "şer" telâkkisi de İbn Sinâ'dan farksızdır. Ona göre "şer, hayrın mutlak zıddı değil, belki ancak geçici bir tesiri hâiz ve kendisinin zabt ve idaresiyle hayrın kemâle ermesine yarayan bir engel veya noksandır." Kutadgu Bilig'de de en önce "şer amelinin cehaletten doğduğunu iddia eden tamamiyle Sokratî-Felâtûnî telâkkî" göze çarpmaktadır. "Şer" mefhumu onda asla belirli bir surette hudutlanıp temyiz edilmemiştir: Bazen hastalık, bazen levs, bazen zehir, bazen de daha başka temsiller suretinde görülüyor. "Âlim, Sâlim, Salih" mefhumuna "Cahil, Hasta, Şerir" karşılık olmaktadır. Tâlim sayesinde cahiller âlim olur, tedavi yolu ile hastalar iyi olur, terbiye yolu ile şerirler tehzib ve ıslâh olunurlar. Ana babaların evladlarını, hükümdar ve devletin, milletin ferdlerini terbiyeye borçlu ve bundan tamamiyle mes'ul olmaları tarzındaki Aristo'nun telâkkisine İbn Sinâ'da olduğu gibi bizim yazarımızda da tesadüf edilmektedir.

İçtimaî ve siyasî ahlâk hususunda da, diğer bütün meselelerde olduğu gibi, İbn Sinâ tesirleri fevkalâde bellidir. İbn Sinâ'ya göre, her siyasî cemiyet "ümerâ, rencber ve müdafi"lerden meydana gelen üç esas kısma ayrıldığı gibi Kutadgu Bilig'de de bu üçlü taksim vardır: Hükümdar, âyân ve memurin, Karabudun yani halk kitlesi. Umumî iktisad bakımından da zenginler, orta sınıf (ordu ve memurlar), fukara zümreleri mevcuddur.

Himâye ve teşvik yoluyla fukara halk, orta sınıfa, orta sınıf da biraz rahat ve huzura erince zengin sınıfa katılır ve böylece bütün millet selâmete erer. Her şeyden evvel fukara himâye edilmek ve ne orta sınıfın külfetleri bunların, ne de zengin sınıfın ağırlığı bu berikilerin üzerine yükletilmemek lâzımdır. İşte bütün bu gibi hususlar, Kutadgu Bilig ideolojisinin, şiddetle İbn Sinâ tesiri altında kaldığını göstermektedir ki, yalnız Batı değil hatta Doğu Türkistan'ın o devirdeki umumi medeniyet tarihi noktasından bunu çok tabii sayabiliriz."[13]

12 Otto Alberts'in bu konuyu ele alan "Bir Türk Lehçesi Olan Uygurca ile Yazılmış *Kutadgu Bilig*'in Şairi: İbn Sina'nın bir öğrencisi" başlıklı yazısı Mübahat Türker-Küyel tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Makalenin yazılma nedeni, yazarı tarafından, "[*Kutadgu Bilig* yazarının] İbn Sina'nın ya doğrudan ya dolaylı bir öğrencisi olduğunu açıklığa kavuşturmaya çalışacağım" diye açıklanmaktadır. Bkz. *Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi,* cilt: 1, Sayı: 1, 1986.
13 Fuad Köprülü, age., s. 169-170.

Türk edebiyatı tarihi üzerinde çalışmalarıyla tanınmış Macar bilgini J. Thury'ye göreyse *Kutadgu Bilig,* Çince bir eserin Türk bakış ve görüşüne uydurulmuş bir çevirisidir. Bu görüş aşağı yukarı Sadri Maksudi Arsal tarafından da bir başka şekilde tekrar edilmiştir. O da Thury gibi, *Kutadgu Bilig*'te Çinî Türkistan etkisinin baskınlığını savunmuştur. Ona göre, örneği "Yusuf Has Hâcib'in kullandığı ıstılahî kelimeler Yusuf'un kendisi tarafından yaratılmış kelimeler değildir. Bunlar İslâmiyetten önceki Uygur edebiyatında ötedenberi mevcut ve müstamel olan ıstılahlardır."[14]

"Yusuf Has Hâcib'in ilham aldığı ikinci kaynak şüphesiz Çin filozofu Konfüçyus'dur."

Arsal, eserde İslâmiyet etkisinin çok "sathî" olduğunu ileri sürerek, "Bu eser Şarkî Türkistan'da İslâmiyetin intişarından aşağı yukarı yüz sene geçtikten sonra yazılmış olmasına rağmen müellifin içtimai hayat, ahlâk, devlet idaresi hakkındaki fikirleri tamamile İslâmdan önceki Türklerin telâkkileridir" sözleriyle iddiasını pekiştirmek istiyor.

Buna karşılık Fuat Köprülü, bu Türk Çin'i veya Doğu Türkistan etkisi konusundaki görüşlerin yüzeyselliğini belirttikten sonra, "meselâ *Orhun Kitâbeleri* ile mukayese edilince, *Kutadgu Bilig*'de hâkim olan ideolojinin asla eski Türk ideolojisi olmadığı açıkça görünmektedir"[15] diyor. Nitekim İslâmi dönemdeki görüşlerin de aynı milletin görüşleri olduğunu unutmamamız gerekiyor.

Türklerin görüşlerinin, İslâmiyet dairesine girdikten sonra, eskiden olduğu gibi aynı çizgide gitmesi, hiçbir değişme ve gelişme olmaksızın devam etmesi eşyanın doğasına aykırıdır. Etkilenmeler, temel bazı ilkelerin korunması, bazılarının yeni gelişmeler doğrultusunda yeniden inşası şeklinde olduğunda olağan bir ilerlemeye işaret eder, ancak "tamamıyla" eski telâkkilere saplanıp kalma durumu kültürlerin çürüyüp yok olduğunu gösterir. Sadri Maksudi Arsal, Yusuf'un eserinde İbn Sina'nın değil, Farabi ve Çin filozofu Konfüçyüs felsefesinin izlerini görüyor:

"Yusuf, eserinde Han'ın mâlik olması lâzım diye ileri sürdüğü vasıflarla Farabî'nin Medinetü'l-Fadıle'sinde "Medine reisinin hâiz olması lâzım vasıflar" diye saydığı sıfatlar arasında çok büyük bir müşabehet vardır. Her iki mütefekkirin de devlet idaresinde ilmin, aklın rolü hakkındaki fikirleri hemen aynıdır. Her ikisindeki bariz hususiyet adalet iştiyakı ve zulümden nefrettir.

Yusuf Has Hâcib'in ilham aldığı ikinci kaynak şüphesiz Çin filozofu 4. Konfüçyus'dur. Biz Yusuf'un Çinceye vakıf olup olmadığını bilmiyoruz. Çince bilmese dahi, uzun zamandan beri Çin'le sıkı bir kültür münasebetinde bulunan bir kıtada Konfüçyus'un fikirlerinin yayılmış olması tabiidir.

Uygur diline birçok Çin eserinin tercüme edilmiş olduğunu da biliyoruz. Bunlar cümlesinden Konfüçyus'un eserleri tamamen değilse bile kısmen tercüme olunmuş olduğu şüphesizdir.

Herhalde Konfüçyus'un "Büyük Ders" (Tahio), "Vasatta Sebat" (Tchung Yung), bilhassa "Felsefî Sohbetler" (Lün-Yü) adlı eserlerindeki ahlâk, hukuk ve devlet idaresine dair fikirlerle Kutadgu Bilig'deki ahlâkî ve hukukî prensipler arasında inkâr olunamaz benzerlikler vardır."[16]

14 S. Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk,* s. 95.
15 Fuad Köprülü, age., s. 168.
16 S. Maksudi Arsal, age., s. 119-120.

W. Barthold, onuncu yüzyıldan itibaren İslâm dinînin yayılmaya başladığı Türkistan'da, onbirinci yüzyılda Kaşgar Hanı için yazılan Türk dilindeki ilk Müslüman eseri olarak tanıttığı *Kutadgu Bilig* için, onda tipik siyasetname kitaplarında görülen özellikleri görmediklerini belirttikten sonra şu görüşlere yer veriyor: "Orada yalnız tatsız mecazlar (meselâ şâirimiz Adalet'i *emir,* Devlet'i *vezir* olarak temsilî surette gösteriyor) ve hayattan çok uzak birtakım kuru nasihatler görürüz.

"Farabi'nin "en mükemmel şeyleri en mükemmel ilimle bilmek" olarak tanımladığı "Hikmet", Yusuf Has Hâcib'in "Kut" dediği şeydir."

Türkler'de İslâm'dan önce de *yazı* olmasına rağmen, İslâm'ın ve Fars edebiyatının tesiri o kadar kuvvetli oldu ki, İslâmiyet'i kabul etmiş olan Türkler İslâmiyet'ten önceki mâzîlerini tamâmiyle unuttular."[17] Barthold, *Kutadgu Bilig* hakkındaki bu olumsuz görüşünü bir başka eserinde de tekrarlar: "… Kutadgu Bilig'in kendi türünden Fars dilinde yazılan örneklerine göre kıymeti çok daha azdır."[18]

Görüldüğü üzere Barthold da, *Kutadgu Bilig*'in Doğu Türkistan ve eski Türk anlayışının eseri olduğunu savunanlara karşı, İslâmiyeti kabul ettikten sonra Türklerin mazilerini "tamamiyle" unuttukları gibi bir başka aşırılığa düşüyor. Yusuf Has Hâcib'in kaynakları ve etkilenmeleri konusunda en güzel yazı, şüphesiz ki Mübahat Türker-Küyel'e aittir. Küyel, özellikle Farabi etkisi üzerinde durarak, *Kutadgu Bilig*'deki fikirlerle Fârâbî'nin fikirlerinin karşılaştırılmasının, bir bakıma *Kutadgu Bilig*'in öncelleri sorununun tartışılması anlamına geldiğini belirtiyor ve bunları İslâm'dan başlatarak geriye doğru, Helen, Pers, Hint ve eski Çin'e, daha da genişleterek Fârâbî'nin aracılığıyla Mezopotamya, özellikle, Sümer etkisine kadar götürüyor.[19]

Her şeyden önce kitabın adındaki "kut" kelimesini merkeze alan açıklamalara karşı Türker-Küyel, *Kutadgu Bilig*'in Önsöz'ünde geçen Kut'un "Devlet (kuşu)" anlamının, asıl Kut'un anlamlarından sadece birisi olduğunu öne çıkarıyor:

"Kut'un Yunanca "tykhe" (Türkçesi "toka") veya Hintli "Şrigini" (Türkçesi "Kut Tengri Khatun") anlamı, Kutadgu Bilig'de geçen Kut'un asıl anlamları yanında ikinci dereceden kalır.

Çünkü bilindiği üzere, "Dawla", yalnız "turn" anlamına gelmez, "state" anlamına da gelir. Ancak Kut'a ilişkin anlamlar belirlendikten sonradır ki bir yandan "turn" anlamındaki devletin Kut sayılması yanında, Kutadgu Bilig'in temellerini oluşturan "Köni Törü" veya "Edgü Törü"nün Kut'un tâ kendisi olması, bir yandan "state" anlamındaki devletin Kut sayılması ile "Kutlu Kut" terimi ve "Kişi iki ajunnı tutsa Kut'un" (K.B., 352) mısraı anlaşılır hale gelir.

Hattâ Kutadgu Bilig'de geçmemekle beraber "İduk Kut" ve "Tanrı Kutu" unvanının da bunlarla bütünleşmesi mümkün olur."[20]

Farabi'nin "en mükemmel şeyleri en mükemmel ilimle bilmek" olarak tanımladığı "Hikmet", Yusuf Has Hâcib'in

17 Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* s. 65.

18 Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler,* s. 111.

19 Bkz. Mübahat Türker-Küyel, "*Kutadgu Bilig* ve Fârâbî", s. 220. "Çoğu yerli, bir kısmı ise yabancı olan araştırıcılar, eski Çin, Hint, İran, Hellen ve İslâm kültürlerini ya tek başlarına ya da karma halde *Kutadgu Bilig*'in bir önceli olarak görmek istemişlerdir. Araştırıcıların hiçbiri Sümerli ve Mezopotamyalı kültürü *Kutadgu Bilig*'in bir önceli olarak ileriye sürmemiştir." (Agm., s. 220).

20 Agm., s. 220-221.

"Kut" dediği şeydir. Hikmet, ya da Kut'un bilgisi "Tanrı-Evren-Toplum-İnsan-Saâdet-Tanrı çemberini, "Merâtib-ul Mevcûdâtı", Akılların Akl-ı Evvel'den çıkıp Akl-ı Evvel'e dönüşlerini bilmektir."[21]

"Hikmet"in bu şekildeki tanımını öne alarak Türker-Küyel, *Kutadgu Bilig*'i Farâbî'nin eserlerinde görülen sıra dahilinde Tanrı-Evren-Akıl-Saâdet,Tanrı sırasındaki çembere göre ele alır ve Sümerli ve Mezopotamyalı düşüncelerle paralelliklerini göstermeye çalışır.

"Hikmet" kelimesi, HKM kökünden, hayvanı suya götürürken, saparsa, doğru yola koymak demektir."

"Hikmet" kelimesi, HKM kökünden, hayvanı suya götürürken, saparsa, doğru yola koymak demektir. Akkadca "meşarum" kelimesi yolu ile bir Sümerli kelimesi olan nig.si.sa (adâlet)ya bağlanır. "Si.sa" hayvanı doğrulukla gütmedir. "Si.pa.si" doğrulukla güdendir. Sümerli hükümdarı, Gök Tanrısı An, Yer Tanrıçası Ki beraberliğinde, Ay Tanrısı Nannar vasıtasıyla, hükümdar olarak tayin eder. Fârâbî'nin peygamberlik teorisini veya siyâset teorisini dayandırmış olduğu dayanak da Ay'ın aklı olan "Akl-ı Faâl"dir. Kutadgu Bilig'de de gerek "state" gerekse "turn" anlamındaki Kut, Ay'ın dolanımı ve Ay'ın safahatı demektir. Ay Toldı'nın kişiliğinde temsil edilmiştir.

Ay Toldı'nın vasıfları ile "Sevük Savçı'nın, yani peygamberin vasıfları aynıdır. Bu, Fârâbî'nin peygamberlik teorisinin esası olan "Akl-ı Faâl" ile birleşmek ile aynı anlama gelir. Fârâbî'nin peygamberlik teorisi ile Ziu Sudra'nın "divination" tecrübesi ve yaratıkların bir gemi ile kurtarılması uzlaşabilmektedir.

Fârâbî de bu yolda, "levâhik-i avârız-ı beden" veya "beden alâiki"nden kurtuluşun, bir "ıskât-ı vesâit" veya "beş müstebitten kurtuluş" olmayıp, erdemli toplum yolunda bir "mihna" olduğu müşterek temel olarak belirir. Nevaî de "Ulus mihnetinden bir dem kâm yok" diyordu. Fârâbî toplumun felsefe, bilim ve sanat beraberliğinde yani Gerçek, Doğru, İyi ve Güzeli tanıyarak idare edileceği kanısındaydı. "Saâdet-i Kusvâ" bu idi. Kılkamış, gerçi sırf kendinî kurtarmayı düşünmüştü, tıpkı Odgurmuş'un toplumdan kaçıp dağlara çekilerek ölümsüzlüğü arayışı gibi. Kılkamış, bununla birlikte, Sabitu Siduri'nin cazip tekliflerini geri çevirmiş, Gök Boğasını parçalamış, İnanna'nın çekiciliğine kapılmamıştır. İnanna da, sırasında, "yedi takı"sından vazgeçmiştir. Ziu Sudra bir tekne yapmış, bütün yaratıkları, fark gözetmeden, içine doldurarak onları Tufanda yok olmaktan kurtarmıştır. Hatırlanacak olursa Buddha da "hayat seli"nden bir gemi ile kurtarmaya çalışmıştır. "Hikmet" böylece asıl varlık ve onun hakkındaki doğru bilgi olmuş oluyor. Hikmetin adâletle ilgisi görülüyor.

Bütün bunları bilmek bu bilgiye göre davranmak saâdet anlamıma geliyor. Hikmet, Tanrı-Evren-Toplıım- İnsan paralelliğini anlamak oluyor. Sümerli hikmet tanrısı Enki, öteki tanrıların kalplerinden geçenleri bilir. Onun Mu'ları, yani varlıkların isimlerini ihtiva eden Gök Levhası ile, içinde Ma'ları, yani varlıkların özlerini taşıdığı bir Gök Teknesi vardır. "Divination" tecrübesi olan Ziu Sudra, Tanrı Enki'yi taklit ederek ebedîleşmiştir. Adapa ve Etena ebedîleşememişlerdir.

Çünkü bunlar Sümerli gözünde her ne kadar "âbid ve zâhid" iseler de, toplum için değil, kendileri için çalışmış kişilerdir. Kılkamış ise ölümü öldürmek gibi kanunlara aykırı bir istekte bulunmuştur. Odgurmuş da ebedi gençlik istemiyle tabiat kanunlarına aykırı bir istekte bulunmuştur.

21 Agm., s. 224.

Her ne kadar Kılkamış İnanna'nın çağrılarına, Sabitu Siduri'nin işvelerine cevap vermemiş, Gök Boğasını öldürmüş, bu suretle "beden alâiki"nden kurtulmaya çalışmış ise de, uyumuştur, dalmıştır. Ölümsüzlüğü, yaratıklara yardım ederek bulacak yerde, ölümü öldürerek bulacağını sanmıştır. Ölümsüzlüğü yanlış yerde aramıştır. Tıpkı Odgurmış'ın toplumdan çekilip dağlarda ölümsüzlük arayışı gibi.[22]

"Kutadgu Bilig'de ruhun ölmezliği ile ilgili fikirler Fârâbî ile tam bir uygunluk içerisindedir."

Türker-Küyel, yazısında felsefi açıdan Yusuf Has Hâcib'in Farabi'yle paralel olan görüşlerine birçok örnekler verir. Bunlardan bazıları aşağıda gösterilmiştir:

"Kutadgu Bilig'e göre, evren, Ay-altı ve Ay-üstü evreni olarak ikiye ayrılır. Ay-üstü evrenin yaratılmasıyla "öd", "ödlek", yani, zaman yaratılmıştır. Ay-üstü evreni değişmez, ebedîdir, Ay'ın kendisi de ebedîdir. Ama insanlar onu yanlış yere değişken ve dönek zannederler. Ay-altı evrenini, Tanrı, zıdlardan, maden, bitki, hayvan ve insan olarak yaratmıştır. Onun için Ay-altı evreninde sürekli değişmeler olur. Ay-altı evreni geçicidir. İnsan, bedeniyle bu evrene bağlıdır.

Hastalık bir kötülüktür. Yaşlılık ve ölüm ile beden geçer, yok olur, oysa, erdemlere dayalı ad ve "kü" yok olmaz, ebedî kalır.

Ölümden sonra ruhun ne olduğu bilinmemekle beraber insanın iyi ad kazanarak sonsuzlaşma, sonsuzca yaşamak amacı dolayısıyla, ruhun olumlu değerlerin yeri olduğu anlaşılır. Herhalde bu, Atalar Ruhuna inancın bir kalıntısı olmalıdır. Ölümsüzlük, erdemlere uygun bir yaşayışla, iyi ad kazanmaktır. Tanrı, aklı insanın hamuruna katmıştır. Kutadgu Bilig'de evren ve insanın yaratılışıyla ilgili bu fikirler aynen Fârâbî'nin de fikirleridir."[23]

"Kutadgu Bilig'de ruhun ölmezliği ile ilgili fikirler Fârâbî ile tam bir uygunluk içerisindedir."[24]

"Kutadgu Bilig'e göre insan ancak toplum içerisinde düşünebilir ve konuşabilir, kişileşir. Toplum dışında, dilini, düşüncesini, kişiliğini kaybeder, insanlıktan çıkar, hayvanlaşır. Toplum içinde kalıp da yüce değerlerin aksi yönünde gidenler ise kişileşemezler. "Kişi sonu", "bod, sın yorıklı" olarak kalırlar. Bu konuyu inceden inceye ele aldığı için Kutadgu Bilig erken bir felsefi antropolojidir.

Yüce değerlere hizmet ederse, insan, Koni Törü'yü irade ederse, hükümdar, iki dünyada da Kut bulur. Kutlu Kut, "iduk Kut", "kişiler kişisi" olur. Bu fikirler aynen Fârâbî'nin insan ve "tahsîl-i sa âda" hakkındaki fikirleridir. "Sab" veya "wild beast" kavramı, insanın toplum dışında hayvanlaşacağı düşüncesi, çok açık bir biçimde Sümerli Kılkamış destanındaki Enkidu tipinde görülür.

Kutadgu Bilig'i Fârâbî üzerinden Sumerlilere kadar geri götürmeye sebep odan işaretlerden birisi budur. Bu nokta göz önünde bulundurulursa Kutadgu Bilig'de Odgurmuş'a karşı gösterilen şiddetli tepki daha anlaşılır hale gelir.

Ögdilmiş akıllı davranarak devlete hizmet arzetmenin kut olduğunu anlamıştır. Oysa kutsuz Odgurmuş "âbid" ve "zâhid" olarak kendinî toplum dışına alarak ölümsüzleşmek istemiştir."[25]

22 Agm., s. 225-226.
23 Agm., s. 227-228.
24 Agm., s. 228.
25 Agm., s. 230.

Buraya kadar saydığımız Yusuf Has Hâcib'i etkileyenler dizisi, onun ilmine ve düşüncesine herhangi bir eksiklik getirmez. Aksine bu onun ilmî derinlik ve ihatasını gösterir. Başka bir deyişle Yusuf Has Hâcib, Türkçe yanında, zamanın ilim ve edebiyat dilleri olan Arapça ve Farsçayı iyi bilmekte, klasik İslami ilimlere vâkıf, fakat özellikle felsefi ilimlerde derinleşmiş aydın bir filozof-düşünürdür. Kuşkusuz, özellikle kültürel eserlerdeki bu türden etkilenmeler olağandır. Çünkü **kültür ve medeniyet dediğimiz olgu birikimseldir ve medeniyet tarihinin bütünlüğünü gösterir. Örnek olarak İslâm medeniyeti, Asr-ı Saadet'ten başlayarak Osmanlılara ve günümüz Müslüman devletlerine gelinceye kadar birikerek, her sonraki milletin öncekinden devraldığı birikimi işlemesi ve kendinden sonrakine daha mükemmel bir şekilde bırakmasıyla ilerlemiştir. Bu, aynı medeniyetin çeşitli bileşenleri için doğru olduğu gibi, farklı medeniyetlerin birbirinden etkilenerek ilerlemeleri konusu için de doğrudur. Dolayısıyla Yusuf Has Hâcib'in, eserinde ayrı ayrı veya bir bütün halinde çeşitli etkilerin görülmesini yadırgayamayız. Burada önemli olan, alınan bu etkinin, düşünürün inanç ve ideolojisine uygun hale getirilmiş olması ve bunun sonucunda özgün bir görüş üretilebilmesidir. Yusuf Has Hâcib de bunu başaran bir düşünür-sanatçıdır. O, konusunda daha önce ortaya konulmuş düşünceleri bilerek yola çıkıyor ve onlara kendi bilgi ve tecrübelerini de ekleyerek, kendi inanç ve değerleri ölçüsünde ve onlarla uyumlu bir şekle dönüştürerek özgün düşünce yapısını kuruyor.** Bu bakımdan, dışarıdan hiçbir etki almadan bir düşünce sistemi geliştirmiş hiçbir kimseye rastlayamayız.

> "Kut", bütün üstün insan niteliklerini en mükemmel şekilde kendinde toplayan bir kavramdır.

3. *Kutadgu Bilig* adı üzerinde çok şey söylenmiştir. Bunların, birbirinden farklı görünse de, gerçekte aynı şeyi anlattıkları görülüyor. Barthold, "Kutadgu Bilig" tamlamasının "mes'ud edebilecek ilim", yahut padişahlara lâyık ilim" anlamında olduğunu belirttikten sonra, "Baht ve saadet" anlamında olan "kut" kelimesinin her yerde (ve *Kutadgu Bilig*'in kendi içinde birçok yerde) padişahları ululama için kullanılan *haşmetmeâb* kelimesi anlamında kullanıldığını belirtiyor.[26] Bizzat kitabın yazarı Yusuf Has Hâcib'in, bu ad üzerine sadece *"Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersin"* (Beyit: 350) cümlesiyle yetinerek fazla bir açıklama getirmediğini hatırlatan İbrahim Kafesoğlu, bu konuda şu açıklamayı yapıyor: "Kutadgu tâbirinin etimolojik olarak Kut+ad+gu= "kutlu olma" demek olduğu kesin ise de, kök unsur durumundaki "kut"un mânası açık değildir. Vámbéry, Radloff, V. Thomsen "kut" sözünü hep "saadet" (Glück) diye almışlardır. Barthold'a göre Kutadgu Bilig "mesut edici ilim", padişahlara lâyık ilim" mânasında olup "saadet" ve "baht" ifade eden "kut" tabiri bu eserde "Majeste" (Haşmetmeâb) kavramını karşılamaktadır. M. F. Köprülü de, Kutadgu Bilig'i "saadet veren", "padişahlara lâyık" tarzında açıklamıştır. R. R. Arat'ın fikrince adın mânası "kutlu ve mesut olma bilgisi" olup eser "insana her iki dünyada saadete ermek için takip edilecek yolu göstermek üzere kaleme alınmıştır."[27]

Kelimeyi felsefi açıdan ele alan ve ona daha derin bir anlam kazandıran Mübahat Küyel'e göre "kut", herhangi bir varlığı ideal sınırına, yani kemâle ulaştıran sebeptir ve bu anlamda Kut, Aristoteles'teki imkânı gerçekliğe çeviren "entelekheia"nın bir çeşididir. "Kut, bundan başka, ideal sınırına ulaşmış herhangi bir varlığın tâ kendisidir. Kut, aynı zamanda, ideal sınıra ulaşmadır."[28] Bu anlamıyla "kut",

26 Bkz. age., s. 111.
27 İ. Kafesoğlu, age., s. 11.
28 Mübahat Türker-Küyel, "Kutadgu Bilig ve Fârâbî", s. 220.

bütün üstün insan niteliklerini en mükemmel şekilde kendinde toplayan bir kavramdır: "Kut insanda akıldır, bilgidir, hayattır, diriliktir, düzenliktir, olumlu değerlerdir, erdemlerdir, atalara saygıdır, erdemli kişilerden oluşmuş bir toplumdur, gönençtir. "Edgü at, kü" (İyi ad ve ün) kazanmaktır, ruhun ölümsüzlüğüdür. Bu Kut, Ögdülmüş'in kişiliğinde temsil edilmiştir."[29]

"*Kutadgu Bilig*, mesnevi tarzında kaleme alınmış 6645 beyitlik manzum eserdir."

R. R. Arat, *Kutadgu Bilig*'in yazılma amacını, "isminden de anlaşılabileceği gibi *(kut-ad-gu bil-ig)*, insana her iki dünyada, tam mânası ile, kutlu olmak için lâzım olan yolu göstermek" şeklinde açıklamaktadır. Kitapta Yusuf Has Hâcib, "Birbiri ile çok sıkı bağlı olan ferd, cemiyet ve devlet hayatının ideal bir şekilde tanzimi için lâzım gelen zihniyet, bilgi ve faziletlerin ne olduğu ve bunların ne şekilde elde edileceği ve nasıl kullanılacağı üzerinde"[30] durur.

Devletin birinci derecedeki yöneticisinin yanında, devlet yönetimine doğrudan katkı sağlayan bir kişinin bu şekilde, mutluluk sağlayan bilgiler içeren bir kitabı yazma ihtiyacını niçin duyduğu sorusunun cevabı, doğrudan onun kitabına verdiği isimde bulunmaktadır. Tarihsel anlamda büyük kargaşalıkların yaşandığı, hanedan mensuplarının birbirlerine karşı mücadelelerinin şiddetlendiği, bu kargaşalıklar arasında fert, toplum ve devlet esaslarının sarsıldığı bir sırada cemiyetin temelini teşkil eden ahlâk prensiplerini yeniden tanzim etmenin bir zaruret haline gelmiş olduğu düşünülebilir.

Elbette böyle bir durumda birey, toplum ve devlet için gerekli olan zihniyet, bilgi ve faziletlerin ne olduğu sorusuna cevap aramak önemli hale gelir. R. Rahmeti Arat, böyle bir eserle şair-mütefekkir Yusuf'un, "kendi devrinde gündelik hayatın üstüne yükselenlerin düşüncelerine tercüman olduğunu" belirttikten sonra, eserin basit bir öğütçülük taslama amacıyla yazılmadığını, birçoklarının ısrarla iddia ettikleri gibi, mansıp sahiplerine, iyi olmaları için, tatsız mecazlarla ahlâk dersi veren kuru bir nasihat kitabı olmadığını söylemekte, bununla doğrudan doğruya pratik bir ihtiyacın, yönetimin içindeki bir aydın tarafından karşılanmaya çalışıldığına işaret etmektedir. Bu yüzden de, "Yusuf bu eseri ile, insan hayatının mânasını tahlil ve onun cemiyet ve dolayısı ile devlet içindeki vazifesini tayin eden bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur."[31] Arat, doğrudan hayatın gerçekleriyle karşı karşıya olan ve görevi dolayısıyla sorumluluk taşıyan Yusuf Has Hâcib'in eserini göze girmek, iltifat görmek ve ihsan koparmak gibi şahsi çıkar kaygısından uzak, gerçek bir ideal toplumun oluşması için yazdığına işaret ediyor:

"Yoksa Yusuf'un eseri de, bir medhiye mecmuası olurdu. Halbuki burada ferd ve mansıp sahiplerinden tahakkuku her devirde güç olan fazilet ve fedakârlıklar istenilmekte ve geçmiş günlerde ideal bir cemiyetin tasviri yolu ile, şâir kendi devrini tenkit etmektedir. Şahsî ihtiraslar ve geçici menfaatler arkasından koşuşan insanlar arasında şair-mütefekkirin ortaya koyduğu fikrin müdâfaası kolay olmamıştır. Şair, bu eseri sayesinde, has Hâcib veya uluğ Hâcib mevkiini elde etmiş ise, bu belki de hükümdarın şahsî muhabbeti ile olmuştur.

Fakat Yusuf'u vakit vakit acı şikâyetlere sevk eden etrafındakilerin "dikenleri" şairi rahat bırakmamıştır. Yalnız nasıl olduğunu kolayca tasavvur edebileceğimiz böyle bir muhitte değil, bugün dahi böyle bir tezle

29 Agm., s. 222-223.
30 R. R. Arat, *Kutadgu Bilig I,* "Giriş", s. XXV.
31 Age., s. XXV.

ortaya çıkacak bir mütefekkirin karşılaşacağı zihniyet göz önüne getirilirse, eserin içten gelen bir duygu ve içinde bulunduğu cemiyete karşı derin bir mes'uliyet hissi ile kaleme alınmış olduğu düşüncesi kuvvetlenir ve şair bir mücahit mertebesine yükselir."[32]

"Ögdülmüş, Aydoğdu'nun oğludur ve daha sonra vezir olmuştur. Aklı ve bilgiyi temsil eder."

4. *Kutadgu Bilig*, mesnevi tarzında kaleme alınmış 6645 beyitlik manzum eserdir. Bütün klâsik İslâm eserleri gibi Allah'a hamd, Peygambere salat ve dört halifeye övgü ile başlar. Kitabın adı ve anlamıyla ilgili bilgi verildikten sonra, esere giriş niteliğinde "bilgi, dil ve iyilik" konuları üzerinde durulur. Bundan sonra başlayan asıl hikâye dört kavramı temsil eden dört şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurulmuştur.

Hükümdar Gündoğdu "adalet", vezir Aydoğdu "baht", vezirin oğlu Ögdülmüş "akıl", vezirin kardeşi Odgurmuş "akıbet" kavramlarını temsil etmektedir. Yusuf Has Hâcib, söyleyeceklerini, eserindeki dört kahraman aracılığıyla söylediğini belirterek, bu dört kahramanını şöyle tanıtır:

Önce Gündoğdu hükümdardan bahsettim;
ey iyi insan, bunu izah edeyim.
Sonra Aydoğdu'dan söz açtım;
mübarek saadet güneşi onunla parlar.
Bu Gündoğdu dediğim doğrudan-doğruya kanundur;
Aydoğdu ise, saadettir.
Bundan sonra Ögdülmüş'ü anlattım;
o aklın adıdır ve insanı yükseltir.
Ondan sonrakisi Odgurmuş*'tur;*
onu ben akıbet olarak aldım. (Beyit: 353-357)

Şu halde eserdeki bu dört kahramandan her biri belirli bir kavram ve değeri temsil eder ve her birinin sosyal bir rolü vardır. Gündoğdu hükümdardır; kanun, hukuk ve adaleti temsil eder; Aydoğdu vezirdir; devleti, Kut'u (saadeti), siyasi egemenliği ve uğurluluğu temsil eder; Ögdülmüş, Aydoğdu'nun oğludur ve daha sonra vezir olmuştur. Aklı ve bilgiyi temsil eder. Odgurmuş ise sosyal hayattan çekilmiş, insanlardan uzak, dağlarda yaşayan bir zahit olarak akibeti temsil eder. Eserin öyküsü şu şekilde özetlenebilir: Ruhunda büyük kabiliyetler bulunduğunu hisseden, çevresinin kendisini anlayamayacağı derecede yüksek ülküler besleyen, sınırsız bir faaliyet ihtiyacı duyan Aydoğdu, hayatını kendi dar çevresinde geçirmek istemiyor. Başkent'e gidip Han'ın hizmetinde büyük işler görmek istiyor. Kendi kendine, "Niçin ben burada faydasız zaman kaybediyorum? Ben buradan gitmeliyim, Hanın hizmetine girmeliyim" diyor.

Bu karardan sonra Aydoğdu zekâ ve enerjisini daha faydalı bir şekilde harcayabilmek umuduyla Başkent'e gidiyor. Zahmetli bir yolculuktan sonra nihayet payitahta varıyor. Gayesi, ülküsü Hanın hizmetinde görevli sıfatıyla büyük işler görmektir. Fakat burada günler, haftalar geçiyor, kendisini hükümet adamlarına tanıtmak için bir fırsat yakalayamıyor. Büyük bir maddi ve manevi sıkıntı içinde kalıyor. Şehirde oturacak bir mesken bulamıyor. Kısacası Aydoğdu, bütün adam olmak azmiyle memleketini bırakıp başkente gelen zeki, hırslı ve enerjik gençlerin geçirdikleri deneyimle bildikleri zorluk aşamalarını geçiriyor.

Sonunda Aydoğdu için ikbal ve başarı dönemi başlıyor. Zekâsı, ahlâkı, nezaketi ve herkese karşı güzel davranışı sayesinde şehirde dostlar kazanıyor. Bir gün mutlu bir tesadüf eseri olarak yerli eşraftan Kösemiş adlı, iyiliği ve yaradılışındaki hayırseverliğiyle tanınmış bir zatla tanışıyor. Ona bütün sıkıntılarını açıyor, bütün dilek ve tasavvurlarını anlatıyor.

32 Age., s. XXV-XXVI.

Aydoğdu, Kösemiş üzerinde çok olumlu bir izlenim bırakıyor. Kösemiş onunla ilgileniyor ve ona yardım etmeye karar veriyor. Bereket versin ki Kösemiş, Han'ın büyük vezirini yakından tanıyormuş. Derhal büyük vezire gidip Han'ın hizmetine girmek üzere uzaktan gelmiş bir gençle tanıştığını, gencin çok ahlâklı, çok yetenekli bir çocuk izlenimi bıraktığını vezire anlatıyor. Bu tavsiye üzerine vezir de ilgilenerek o çocukla tanışma arzusunu açıklıyor. Kösemiş, Aydoğdu'yu ona getiriyor. Fakat vezirin yanına girmeden önce Kösemiş, Aydoğdu'ya vezirin yanında nasıl davranması gerekeceği konusunda önemli tavsiyelerde bulunuyor. (…)

"Ögdülmüş ise zekâsını, aklını ve ilmini ülkesi ve halkının mutluluğu ve refahı için kullanmayı halktan uzak yaşamaya tercih ediyor."

Aydoğdu, bütün geleceği olan değerli gençler gibi, vezir önünde saygılı tavrını korumakla birlikte, soğukkanlılığını, kendisine olan güvenini de kaybetmiyor. Gayet açık ve samimi bir dille ne istediğini ve ne yapabileceğini anlatıyor: "Ben, Han'dan bir hizmet, bir memuriyet istiyorum, faydalı bir memur olacağıma inanıyorum" diyor.

Aydoğdu'nun kendisine olan güveni, hareket ve tavırlarında müşahede olunan asalet ve nezaket, sözlerinden anlaşılan zekâ, gözlerinde görülen dürüstlük belirtileri vezirin hoşuna gidiyor. Vezir, Aydoğdu'yu Han'a takdim edeceğine söz veriyor.

Nihayet bir gün Aydoğdu, Han'a da takdim olunuyor. Bundan sonra Aydoğdu için ikbal devresi başlıyor. Han, Aydoğdu'yu evvelâ memuriyetlerde kullanıyor, sonra kabiliyeti görüldükçe daha büyük memurluklara tayin ediliyor. Nihayet günün birinde Aydoğdu, vefat eden vezirin yerine vezir tayin olunuyor. Aydoğdu halk için faydalı bir şekilde bir süre devleti yönettikten sonra vefat ediyor. Onun yerine oğlu Ögdülmüş geçiyor. Babasının bütün olumlu niteliklerine sahip olan Ögdülmüş, ilimde babasından üstündür. Ögdülmüş özenli bir eğitim ve öğretim görmüştür.

Hikâyede aklı, ilmi ve toplum için faydalı faaliyeti temsil eden Ögdülmüş vezir olduktan sonra, hayattan çekilmiş, şehir dışında mahrumiyetler içinde zahit hayatı yaşayan Odgurmuş adlı bir çocukluk arkadaşına devlette bir görev almasını teklif ediyor. Fakat Odgurmuş ret cevabı veriyor. Ögdülmüş onu zahitlikten vazgeçiremiyor. Han da onu huzuruna çağırarak halk için çalışmanın zahitlikten daha üstün olduğuna ikna etmeye çalışıyor. Odgurmuş, insanlardan uzak yaşamaya devam ediyor ve sonunda hastalanıp ölüyor.

"Ögdülmüş ise zekâsını, aklını ve ilmini ülkesi ve halkının mutluluğu ve refahı için kullanmayı halktan uzak yaşamaya tercih ediyor."[33]

Görüldüğü üzere eserde, bu dört kahraman tarafından simgelenen dört kavram etrafında toplum ve devletin düzenlenmesi amaçlanmakta ve ortaya güçlü bir devlet ve toplum felsefesi konulmaktadır.

5. Esere hâkim olan ruhun "İslâmi anlayış" olduğu çok barizdir. Onun "Türk dili ve edebiyatının olduğu kadar, Türk kültür tarihinin de en muazzam eserlerinden biri" olması, zaten bu özelliğinden kaynaklanmaktadır. Yukarıda değindiğimiz *Kutadgu Bilig*'in farklı yorumlarının nedenleri üzerinde duran R. Rahmeti

33 S. Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk,* s. 91-94.

Arat, bunun en büyük nedeninin eserin tam ve güvenilir bir neşrinin bulunmadığı dönemlerde, doğal olarak onun hakkında tam ve doğru bir bilgiye ulaşılamaması olduğunu söylüyor. Dolayısıyla o zaman eser, ilim çevrelerinde kendi önemiyle mütenasip bir ilgi uyandıramamıştır. Arat, kendi dönemi için, "eser hakkında şimdiye kadar bildiklerimiz, asıl metnin tetkikine değil, daha ziyade, şu veya bu münâsebetle, parça parça yapılan temas neticelerine dayandığı için, bu sahada öne sürülen fikirler birbirini tamamlamadıktan başka, çok defa yanlış ve birbirine zıt bir mâhiyet göstermektedir.

"Bu gibi eserlere gereken önemin verilmemesi, ne yazık ki kültür temellerimizin zayıflamasına yol açmaktadır."

Daha çok eserin dış tavsifinde ve mevzuunun tesbitinde görülen ve birbirini tutmayan bu fikirler, eserin iç kıymeti hakkında ne gibi tasavvur ve telâkkiler ile karşılaşacağımızı tahmine kâfi gelir zannındayım"[34] diyerek gerçekten de o zaman için, özellikle eserin iç kıymeti hakkında doğru ve bütüncül bir yargıya varmanın zorluğunu ifade etmekteydi. Ancak eserin, bugün bulunduğumuz yerden bakıldığında, "Türkoloji dünyasında üzerinde en çok araştırma yapılan eserlerden" biri olduğu görülür.

"Başta dil ve edebiyat olmak üzere pek çok çalışmaya konu olmuş, kısmen veya bütünüyle Almanca, İngilizce, Rusça, İtalyanca, Özbekçe, Çince vb. çeşitli dillere çevrilmiştir. Bağımsız bir bibliyografik eser oluşturabilecek nitelikteki *Kutadgu Bilig* çalışmaları 1825'ten günümüze değin sürmektedir."[35]

Bütün bunlara rağmen *Kutadgu Bilig*'in düşünce tarihimizde hak ettiği yeri aldığını söylemek mümkün değildir. Hem çok tanıdık olmak, hem de hiç tanımamak, özellikle bizim gibi sosyal bilimlerde tamamen başka odaklara bağlı olanların yabancısı olmadığı bir aldatmacadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu eserin Batı'da var olan örnekleri kadar tanınmamasının nedenleri arasında ilk bakışta, onun üniversite programları içinde yer almaması sayılabilir.

***Kutadgu Bilig*, Batı'da kendinden önce veya sonra yazılan Platon'un *Devlet*'inden Makyavel'in *Hükümdar*'ına veya J. Jack Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'ne kadar siyaset düşüncesine ait kitapların hiçbirinden daha değersiz olmadığı halde, onlara oranla neredeyse hiç tanınmamaktadır. Tanıyanlar ise, onu "sadece bir Türkoloji klasiği yahut siyasetname olarak tetkik etme"[36] alışkanlığındadırlar. Oysa *Kutadgu Bilig*'in, eğitim hayatının başlangıcından itibaren çocuklarımıza, kendi seviyelerinde tanıtılarak kültürümüzün önemli bir dönüm noktası ve devamlılığının önemli bir zinciri olduğu öğretilebilir.**

Bu gibi eserlere gereken önemin verilmemesi, ne yazık ki kültür temellerimizin zayıflamasına yol açmaktadır. Günümüzün en büyük eksikliklerinden biri de, içinde bu eserlerin yer aldığı klasik (temel) kültür eserlerimizden yeterince faydalanamamamızdır.

Kutadgu Bilig, üzerinde en fazla çalışma yapılmış bir eser olmasına karşılık, hayatımızda hiçbir izinin olmaması, onu yeterince tanıyamamamız ve tanıtamamamız dolayısıyladır. Bir geçiş dönemi eseri olan *Kutadgu Bilig*'in, dönemi için başarısı neydi? Eski kültür, âdet, gelenek-görenek ve anlayışlarla İslâm dinîni kabul ettikten sonra,

34 R. R. Arat, age., s. VII-VIII.
35 Süer Eker, "Kutadgu Bilig", *Türk Edebiyatı Tarihi 1,* s. 194.
36 Fatih M. Şeker, *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig,* s. 11.

yeni kültür, âdet, gelenek-görenek ve anlayış dünyası nasıl kuruldu? Bugün benzer durumlar ortaya çıktığında ondan alacağımız ders nedir? Kısacası bu eser bize bugün ne söylüyor? Eğer bu eseri, benzer sorulara cevap aramadan okursak onu anlamamız mümkün olmayacaktır. Eskide kalmış, günümüz için herhangi bir sorunun cevabı olamayacak bir metin anlayışıyla okursak, onu, bundan yüzyıllar önce gerçekleştirilmiş güzel ve parlak, ama ölü bir eserden başka bir şey olarak göremeyiz. *Kutadgu Bilig*'ten yüzyıllar önce yazılan eserlerin hâlâ birçok konuda insanlara ilham kaynağı olduğunu ve pratik hayatta kullanıldığını düşünürsek, bizim kendi eserlerimize yaptığımız haksızlığı ve kıymet bilmezliği daha iyi anlarız. Bu konuda, bu eserlerle ilgili elde bulunan az sayıdaki üst düzey çalışmaların anlaşılamaması, pratik ve genel kabul görmemesi, diğerlerinin ise eserin derinliklerine inmeden onu yüzeysel olarak ele alması ve dolayısıyla birbirlerini tekrarlaması yüzünden, bu büyük eser hâlâ gerçek araştırıcılarını bekliyor. Yani; "Yusuf Has Hâcib, henüz kendisini Türk tefekkür tarihinin genel çerçevesi içine yerleştirebilecek araştırmacısına tesadüf edememiştir."[37]

"*Kutadgu Bilig*, vücud bulduğu iklimin ve tarihin uzun asırlar esnasında geçirdiği fikrî, hissî ve edebî gelişmenin bir neticesidir."

Kutadgu Bilig hakkında yapılan en güzel çalışmalardan birini gerçekleştiren Fatih M. Şeker, Yusuf Has Hâcib'in çok yönlü bir aydın olmasına karşılık, eserinin genelde siyasetname literatürü çerçevesinde ele alınması veya Türkoloji kaynağı olarak görülmesinin, anlaşılmasının önünde engel oluşturduğunu belirterek "Halbuki eserin İslâmî disiplinler açısından nereye oturtulması gerektiği de bir o kadar önemlidir. Belli bir coğrafi sahanın ve belli bir zamanın ürünü olan *Kutadgu Bilig*, vücud bulduğu iklimin ve tarihin uzun asırlar esnasında geçirdiği fikrî, hissî ve edebî gelişmenin bir neticesidir. Kendisine mahsus bir şahsiyet olan Yusuf'un tevarüs ettiği birikimi taşıyan metnin arkasından Türk düşüncesinin tarihî, kelâmî ve tasavvufî gelişmesi görülebilir"[38], demektedir.

Siyaset, sosyoloji, ahlâk, kelâm, felsefe, tasavvuf, fıkıh ve inanç gibi çok geniş bir ilimler yelpazesini içeren bu önemli kitap, elbette Platon'un *Devlet*'inden daha değersiz değildir. Platon ve eseri, bugün bütün dünyada olduğu gibi, bizde de üniversite programları içinde yer alıyor, tezler yaptırılıyor, hakkında her yıl yazılan sayısız kitap, makale, yapılan sempozyumlarda, neredeyse her cümlesi üzerinde duruluyor, yeniden anlamlandırılıyor, didik didik araştırılıp işleniyor. Biz ise, kendi malımız olan bir eseri kendi ülkemizde ve kendi üniversitelerimizde böyle bir tanıtım şansına kavuşturamıyoruz. Bu büyük ihmalin hâlâ devam etmesi ne kadar acı. Eserle aramızdaki mesafenin açılması ise, anlaşılmayı daha da zorlaştıracak bir durum. Oysa içeriği bakımından çok geniş ve anlaşılır olan bu eserin araştırmaya değer sayısız özelliği bulunmaktadır.

Arat, bu ihmalin çok eskiden başladığına dikkatlerimizi çekmekte, tarihimizin hiçbir döneminin tam anlamıyla işlenmediğini belirtmektedir. Özellikle bu türden eserlerin, tarihi süreklilik içinde işlenebileceği, kendinden önceki ve sonraki dönemlerle bağlantılarının ortaya konularak günümüze ulaştırılmaları gereği üzerinde duruyor. Oysa, "Bunların ne ana kaynakları taranmış ve kontrol edilmiş, ne de bu devrin kültür malzemesi herkesin istifade edebileceği bir hâle getirilmiştir. Bu vaziyette ele geçen herhangi

37 Age., s. 12.
38 Age., s. 13.

bir eseri ve onunla bağlılığı olan meseleleri muhit ve tarih çerçevesi içinde tetkik etmek güç ve belki de imkânsız olmakta ve neticede bu yolda yapılan araştırmalar da çok defa şahsi mütalaaların hududunu aşamayarak, müphem kıymetler ifâde etmekten ileri gidememektedir."[39] İşaret edilen bu konu kültür tarihimizin en önemli eksikliklerindendir.

"Klasik kültür eserlerimizi tanımıyoruz veya tanısak bile onların günümüz için taşıdığı anlamı ve önemi yeterince bilmiyoruz."

Tarihsel, ya da zamanla ilgili kesintiler, araya giren kopukluklar nedeniyle o konuyu anlaşılmaz hale getirmekte ve dolayısıyla bu alandaki sürekliliğin önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda Arat, *Kutadgu Bilig* tercümesinin girişinde şu görüşlere yer veriyor: "Bir neslin üzerine düşen vazifeyi yapmamakla bırakmış olduğu boşluk, ondan sonra gelen nesiller tarafından doldurulamayacağı gibi, bu nesillerin çalışmalarına da engel teşkil eder. Bu, en mühim işlerde olduğu kadar, en ehemmiyetsiz görülen işlerde de böyledir; çünkü o işin yapılması için kullanılacak zaman, bir daha geri dönmemek üzere, uzaklaşmış gitmiştir."[40]

Bu ihmal, en önemli kültür sorunlarımızdan biridir: Klasik kültür eserlerimizi tanımıyoruz veya tanısak bile onların günümüz için taşıdığı anlamı ve önemi yeterince bilmiyoruz. Bunun nedeni konusunda, Antony Black'in, Batılı siyasal düşünceyle İslâmi siyasal düşünce arasında karşılaştırmalı olarak yaptığı şu yorum önemli bir fikir verebilir: "Batılı siyasal düşünce ayrıntılı olarak incelenmiştir. Daha araştırılacak çok şey olmasına karşın, İslami siyasal düşüncenin bazı yönleri de incelenmiştir. Batılı siyasal düşüncenin, genellikle ilk Yunanlılardan günümüze kadar, nasıl sürekli bir gelişim çizgisi izlediğini saptamaya çalışanlar olmuştur; bu "siyasal düşünce tarihi" üniversite ders programlarına girmiştir. Oysa İslami siyasal düşünce tarihini bir bütün olarak ele alma ve bu düşüncenin tarihini başlangıcından günümüze kadar izleme çabaları hemen hemen hiç yok gibidir."[41] Burada Black, yukarıda belirttiğimiz İslâm düşüncesine ait eserlerin tanınmasının önündeki engellere işaret etmektedir. Onların ayrıntılı şekilde incelenmemeleri, gelişim çizgisinin sürekliliğinin izlenememesi, günümüzle eser arasına giren kopuklukların kapatılamaması, ayrıca üniversite ders programlarına sokulamaması dolayısıyla bir bütün olarak ele alınamaması gibi çok önemli eksiklikler bu engeller arasında en önemlileridir.

Black, İbn Sina ve Maverdi örneğini vererek, eğer Avrupa'da yazmış olsalardı bunların nasıl yüceltileceklerini anlatarak, asıl suçun daha çok İslâm dünyasına ait olduğuna işaret etmekte ve âdeta bize "siz, değerlerinizi yüceltmesini bilmiyorsunuz" demektedir.[42] Bu özellikleriyle Yusuf Has Hâcib'in eseri, ilk bakışta göründüğü ve şimdiye kadar da o şekilde ele alındığı gibi, devlet teşkilâtıyla ilgili bir siyasetname olsa da, aslında yazarı, "tecrübenin verdiği bir olgunlukla, cemiyeti teşkil eden fertler ile bunların cemiyet içindeki mevki ve vazifelerini tayin etmeye daha çok yer ayırmaktadır."[43]

Dolayısıyla kitapta, eserin temelini oluşturan kâmil insan kavramı ve tanımı yanında, daha birçok erdemler

39 R. R. Arat, Kutadgu Bilig II, Tercüme, s. VIII.
40 Age., s. VIII.
41 Antony Black, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi*, s. 22.
42 Bkz. Age., s. 22.
43 R. R. Arat, age., s. XXI.

ele alınmaktadır. Yemek yeme adabından başlayarak çocuk eğitimine, her türlü bilginin edinîlmesine, okuma yazmaya, bütün alfabeleri ve bütün dilleri bilmeye, şiir yazmaya, belâgat, matematik, geometri, tıb ve rüya tabiri öğrenmeye kadar, dönemin bütün bilgi dalları konusunda görüşler; avcılık, ok atma, kuşçuluk, satranç ve çöğen gibi becerilere ait konular bulunmaktadır.[44] "Yusuf, münevver ve mütefekkir bir şahsiyet sıfatı ile, kendi devir ve muhitinde elde edilebilecek bütün bilgi ve fikirleri edinmeye çalışmış olduğu gibi, bunların bir kısmını bizzat elde etmiş olması da tabiîdir. İlim şubelerinin bir kısmının, eserde kullanılan ıstılahlara göre, Arapça ve Farsça eserlerden istifâde sureti ile elde edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

"Yusuf'un Arapça ve Farsça bildiği ve islâm dünyasını alâkadar eden ilim şubeleri ile edebiyatlarını tâkip etmiş olduğu anlaşılıyor."

Yusuf'un Arapça ve Farsça bildiği ve islâm dünyasını alâkadar eden ilim şubeleri ile edebiyatlarını tâkip etmiş olduğu eserin tetkikinden kolaylıkla anlaşılabileceği gibi, kitapta bu muhitin eski Türk malzemesini teşkil eden burkancılık kültür ve felsefesine de âşinâ olduğunu belirten emâreler eksik değildir. Bilhassa bilgi nazariyesinde bu sonunca felsefenin tesiri görülmektedir. Mansıp sahiplerinde ve bilhassa devlet reislerinde bulunması lâzım gelen vasıflarda, Yusuf ile İslâm âleminin ilk büyük feylesofu Farabi (ölm. 950) arasında pek sıkı bir yakınlık vardır. Şairin soydaş ve vatandaşı olan Farabi'nin eserlerini mütalaa etmiş ve onun fikirlerini belki herkesten daha iyi anlamış olduğunu kabul etmek mümkündür. X. ve XI. asırların başlıca mümessillerinden olan bu iki mütefekkirin eserlerini mukayeseli bir tetkike tabi tutmak, bu yakınlığın nerelere kadar gittiğini göstereceği gibi, Türk fikir hayatının gelişmesini izaha yarayacak mühim neticeler de verebilecektir."[45] Hilmi Ziya Ülken, bulunduğu bölge itibarıyla Hint, Çin ve İran'dan gelen etkilere açık olması bakımından her zaman canlı bir düşünce hayatına sahip olan Yusuf Has Hâcib'in yaşadığı on birinci yüzyıldaki Uygur bölgesinin, millî yaratışlar yapmak bakımından diğer Türk ülkelerinden önce davrandığını belirterek, "İşte *Kutadgu Bilig* bu mahsuller içerisinde en mühimi ve mükemmelidir. O, şekil ve tertip tarzı, fikirlerindeki insicam noktasından o kadar mükemmeldir ki birdenbire meydana çıkıverdiği tasavvur edilemez. Ondan evvele ait diğer metinlere malik değilsek de, kuvvetle tahmin edebiliriz ki, o bu neviden birçok yarım eserlerin ve *essai*'lerin arkasından gelmiş ve onları mükemmelleştirmiştir"[46] görüşünü ileri sürüyor.

Gerçekten de, döneme ait çok az sayıda eser bulunmasına rağmen, bunların yüksek nitelikleri, bu eserlerin yalnız olmadıklarına, zamanımıza kalmayan daha birçok benzerlerinin varlığına işaret ediyor.

Zaten daha önce değindiğimiz etkiler konusunda açık olarak görüldüğü gibi, Yusuf Has Hâcib'in geniş ilmî ve felsefi ihatası da bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hatta bu ihata ona, çağdaşı büyük devlet adamı Nizamülmülk'ten daha yukarılarda bir değer kazandırmaktadır. Bu yüzden Hilmi Ziya Ülken'in eser hakkında "Nizâm-ül Mülk'ün *Siyasetnâme*'sine fâik bir siyasi felsefe kitabıdır"[47] cümlesi, haklı ve yerinde bir nitelemedir.

6. Hilmi Ziya'ya göre *Kutadgu Bilig,* "Türk tefekkürünün

44 Bkz., age., s. XXI.
45 Age., s. XXII.
46 H. Z. Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi,* s. 167.
47 Age., s. 167.

ve siyasi felsefesinin en mühim eserlerinden" birisidir ve edebiyat tarihinden çok fikir tarihimizi ilgilendiren bir eserdir.[48] Bahaeddin Ögel, *Kutadgu Bilig*'in, Türklerin İslâm düşüncesinin derinliklerine daldıkları bir çağda yazıldığını belirterek, "Eserin yazarı, Yusuf Has Hâcib, İslâmiyetin derinliklerini çok iyi bilen, imanlı, sünni bir saraylıdır" ifadelerinden sonra, "Türk saray Türkçesi ile yazılan bu eserde, İslâmiyete zıt düşen fikirleri bulabilmek mümkün değildir"[49] demektedir. İbrahim Kafesoğlu da Yusuf Has Hâcib'i, "İslâm'ın mânevî değerlerini müdafaa eden *inanmış bir Müslüman*"[50] olarak tanımlar.

"Yusuf Has Hâcib, tek bir ilmin sınırları içine hapsedilmesi mümkün olmayan çok yönlü bir aydındır."

Yusuf Has Hâcib'in ataları, *Kutadgu Bilig*'in yazılış tarihinden yaklaşık yüz yıl önce, H. 349 (M. 960) yılında, iki yüz bin çadır halkı olarak topluca İslâmiyeti kabul etmişler, yeni girdikleri bu dine sımsıkı bağlanmışlardı.

Karahanlıların bu bağlılıkları, Müslüman olmayan Türklerle mücadele edecek kadar samimiydi. Türkler arasında İslâm'ın yayılmasında başarılı oldukları gibi, Uygurlar, Basmıllar, Yabakular gibi daha doğudaki Budist Türklerle mücadele edecek derecede de din bağlılıkları, ırk bağlılıklarının ilerisinde bulunuyordu.[51] Böyle bir ortamda ve böyle bir inançla yazılan *Kutadgu Bilig*, tanımı gereği en bariz özelliği ile bir siyaset kitabı olması dolayısıyla siyasetname olarak nitelendirilse de, çok belirgin örnekleriyle birbirine çok benzeyen, biraz da sunulduğu kimselere yaranmayı hedefleyen bu türün diğer eserlerinden ayrılır.

Bu yüzden, "Daima ahlâkî telkinler, vaaz ve nasihatlarla dolu, geçmiş tarihin tanınmış şahsiyetlerinin yaptıklarından örnekler veren ders ve öğüt kitapları durumundaki siyasetname ve nasîhatü'l-mülûk'lerle, devlet idaresini, teşkilâtını, topluluktaki sosyal gruplaşmaları teker teker göz önüne seren *Kutadgu Bilig* arasındaki fark meydandadır."[52] *Kutadgu Bilig*'i, çeşitli açılardan okumak ve değerlendirmek mümkün. Yazımızın bundan sonraki kısmında, onun siyasetname özelliği taşıyan bazı bölümlerini paylaşarak taşıdığı malzeme bolluğunu örneklendirmeye çalışacağız.[53]

Siyasetname yazarları genellikle tek bir mesleğe sahip ulema, devlet adamı veya sanatçı vb. kişilerdir. Bu yüzden de eserlerini kendi açılarından, yani fıkıhçıysa fıkıh, kelâmcıysa kelâm veya devlet adamıysa idarecilik açısından yazmışlardır. Yusuf Has Hâcib, tek bir ilmin sınırları içine hapsedilmesi mümkün olmayan çok yönlü bir aydındır. O, "İslami dönem Türk edebiyat, sanat ve bilim hayatının bilinen ilk Türkçe eser sahibi aydını, ilk sosyoloğu, ilk siyaset kuramcısıdır."[54]

Bu kimliğiyle o, devleti oluşturan insan unsurunu, sosyal durumlarına göre bir tasnife tabi tutarak, devlet başkanının

48 Bkz. Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, s. 166.

49 Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi II, s. 576.

50 Kafesoğlu, age., s. 15.

51 Bkz. Fuat Köprülü, age., s. 153. (Yusuf Has Hâcib'in eserini telif ettiği 1069-70 yıllarında islâmiyetin hakanlıkça resmen kabulünden birbuçuk asır geçtiği halde eski dinlerini bırakmak istemeyen Türkler bulunuyordu. Müslümanlığa karşı düşmanlıkta inatla direnen bu Türklerin çoğu şehirli Budist, manihaist olup bunların tesiri ve nüfuzları altında bulunan göçebe Türk boyları idi. Yabaku-Basmıl boylarının yedi Başbuğ idaresinde 700.000 kişilik büyük bir ordu teşkil edip Karahanlı Müslüman ordusuna saldırdıkları bu büyük müşrik ordusunun Karahanlı prensi ve Yusuf Has Hâcib'in çağdaşı Arap Tigin idaresindeki 40.000 kişilik Türk-İslâm ordusu tarafından yenilip Yabaku Başbuğu Böke Büdrüç'ün esir alındığı Mahmud Kaşgarî tarafından kaydedilmiştir." Abdülkadir İnan, "Yusuf Has Hâcib ve ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar", s. 42)

52 Kafesoğlu, age., s. 13.

53 Bu bölüm için, yakında yayınlanacak olan, İslâm siyaset düşüncesinde siyasetnameler konusunu ele aldığımız *İktidar ve Adalet* adlı kitabımıza (s. 197-209) bakılabilir

54 Süer Eker, age., s. 194.

onlara karşı nasıl davranacağı konusunda tavsiyelerde bulunur:

Memleketin ahâlisi birkaç türlüdür; herkesin rahatça çalışabilmesi için, bunlara ayrı ayrı muamelelerde bulunmalıdır.

Onlardan biri âlimlerdir; bunlar insanı devlet ve saadete kavuştururlar. Onlara izzet ve ikramda bulun, ne derlerse yap; şeriat yolunu tut, hükümlerine itiraz etme ve önlerinde hürmetle eğil. Ey hakîm hükümdar, onların hukukunu muhafaza ve yiyecek, içeceklerini temin et, muhtaç duruma düşmesinler. Gönül huzuru ile öğretsinler, bilgisizler de onlardan bilgi öğrensinler.

Bunlardan sonra muhtesipler gelir; ey kudretli, bunlar kuvvetli olmalıdırlar. Fâsık, serseri ve başı-boş dolaşanları inzibat altında bulundursunlar; mescidleri cemâat ile dolu tutsunlar.

Bundan sonraki zümre senin hizmetinde bulunanlardır; mâni olamazsan, sana karşı gelebilecek olanlar bunlardır. Bunlar yük altına girmezler; hizmetleri nisbetinde bunların yükünü sen kendin yüklenmelisin.

Bunlardan sonra avam kısmı gelir; bunlara kanunu tatbik et [adaleti uygula]ve iyi bak. (Beyit: 550-5559).

Yusuf Has Hâcib, toplumu meydana getiren dört sınıfı bu şekilde âlimler, muhtesipler[55], yöneticiler ve halk olarak belirliyor. Halkın da üç sınıfa ayrıldığını açıklayarak onlara karşı adaletli davranmayı öğütlüyor. Halk, üsttekilerin yükünü çeken değil, aksine durumları düzeltilerek üsttekilerin seviyesine getirilmek için çaba harcanan kesim olmalıdır. Kısacası, halkın huzura kavuşması ve mutlu yaşaması için fakirlik ortadan kaldırılmalı, halkın refah düzeyi yükseltilmelidir:

> “Fakiri korursan, o orta hâlli olur; orta hâlli biraz kendisini toplarsa, zengin olur.”

[Halk] üç zümredir, bunları birbirlerinden ayrı tut; onları zorlama; zorlarsan, bu memleket için felâket olur. Bunlardan biri zenginlerdir. Ey kudretli insan, halk arasında kuvvetli olanlar bunlardır. Bunlardan sonra orta hâlli insanlar gelir. Orta halliler zenginlerin yaptıklarını yapamazlar. Bunlardan sonra fakirler gelir. Her şeyden önce bunlar korunmalıdır.

Zenginlerin yükü orta hallilere yüklenmemelidir; yoksa, bu orta halliler bozulur ve büsbütün sarsılır. Orta hâlli kimselerin yükünü fakirlere yüklememeli; yoksa, fakir açlıktan kırılır ve mahvolur. Fakiri korursan, o orta hâlli olur; orta hâlli biraz kendisini toplarsa, zengin olur. Fakirler orta hâlli olursa, orta halliler zenginleşir; orta halliler zenginleşirse, memleket zengin olur. Memleket düzene girer ve halk huzura kavuşur; o zaman sen de çok hayır dua alırsın. (Beyit: 5560-5568).

Bu sosyolojik tasnifte halk, toplumun temeli olarak ele alınıyor ve zenginler, orta halliler ve fakirler olarak üç kısma ayrılıyor. Onların hoş tutulmaları ve zora sokulmamaları gerekir. Allah’ın, beylik verdiği kimsenin, bu nimete karşı şükretmesinin en önemli yolu, halka iyi davranmaktır. Bu bakımdan Bey ve halk, yani yöneten ile yönetilen arasındaki ilişki çok önemlidir ve Yusuf Has Hâcib bunun üzerinde çok durur.

Türk devlet geleneği için tipik olan, aynı zamanda yazıldığı dönemdeki İslâm dünyasının genel anlayışını da yansıtan, yöneticinin Allah tarafından seçilmiş olduğu düşüncesi, diğer siyasetname ve ahkâmu’s sultaniye kitaplarında

55 Muhtesiplik, emir bi’l-ma‘rûf nehiy ani’l-münker prensibi uyarınca (Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; et-Tevbe 9/71, 112; el-Hac 22/41) gerçekleştirilen genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade eder.

olduğu gibi, *Kutadgu Bilig*'de de önemle vurgulanan hususların başında gelir:

Düşün, Tanrı fazlı ile sana ne kadar iyilik etmiştir. Buna dikkat et. Kalabalık halk üzerine seni hâkim kıldı; dilek ve arzularını verdi ve fermanlarını yürüttü. Senin gibi olan Tanrı kullarını sana muhtaç etti (Beyit: 5191-5193).

Bu beylik mesnedine sen isteyerek gelmedin; onu Tanrı kendi fazlı ile sana ihsân etti. Lütuf ederek sana bu beyliği verdi. Ey bilgisi geniş olan insan, buna şükret (Beyit: 5469-5470).

"Devlet başkanı, meşruiyetini Allah'tan almakta ve dolayısıyla egemenliği doğrudan Allah'a dayanmaktadır."

Beylik, Allah tarafından verilen bir lütuf olduğuna göre, Bey mutlak güç sahibi değildir. O, egemenlik gücünü kendisinden daha yüce olan Yaratıcıdan alır. Mâverdî ve Nizâmülmülk gibi siyasetname veya ahkâmu's sultaniye kitapları yazan düşünürlerin de bu doğrultuda görüş belirttiklerini biliyoruz. Buna göre devlet başkanı, meşruiyetini Allah'tan almakta ve dolayısıyla egemenliği doğrudan Allah'a dayanmaktadır.

Böylece devlet başkanı en büyük gücün kendisinde değil, kendi üstünde olan yaratıcının elinde olduğuna inanacak, yönetimde alacağı kararların ve vereceği hükümlerin Allah'ın buyruklarına uygun olmasına özen gösterecektir. Çünkü "Bu beyler hâkimiyetlerini Tanrı'dan alırlar" (Beyit: 5947). Öyleyse mutlak güç sahibi kendileri değil, o makamı kendilerine bağışlayan Allah'tır. Bey'e bunun hatırlatılması, onun yönetimi altındaki insanlara karşı tanrılık iddiasına kalkışmaması içindir. Bundan sonra Bey'in, Allah tarafından ihtiyacı olan özelliklerle donatıldığı ifade ediliyor: "Tanrı kime bu beylik işini verirse, ona işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir. Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir" (Beyit: 1933-1934). Bu temel ilkenin Bey'e hatırlatılması önemlidir. Bununla ona, sorgulanamaz biri olmadığı, her hareketinin Allah tarafından gözetildiği, bunun da kendisine önemli sorumluluklar yüklediği hatırlatılmaktadır. Öte yandan bu durum Bey'in konumunu sağlamlaştırmakta ve iktidarını güçlendirmektedir: "Aynı Tanrı'ya inanan toplumlarda, Tanrı'nın hâkimiyetin güvencesi olması (yapılması) siyasî otoritenin konumunu oldukça güçlendirmektedir. Zira, otoriteye karşı olabilecek bir başkaldırının, siyasî sonuçları olduğu kadar, dinî sonuçları da vardır ve böylesi bir durumda bunların da göze alınması gerekir. Hâkimiyetin Tanrı'dan alınmış olduğuna dair inanç, *Kutadgu Bilig*'de hiçbir yorumu gerektirmez bir açıklıkla izlenir:"[56]

Bey, kendisine Allah tarafından bağışlanan nimetin şükrünü, yönetimi altında bulunan halka karşı sorumluluklarını yerine getirerek öder. Gücünü, baskı aracı olarak değil, halkın her alanda güvenliğini sağlamak, onu her türlü kötülüklerden korumak için kullanacaktır:

Ey hükümdar, gayret et, kendin iyi ol; beyi iyi olursa, halk da iyi olur. Halk koyun gibidir; bey onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır. Kapıda birçok aç kurt toplanmıştır; ey hükümdar koyunları iyice muhafaza altına al (b. 1411-1413).

Halkın zenginliği beyin zenginliğidir; ister onu, ister bunu temin et. Şehir ve kasaba içinde hırsızı ortadan kaldır, yolcu ve kervan emniyet içinde sefer etsin. Memleket içinde halka zulüm edenleri yok et, dış eyâletlerde de bir tane yol

56 Gökhan Yılmaz, "Kutadgu Bilig'de Devlet Fikri", s. 76.

kesen şaki bırakma. Kötüyü, ceza vererek doğru yola getir; kötüye kötü muamele lâyıktır, sen de öyle yap. İyinin serbest dolaşabilmesi için, kötünün ya zincirde veya zindanda olması lâzımdır, ey metin yürek. (Beyit: 5545-5549). Toplumun yukarıda açıklanan zümrelere ayrılması, açıkça görüldüğü gibi, katı ve değişmez kast sistemini ifade etmemektedir. Her toplumsal düzeydeki insanın, daha üst düzeydeki konuma yükselmesinin önü açıktır. Bunun için de halkın Bey üzerinde, verilmesi ve korunması gereken başlıca üç hakkı vardır:

"Yusuf Has Hâcib'e göre, Bey'lik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir; bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır."

1- "Gümüş temiz kalsın, onun ayârını koru" (Beyit: 5575) cümlesiyle ifade edilen hak, paranın değerinin korunması, enflasyonun ve dolayısıyla hayat pahalılığının ortadan kaldırılması, kısacası ekonomik refahın sağlanmasıdır.
2- "Halkı âdil kanunlarla idare et; birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları koru" Beyit: 5577) cümlesiyle ifade edilen hak, insanların köle olmadıklarını, kanunlarla korunmuş haklara sahip olduklarını ve bunun Bey tarafından sağlanması gerektiğini göstermektedir. Yusuf Has Hâcib, kanun üzerinde ısrarla durmaktadır.
3- "Bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır." (Beyit: 5577). Bu hak da doğrudan güvenlikle ilgilidir. Devlet, halkının her bakımdan emniyetini sağlamak ve onu güven içinde yaşatmakla mükelleftir.

Bey'in, devletin başı olarak halkına bu üç temel hakkı sağlamak yükümlülüğüne karşı, halkın da Bey'e karşı sorumlulukları vardır ve yönetenle yönetilen arasındaki denge bu şekilde sağlanır:

Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli ve bu emir ne olursa olsun, onu derhal yerine getirmelidir. İkincisi hazine hakkını gözetmeli ve bunu vaktinde ödemelidirler. (…) Üçüncüsü senin dostuna dost ve düşmanına düşman olmalıdır (Beyit: 5580–5582).

Halk, kendisine sunulan yukarıdaki haklara karşılık, aynı zamanda bu hakların devamını sağlayan devlete itaat, vergi ve bağlılıkla yükümlüdür. Yusuf Has Hâcib'e göre, "Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir; bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır. Babası bey ise, oğul bey doğar; o da babası gibi, bey olur" (Beyit: 1949-1950).

Dolayısıyla Beyliğin hakkıyla yapılması, gelenekten beslenmiş, görgüyle desteklenmiş Bey'le mümkün olur. Ancak bu şart, Beylik için mutlak şart olmayıp aranan ve istenen bir şart olabilir. Çünkü Yusuf Has Hâcib, Bey'in sahip olması gereken birçok önemli özellikler sayar.

"Beyliğe lâyık bir beyin nasıl olması gerektiğini söyler" başlığı altında, bir beyin taşıması gereken özellikler geniş bir şekilde anlatılır:

Her şeyden önce bilgili ve akıllı olması gereken beyler, halka bu yüzden baş olmuşlar ve memleket ile halkın işini akılla görmüşlerdir (Bkz. Beyit:1951-1952). Zaten "bilgi" kelimesi ile "bey" kelimesi arasında da yakın bir ilgi vardır: "Bey adı *bilig* kelimesi ile ilgilidir; *bilig*'in lâm'ı giderse, *beg* adı kalır (Beyit: 1953).

Şüphesiz insanoğlu bütünüyle seçkin bir yaratılışa

sahiptir, ancak yaratılmışlar içinde seçkinliğin şartı, bilgi ile temayüz etmektir. Bunun yanında bir de soyu iyi ise, yani iyi olarak doğmuşsa, o zaman baş köşeye oturur (Bkz. Beyit: 1958-1959).

"İnsan için akıl ne iyi şeydir; akıllı insanlara müşavir nazarı ile bakmalı."

İnsan her işe başlarken bilgi ile başlar ve akıl ile sona erdirir. Bey halkı bilgi ile elinde tutar; bilgisi olmazsa, aklı işe yaramaz. Beyler işlerinde yanılırlarsa, ey devletli hükümdar, onların beyliği hastalanmış demektir; tedavi etmelidir. Beylik hastalığının ilacı akıl ve bilgidir; ey yumuşak huylu, onu akıl ile tedavi et. Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile bir çare bulunabilir. Bilgili, akıllı ve hakîm hükümdarın her iki dünyada da makamı yüksek olur. Her iki dünyayı bulan insan çok mes'ûd olur ve bütün saadetlerin başında bulunur (Beyit: 1967-1973).

Beylik aynı zamanda mukaddes bir unvandır; dolayısıyla onu taşımak sıradan insanların işi değildir: "Bu beylik mukaddestir, temizlik ister; halkın da temiz ve uyanık olması lâzımdır" (Beyit: 1960). Bu kutsal beylik makamını dolduracak seçkin kişinin, büyük işleri ancak bu meziyetlerle karşılamak mümkün olduğu için, sabır ve sükûnet sahibi (Beyit: 1988), cesur ve kahraman (Beyit: 1961), sözü, özü doğru ve tabiatı güzide (Beyit: 1963);

Bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok ve gönlü zengin olmalıdır. Her türlü iyiliğe el uzatmalı; hayâ sahibi, yumuşak huylu ve asil tabiatlı olmalıdır. Böyle bir bey halka lâyık, büyük bir bey olur ve bu beyden de iyi bir hânedan yetişir. (Beyit: 1964-1966).

Bey'in akıllı olmasının önemi çok büyüktür. Çünkü bir "işe bilerek başlamak ve başarı ile tamamlamak için" (Beyit: 1989) en gerekli olan şey akıldır. İşlerin görülmesinde akıllı insanların seçilmesi ve aklını kullanmayanların ondan uzak tutulmaları gerekir. Bunun yanında, bir işi gönülden yapmak da akla bağlı bir özelliktir:

İşi akıllı insanlar başarırlar; akılsız kimseleri işten uzak tutmalıdır. Gönül olmazsa, insan gözünün faydası yoktur; akıl olmazsa, insan gönlünden lâyıkı ile istifade edemez. Hangi insanda akıl ve anlayış varsa, ona insan de, onu ne kadar öğersen öğ. Akıl, anlayış ve bilgi tam olarak kimde bulunursa, kötü ise, onu iyi, küçük ise, büyük bil. İnsan için akıl ne iyi şeydir; akıllı insanlara müşavir nazarı ile bakmalı. (Beyit: 1991-1995).

Devlet hizmetine alınacaklar akıl, anlayış ve bilgi sahibi olmalı, işlerin başına getirilecekler esaslı bir şekilde denenmeli ve "ancak kulun işin ehli olduğu görüldükten sonra, bey ona izzet ve ihsan kapısını açmalıdır" (Beyit: 1756). Hizmet için insan seçimi hem önemli hem de çok yönlüdür. Anlayışı oranında paye verilecek kişinin, daha önce tavrı, hal ve hareketleri iyice denenmelidir (Bkz. Beyit: 4080).

Eğer bir bey işi ehliyetsiz bir kimseye verirse, ehliyetsizliği başkası değil, kendisi göstermiş olur. Tanrı bir kimseyi mes'ûd etmek ve yükseltmek isterse, ona ehliyetli ve dürüst hizmetkârlar verir. Eğer yükselttiğini tekrar düşürmek isterse, ona gün göstermeyen hizmetkârlar verir. O bilgisiz idare dizginini eline alır ve bu odun onu takip eder; böylece bütün işi bozulur ve toz-dumana katılır" (Beyit: 1760-1763). Ancak akıllı insanlara danışılabileceğini söyleyen Yusuf Has Hâcib, istişarenin önemini ısrarla vurgular ve tavsiye eder:

Her işi bilerek ve danışarak yapmalıdır; danışmayan herkes işinde zarar görmüş ve sonunda pişman olup inlemiştir. Dinle, Tanrıdan insanlara haber getiren nebi ne der: Her yapılacak işe meşveret ile çare bulunur. (…) Her türlü iş

danışma yolu ile halledilir. İnsan işinde ancak danışmak suretiyle muvaffak olur. Danışmayan kimse sonunda pişman olur. (…) İnsan kendisi kendi işini iyice bilemez; onu başkasına danışarak yapmak faydalı olur. Danışırsa insanın bilgisi genişler; eğer bu danışmaya bilgi de katılırsa, o iş, tereddütsüz, elde edilir. (…)

Ne gibi bir iş yapmak istersen onu başkalarına danış; danışmayan kimseye karışma, ondan uzak dur. Herhangi bir işe girişmek istersen, önce istişare et; dilek ve arzularını istişare ile yerine getir" (Beyit: 5650-5660).

> "Acele yapılan işler acı olur; acele yemek-içmek yüzünden hastalık gelir. Her işte sükûneti tercih et."

Dinî iyi bilen, inanmış takva sahibi biri olarak Yusuf Has Hâcib, Bey'in takva sahibi olması üzerinde de ısrarla durur:

Bey takva sahibi ve temiz olmalıdır; aslı temiz olan daima temizlik ister. Takva sahibi, hataya düşmemek için, daima titiz davranır; böyle titiz hareket eden beyler doğru iş görürler. Eğer bey takva sahibi ve temiz kalpli olmazsa, hiçbir vakit temiz ve isabetli hareket edemez (Beyit: 1985-1987). Dürüstlük ve sözünde durmak da bir Bey için en önemli erdemlerdendir:

Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki, halka faydalı olsun ve güneşi doğsun. Eğer beylerin gönlünde hıyanet bulunursa, halka faydaları dokunmaz; onlardan vazgeç. Beyin gönlü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa, saâdet o memlekette dolaşmaz, kaçar. Sözünde durmayan beye umut bağlama, ömrün boşuna geçer ve pişman olursun (Beyit: 2010-2013).

Bir Bey'de olması gereken olumlu nitelikler yanında, bulunmaması gereken olumsuz nitelikler de vardır:
Acelecilik herkes için fenadır ve derunî bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, onun yüzü kül renkli olur. Acelecilik, zevzeklik ve hiddetli mizac - bunlar bilgisizlik alametleridir. Acele yapılan işler acı olur; acele yemek-içmek yüzünden hastalık gelir. Her işte sükûneti tercih et; yalnız ibadette acele et, çabuk davran (Beyit: 1996-1999).

İyi nam ve şöhretle adının yayılmasını isterse, bey bir de şu beş şeyi kendinden uzak tutmalıdır. Biri acelecilik, ikincisi cimrilik ve üçüncüsü hiddettir; bunlara karşı mukavemet et, mağlup olma.

Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü inatçılıktır; yakışmayan bu şeylerin beşincisi, şüphesiz yalancılıktır. Adının kötüye çıkmaması ve sözünün itibarını kaybetmemesi için, beyler bunlardan kendilerini uzak tutmalıdır. Bunların en kötüsü inatçılıktır; inatçı kimse, hiç şüphesiz, çok sıkıntı çeker (Beyit: 2060-2064).

Ey devletli hükümdar, en kötüsü beylerin adının yalancıya çıkmasıdır. Beyin sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat telkin etmelidir ki, halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın. Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar. (…) Sözü yalan olan kimsenin tavır ve hareketleri cefadır; cefa kimde ise o kimse hayvandır. Yalancı adamdan vefa bekleme; bu uzun yıllardan beri tecrübe edilmiş bir sözdür (Beyit: 2038-2042).

Bey'in tok gözlü, hayâ sahibi ve yumuşak tabiatlı olması, sözünde ve hareketinde açık ve vazıh davranması gerektiğini (Beyit: 2000) söyleyen Yusuf Has Hâcib, aç gözlülüğü çaresiz bir hastalığa benzetir; hayâ ise insanın en büyük süsüdür: *Gözü aç adam hiçbir şey ile doymaz; gözü aç olana bütün dünya nimeti kâfi gelmez. Aç gözlülük, ilâcı ve devası bulunmayan bir hastalıktır; onu, bütün*

dünya kâhinleri bir araya gelse, yine tedavi edemezler. Bütün açlar yer ve içerlerse, nihayet doyarlar; açgözlü adamın açlığı ancak ölümle nihayete erer. Açgözlü adamı mal doyurmaz; bütün dünyaya sahip olsa bile, o yine daima açgözlü ve fakirdir.

Bey hayâ sahibi ve insanların seçkini olmalı; hayâ sahibinin tavır ve hareketi eksilmeyen bir bütündür. Hayâ sahibi kimse yumuşak tabiatlı olur; kendisine yakışmayan hiçbir işe el sürmez. Tanrı kime hayâ ve iz'ân vermişse, ona devlet ile birlikte bütün şerefleri vermiş demektir. Bütün uygunsuz işlere mâni olan hayâdır; bütün iyi işlere ulaştıran da hayâdır. Bu hayâ ne kadar iyi şeydir ve insan için ne büyük bir zînettir; hayâ insanı her iyi işe sevkeden bir vasıtadır (Beyit: 2001-2009).

"Bey"in aynı zamanda öfkeden, kaba söz ve davranışlardan uzak, sakin ve yumuşak huylu olması gerekir:

İşinde hiddetli olma, öfkene hâkim ol; beyler hiddetli olurlarsa, mülk ve saltanat haleldar olur. İnsanlara kaba söz söyleme; kaba söz alev-alev yanan bir ateştir. Sakin, hâlim selim ve yumuşak huylu ol ve böylelikle bütün iyiliklere elini uzat (Beyit: 1414-1416).

Yusuf Has Hâcib, eserinin birçok yerinde Bey tarafından yapılmasını veya yapılmamasını tavsiye ettiği şeyleri, maddeler hâlinde sıralar:

Eğer her iki dünya beyliğini istiyorsan, (…) sen şu beş şeye yaklaşma: Harama karışma, zulüm etme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütme. Şarap içme, fesattan uzak dur, ondan kaç; bunlar daima mülke ve saltanata halel veren şeylerdir. Eğer devamlı ve ebedî beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır (Beyit: 1432-1435).

"Sakin, hâlim selim ve yumuşak huylu ol ve böylelikle bütün iyiliklere elini uzat."

Ey hükümdar, bu saltanatın uzun sürmesini istersen, şu birkaç işi yap, şu birkaç şeyi de bırak: Adaletle iş gör, buna gayret et; hiçbir zaman zulüm etme; Tanrı'ya kulluk et ve onun kapısına yüz sür. İkincisi -gâfil olma, dikkatli ol, uyanık dur; sana başkasının yüzünden, ansızın, bir suç isnat edilmesin. Heves ve öfke anında hiçbir iş yapma; her iki hâlde de dişini sık, sabret. Bu birkaç şeye dikkat edersen, memleket gözetilmiş olur; saltanat uzun sürer ve sana sulh ve sükûn temin eder. (Beyit: 1450-1454).

Yusuf Has Hâcib'in üzerinde fazlaca durduğu konulardan ikisi de ihtiyat ve zulmün karşıtı olarak kanundur. Bunları, memleketi dağılmaktan koruyan ve bir arada tutan bağ olarak değerlendirir:

Bey çok ihtiyatlı ve çok da uyanık olmalı; beyler ihmalkâr olurlarsa, bunun cezasını başkaları çeker. Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir; biri ihtiyatlılık, biri kanun; bunlar esastır. Hangi bey ihtiyatlı ise, o memleketini muhafaza eder; düşmana boyun eğdirir ve onu sımsıkı bağlar. Hangi bey memlekete doğru kanun koydu ise, o memleketini tanzim etmiş ve gününü aydınlatmıştır. Beyliğin başı işte bu iki şeydir; bu ikisi tam olursa, bey beylik yapar (Beyit: 2014-2018). Ey ülke beyi, memleketin korunmasını istersen, memleketin her tarafında ihtiyat tedbirleri al. İhtiyatlılık beylerin ülkesini genişletir; ihmalkârlık ise, beyliğin temelini göz göre göre sarsar.

Bu ihtiyat ile sen düşmanın boynunu vur, halka hüküm et, rahat ve huzur içinde yaşa (Beyit: 2020-2022). Bu sözlerin hemen ardından, ihtiyatın zıddı olan ihmalkârlığı, zulümle birlikte beyliği bozan ve onu eğri yola sokup doğru yoldan şaşırtan, memleketi harap eden olumsuz bir özellik olarak gösterir:

Düşmanın boynunu kırmak istersen, gözünü, kulağını tetikte bulundurmalısın. Beyler düşmanı ihtiyat ile vurmuşlar ve ihmalkârlık ile beyliğin bağlarını çözmüşlerdir. Beyler ihmalkâr olurlarsa, işlerini başaramazlar; bey iyice bilmelidir ki, ihmalkârlık ederse, beyliği devam edemez.

"Eğer devamlı ve ebedî beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır."

İhtiyatlı insan daima hazırlıklı bulunur ve ihmalkâra pusu kurar. Bey ihtiyatlı olursa, memleketine el dokundurmaz; eğer dokunursa, o bu tecâvüzü akıl, fikir ve bilgisi ile karşılar (Beyit: 2025- 2029).

Ey hükümdar, sen bugün halkın başında bulunuyorsun; halkı gözet, aklın başında ve uyanık ol. Hükümdarın omuzlarına ağır yük yüklenmiştir; ey iyi huylu insan, ihmalkâr olma, tedbirli davran (Beyit: 1436-1437).

Daha sonraki nesillerin uyacağı, ona göre hareket edeceği iyi kanunlar yapmak ve kötü teâmül (kötü çığır) ve uygulamalardan kaçınmak da devlet adamlığının özelliklerindendir.

Kutadgu Bilig'te "kanun"un çoğu yerde "adalet"le eş anlamlı olarak kullanıldığını unutmamak gerekiyor:

Adalete istinat eden kanun — bu göğün direğidir; kanun bozulursa, gök yerinde duramaz. (Beyit: 3463)

Halka kanunu doğru ve dürüst tatbik et ki, kıyamet gününde bahtiyar olasın. (Beyit: 1374)

Kötü teâmül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve saadet sana yâr olur. Beyit: 1456).

Ey kanun yapan, iyi kanun koy; kötü kanun yapan kimse, daha hayatta iken ölmüş demektir. Ey hakîm devlet adamı, kötü teâmül koyma; kötü kanunlarla dünyaya hüküm edilmez. Bir kimse kendi zamanında kötü teâmül vaz'ederse, kendinden sonra kötü bir nâm bırakmış demektir. Bir kimse iyi kanun vaz'edip bıraktı mı, adının ayakta durmasını sağlamış demektir (Beyit: 1458-1461).

Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir; biri ihtiyatlılık, biri kanun; bunlar esastır. Hangi bey ihtiyatlı ise, o memleketini muhafaza eder; düşmana boyun eğdirir ve onu sımsıkı bağlar. Hangi bey memlekette doğru kanun koydu ise, o memleketini tanzim etmiş ve gününü aydınlatmıştır. (Beyit: 2015-2017)

Eğer devamlı ve ebedî beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır. (Beyit: 1435).

Ey hükümdar, bu saltanatın uzun sürmesini istersen, şu birkaç işi yap, şu birkaç şeyi de bırak: Adaletle iş gör, buna gayret et; hiçbir zaman zulüm etme; Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür. Gafil olma, dikkatli ol, uyanık dur; sana başkasının yüzünden, ansızın, bir suç isnat edilmesin. Heves ve öfke ânında hiçbir iş yapma; her iki hâlde de dişini sık, sabret.

Bu bir kaç şeye dikkat edersen, memleket gözetilmiş olur; saltanat uzun sürer ve sana sulh ve sükûn temin eder. Bütün iyilere hürmet göster ve onları yükselt; kötülere yüz verme, onları kapına dahi yanaştırma. Kötü teamül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve saadet sana yâr olur. (…) Ey kanun yapan, iyi kanun koy; kötü kanun yapan kimse, daha hayatta iken, ölmüş demektir. Ey hakîm devlet adamı, kötü teamül koyma; kötü kanunlarla dünyaya hüküm edilmez. Bir kimse kendi zamanında kötü teamül

vaz'ederse, kendisinden sonra kötü bir nâm bırakmış demektir. Bir kimse iyi kanun vaz'edip bıraktı mı, adının ayakta durmasını sağlamış demektir. (Beyit: 1450-1461). Yukarıda da değindiğimiz gibi Yusuf Has Hâcib, kanunu zulmün karşıtı bir kavram olarak kullanmaktadır. Bir yanda halkı gözeten kanunlar, onun karşısında da zulüm yani kanunsuzluk vardır.

"Yusuf Has Hâcib, kanunu zulmün karşıtı bir kavram olarak kullanmaktadır."

Bütün diğer siyasetnâmelerde de devlet başkanının şiddetle kaçınması gereken çirkin bir davranış olarak belirtilen zulmün yıkıcılığı ve buna karşılık kanunun yapıcı özelliği şu şekilde ifade edilir:

Zâlim adam uzun müddet beyliğe sahip olamaz; zâlimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz. (…) Zâlim memleketine uzun müddet hüküm edemez. Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar; kanun sudur; akarsa, nimet yetişir. Ey hakîm, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın. Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur. Zâlim zulmü ile birçok sarayları harap etmiş ve sonunda kendisi açlıktan ölmüştür. Beyler gönüllerini temiz tutar ve kanunu tatbik ederlerse, beylik bozulmaz ve uzun müddet ayakta durur (Beyit: 2030-2036).

Tebeanın senin üzerinde üç hakkı vardır; bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme. Banlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgili insan. İkincisi halkı âdil kanunlar ile idare et; birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları koru.

Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır. Böylece tebea hakkını ödedikten sonra, sen de onlardan kendi hakkını isteyebilirsin, ey cömert hükümdar. (Beyit: 5574-5577).

Elbette bir ülkeyi yöneten Bey'in cesur olması, her bakımdan cesaret sahibi olması ve korkak olmaması gerekir:

Bey cesur, kahraman ve atılgan olmalı; bey cesareti ile düşmana karşı koyar. Korkak askerin cesaret alması için, kumandanın kahraman ve cesur olması lâzımdır. Cesur insan korkakların başına geçer ve herkes ondan cesaret alır. Bu söze şâhit olarak, şu beyti oku; bu sözü gönlüne al ve aklına koy: Arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine arslan kesilir. Eğer arslanlara köpek baş olursa, o arslanların hepsi köpek gibi olur. (Beyit:1043-1048).

Cömertlik ile alçak gönüllülük de aynı kategoride ve Bey'de mutlaka bulunması gereken özelliklerdendir:

Beye cömertlik ve alçak gönüllülük lâzımdır; alçak gönüllülük ile birlikte tabiatı da sakin olmalıdır. Beyler cömert olursa adları dünyaya yayılır; bunların nâm ve şöhretleri ile dünya korunur. Etrafına üşüşerek asker toplanır ve ordu olur; asker ve ordu ile insan dileğine kavuşur. (Beyit: 2049-2051).

Devletin varlığının ve devamının, sağlıklı işleyen bir ekonomik sistem ve kudretli bir orduya dayandığını vurgulayan Yusuf Has Hâcib, İslâm siyaset görüşünün en önemli ögelerinden biri olan Adalet Çemberi'ni şu şekilde formüle eder:

Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lâzımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır.

Bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerektir; halkın zengin olması için de, doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse, dördü de kalır; dördü birden ihmal edilirse, beylik çözülmeye yüz tutar (Beyit: 2057-

2059). Dolayısıyla ordu, hazine, halk ve adalet, bir devleti ayakta tutan dört temel direktir. Bunlar birbirine bağlıdır ve herhangi biri eksik olduğu takdirde diğer üçü de ayakta duramaz ve dolayısıyla devlet yapısı çöker.

Yine bir metaforla hazine ve ordunun önemine şu şekilde işaret edilir: "Memleketi ayakta tutan daha iki şey vardır: biri som altın, biri de kılıçtır" (Beyit: 3039).

"Yusuf Has Hâcib, eserinde, aldığı güçlü İslâmî eğitimle, hemen bütün İslâm ilimlerinin sesini bize duyurmaktadır."

Hükümdarın halka karşı iyi davranması gerektiği konusuna sık sık geri dönen Yusuf Has Hâcib, ülkenin elde tutulması için bunun şart olduğuna bir kez daha dikkat çekiyor:

Ey hükümdar, birçok memleketleri elde etmek istersen, yapabilirsen, şu üç işi yap: Sağ elin ile kılıç sallar ve vururken, sol elin ile mal dağıt. Ağzından çıkan sözler şekerden daha tatlı olsun; böylece bey-kul, büyük-küçük, hepsi sana boyun eğer. Halk tarafından sevilmesi ve itibar görmesi için, ey hükümdar, beyin şu üç şeye sahip olması lâzımdır: O, güler yüzlü, tatlı sözlü, yumuşak huylu olmalı ve bütün hareketlerinde de bunlara uygun davranmalıdır. Bey gönlünü alçak tutmalı, eli açık olmalı, merhameti de bunlarla mütenasip bulunmalıdır (Beyit: 2068-2073).

Devlet yönetiminde görev alan kimselerden tam verim alabilmek için, onlara karşı cömert olmak, her türlü ihtiyaçlarını karşılamak ve onları memnun etmek gerekir:

Hazineni aç ve servet dağıt, adamlarını sevindir; onlar senin her arzunu yerine getirirler. Düşmana karşı koyan cesur insan ne der, dinle; altın ve gümüş veren düşmanını mağlûp eder. Eğer sen her vakit üstün gelmek istersen, adamlarını memnun et ve onlara değer verip, öğerek, şevke getir. Adamlarını önce memnun et, sonra onlardan iş bekle; bütün arzuların yerine gelir; düşman önünde boyun eğer. Adamların çok ve kalabalık olsun, onları sevindir; onlar da bir gün senin için sevgili canlarını verirler (Beyit: 5479-5483).

7. Zeki Velidi Togan, *Kutadgu Bilig*'in baştan sonuna kadar Türk devlet idealini yansıttığını, onun ne Acem ve ne de Aristo gibi Yunan nümuneleri ile alışverişi olmadığını söyler.[57] Bu doğrudur, ama küçük bir eksiği vardır: Eser, Türklerin eski inançlarını bırakarak İslâm'a geçtikleri önemli bir dönemin ürünüdür.

Onun her beytinde, yeni dinîn heyecanını hissetmemek mümkün değildir. Yusuf Has Hâcib, eserinde, aldığı güçlü İslâmî eğitimle, hemen bütün İslâm ilimlerinin sesini bize duyurmaktadır.

Ancak eser, Togan'ın yıllar önce belirttiği gibi "bugüne kadar hayatla münasebeti olmayan bir eser" olarak hep göz ardı edilmiş, halen de 11. yüzyılda yazılmış çok parlak bir kitap olarak tanıtılmış olmasına rağmen, günümüz için ne ifade ettiği üzerinde hâlâ ciddi araştırmalar yapılmamıştır.

Kutadgu Bilig'in hayatın ta kendisi olduğu ve ideal İslâmî Türk devletçilik düşüncesini yansıttığı, bunu ayrıntılarıyla ortaya koyacak çalışmalara ihtiyacımız olduğu ve bu bilinçle çalışmalar yapmamız gerektiği ortadadır. Bu konuda özellikle üniversitelerimize büyük görevler düşmektedir.

57 Bkz. *Umumi Türk Tarihine Giriş I*, s. 85

KAYNAKÇA

Alberts, Otto, "Bir Türk Lehçesi Olan Uygurca ile Yazılmış *Kutadgu Bilig*'in Şairi: İbn Sina'nın bir öğrencisi", çev. Mübahat Türker-Küyel, *Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür merkezi Yay., cilt: 1, Sayı: 1, 1986.

Arı, Bülent – Aslantaş, Selim, (editörler), *Halil İnalcık Adalet Kitabı,* 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi, 2015.

Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk,* İÜ. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1947.

Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* c. 1, MEB, 1971.

Barthold, W., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler,* çev. Ragıp Hulusi Özdem, 3. Baskı, TTK Yayınları, 2017.

İslâm Medeniyeti Tarihi, M. Fuad Köprülü ile birlikte, 3. Basım, DİB Yayınları, 1973.

Black, Antony, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi -Peygamberden Bugüne-*, çev. Sevda Çalışkan-Hamit Çalışkan, Dost Kitabevi Yayınları, 2010.

Demirci, M. Fatih, "Bir Felsefe Metni Olarak Kutadgu Bilig", *Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig, Türk Dünya Görüşünün Şâheseri, Uluslararası Sempozyumu Bildiriler,* içinde, s. 137-147.

Eker, Süer, "Kutadgu Bilig", *Türk Edebiyatı Tarihi 1* içinde (s.193-199), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.

İnalcık, Halil, "Kutadgu Bilig'de Türk İdare Geleneği ve Adalet", *Halil İnalcık Adalet Kitabı*, ed. Bülent Arı-Selim Aslantaş, 2. Baskı, Yeditepe Yay., 2015.

İnan, Abdülkadir, "Yusuf Has Hâcib ve ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar", *Makaleler ve İncelemeler II,* TTK Yayınları, 1991.

Kafesoğlu, İbrahim, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri,* Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.

Kettanî, Muhammed Abdülhay el-, *Hz. Peygamber'in Yönetimi -et-Terâtîbu'l-idâriyye-,* çev. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, 2003.

Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi,* 2. Basım, Ötüken Neşriyat, 1980.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi-Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar,* cilt: II, TTK Yayınları, 1995.

Şeker, Fatih M., *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig,* Dergâh Yayınları, 2011.

Taneri, Aydın, "Hâcib", *TDVİA,* c. 14.

TDVİA, "Kutadgu Bilig", *TDVİA,* c. 26.

Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* cilt: 1, 3. Baskı, Enderun Yayınları, 1981.

Türker-Küyel, Mübahat, "Kutadgu Bilig ve Fârâbî", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1990.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihi,* 3. Baskı, YKY, 2007.

Yılmaz, Gökhan, "Kutadgu Bilig'de Devlet Fikri", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 9, Mart 2006.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* I, Metin, Haz. Reşid Rahmeti Arat, TDK, 1947.

***Kutadgu Bilig* II,** Tercüme, Bugünkü Türkçeye trc., Reşid Rahmeti Arat, TTK, 1959.

Türk-İslam Ahlak Tasavvurunun Oluşumunda Kutadgu Bilig'in Rolü

The Role of Kutadgu Bilig in the Formation of Concept of the Turkish Islamic Morality

Doç. Dr. Aygün AKYOL

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1978 yılında Ankara'da doğdu. İlk Orta ve Lise öğrenimini Ankara'da tamamladı. 2000 yılında Gazi Üniversitesi Çorum Ilahîyat fakültesinden mezun oldu. 2002 yılında Gazi Üniversitesi Çorum Ilahîyat Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. Yüksek lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslam Felsefesi Anabilim Dalı'nda Musârâatu'l-Felasife'ye Göre Şehristânî'nin Felsefi Görüşleri konulu yüksek lisans teziyle 2003 yılında; doktora öğrenimini, yine Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslam Felsefesi Anabilim Dalı'nda Şehrezûrî Metafiziği konulu doktora teziyle 2009 yılında tamamladı. 2014 yılında İslam Felsefesi Anabilim Dalında Doçent oldu. Halen Hitit Üniversitesi Ilahîyat Fakültesi'nde Öğretim Üyesi olarak çalışmalarına devam eden yazarın telif kitap, ulusal hakemli dergilerde yayımlanmış telif makale, sadeleştirme, Arapça ve İngilizceden çeviri olmak üzere çalışmaları bulunmaktadır.

Çalışmalarından bazıları şunlardır: *Aygün Akyol, Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset, Araştırma Yay., 3. Baskı, Ankara 2017; Şehrezûrî Metafiziği, Araştırma Yay., Ankara 2011; Şehristânî'nin Filozoflarla Mücadelesi, Araştırma Yay., Ankara 2016; İslam Ahlak Felsefesi, (Mevlüt Uyanık ile birlikte), Elis Yay., 2. Baskı, Ankara 2014; İslam Felsefesi: Teşekkül Dönemi, (Mevlüt Uyanık ile birlikte), Elis Yay., Ankara 2017. İslam Felsefesi: Tenkid Dönemi, (Mevlüt Uyanık ile birlikte), Elis Yay., Ankara 2018.*

Türk-İslam Ahlak Tasavvurunun Oluşumunda Kutadgu Bilig'in Rolü *

The Role of Kutadgu Bilig in the Formation of Concept of the Turkish Islamic Morality

Aygün AKYOL*

Abstract

Turkish Islamic morality is one of the original designs in Islamic thought tradition. Under this understanding there is a harmonious system between the pre-Islamic Turkish culture and Islam. The Islamic world is dominated by three main concepts, namely, Turkish, Arab, and Persian Islamic concepts. The Turks have made important contributions to the Islamic thought tradition with their original designs. However, abuse of religion and the Salafist approaches are threatening Turkish Islamic morality. The way to realize this situation and to maintain the Turkish Islamic morality is to survive our tradition. In our paper, we will discuss the role of Kutadgu Bilig in the formation of the Turkish Islamic morality. In this context, we emphasize that getting rid of the spiral of violence from the Middle East is emphasizing the concept of Turkish Islamic morality. Our study discusses the importance of Kutadgu Bilig in terms of moral values and the contribution of the work to the theoretical and practical aspects of morality. In this context, we will evaulate what kind of contribution will be made by Kutadgu Bilig to solve our problems in the individual and social field.

Keywords: Kutadgu Bilig, Turk, Islam, Morals, Wisdom, Heart.

Öz

Türk-İslam ahlak tasavvuru İslam düşünce geleneğindeki özgün tasarımlardan biridir. Bu anlayışın altında İslam öncesi Türk kültürü ile İslam arasında uyumlu bir sistem ortaya konulması vardır. İslam dünyasında Türk, Arap ve Pers İslam tasavvurları olmak üzere üç ana anlayış hâkimdir. Türkler kendi ortaya koydukları özgün tasarımlarıyla İslam düşünce geleneğine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ancak günümüzde ortaya çıkan din istismarı ve selefî yaklaşımlar, Türk-İslam ahlak tasavvurunu da tehdit etmektedir. Bu durumun farkına varmanın ve Türk-İslam ahlak tasavvurunu devam ettirmenin yolu ise geleneğimize sahip çıkmaktan geçmektedir. Yazımızda Türk-İslam ahlak tasavvurunun oluşumunda Kutadgu Bilig'in rolünü müzakere edeceğiz. Bu bağlamda Orta Doğu'nun şiddet sarmalından kurtulmasının, Türk-İslam ahlak tasavvuruna vurgu yapmaktan geçtiğini vurguluyoruz. Çalışmamız Kutadgu Bilig'in ahlak ve değerler sistematiğimiz açısından önemini belirttikten sonra, eserin ahlakın teorik ve pratik yönlerine yaptığı katkıları incelemektedir. Bu bağlamda Kutadgu Bilig'deki ahlak tasavvurunun, bireysel ve toplumsal sahadaki sorunlarımızı çözmede ne tür bir katkı sağlayacağını değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Türk, İslam, Ahlak, Akıl, Gönül.

* Bu çalışma 18-20 Kasım 2016 tarihlerinde gerçekleştirilen "Yusuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şaheseri" adlı Uluslararası Sempozyumda "Türk İslam Ahlak Tasavvurunun Oluşumunda Kutadgu Bilig'in Rolü" başlıklı tebliğin [Bildiriler Kitabı, Şen Yıldız Yay., İstanbul 2016, s. 310-330] geliştirilmiş şeklidir.

* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, aygunakyol@hitit.edu.tr.

İnsanın yeryüzündeki varlığı duruş, düşünce ve tercihleriyle oluşur. Bu da her eyleminde bir değerler sistematiğini gerektirir. Bu noktada en önemli unsur ise, kültürel devamlılık ve değer aktarımıdır. Günümüzde yaşanan değerler karmaşası bugün hayatımızı olumsuz yönde etkilemektedir. Türk milletinin ata yurttan aldığı değerler sistematiği günümüze kadar İslam'ın getirdiği ahlak ve adalet ölçüleri içerisinde korunmuş ve bütüncül bir ahlak nizamı oluşturulmuştur. Ancak günümüzde değerler dünyasındaki hızlı değişim, bir takım değerlerimizin yozlaşmasına neden olmuş, geleneksel altyapımız tahrip olmuştur. Özellikle İslam dünyasında yaşananlara bakıldığında yoksulluk, yolsuzluk ve şiddet sarmalında debelenen bir yapı kendinî göstermektedir. Bunun yanı sıra ideolojik aygıtlarla toplumların hafızasına yapılan müdahaleler toplumları yersiz, yurtsuz, nesepsiz ve mezhepsiz bir hale getirmektedir. Bu, insanların din, dil ve tarih birliğini tahrip etmekte ve bunun ideolojik aygıtları olan selefî örgütlenmeler de kendileri için uygun zemin bulmaktadır. Tüm bunlar da değerler yozlaşmasının tahrip gücünü arttırmaktadır.

> "İnsanın yeryüzündeki varlığı duruş, düşünce ve tercihleriyle oluşur."

Özellikle günümüzde İslam dünyasında ortaya çıkan ahlak ve değerler sistematiğini alt üst eden dinî görünümlü yapılanmalar ve selefî akımlar toplumların hafızalarını yok etmekte, değer üretimi adına değerlerimizi tahrip etmektedir. Şiddet, yoksulluk ve ümitsizlik toplumları kuşatmakta, dinî tekeller vasıtasıyla fikir ve vicdan özgürlüğünün yerini baskı ve şiddet kültürü almaktadır. Bu noktada yapılması gereken ise baskı ve şiddet sarmalında savrulan insanlarımızı sevgi ve gönül üzerinden kurgulanan akıl ve irade merkezli bir ahlak ve değerler sistematiğine ulaştırmaktır. İslam'ın Türkler tarafından yorumlanması neticesinde ortaya çıkan ahlak ve değerler sistematiğini muhafaza etmemiz durumunda, bunun bizleri yoksulluktan, yolsuzluktan, ahlaki yozlaşmadan ve içine düşülen şiddet bataklığından koruyacağı kanaatindeyiz. Yusuf Has Hâcib[1] tarafından kaleme alınan *Kutadgu Bilig* adlı eserin bizlere bu noktada rehberlik edeceğini düşünüyoruz. Çünkü Türklerin İslam'ı kabul edişinin ilk evrelerinde ortaya çıkan bu eserde ahlak ve değerler sistematiğimiz bütüncül bir şekilde ortaya konulmuş, bunun *teorik* ve *pratik* yönleri çok yönlü olarak ele alınmıştır.

1. Ahlak ve Değerler Sistematiğimizin Temel Eseri *Kutadgu Bilig*

Kutadgu Bilig, Buğra Han zamanında, han dili ile yazılmıştır. Çinlilerin bu kitabı *Edebu'l-Mülûk, Maşrıklıların Zînetü'l-Umerâ*, İranlıların *Şehnâme*, Turanlıların ise, *Kutadgu Bilig* diye andıkları ifade edilmiştir.[2] "Kitabın adını *Kutadgu Bilig* koydum; okuyana kutlu olsun ve elinden tutsun. Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı tutan bir eldir" ifadeleriyle eserin isminin delalet ettiği anlam da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu, İslam felsefesi geleneğinde öne çıkan bu dünyada refah ve huzur, ahirette ise felah şeklinde ifade edilen *Tahsîlu's-Sa'âde*

1 Yusuf Has Hâcib'in hayatıyla ilgili detaylı bilgilere vakıf olmamakla birlikte, Çu nehri havzasında kadim bir Türk şehri olan Balasagun'da doğduğu, Karahanlı Sarayı'nda bir müddet görev yaptığı bilgisine sahibiz. Düşünürümüzün *Kutadgu Bilig* adlı eserini on sekiz ayda yazdığını ve 462/1070 yılında tamamladığını kendi ifadelerinden biliyoruz; yazmaya başladığında ellili yaşlarda olduğunu dikkate alırsak, 410/1019 yılı civarında doğmuş olması muhtemeldir. Ölümü ile ilgili de net bir tarih verilmemekle birlikte bazı kaynaklarda 470/1077 tarihine rastlıyoruz. Yusuf Has Hâcib, K*utadgu Bilig* (İstanbul: Kabalcı Yay., 2008) s. 1069, 1087; b. 6495, 6624; Antony Black, The History of Islamic Political Thought (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011), 115, 116; İslam Ansiklopedisi, Kemal Eraslan (İstanbul: 1993, Meb. Yay.), "Yusuf Has Hâcib" maddesi, c. 13, s. 438-440; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, (Ankara: 2002, TDV. Yay.), 152; Aygün Akyol, "Erdemli Siyaset-Yusuf Has Hâcib", *Türk Düşünce Tarihi içinde*, ed.: Bayram Ali Çetinkaya, (Ankara: 2018, Grafiker Yay.), 79, 80.

2 "Manzum Mukaddime", *Kutadgu Bilig*, s. 74; bb. 22-30.

kavramıyla benzerlik arz eder. Bunun nasıl gerçekleşeceği ise, hem bireysel ahlak telakkisi, hem de siyaset tasavvuru ile kurgulanmaya çalışılır.[3]

"Yusuf Has Hâcib eserinin yalnızca liyakatli insanların eline geçmesini istemektedir."

Yusuf Has Hâcib eserini bir bilgi denizi ve hakîmlerin sözlerini bir araya getiren, herkes tarafından benimsenen, övülen, saklanan, başkasına verilmek istenmeyen bir eser olarak tanıtır. Böyle olmakla birlikte, bu kitabın manasını her okuyan yazan anlayamaz, ancak izahını bilenler anlar denilmekte; insanlara yol gösterici olabilmesi için akıllı ve bilgili kişilere verilmesi önerilmektedir.

Geleneksel dönemlerde hikmet ilimleriyle uğraşmak için birtakım vasıflara sahip olmak, bilgiyi paylaşırken de muhatabın iyi seçilmesi gerektiği önemle vurgulanan bir hususdur. Bu anlamda Yusuf Has Hâcib de eserinin yalnızca liyakatli insanların eline geçmesini istemekte, herkes tarafından anlaşılamayacağını düşünmektedir.[4]

Kutadgu Bilig'de ortaya konulan ahlak ve değerler sistematiği İslam ahlak felsefesinde filozoflar tarafından ifade edilen *Tahsîlu's-Sa'âde* anlayışına benzer şekilde insanın her iki âlemde mutluluğunu amaçlamaktadır. Burada dikkat çeken husus, İslam öncesi ahlak ve siyasi hâkimiyet düşüncesinin İslam ahlak felsefesinin bir unsuru haline getirilmesidir. Bu noktada ifade ettiğimiz "İslam ahlak felsefesinin bir unsuru haline getirme" ifadesi itiraza sebep olabilir. Ancak buradaki kastımız, Yusuf Has Hâcib tarafından ortaya konulan bu kurgunun, eski Türk geleneklerini veya İslam öncesi Türk kültürünün ve düşünce sisteminin unsurlarını taşısa da bu yapıyı, İslam ahlak öğretilerine ve felsefesine kazandırması ve burada ifade edilenlerin sonraki süreçte İslam ahlakının ve siyasi düşüncesinin bir ürünü haline gelmesidir.

Eserin, Türklerin İslam'ı kabul edişinin erken dönemlerinde yazılması, Türklerin Müslüman oluş sürecinden bugüne kadar geçen sürede eski Türk töresi ve İslam anlayışının kurgusal yapısını ve değişim sürecini anlama noktasında önemli ipuçları vermektedir.[5]

Görüldüğü üzere *Kutadgu Bilig* çeşitli kültürel unsurları ve düşünce biçimlerini ihtiva eden önemli bir eserdir. Burada üslup açısından dikkat çeken yön, farklı unsurların eklektik biçimde mezcedilmesi, Türk ve İslam kültürünün yapısına uygun bir şekilde değerlendirilmesidir. Bunu esere baktığımızda görebilmekteyiz. Eserde Türk düşüncesinin geleneksel yapısına bağlılık sürmekle birlikte, bu düşünce sistemi ile yeni benimsenen İslam anlayışının ustaca ve özümsenmiş bir şekilde kompoze edildiğini görüyoruz.

Bu noktada ortak coğrafyayı paylaştığı diğer fikir ve kültür çevrelerinden etkilenilmesi de şaşılacak bir durum değildir. Ancak eserin bütüncül yapısı bir kenara

3 *Kutadgu Bilig*, s. 77, 83, 145; b. 34, 35, 36, 37, 73, 350, 351; Mübahat Türker Küyel, "Kutadgu Bilig ve Fârâbî", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri* (Ankara: 1990, AKM. Yay.), 220; Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, (Ankara: 2013, Elis Yay.), 19.

4 İslam felsefe geleneğinde felsefi müzakerelerin ehil insanlarla yapılması hususunda önemle durulmuş, bunların herkes tarafından anlaşılamayacağı ifade edilmiştir. Özellikle İbn Sînâ'nın *İşaretler* ve *Tembihler* adlı eserinin sonunda, felsefi bilgilerin insanlara ulaştırılırken, kişinin bu bilgilere düşünce ve karakter olarak uygun olup olmadığının değerlendirilmesi gerektiğini vurgulaması önemlidir. "Manzum Mukaddime", *Kutadgu Bilig*, s. 73, 74; bb. 9-22; Fârâbî, *Kitâbu'l-Huruf,* çev.: Ömer Türker (İstanbul: 2008, Litera Yay.), ss. 85-88; a.g. mlf., "Felsefe Öğrenmeden Önce Bilinmesi Gereken Konular" *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri içinde*, çev.: Mahmut Kaya (İstanbul: 2003, Klasik Yay.), 114, 115; İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, çev.: Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli (İstanbul: 2005, Litera Yay.), 204; İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl*, met. ve çev.: Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, ed.: İclal Arslan (Ankara: 2018, Elis Yay.), 58, 62.

5 Bu konuda bkz.: Mahmut Arslan, *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı* (İstanbul: 1987, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.), 14, 21; Münire Kevser Baş, "Kutadgu Bilig'de Ölüm Anlayışı ve Ahiret İnancı", *Ekev Akademi Dergisi*, 14/42 (Kış 2010), 84; İsmail Taş, *Türk İslam Düşüncesi Yazıları*, (Konya: 2011, Kömen Yay.), 231, 232; Aygün Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset* (Ankara: 2015, Araştırma Yay.), 19.

bırakılarak etkileri belli bir kültürel çevreye hapsetmeye çalışmak, kanaatimizce doğru olmayacaktır.[6]

Kutadgu Bilig'in Türklerin ahlak ve değer dünyasına yaptığı katkı büyük önem arz etmektedir. Bu önem, Kutadgu Bilig'in ahlakın hem teorik hem de pratik konularını kuşatıcı bir mahiyete sahip olması sebebiyledir. Yusuf Has Hâcib, ahlak ve değer alanıyla ilgili ortaya koyduğu sistemini insanlara açık ve anlaşılır bir üslupla sunmuştur. Özellikle T*öre, Kut, Akıl* ve *Gönül* kavramları üzerinden geliştirilen sistematik, günümüz insanlarının hayata bütüncül bir şekilde bakabileceği bir çerçeve ortaya koymuştur. Bu ahlak tasavvurunda adalet, mutluluk, hikmet ve muhabbet kavramları bir bütün olarak ele alınmakta, insanoğlunun tüm yönlerine ışık tutulmaktadır. Bu anlamda eser, bireyin iyi ve doğruyu tercih ederek ahlaklı bir hayat kurması için gereken teorik alt yapıyı ve pratik uygulamaları gösterdiği gibi, toplumsal yaşam içinde geleneksel Türk düşünce biçimi ve İslam düşüncesinin kompozisyonuyla oluşturulacak siyasi ve sosyal yapıyı da sistemleştirmektedir.[7]

"İslam ahlak felsefesi denildiğinde Tanrı, evren, insan ilişkisi düzleminde bir değerler bütünlüğü akla gelir."

2. Türk-İslam Ahlak Tasavvurunun Teorik Çerçevesi

Türkçeleştirilmiş bir terim olan ahlak kelimesi, Arapça'da "seciye, tabiat, huy" gibi manalara gelen *hulk* veya *huluk* kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fiziki yapısı için halk, manevi yapısı için hulk kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir. İslam filozofları ise, ahlakı "nefiste yerleşik olan yatkınlıklar" şeklinde tarif etmişlerdir. Bu yatkınlıklar sayesinde "fiiller, nefisten herhangi bir fikri ve iradi güçlüğe hacet kalmaksızın sadır olur. Eğer bu yatkınlıklar iyi olursa, nefisten faziletler, kötü olursa rezîletler sadır olacaktır. Ahlakın temel vazifesi de nefis hakkında bilgiler vermek ve nefsi kendisinden faziletli fiiller sadır olacak şekilde terbiye etmektir.[8]

İslam ahlak felsefesi denildiğinde Tanrı, evren, insan ilişkisi düzleminde bir değerler bütünlüğü akla gelir. Bunu İslam filozoflarının düşünce dünyalarına baktığımızda daha açık görebiliyoruz. İslam filozofları ahlak sahası ile ilgili değerlendirmelerini felsefi sistemlerinin bütünlüğü içerisinde açıklamışlar; bu anlamda bireyin zihninde bütüncül bir değerler alanı ve metafizik bütünlük ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunun en önemli unsuru ise fizik ile metafizik arasındaki ilişkinin anlamlı ve tutarlı bir değerlendirmesini yapmaya dayanır.[9]

İslam ahlak felsefesinde ahlakın temel hareket noktasının akıl ve irade merkezli şekillendirildiği ve bu noktada nefsin kuvvetlerinin orta yola getirilmesiyle ahlaki erdemlerin kazanıldığı bir çerçeve çizilmektedir.

İslam filozofları, Platon ve Aristoteles'in görüşlerinden ve İslam düşüncesinin temel hareket noktalarından birisi olan "orta bir ümmet" kavramından hareketle, ahlak konusunda dört temel erdem üzerinden değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu düşünce biçimi, nefsin insan

6 Aygün Akyol, Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset, s. 19, 20.
7 *Aygün Akyol, Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset, s. 18.*
8 *Fârâbî, Fususu'l-Medenî, çev.: Hanefi Özcan (İstanbul: 2005, İfav. Yay.), 54, 55; İbn Miskeveyh, Ahlakı Olgunlaştırma, çev.: Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç (Ankara: 1983, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.), 36; Gazâlî, İhyâu Ulumu'd-Din, çev.: Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: trs., Akçağ Yay.) 3/1, s. 134, 135; İslam Ansiklopedisi, Mustafa Çağrıcı, (İstanbul: TDV. Yay., 1989), "Ahlak" maddesi, c. 2, s. 1; İslam Ansiklopedisi, Mehmet Aydın, (İstanbul: TDV. Yay., 1989), "Ahlak" maddesi, c. 2, s. 10; İslam Ansiklopedisi, Carre De Vaux (İstanbul: Meb. Yay., 1978), "Ahlak" maddesi, s. 157; Abdurrahman Şeref, Ahlak İlmi, Günümüz Türkçesine Aktaranlar: Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol (Ankara: 2012, Elis Yay.), 17, 18; Mevlüt Uyanık, Felsefi Düşünceye Çağrı (Ankara: 2012, Elis Yay.), 184; Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, İslam Ahlak Felsefesi, 35; Aygün Akyol, Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset, 31.*
9 Aygün Akyol, "İslam Ahlak Felsefesi -Birey ve Özgürlük Merkezli Bir İnceleme", *Kutadgubilig Dergisi -Ahlak/Etik Özel Sayısı* 36 (Aralık 2017): 88.

varlığını yönlendirmede üç temel gücünün olduğu varsayımına dayanmaktadır. Buna göre, nefsin *düşünme, öfke* ve *şehvet* gücü olmak üzere üç gücü vardır. Eğer kişi, bu üç gücü düzgün ve adalete uygun bir şekilde, itidal ve ölçülü kullanırsa erdemlere, eğer bunları adalet erdemine uygun olarak kullanmaz ise de rezîletlere kapı açmış olacaktır.[10]

"Nefsin düşünme, öfke ve şehvet gücü olmak üzere üç gücü vardır."

Güzel ahlakın edinîlmesi için insanın yapıp etmelerinin nasıl olması gerektiği, iyiliği ve doğruluğu tercih eden bir anlayışın bireye nasıl kazandırılacağı sorusu her zaman zihinleri meşgul etmiştir.

Ahlakın şekillenişinde *Kutadgu Bilig* tarafından ortaya konulan teorik çerçeve, İslam düşüncesindeki genel yaklaşımdan farklı ve özgün bir bakış açısı ortaya koymuştur.

Bu bakış açısında Türk kültürünün ana unsurlarının korunarak İslam ile yeni tanışan topluma aktarılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Yusuf Has Hâcib tarafından ortaya konulan önerilerle insanın iyi ve doğru olana yönelmesi noktasında nasıl bir yol izleyeceğine dair çözüm önerileri sunulmaktadır.

Eserin içeriğinde dikkat çeken yön, ahlaki unsurların, bir ilkeler sunumuyla normatif şekilde vermek yerine, belli bir kurguyla, örneklemlerle verilerek değerlendirilmesidir. Böylece konuların anlaşılmasına büyük katkılar sağlanmış, değerler dünyasının birbirleriyle olan etkileşimleri anlaşılır hale gelmiştir.

Kutadgu Bilig'de ahlak ve siyaset sahasının belirleyici unsurları *töre, kut, akıl* ve *gönül* kavramlarıdır. İnsanın bireysel ve toplumsal hayatı sağlıklı bir şekilde kurabilmesi, ahlaki ve siyasi sahadaki eylemlerini iyilik ve doğruluk üzerine temellendirebilmesi, bu kavramların işlevsel hale gelmesiyle mümkün görülmektedir. İnsan, elde ettiği bu nitelikler sayesinde insan vasfını kazanacaktır. Bu vasıflara sahip olmayan insanlar, varlığı doğru değerlendiremeyeceği için hastalıklı olarak tasvir edilir, bunlar tedavi edilmez ise varlıklarını da kaybedecektir. Türk-İslam ahlak tasavvurunun anlaşılması kanaatimizce bu bütüncül anlayışın analiz edilmesiyle gerçekleşecektir.[11]

Töre: Ahlak ve siyaset sahasının temel kavramlarından biri olan *töre/törü* kavramı aynı zamanda Küntoğdı karakterini, yani hükümdarı/beyi sembolize eden bir unsur olarak karşımıza çıkar. Töre kavramıyla dikkat çeken yön, *töre*nin iyi kanun, düzen anlamlarına gelmesidir. Bu anlamda töre kavramının içinde devlet hukuku anlamı da söz konusudur. Ancak *töre*nin Tanrısal düzen/türeyiş sistemi anlamına geldiği de ifade edilmiştir. "Sini ol töritti sanga birgi kut/Seni o türetti sana kut verdi" ifadelerinde Tanrı'nın yaratması ile ilişki kurulmaktadır. Buradan hareketle *töre* kavramının anlam dairesine ilahî düzenin tümü girdiği gibi, insanlar arasında adaletin tesisi için hukuki kuralların belirlenmesi ve uygulanması, yani *kanun* da girmektedir.[12]

Adalet ilkesine dayanan *töre,* göğün direği olarak nitelendirilmiş, "Kanun bozulursa, gök yerinde durmaz."

10 İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, 22, 23; Uyanık, Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, 78.

11 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig, s. 115; bb. 148-154.*

12 Töre kelimesini *Orhun Abideleri*'nde de görüyoruz. Töre kelimesi "il" kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. "İl" devlet manasında "töre" kanun manasında olduğundan bu iki kelime birlikte zikredilmiştir. Bununla beraber "töre" kelimesinin kapsamı "kanun" kelimesinden daha geniştir. Töre yazılmış yasaların dışında, yazılmamış teamülleri de kapsar. Hatta hukuki töreden başka, dinî ve ahlaki törelerde vardır. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, (İstanbul: 2011, Boğaziçi Yay.), 1-81; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 125; 291; b. 219, 1244; Ziya Gökalp, *Türk Töresi* (İstanbul: 1972, Akın Yay.), 11; Hikmet Tanyu, "Türk Töresi Üzerine Yeni Bir Araştırma", *Ankara Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (Ankara 1981): 100, 102, 104; Sait Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre* (İstanbul: 2011, İrfan Yay.), 108, 112; Aygün Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, 32, 33.

ifadelerine yer verilmiştir. Bu anlamda töre, iyiliğin kâinata hâkim olması kötülüğün ise, ortadan kaldırılması için en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, insanın toplumsal bir varlık olması neticesinde, diğer insanlarla birlikte yaşamasının ve hareket etmesinin gereğidir.

Sağlıklı bir toplumsal yapının oluşturulması da kanun ve kuralların adalete uygun bir şekilde ortaya konulabilmesine bağlıdır. Adaleti sağlayan en temel unsur ise, öncelikle adaletli bir hükümdar ve tâbi olduğu doğru kanunlardır. *Töre*nin tespiti ve uygulanması ile ilgili hususlar ise kurultayla belirlenmektir. Kurultay sonucunda alınan kararların tatbiki, bu ehliyete sahip hükümdarın sorumluluğundadır.[13]

"Türk-İslam düşüncesinde toplumsal hayatın şekillenişinde merkeze alınan temel unsur kanun ve adalet ilkesidir."

Türk devlet geleneğinin en temel unsurlarından biri kanun ve bunun uygulamasıyla ortaya çıkan adalet ilkesidir. İslam'ın toplumsal hayat ile ilgili olarak ortaya koyduğu temel ilke de kanunların doğru uygulanması ve toplumsal adaletin gerçekleştirilmesidir. Bu anlamda Türk-İslam düşüncesinde toplumsal hayatın şekillenişinde merkeze alınan temel unsur kanun ve adalet ilkesidir. Bu ilke göz ardı edildiğinde ne birey ne de toplum mutlu olacaktır. Devlet organizasyonunun temel görevi, toplumsal sahada adaleti gerçekleştirmek ve insanların huzur içerisinde hayatlarını devam ettirmelerini sağlamaktır.

Kut: *Kutadgu Bilig*'de mutluluk kavramının *kut* kavramı ile ifade edildiğini görüyoruz. *Kut*, günümüz Türkçesine aktarılırken *saadet, talih, mutluluk* ve *devlet* kavramlarıyla karşılanmıştır. *Kut* kavramı sonradan elde edilen ve korunması çok zor olmakla birlikte, her zaman istenilen bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. *Kut*'un eserin temel yapısında müşahhaslaştırılması ise, Aydoğdu üzerinden yapılmaktadır. Ancak Aydoğdu'nın kurgu içindeki rolünün kısa sürmesi ve çok çabuk ölmesi *kut*'un zor elde edilen ve kolay kaybedilen bir erdem olduğu noktasında ifade edilenleri teyid eder mahiyettedir. *Kut* olarak nitelenen Aydoğdu'nın ölümüyle, geride *akıl* olarak tasvir edilen oğul Öğdülmiş kalır ve hükümdarın yönetimdeki en önemli yardımcısı olur.[14]

Kut kavramı eserde döngüsel bir çerçevede ele alınmıştır. Zira her mutluluk, yukarıda da ifade edildiği üzere doğar, büyür, gelişir ve yok olur denilmektedir. Bu, "Dönek ve deli devlete gönül bağlama; devlet dolunay gibidir, tekrar küçülür" ifadeleriyle net bir şekilde vurgulanır.

Kut'un kişide sabitlenmesi için öncelikle ahlaki tutum ve davranış bakımından değişken olmayan bir tabiata sahip olmak gerekmektedir. Bireysel mizacında belli bir dengeyi yakalayan kişide mutluluk görülecektir. Eğer kişi, varlığını anlamlandırma noktasında yapması gerekenleri yapmazsa elinde mutlu olmasını gerektirecek pek çok sebep varken yine mutsuz olacaktır.[15]

13 *Kutadgu Bilig*, s. 615; b. 3463; *Türkler Ansiklopedisi*, Bahaeddin Ögel, ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Sâlim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002) "Devlet Meclisi ve Kurultay" maddesi, 2/876.

14 *Kutadgu Bilig*, s. 145, 209; b. 355, 741; *Türkler Ansiklopedisi*, Osman Kaşıkçı, ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Sâlim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002) "Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık" maddesi, 2/889; Sait Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, s. 81; Ziya Gökalp insanda Kut'un bulunmasının İslamiyet'te insanın "Kerim" olmasıyla benzer olduğunu ifade eder.
Bu insanda muhterem bir şahsiyete malik olduğunu göstermektedir. Gökalp, *Türk Töresi*, 47; Aygün Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, 38, 39.

15 *Kutadgu Bilig*, s. 203, 205; bb. 702-713.s. 209; b. 737, 741; İbn Haldun, *Mukaddime*, thk.: Ali Abdulvahid Vafi, c. II, Daru Nahdati Mısır, trs., ss. 545-548; Akyol, "İbn Haldun'un İlim Anlayışında Felsefe ve Tarih Tasavvuru", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/2, c. 10, sayı: 20, s. 53; *Türkler Ansiklopedisi*, Zafer Önler, ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Sâlim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002), "Kutadgu Bilig'de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı" maddesi, 5/184; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, 41.

Görüldüğü üzere *kut* olarak ifade edilen mutluluk tasavvuru, ulvi bir yapı arz etmektedir. İnsan, eğer bu mutluluğu yakaladıysa, nasıl tutacağını da bilmelidir. Ebedi mutluluğun ne olduğu ve nasıl elde edileceği hususunda bilgisi olmayan kişi, bu mutluluğu kendisinden uzaklaştıracaktır.

"Yusuf Has Hâcib, kut sahibi kişinin, temiz, alçakgönüllü, yumuşak huylu, kararlı olması ve şüpheli işlerden uzak durması gerektiğini ifade eder."

Geçici mutluluklar, maddi olarak insana bir takım şeyler verebilir; ancak insan bu dünyada elde ettiği maddi unsurların hikmetini anlamazsa bunları doğru ve gerektiği gibi değerlendiremeyecektir. Bu nedenle eline imkân geçen kişilerin, bu imkânları doğru şeylerde kullanmaları, bedenî haz ve isteklerinin peşinde olmamaları istenmektedir. Yusuf Has Hâcib, kut sahibi kişinin, temiz, alçakgönüllü, yumuşak huylu, kararlı olması ve şüpheli işlerden uzak durması gerektiğini ifade eder.[16]

Mutluluk, insan için en önemli unsurlardan birisidir. Ancak mutluluk denildiği zaman, ilk olarak akla bugün anlaşıldığı manada zevk ve eğlenceden ibaret bir tasavvur geliyor. Aslında mutluluk kişinin düşünce ve eylem tutarlılığından oluşmaktadır. İnsanoğlu hayat içerisinde pek çok sorunla yüz yüze gelmektedir. Önemli olan, sorunları tespit ve bunların üstesinden anlamlı ve tutarlı bir bakış açısıyla gelebilmektir.

Kutadgu Bilig'deki *kut* anlayışı esasında bu ilkeye dayanmaktadır. Töre, akıl ve gönül birlikteliğinin neticesi olarak bütüncül bir algı ortaya çıkmaktadır. Bu yapılırken kişi, bir takım yanlışlara, hukuksuzluklara ve adaletsizliklere yerinde ve doğru bir şekilde karşı çıkarak, insanların evrensel birikimine katkıda bulunmaktadır. Ancak bu denge sağlanamazsa, mutluluk insanın elinden çıkıp gidecek ve insan, yapılan yanlışların bedelini ödemeye başlayacaktır. Bu noktada mutluluğun temel unsurlarından olan akıl kavramına temas etmekte fayda var.

Akıl: Kut'un ya da mutluluğun elde edilmesinin akıl melekesine bağlandığını ifade etmiştik. Akıl, insanı diğer varlıklardan ayıran temel özelliktir. İnsan, akıl sayesinde düşünerek ve irade ederek hareket ettiğinden diğer varlıklardan farklı olarak sorumluluk sahibidir. Bu nedenle felsefenin ve ahlakın en önemli konularından birisi akıl kavramı ve onun mahiyetidir. İslam felsefesinde aklın, varlık anlayışında hem nazari hem de ameli saha açısından çok önemli ve etkin bir rolünün olduğunu görüyoruz. Bu, özellikle Fârâbî ve İbn Sînâ'da öne çıkan bir husustur. Filozof olan yöneticinin *Faal Akıl* vasıtasıyla aldığı ilhamlar ve toplumu erdemli bir yaşama yöneltme noktasındaki katkısı ile *Kutadgu Bilig*'deki akıl erdemi arasında, gerek bireysel ahlak, gerekse siyasi hâkimiyet sahasındaki rolü bakımından önemli benzerlikler taşır.[17]

Kutadgu Bilig'de akıl, daha çok ahlak ve siyaset açısından, yani ağırlıklı olarak ameli felsefenin kapsamına girecek şekilde değerlendirilmiştir. Eserin müellifi, aklı insanların ahlaki ve siyasi bakımdan kamil mertebeyi elde etmesi için bir vesile olarak görmekte ve "kişinin ancak akılla yüceleceğine" işaret etmektedir. *Kutadgu Bilig*'in

16 *Kutadgu Bilig*, s. 207, 361, 363; bb. 724-727, 1700-1715; Aygün Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, 46.

17 Akyol, *Kutadgu Bilig*'de *Ahlak ve Siyaset*, 47; Mevlüt Uyanık, "Yûsuf Has Hâcib'e göre Mutluluk Bilgisi -Fârâbî'nin Tahsilu's-Saade Tasavvuru Bağlamında Bir İnceleme", *Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şaheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul 2016, ss.81-114.

kurgusunda dikkat çeken yön, akıl olarak tavsif edilen Öğdülmiş'in kut olarak tavsif edilen Aydoğdu'nın oğlu olması ve hükümdara tavsiye edilmesidir. Burada akıl ve *kut* arasındaki ilişkinin baba ve oğul üzerinden kurgulanması, ahlaki erdem olmak bakımından akıl ve *kut*un birbiriyle olan irtibatını da göstermektedir. Ayrıca hükümdarın en önemli yardımcılarından birisinin akıl olarak tavsif edilen Öğdülmiş olduğunu hatırlarsak, akıl melekesi olmaksızın iş yapılamayacağının da vurgulandığını görürüz.[18]

"Akıllı ile akılsız arasında yapılan mukayesede akılsız ölü, akıllı ise, diri olarak tasvir edilir."

Ilahî inayetin yansıması olarak doğuştan üstün bir akli muhakeme kabiliyetine sahip olan kişiler bunun emarelerini kendilerinde gösterecektir. Bu, kişiyi insanlar arasında yüceltecek ve kişinin erdemlere ulaşmasına vesile olacaktır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve sorumlu kılan da akıl melekesidir.

Akıllı ile akılsız arasında yapılan mukayesede akılsız ölü, akıllı ise, diri olarak nitelendirilerek aklın insana kattığı vasıf birbirinden ayrılır. Akıl olmadığında insan bedeni karanlık bir ev olarak görülür; onu aydınlatanın akıl olduğu vurgulanır. İnsanın elde ettiği iyilikler, bilgiler, Yusuf Has Hâcib tarafından karanlık bedeni aydınlatan ve onu diğer canlılardan ayıran temel unsurlar olarak ifade edilir. İnsan sorgulayan yapısını terk edip, diğer canlılarla ortak özelliklerini merkeze alarak, yiyip içip yatan bir tabiata meylederse, Yusuf Has Hâcib tarafından hayvan olarak nitelenir. Bu nedenle akıl ve bilgi sahibi insana öncelikle hayatını anlamlandırması, yani ne söylediğine ve ne yediğine dikkat etmesi önerilmektedir.[19]

Kutadgu Bilig'de zikredilen, aklını kullanmayanların ölü ya da hayvan olarak tavsif edilmesine dair yaklaşımlar, aklın insan eylemlerini anlamlı kılması sebebiyledir. İslam filozofları da akıl melekesi olmadığında insanın hayvani mertebede kalacağını ifade ederler. Hatta akıl melekesini kullanmayan cahil şehir halkının nefislerinin bedenden ayrılışı sonrası bireysel olarak varlığını devam ettirip ettiremeyeceği dahi tartışma konusu olmuştur. Bu da gösteriyor ki, insanları diğer varlıklardan ayıran, ahlaklı ve adaletli bir yönetim oluşturmasını sağlayan temel meleke akıl olduğu gibi, insanın kemalini elde ederek mutluluğa ve insani mertebeye ulaşmasını sağlayan da yine akıl melekesidir.[20]

Birey açısından durum böyleyken yönetici kademesinde olanların sorumluluğu daha ağırdır. Yöneticinin görevi sadece bireysel olarak kendi davranışlarını doğru olana değil, aynı zamanda toplumu da doğru olana sevk etmektir. Bunun sağlanabilmesi için yönetici kendisindeki akıl ve gönül vasıflarını en üst mertebede kullanmak zorundadır.[21]

Akıl ve bilgi sahibi insanlara düşmanlık besleyen insanların olabileceği *Kutadgu Bilig*'de çeşitli şekillerde vurgulanan bir hususdur. Bu durum, akıllı kişinin hem başarısı ve üstün konumu nedeniyle, hem iyi ve doğrunun yanında yer alması, hem de haksızlıklara karşı bir duruşu olması sebebiyledir.

Zira kötü ve yanlış tabiatta olan insanlara karşı konulacak tavır, bu insanların iyiye düşman olmalarını da beraberinde getirir. Burada sorgulama ve düşmanlık konusunda ifade

18 *Kutadgu Bilig,* s. 145, 277, 559; b. 356, 1159, 3061, 3062; Önler, "Kutadgu Bilig'de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı", c. 5, s. 184; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, 48.

19 *Kutadgu Bilig,* s. 251, 381, 383; b. 989, 1830, 1831, 1839, 1840.

20 Aygün Akyol, "Fârâbî ve İbn Sînâ'ya göre Meâd Meselesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 9/18 (2010): 129; Uyanık, Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi,* 218.

21 *Kutadgu Bilig*, s. 407, b. 1991; Akıl gönül ilişkisi için bkz.: Uyanik, *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması Gazâlî Örneği* (Ankara: 2005, Araştırma Yay., Ankara 2005), 82, 83, 84.

edilenler Sokrates'in hayatında müşahhaslaşmıştır. Sokrates, "sorgulanmayan hayat yaşamaya değmez" sözünün gereği olarak, toplumsal hayatta gördüğü haksızlıklara ve aksaklıklara karşı tavır aldığı için pek çok insan ona düşman olmuş ve bunlar filozofun mahkûmiyetine sebep olmuşlardır.[22]

"Akıl ve bilgi, insanı sorumlu kıldığı için ahlaki kararların da temel belirleyicisidir."

Aklın hayatı anlamlandırmak için kullandığı temel unsur ise, bilgidir. Yusuf Has Hâcib bu nedenle, bilgi sahibinin bilgisini paylaşması, insanların da bilgi sahibini dinlemesi gerektiğini ifade eder. Bilgi paylaşımı esnasında açıklanması gereken yerler varsa, buraların tek tek izah edilmesi gerekmektedir. İnsanın bilgi konusundaki araştırmacı yapısını koruması, geçmişte edinîlen bilgi birikiminin sonraki kuşaklara aktarılması istenmektedir. Akıl ve bilgi, insanı sorumlu kıldığı için ahlaki kararların da temel belirleyicisidir.[23]

Kutadgu Bilig'de akıl ve bilgiyi tamamlayan bir diğer unsur, yukarıda da ifade edildiği üzere gönül kavramıdır. Kişinin gönlü iyiyi ve doğruyu insana telkin etmiyorsa, bu durumda kişi aklını düzgün kullanamayacak, hangi bilgileri elde etmesi gerektiğini de tespit edemeyecektir. Bu nedenle aklın doğru bir şekilde yönlendirilmesi, gönül kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Biz de insan varlığını anlamlandırması noktasında aklın tamamlayıcısı konumunda olan gönül kavramını inceleyeceğiz.

Gönül: Farsça dil, derûn; Arapça'da ise kalp, hâtır, anlamlarına gelen gönül kelimesi, kalp kelimesinin Türkçe karşılığı olarak kullanılır. Gönül kelimesi, Türk ve İslam düşünce geleneğinde divan edebiyatı, halk edebiyatı ve dinî tasavvufi düşünce sistemlerinin en önemli ve en çok işlenen kavramlarından birisidir. Gönül ve kalb kelimeleri dinî ve tasavvufi gelenekte düşüncenin kaynağı ve aracı olarak görülmüştür. Tasavvufta bilginin kaynağı kalb/gönül olarak görülür, ancak burada ifade edilen kalb aklın karşıtı olarak kullanılmaz, belli bir yere kadar akıl ile iç içedir.[24] İslam düşünce geleneğinde bilgi edinme sürecinde akıl melekesinin yanında gönlün/kalbin de aktif olduğu bir anlayış esasında Kur'an'da da kendisinden bahsedilen bir husustur.

Gönül kavramı Kur'an'da insanların ibadetlerindeki "ihlâs" mertebesiyle ya da sorumluluklarını yerine getirmemeleri sebebiyle "kalplerin mühürlenmesi" ifadesiyle karşılığını bulmakta; rıza ve samimiyetin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bir şeyi kabul etmek ile ona gönülden bağlı olmak arasındaki fark önemle vurgulanmıştır.[25]

22 Bkz.: Platon, *Sokrates'in Savunması*, çev.: Furkan Akderin (İstanbul: Say Yay., 2011), 68; pn. 29a.

23 Bütün ilimleri elde etmek hiçbir insan için mümkün değildir. Bu nedenle insanların varlık sahasında yapılan bir araştırmayı bir kişiden devralması ve sonra gelenin önce gelenden faydalanması bir zarurettir. Bu nedenle ilk İslam Filozofu Kindî, "onlar olmasaydı bu kadar yoğun çalışmamıza rağmen doğru önermelerden hareketle sonucu çıkarıp bilinmeyene ulaşmamız mümkün olmazdı" ifadeleriyle bu hususu vurgular. *Kutadgu Bilig,* s. 251, 255, 367, 383, 573; b. 989, 1739, 1845, 3165; Kindi, "İlk Felsefe Üzerine", *Felsefi Risaleler İçinde*, çev.: M. Kaya (İstanbul: İz Yay., 1994), 3.

24 İslam Ansiklopedisi, Cemal Kurnaz, (İstanbul: TDV. Yay., 1996), Gönül" mad, c. 14, ss. 150, 151; İslam Ansiklopedisi, Süleyman Uludağ, (İstanbul: TDV. Yay., 2001), Kalb" mad., c. 24, ss. 230, 232; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yay., 1997), 295; Uyanık, *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması*, s. 82, 83, 84; Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi* (Ankara AÜİF. Yay., 1991) 19, 20; Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s. 58.

25 Gönül kelimesinin Kur'an'daki karşılığını bulabilmek için öncelikle "ihlâs" kelimesine bakmak gerekir, ancak bu kelimenin dışında da gönül kelimesine ya da içtenlikle ve samimiyetle anlamlarına gelen gönül olarak Türkçe'ye çevrilen kelimeler de mevcuttur. İhlâs, kelimesi Kur'an'da samimi olmak, dine içtenlikle bağlanmak, esaslarını sırf Allah rızası için uygulamak anlamlarında kullanılmıştır. Gönül anlamına gelecek ifadeler için bkz.: Kur'an-ı Kerim, Meryem Suresi, 19/51; Sâd Suresi, 38/46; Kur'an'da "kalp" kelimesi pek çok ayette geçmektedir. "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için büyük bir azap vardır." ayeti için bkz.: Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 2/7; Seyyid Şerif Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifat*, thk.: Abdu'l-Munim Hafna, Daru'r-Reşâd, (Kahire trs.), 24; Aygün Akyol, Mevlüt Uyanık, İclal Arslan, *İslam Felsefesi Tanımlar Sözlüğü*, ed.: Aygün Akyol (Ankara: Elis Yay., 2016), 181, 182.

Gönül kavramı İslam düşünce geleneğinde insanın bilgi edinme süreciyle de irtibatlandırılarak, fikir ve iradenin merkezi olarak kabul edilen akıldan daha geniş bir anlamda, kalbten düşünen, tedebbür eden, anlayan bir yeti olarak açıklanmıştır. Dolayısıyla gönül vasıtasıyla elde edilen bu bilgi türü, duyusal ve akli bilgi sürecinin nihai noktası olarak ifade edilebilir.[26]

"Gönül kavramı, *Kutadgu Bilig*'de akıbet ve kanaat olarak da ifade edilen Odgurmış ile müşahhaslaştırılır."

Gönül kavramının Kutadgu Bilig'in teorik alt yapısını oluşturan anlam sahasına bakacak olursak, akıl ve gönül melekelerinin insan varlığını anlamlandırmada birlikte zikredildiğini görürüz. Bu nedenle de akıl ile ilgili yapılan değerlendirmelerde de görüldüğü üzere, insanın doğuştan akıl ve gönül sahibi olması, onun tam bir sermayeye sahip olması olarak yorumlanmıştır. Akıl melekesiyle birlikte gönül melekesine de sahip olan insan, bu dünyadaki eylemlerini iyi ve doğru olana sevk edebilmesi noktasında en önemli şeyleri elde etmiş olarak kabul edilmektedir. Bu iki melekenin birlikte ifade edilmesi, kişinin akıl ve gönül melekelerinden sadece birine sahip olmasının varlığını kamil mertebeye ulaştırması için yeterli olmadığını göstermektedir.[27]

Gönül kavramı, *Kutadgu Bilig*'de akıbet ve kanaat olarak da ifade edilen Odgurmış ile müşahhaslaştırılır. Odgurmış'ın eserin sistematiği içinde neyi temsil ettiği müzakere konusu olmuş, kanaat ve akıbet yorumları öne çıkmıştır. Ancak biz eserin temel kurgusu ile ilgili yaptığımız incelememizde gönül kavramının Odgurmış karakteri ile temsil edildiği kanaatine ulaştık. Bu sonuca ulaşmamızın sebebi akıl ve gönül kavramlarının Tanrı'nın ihsanı olarak kullanılması, aynı şekilde eserde de akıl olarak tavsif edilen Öğdülmiş'in yanına Odgurmış'ın yardımcı olarak istenmesidir. Ayrıca Odgurmış karakteri incelendiğinde zühd ve uzlete dayalı yaklaşımı benimseyen bir tavrının olması da bu kavramın Odgurmış'ı temsil ettiği kanaatini hasıl etmektedir.[28]

Gönül kavramının anlam alanını belirleyen bir diğer unsur da iradedir. Gönül kavramı, irade ve rıza ile yakından ilişkili görülür. Bir eylemin ahlaki olup olmadığının temel belirleyicisi, esasında irade ve rızadır. Ahlaki eylem denildiğinde, bir başkasının baskısı ya da korkusu sebebiyle değil, eylemin kendisi için gerçekleştirilmesinin esas olduğu düşünülürse, insanın gönül rızasıyla ortaya koyduğu fiillerinin aslında bizatihi ahlakının bir tezahürü olduğunu ifade edebiliriz. Bu anlamda insan, akletme melekesiyle eylemlerinin doğruluk ve tutarlılığını denetlemekte, bunun varlık alanında ortaya çıkaracağı etkinin hayra vesile olup olmadığını ise, gönül terazisine vurarak bulmaktadır.[29]

Yusuf Has Hâcib tarafından Odgurmış üzerinden ortaya konulan irfani kişilik, İslam tasavvuf geleneğinin önemli kaynaklarından biri olarak ifade edilebilir. Ancak eserin bütüncül yapısı düşünüldüğünde Odgurmış karakteri ve temsil ettiği gönül ve kanaat, eserde kurgulanan yapının bir boyutudur. Bu, diğer unsurlar da dikkate alınarak değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Yazarın kendisinden sonraki tasavvuf düşüncesine etkisi kabul edilen bir husustur. Bu etki, *Kutadgu Bilig*'in İslam

26 İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, ss. 180-190; Gazâlî, *el-Munkızu min'ed-Dalal*, çev.: Hilmi Güngör, (İstanbul: MEB Yay., 1990), 56, 59; a.g. mlf., *İhyâu Ulûmi'd-Din*, c. 3/1, ss. 143-157; c. 1/1, ss.138-145; Uyanık, *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması,* s. 82; M. Fatih Şeker, *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig*, (İstanbul: Dergah Yay., 2011), 179.

27 *Kutadgu Bilig*, s. 407, b. 1991.

28 "Manzum Mukaddime", *Kutadgu Bilig*, s. 81; b. 65, 66; Taş, *Türk İslam Düşüncesi Yazıları*, 293.

29 "Manzum Mukaddime", *Kutadgu Bilig*, s. 81; b. 66; s. 145; b. 357; İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, s. 36.

düşünce geleneğine yaptığı önemli katkılardan biridir. Ancak eserde ortaya konulan anlayışı sadece Odgurmış tarafından ifade edilen züht ve uzlete dayalı yaklaşım biçimleri üzerinden okumak, eserin ana yapısını anlamlandırmada bir takım sorunlar doğuracaktır. Bu nedenle yapılması gereken, gönül kavramını diğer unsurları da göz önünde bulundurarak analiz etmektir.

Burada *Kutadgu Bilig*'de teorik çerçeveyi oluşturan temel unsurlar olarak kabul edebileceğimiz, *töre, kut, akıl* ve *gönül* kavramlarının ahlak tasavvurundaki etkisini inceledik. Ancak bunların hayatın içinde, insanların yapıp etmelerinde tezahürleri vardır. Yusuf Has Hâcib tarafından, erdemler ya da değerler somutlaştırılarak insanların zihinlerinde netleştirilirken ortaya çıkan sorunlar da çözümlenmeye çalışılır. Biz de çalışmamızın bu bölümünde teorik yapının pratik sahadaki yansımalarını inceleyeceğiz.

"Eğer biz kendi geleneksel kültürel kodlarımıza sahip çıkabilirsek, devraldığımız ahlak ve medeniyet mirasını yeniden harekete geçirme imkânına sahip olabiliriz."

3. Türk-İslam Ahlak Tasavvurunun Pratik Çerçevesi

Ahlak tasavvurumuzun iki temel unsuru vardır. Bunların birisi geleneksel Türk kültüründen getirdiğimiz hususları, diğeri ise İslam düşüncesinden getirdiğimiz hususları ihtiva eder. Bunlar toplumsal hafızamızda birbirini öyle tamamlamıştır ki toplum içinde Türklük ve İslamlık aynılaşmıştır. Ancak burada bir fark var ki ona vurgu yapmak bizim için önem arz etmektedir. Eğer biz bu farkı gözden kaçıracak olursak, günümüzde İslam dünyasında yaşanan savrulmalara benzer durumlarla karşı karşıya kalmamız işten bile değildir. O da Türk-İslam ahlak tasavvurunun Arap-İslam ahlak tasavvuru ve İran-İslam ahlak tasavvuruyla karıştırılarak özünü kaybetmesi tehlikesidir. Eğer biz kendi geleneksel kültürel kodlarımıza sahip çıkabilirsek, devraldığımız ahlak ve medeniyet mirasını yeniden harekete geçirme imkânına sahip olabiliriz.

Kutadgu Bilig'de yukarıda bahsettiğimiz kavramlar bu anlamda Türk-İslam ahlak tasavvurunun temel hareket noktalarını vermesi noktasında önem arz etmektedir. Burada en önemli unsur ahlakın bütüncül bir bakış açısının ürünü olarak karşımıza çıkmasıdır.

Günümüzde ahlak ve değerler eğitimi üzerine yapılan çalışmalar da bunu göstermektedir. Ancak uygulamaya baktığımız zaman bunun geçerliliği üzerinde ayrıca düşünmek gerekiyor. Özellikle İslam dünyasında ortaya çıkan akımlar, bireysel özgürlüğü ve kişisel alanı daraltan uygulamalarıyla şiddet ve baskı yolunu insanlar arasında hâkim bir duruma getirmiştir. Bunlardan kurtulmanın yolu ise akıl ve gönül dengesi üzerinde bir çizgi takip etmektir.

Ahlakla ilgili olarak en önemli söylenecek sözün akıl ve irade merkezli bir tasavvur olduğunu hesaba katacak olursak, şu anda ortaya çıkan sürecin bizleri ne kadar sancılı bir noktaya götürdüğünü kavramamız da kolaylaşacaktır. Onun için yapmamız gereken bu konularda acilen Türk-İslam düşüncesindeki geleneksel tasavvuru güncellemek, kültürel kodlarımızı anlamlandırarak ehl-i sünnet görünümü altındaki nevzuhur yapılara, yeni Selefî ve Vahhâbî tasavvurlara karşı ahlak ve değer merkezli

bir savunma hattı oluşturmamız gerekmektedir.[30]

Bunu yaparken ahlakın temel hareket alanlarını dikkate almamız gerekmektedir. Buna göre ahlakın hayata nüfuzu üç temel unsur üzerinden kendinî göstermektedir. Bunlardan birincisi *birey,* ikincisi *aile*, sonuncusu ise *toplumsal hayat*'tır. Bireysel gelişim kişinin varlığını anlamlandırması ve hayata dair bir tutum ve davranış oluşturmasını sağlamaya dönüktür. İkincisi ise ailedir.

"Akılda dikkat çeken yön, aklın ilahî inayetin bir neticesi olarak kişiye verilmesidir."

Aile ise, bireyin anne, baba ve çocuklardan oluşan toplumsallaşmanın ilk basamağı olarak karşımıza çıkan birimdir. İnsan hayatla ilgili tecrübelerini ailesinden alır ve aile, karakter ve ahlakın şekillenmesinde temel unsurdur. Üçüncü ve son unsur ise, toplumsal yapı ve bunun organize hale getirilmesiyle kendisini gösteren, devlettir.

Devlet, bireylerden ve ailelerden oluşan şehirlerin birbiriyle uyum içerisinde hareket etmelerini, hak ve hukukunun korunmasını sağlamakla mükelleftir. Bu üç unsur da Türk düşüncesinde şekillenirken, Türklerin Orta Asya' da karşı karşıya oldukları durumların kazandırdığı dinamik bir yapıya sahiptir. Bu yapı, gerek kadın-erkek ilişkilerinde, gerek aile içindeki tutum ve davranışlarda gerekse devletin organizasyonunda kendisini göstermektedir.

Bireyden başlayarak meseleleri ele alacak olursak, bu noktada akıl kavramı öne çıkar. Buna göre kişinin aklının olgunluğu onun hayatını aydınlatacak ve geleceğini doğru ve tutarlı bir şekilde inşa etmesini sağlayacaktır. Akılda dikkat çeken yön, aklın ilahî inayetin bir neticesi olarak kişiye verilmesidir. Bu verilen cevher, eğer doğru kullanılırsa kişinin huzur ve mutluluğuna yanlış kullanılması durumunda ise onun yeryüzünde kendisine uygun olmayan hareket ve davranış biçimlerine meyletmesine sebep olacaktır. İslam düşüncesinde aklın çok özel ve önemli bir yeri olmuştur. İslam filozofları aklın insanın hayatını anlamlandırmada en temel unsur olduğunu ifade etmişlerdir. Bu Yusuf Has Hâcib için de geçerlidir. Ancak günümüzde dinî ve dünyevi sahada aklın devreden çıkarıldığı bir yapı hâkim hale gelmiştir.

Sorgulamadan, anlamadan yapılan eylemler, koşulsuz itaati doğurmuş bu da toplumsal hayatta olumsuz etkiler ortaya çıkarmıştır. Hâlbuki hem felsefi hem de dinî metinlerden hareketle akletmeksizin kişinin ve toplumun felaha ve refaha ulaşması mümkün değildir. Bu nedenle ilahî inayetin neticesi olarak görülen akıl melekesinin kullanılarak yeryüzündeki eylemlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ancak burada haz ve menfaate en kısa yoldan ulaşmak anlamındaki kurnazlık ve benzeri kavramlardan akletmeyi ayırmak gerekmektedir.

Bu noktada akıl ve ölçülü olma arasındaki kurulan ilişkiye yapacağımız vurgu, ahlak sahasındaki rolünü bizlere gösterecektir. Buna göre akıl ile hareket edenin ölçülü olacağı, işlerinin düzgün gideceği ve bu vesileyle mutluluğu da elde edeceği ifade edilir. Bilgisizlik ve cehalet ise, aklın tam tersi, ölçüsüz ve gelişigüzel hareket etmesi olarak görülür. Bu nedenle bilgisiz kişiye bir şekilde mutluluk gelse bile bu, insanların arasında fitne ve fesada sebep olacaktır.[31]

Akıl ile ölçülülük ya da itidal arasında kurulan paralellik ahlak felsefesinde en fazla vurgulanan hususlardandır. Gerek felsefi, gerek dinî sahada insanların davranışlarını iyi

30 Sevgi temelli bir ahlak tasavvuru için bkz.: Aygün Akyol, "Ahlâk-ı Nâsırî'de Ahlâk ve Siyaset İlişkisi: Sevgi Erdemi Merkezli Bir Okuma", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10/24 (Aralık 2012): 7-29.
31 *Kutadgu Bilig*, s. 363, 371, 373; bb., 1718-1719, 1764-1788.

ve doğru olana sevk edebilmelerinde en temel unsur *itidal* olarak zikredilmiştir. Bunun toplumsal yaşamdaki yansıması, adalet ve kanun ile karşılığını bulurken; bireysel ahlaki tutumlardaki karşılığı *orta olma* ve *itidal* ile ifade edilir.

"Akıl ve gönül dengesini sağlayarak, dinin istismar edilmesine engel olmaktır."

Bu, nefsin güçlerinin orta bir yola sevk edilmesi olarak da ifade edilmiştir. Burada orta yolda olma ve akletme melekesi arasında kurulan irtibat sağlandığında, insanlar eylemlerini belli ilkelere göre gerçekleştireceklerdir. Bu da onların mutluluğu elde etmelerine vesile olarak görülür. Ahlakın temeli orta yolda olma şeklinde tasvir edildiği için buradaki akıl, insanların orta yolu tespit etmesine yardım eder.[32]

İnsanoğlunun geleceğini aydınlatacak olan en önemli unsur akıl olmasına rağmen, insanlar akıldan uzaklaşır hale getiriliyor. Akletmekten uzak insanlar, başkaları tarafından kullanılmaya ve suistimal edilmeye açık hale geliyor. Bu noktada yapılması gereken, insanları özellikle bireysel olarak hareket edebilecek bir akletme ve karar verme mekanizmasına ulaştırabilmektir. Bu nedenle sağlıklı bir bireysel gelişim için eleştirel bir bakış açısı önem arz etmektedir. Aklın doğru kullanılması, orta yolu bulabilmesi ve doğru kararlar verebilmesi için akla yardımcı olarak gönül kavramı zikredilir. Gönül, insanın bu dünyada yaptığı eylemlerinde itidali ve dengeyi sağlamasında en önemli yardımcısıdır. Bu anlamda sağlıklı bir bireyin yetişmesi kişinin akıl ve gönül melekelerini düzgün kurmasıyla gerçekleşecektir.[33]

Bu husus kanaatimizce önemlidir. Çünkü özellikle dünyevi sahayı temsil eden akıl kavramı ile dinî ve uhrevi sahayı temsil eden gönül kavramı üzerinden kurgulanan ilişki bizler için önem arz etmektedir. Buna göre insan eylemlerini gerçekleştirirken bu iki unsur arasında belli bir denge kurulması gerekmektedir.

Özellikle günümüzde din ve dünya ilişkisi üzerinden ortaya konulan yapı, dinîn ve dünyanın doğru algılanmasını engellemekte ve insanların şiddet ve ahlaki yozlaşmaya tevessül etmesine sebebiyet vermektedir. Kanaatimizce, bu noktada dikkat edilmesi gereken unsur akıl ve gönül dengesini sağlayarak, dinîn istismar edilmesine engel olmaktır.

Kutadgu Bilig'de bu husus özellikle vurgulanır. Türk-İslam ahlak tasavvurunun temel ilkesi olarak zikredebileceğimiz bu yapı, insanların eylemlerini ve ibadetlerini akıl ve irade merkezli değerlendirmelerini sağlamış, özgür bireylerden oluşan insanların kendi kararlarını vermesine olanak tanımıştır.

Günümüzde ahlak ve değerler üzerinde gerek ortaya çıkan yozlaşma, gerekse emir ve cebir yoluyla ahlaki bir toplum yaratılabileceği vehmi özellikle geleneksel değerler sahamızı tahrip etmekte, toplumumuzu tehlikelerle karşı karşıya getirmektedir.

Günümüzde de görüldüğü üzere akıl melekesini kullanmayan, eylemlerini iradi olarak yapmayan başkalarının kendisine verdiği telkinler neticesinde hareket edenlerin ne derece tehlikeli bir hal alabileceklerine şahit oluyoruz. Bu nedenle de bizim önerimiz, insanların akıl ve irade üzerinden din ve dünya hayatını inşa etmelerini sağlayacak hukuki ve ahlaki bir zeminin oluşturulması, bireysel hak ve özgürlerin korunarak kişinin eylemlerinde özgürce karar alabilmesini sağlamaktır. Bu sağlandığı

32 Kur'an-ı Kerim'de "orta yol" ifadesi için bkz.: Bakara Suresi 2/143; Fâtır Suresi 35/32; Felsefi düşüncede "orta olma", itidal" ifadeleri için bkz.: Aygün Akyol,"Şehrezûrî ve Adalet Anlayışı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/13 (2008/1): 98; a.g. mlf., "İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi – İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma-", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 9/36 (Nisan, Mayıs, Haziran 2013): 47, 48.
33 *Kutadgu Bilig*, s. 379; b. 1818, 1821.

takdirde insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde de bir hakkaniyet ortaya çıkacaktır.[34]

Ayrıca bu konuyla ilintili din ve siyaset arasındaki ilişkinin *Kutadgu Bilig*'deki değerlendiriliş tarzı da bu alanda nasıl bir denge kurmamız gerektiğini de bizlere sunmaktadır.

Özellikle dini sahanın suistimal edilmesi ve bunun neticesinde dini değerlerin tahrip olması, toplumu tehlikelere karşı açık hale getirmektedir. Bu noktada dinîn öncelikle bireysel yenilenmenin, vicdanın ve ahlakın kaynağı olarak kabul edilmesi, kanuna ve nizama uymayı gerektirdiği vurgusu bizler için önem arz eder. Günümüzde olduğu gibi dini alet ederek, menfaat temin edilmesi eserde de üzerinde durulan önemli hususlardandır. Bu noktada Öğdilmiş ve Odgurmış arasındaki diyaloglar bizim için önem arz etmektedir.[35]

"Dini alet ederek, menfaat temin edilmesi eserde de üzerinde durulan önemli hususlardandır."

Bu noktada dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de ahlaklı bir toplumun oluşumunda en önemli unsurun adalet olarak ifade edilmesidir. Adalet karşısındaki kişiye hakkının verilmesi, hakkı olanı da almasıdır. Burada karşımıza çıkan şey, herkesin hakkının teslim edildiği, kanun ve düzen üzerine kendisini konumlandırmış bir yapının ortaya konulmasıdır. Eğer bu sağlanamazsa, o zaman toplumsal hayatın içinde karışıklıklar ve anlaşmazlıklar eksik olmayacaktır. Adaletin temin edilememesi durumunda herkes kendi hakkının peşine düşecek ve problemleri zorbalıkla çözmeye çalışacağından toplumsal huzur ve barış ortamı da bozulacaktır.[36]

İnsanoğlunun bireysel ve toplumsal hayatta akıl, gönül ve töre kavramlarına göre hareket etmesiyle *kutu* yani mutluluğu elde etmesi de mümkün olacaktır. Ancak burada işaret edilen sınırsız hazlara ve menfaate dayalı bir mutluluk değil, değişmeyene yani erdemlere dayalı bir mutluluktur. Buradaki mutluluk, kişinin öncelikle yapıp ettikleri sebebiyle bir iç huzura ulaşmasıdır. Bu sağlandığı takdirde kişi, karşılaştığı zorluklarla baş etmesini bilecek, bu zorluklar onun olgunlaşmasına, hayatı daha doğru algılamasına sebep olacaktır.

Bu nedenledir ki *Kutadgu Bilig*'de doğru kişinin düşmanı, kavgası ve mücadelesi olmazsa o kişi kendisinden şüphe etmelidir. Bu nedenle de mutluluk, haz ve menfaat ile sınırlandırılmaz, aksine mutluluk değişenlerde değil, değişmeyenlerde aranır. Kut, yani mutluluk kavramı Kutadgu Bilig'de döngüsel bir çerçevede ele alınır. Zira "Her mutluluk; doğar, büyür, gelişir ve yok olur." denilmektedir.

Bu husus, "Dönek ve deli devlete gönül bağlama; devlet dolunay gibidir, tekrar küçülür" ifadesiyle net bir şekilde vurgulanır. İnsanın dünyadaki bu geçici mutluluğa bel bağlamaması, bu dünyadaki mutluluğun geçici olduğunun farkında olması gerektiği belirtilir.

---

34 Türk İslam Ahlak Tasavvurunda Din, Toplum ve Siyaset ilişkisinin *Kutadgu Bilig* merkezli okuması için bkz. Aygün Akyol, "Türk düşünce Tarihinde Din-Siyaset İlişkisi –Kutadgu Bilig Merkezli Bir İnceleme-", *Türk İslam Siyasi Düşüncesi içinde*, ed.: M. Akıncı, G.N. Şafak, (Ankara: Eğitimci Kamu Çalışanları Sendikası Yay., 2016), 139-158; Mehmet Akıncı, "Türk Siyasal Düşüncesinin İnşasında Kutadgu Bilig'in Yeri –Kutadgu Bilig'de İktidar, Siyaset ve Toplum", *Türk İslam Siyasi Düşüncesi içinde*, ed.: M. Akıncı, G.N. Şafak (Ankara, Eğitimci Kamu Çalışanları Sendikası Yay., 2016), 113-138; Aygün Akyol, "İslam Ahlak Felsefesi -Birey ve Özgürlük Merkezli Bir İnceleme", s. 99, 100.

35 Aygün Akyol, "Türk Düşünce Tarihinde Din-Siyaset İlişkisi - Kutadgu Bilig Merkezli Bir İnceleme", *I. Türk-İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi*, 8-10 Ekim 2015, (Aksaray: Bildiriler Kitabı,2016), 87; a.g. mlf., "Kitlelerin Tahakkümüne Karşı Bireysel Yönetim", *Tedbiru'l-Mütevahhid içinde*, (Ankara: Elis Yay., 2017), 205; a.g. mlf., "Dinî tekellere Karşı Bireyin İnşası", *İlesam İlim ve Edebiyat Dergisi*, 2/3, (Ocak-Şubat 2017): 24; Mevlüt Uyanık, "İslam Felsefesinde Bireysel Yönetim ve Bireysel Ahlak Tasavvuru", *Tedbiru'l-Mütevahhid* içinde, (Ankara: Elis Yay., 2017),146.

36 Adalet kavramı için bkz.: Akyol-Uyanık- Arslan, *İslam Felsefesi Tanımlar Sözlüğü*, s. 25, 26.

Bu nedenle de insanlar töre, akıl ve gönül kavramlarını doğru anlayıp hayatlarına doğru aktardıkları takdirde mutluluğu elde edecekler, bu hem ilahî hem de dünyevi mutluluğu insanlara sunacaktır.[37]

Ahlak ve değerler sahamızı doğru okumanın yolu geleneğimizdeki alt yapıyı anlamamıza bağlıdır. Bu noktada Türk-İslam düşünce tarihinde Yusuf Has Hâcib tarafından sunulan çözüm önerileri hem bireysel hem de toplumsal sahada yaşadığımız günümüz sorunlarının çözümüne katkıda bulunacaktır.

"Din ve dünya dengesi sağlıklı bir toplum açısından önem arz etmektedir."

Bunun ilk aşaması olan töre, yönetim ve organizasyonu temsil etmektedir. Bu nedenle de yöneten ve yönetilen herkesin, kanun ve nizama uyması gerekmektedir. İster bireysel ister toplumsal sahada olsun, herkes bir ölçü ve düzen anlayışını kendisinde kabul etmelidir. Bunun iki diğer önemli unsurunu ise akıl ve gönül kavramları oluşturmaktadır. Bunların ikisi bir olduğunda bireyin sağlıklı bir zihin ve ruh dünyasının inşasında olmazsa olmaz unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu sağlandığı takdirde, kaba ve yoz tarafı eğitilen insan bilgi, görgü, nezaket ve zarafet sahibi olmaktadır. Zira akıl melekesinin nasıl kullanacağını bilmeyen insanlar yeryüzünü acılara boğmuştur. Türk-İslam kültürünün ortaya koyduğu bu akıl ve gönül dengesi, bizlerin mutlu ve huzurlu bir yaşam ortaya koymamız için gerekli olan temel unsurları sağlamaktadır.

Günümüz insanının değerler sahasında yaşadığı sorunları çözmenin yolu, geleneğimizi ve günümüz şartlarını doğru okumaktan geçmektedir. Günümüzde insanların sosyal ve siyasi sahada gördükleri değişim, değerler sahasında yeni sözler söylemeyi gerektirmektedir. Eğer biz kendi değerlerimiz üzerinden yeni bir yapı ortaya koyamazsak toplumsal çözülme ve karışıklıkla karşı karşıya kalacağız. Din ve dünya dengesi sağlıklı bir toplum açısından önem arz etmektedir. Özellikle din adına şiddet ve baskı üreten mekanizmaların ortadan kaldırılması, dinîmizi ve geleneksel kültürümüzü doğru anlamamızdan geçmektedir.

Tüm bunların hedefi ise, kişinin ve toplumun mutlu ve kutlu bir hayat sürdürmesidir. İnsan, gerek kendi iç dünyasında gerekse toplumsal hayatın içinde bu dengeyi sağlayabilirse, *kut* ortaya çıkmaktadır.

Yusuf Has Hâcib tarafından "elde edilmesi çok zor, kaybedilmesi çok kolay" olan diye nitelendirilen kut, yani mutluluk bütüncül bir hayat ve dünya görüşü neticesinde elde edilmekte ve bu, bireyin yanı sıra toplumu ve onun organize olmuş hali olan devleti de sağlıklı bir yapıya götürmektedir.

37 Aygün Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset,* s. 40, 41; Cenk Ayık, "Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Ahlak ve Siyaset İlişkisi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Çorum, 2016, s. 86.

KAYNAKÇA

Akıncı, Mehmet, "Türk Siyasal Düşüncesinin İnşasında Kutadgu Bilig'in Yeri –Kutadgu Bilig'de İktidar, Siyaset ve Toplum", *Türk İslam Siyasi Düşüncesi içinde*, ed.: M. Akıncı, G.N. Şafak. Ankara, Eğitimci Kamu Çalışanları Sendikası Yay., 2016.

Akyol, Aygün. "İslam Ahlak Felsefesi -Birey ve Özgürlük Merkezli Bir İnceleme." *Kutadgubilig Dergisi -Ahlak/Etik Özel Sayısı* 36 (Aralık 2017): 88.

Akyol, Aygün, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset* (Ankara: Araştırma Yay., 2015.

Akyol, Aygün, "Erdemli Siyaset-Yusuf Has Hâcib", *Türk Düşünce Tarihi içinde,* ed.: Bayram Ali Çetinkaya, Ankara: Grafiker Yay., 2018.

Akyol, Aygün. "Fârâbî ve İbn Sînâ'ya göre Meâd Meselesi." *Hitit Üniversitesi Ilahîyat Fakültesi Dergisi*, 9/18 (2010): 129.

Akyol, Aygün. "İbn Haldun'un İlim Anlayışında Felsefe ve Tarih Tasavvuru." *Hitit Üniversitesi Ilahîyat Fakültesi Dergisi.* 10/20. 2011/2.

Akyol, Aygün, "Ahlâk-ı Nâsırî'de Ahlâk ve Siyaset İlişkisi: Sevgi Erdemi Merkezli Bir Okuma", *Değerler Eğitimi Dergisi,* 10/24 (Aralık 2012): 7-29.

Akyol, Aygün- **Uyanık,** Mevlüt - **Arslan** İclal, *İslam Felsefesi Tanımlar Sözlüğü,* ed.: Aygün Akyol. Ankara: Elis Yay., 2016.

Akyol, Aygün. "Şehrezûrî ve Adalet Anlayışı", *Hitit Üniversitesi Ilahîyat Fakültesi Dergisi,* 7/13 (2008/1): 98.

Akyol, Aygün. "Kitlelerin Tahakkümüne Karşı Bireysel Yönetim", *Tedbiru'l-Mütevahhid içinde.* Ankara: Elis Yay., 2017.

Akyol, Aygün. "Dinî Tekellere Karşı Bireyin İnşası", *İlesam İlim ve Edebiyat Dergisi,* 2/3, Ocak-Şubat 2017.

Akyol, Aygün. "İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi –İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma-", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi,* 9/36 (Nisan, Mayıs, Haziran 2013): 47, 48.

Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi.* Ankara AÜİF. Yay., 1991.

Arslan, Mahmut. *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1987.

Akyol, Aygün. "Türk Düşünce Tarihinde Din-Siyaset İlişkisi –Kutadgu Bilig Merkezli Bir İnceleme-", *Türk İslam Siyasi Düşüncesi içinde*, ed.: M. Akıncı, G.N. Şafak. Ankara: Eğitimci Kamu Çalışanları Sendikası Yay., 2016.

Akyol Aygün, "Türk Düşünce Tarihinde Din-Siyaset İlişkisi - Kutadgu Bilig Merkezli Bir İnceleme", *I. Türk-İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi, 8-10 Ekim 2015,* Aksaray: Bildiriler Kitabı, 2016.

Ayık, Cenk, "Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Ahlak ve Siyaset İlişkisi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Çorum, 2016.

Baş, Münire Kevser. "Kutadgu Bilig'de Ölüm Anlayışı ve Ahiret İnancı." *Ekev Akademi Dergisi* 14/42 (Kış 2010): 84.

Başer, Sait. *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*. İstanbul: İrfan Yay., 2011.

Black, Antony, The History of Islamic Political Thought, Edinburgh University Press, Edinburgh: 2011

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü.* Ankara: Rehber Yay., 1997.

Cürcani, Seyyid Şerif, *Kitabu't-Ta'rifat,* thk.: Abdu'l-Munim Hafna, Daru'r-Reşâd, Kahire trs.

Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri.* İstanbul: Boğaziçi Yay., 2011.

Küyel, Mübahat Türker. "Kutadgu Bilig ve Fârâbî", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri.* Ankara: AKM. Yay., 1990.

Fârâbî, *Kitâbu'l-Huruf,* çev.: Ömer Türker İstanbul: Litera Yay., 2008.

Fârâbî, "Felsefe Öğrenmeden Önce Bilinmesi Gereken Konular" *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri içinde,* çev.: Mahmut Kaya İstanbul:,Klasik Yay,2003.

Fârâbî. *Fususu'l-Medenî.* çev.: Hanefi Özcan. İstanbul: İfav. Yay., 2005.

Gazâlî. *İhyâu Ulumu'd-Din.* çev.: Ahmet Serdaroğlu. 3/1. İstanbul: Akçağ Yay. trs.

Gazâlî. *el-Munkızu min'ed-Dalal,* çev.: Hilmi Güngör. İstanbul: MEB Yay., 1990.

Gökalp. Ziya. *Türk Töresi.* İstanbul: Akın Yay., 1972.

İbn Haldun. *Mukaddime.* thk.: Ali Abdulvahid Vafi. c. II, Daru Nahdati Mısır, trs.,

İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma,* çev.: A. Şener, İ. Kayaoğlu, C. Tunç. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 1983.

İbn Sînâ. *İşaretler ve Tembihler,* çev.: A. Durusoy, M. Macit, E. Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2005.

İbn Rüşd. *Faslu'l-Makâl,* met. ve çev.: Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, ed.: İclal Arslan Ankara: Elis Yay., 2018.

İslam Ansiklopedisi, Kemal Eraslan. c. 13, İstanbul: Meb. Yay., 1993, "Yusuf Has Hâcib" mad.

İslam Ansiklopedisi, Mustafa Çağrıcı, c. 2. İstanbul: TDV. Yay., 1989. "Ahlak" mad.

İslam Ansiklopedisi, Mehmet Aydın, c. 2. İstanbul: TDV. Yay., 1989 "Ahlak" mad.

İslam Ansiklopedisi, Cemal Kurnaz. c. 14. İstanbul: TDV. Yay., 1996. Gönül" mad,

İslam Ansiklopedisi, Süleyman Uludağ, c. 24. İstanbul: TDV. Yay., 2001. Kalb" mad.

İslam Ansiklopedisi, Carre De Vaux, İstanbul: Meb. Yay., 1978. "Ahlak" mad.

Kindi. "İlk Felsefe Üzerine." *Felsefi Risaleler içinde.* çev.: M. Kaya. İstanbul: İz Yay., 1994.

Şeker, M. Fatih. *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig.* İstanbul: Dergah Yay., 2011.

Şeref, Abdurrahman. *Ahlak İlmi.* Günümüz Türkçesine Aktaranlar: Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol. Ankara: Elis Yay., **2012.**

Platon. *Sokrates'in Savunması.* çev.: Furkan Akderin. İstanbul: Say Yay., 2011.

Taş, İsmail. *Türk İslam Düşüncesi Yazıları.* Konya: Kömen Yay., 2011.

Uyanık, Mevlüt. *Felsefi Düşünceye Çağrı.* Ankara: Elis Yay., 2012.

Uyanık, Mevlüt, "Yûsuf Has Hâcib'e göre Mutluluk Bilgisi -Fârâbî'nin Tahsilu's-Saade Tasavvuru Bağlamında Bir İnceleme", *Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şaheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul 2016.

Uyanık, Mevlüt. *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması Gazâlî Örneği.* Ankara: Araştırma Yay., 2005.

Uyanık, Mevlüt. "İslam Felsefesinde Bireysel Yönetim ve Bireysel Ahlak Tasavvuru", *Tedbiru'l-Mütevahhid içinde.* Ankara: Elis Yay., 2017.

Uyanık, Mevlüt ve Aygün Akyol. *İslam Ahlak Felsefesi.* Ankara: Elis Yay., 2013.

Tanyu, Hikmet, "Türk Töresi Üzerine Yeni Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Ilahîyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (Ankara 1981): 100-104.

Türkler Ansiklopedisi. Bahaeddin Ögel. ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Sâlim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002. 2/876, "Devlet Meclisi ve Kurultay" mad.

Türkler Ansiklopedisi. Osman Kaşıkçı, ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Sâlim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002. 2/889, "Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık" mad.

Türkler Ansiklopedisi. Zafer Önler, ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Sâlim Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002. 5/184, "Kutadgu Bilig'de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı" mad.

Yazıcı, Nesimi, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, Ankara: TDV. Yay., 2002.

Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig.* İstanbul: Kabalcı Yay.

Kutadgu Bilig'de Halk Kavramı

The Concepf of Public in Kutadgu Bilig

Dr. Özlem BAĞDATLI

İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü

İstanbul'da doğdu. 2000 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. Yüksek lisansını (2004-2007) "Kutadgu Bilig'de Devlet ve Adalet İlişkisi", doktorasını (2009-2016) "İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri" başlıklı tezleri ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı.

Araştırma Alanları:
Siyaset Felsefesi, İslam Siyaset Düşüncesi, Devlet, Adalet, Siyasetnameler

Kutadgu Bilig'de Halk Kavramı

The Concepf of Public in Kutadgu Bilig

Özlem BAĞDATLI*

Abstract

Kutadgu Bilig is a mirror for prince that advises on administration of the state through a wisdom based approach. Yusuf Has Hacib, reflected on the concept of public of XI th century in his work, together with other concepts as state, ruler, power of political domination and justice which are the basics of political management. This study seeks for answers to the following questions based on Kutadgu Bilig: What is public? What are the groups in public? What are the characteristics of public? What is the significance of public for the administration? What are the mutual rights and responsibilities of the rulers and public? What kind of problems does the public face? What are the causes of these problems? Public wellbeing and its benefits to the administrations will be discussed in the context of; division of the classes constituting the public on the basis of profession; division of the society in two main groups as governing and governed; cautious and distant stance of the rulers towards public; and weaknesses and sensitivities of public. It will be examined how the concept of human being is evaluated in terms of intelligence, knowledge and morality. The concept of public will be examined on the basis of individual and society.

Keywords: Public, Ruler, Right, Justice, Morality

Öz

Kutadgu Bilig, bilgelik temelli bir yaklaşımla devlet yönetimi hakkında tavsiyeler sunan bir siyasetnâmedir. Yusuf Has Hâcib, yönetimin temel kavramları olarak öne çıkan devlet, hükümdar, siyasi hakimiyet gücü, adalet gibi pek çok kavramla birlikte XI. yüzyıl halk anlayışını da eserinde yansıtmıştır. Bu çalışmada, Kutadgu Bilig'e göre halk nedir, halkı meydana getiren kesimler kimlerden oluşmaktadır, halkın genel tabiatı nasıldır, yönetimde halkın önemi nedir, yönetici ve halkın birbirlerine karşı hakları ve sorumlulukları nelerdir, halk hangi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır, bu sorunların sebepleri nelerdir, sorularına cevaplar aranacaktır. Halkı oluşturan sınıfların meslekleri esas alınarak bölümlenmesi, toplumun yöneten ve yönetilen olarak iki ana gruba ayrılması, yöneticilerin halka karşı ihtiyatlı ve mesafeli bir duruş sergilemeleri, halkın zaafları ve hassasiyetleri, halkın iyi durumda olmasının yönetim için faydası konuları bağlamında genel olarak halk anlayışı ortaya konulacaktır. Toplumu oluşturan bireyleri temsilen insan kavramının akıl, bilgi ve ahlâk bakımından nasıl değerlendirildiği incelenecektir. Birey ve toplum temelinde halk kavramının nasıl anlaşıldığı araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halk, Yönetici, Hak, Adalet, Ahlâk

* İstanbul Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Dr., e-mail: bagdatlio@gmail.com

Kutadgu Bilig adı, saadet veren bilgi anlamına geldiği gibi, *bilgelik temelli devlet yönetimi* şeklinde de tercüme edilmiştir.[1] Bilgelik; ahlâki, dinî, siyasi, iktisadi, sosyal değerler başta olmak üzere toplumun her türlü düşünce ve eylemlerini yönlendiren değerler bütününü esas alan bir düşünce türüdür.

"Yusuf Has Hâcib'e göre, halkın farklı bir tabiatı vardır, onun bilgisi, aklı ve tavrı doğası gibidir."

Bilgelik temelli düşünceye göre her şey kökende iyi ve mükemmel kabul edilmiş, karşılaşılan sorunların çözümünde kökene ve değerlere başvurulmuştur.[2] *Kutadgu Bilig*'de yönetimin temel kavramları olan devlet, hükümdar, halk, adalet, töre, kut, akıl, bilgi, âlim, vezir gibi pek çok kavram bilgeliğe dayalı bir üslupla ele alınmıştır. Yusuf Has Hâcib, hükümdarın ve diğer idarecilerin özelliklerini ve görevlerini, devlet idaresinde izlenmesi gereken yöntemleri anlatırken hep gelenekten gelen ve doğruluğundan şüphe edilmeyen bilgilere başvurmuştur.

Bu bilgilerin köklerini *Orhon Yazıtları*'nda[3] izlemek mümkündür. Bu çalışmada, bilgelik temelli bir düşünce yapısıyla kaleme alınan *Kutadgu Bilig*'e göre halk kavramı incelenmiştir. XI. yüzyıl devlet anlayışında halk kavramının ifade ettiği anlam, yöneten ve yönetilen ilişkisinde halkın üstlendiği rol, halkı oluşturan bireylerin akıl, bilgi ve ahlâk bakımından nitelikleri araştırılmıştır.

1. Halk Kavramı

Kutadgu Bilig'de halk kavramı genellikle *budun* kelimesiyle ifade edilmiş, toplumun geneli için ise *kamuğ halk* tamlaması kullanılmıştır. Halk için *ra'iyyet* kelimesi de kullanılmıştır. Eserde, *kara'am budun, il karası, kara budun* şeklinde geçen halk, "kara halk" olarak nitelendirilmiştir. Halkın kendisinin "kara", doğasının ise her zaman "kapkara" olduğu (b. 4323), kul renginin kara, beyin ise beyaz olduğu, kara ile beyazın böyle ayırt edildiği belirtilmiştir (b. 2080). Yusuf Has Hâcib'e göre, halkın farklı bir tabiatı vardır, onun bilgisi, aklı ve tavrı doğası gibidir. Avamın doğası *(kara kılkı)* küstahlık, acelecilik, zevzeklik üzerinedir. *Kara budun,* görgüsüz, aralarındaki ilişkilerde töre-usul bulunmayan, hareketi başıboş olan, karınlarını doyurmaktan başka kaygıları olmayan bir yığından ibarettir (b. 2078, 4320–4328). Yusuf Has Hâcib, avam düşünün (rüyasının) yorumunun başka, beylerinkinin ise başka olduğunu söyleyerek, yönetici ile halk arasındaki ayrımı farklı bir açıdan da ortaya koymuştur (b. 6024). Yusuf Has Hâcib, kara halkın tavrını şöyle açıklamıştır:

Kara halkın karnı doyarsa ileri geri konuşmaya başlar;
iyice itaat altına alınmazsa kendisi hâkim olmaya kalkışır.

Ey kardeş, onlarla ille de ilişki kur;
Onların yiyecek ve içeceklerini eksik etme.

Onlara karşı yumuşak dil kullan, ne isterlerse ver;
Dikkat et, veren alır ve karından yararlanır. (b. 4329-4331)

Yusuf Has Hâcib'e göre, sözün kıymetini koruması için hükümdar kara halka çok söz söylememeli (b. 4332), karaya bulaşmaktan kendisini korumalı (b. 4323), avamdan uzak durmalıdır (b. 2078).[4]

1 Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler,* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 349.

2 Ayhan Bıçak, "Türk Düşüncesi Araştırmalarında Yöntem Sorunu ve Devlet", *Divan İlmi Araştırmalar*, sayı 18'den ayrı basım, (2005): 76.

3 *Orhon Yazıtları*, İkinci Türk Kağanlığı döneminde (682-744) yazılıp dikilen ve bize kadar gelebilen en eski ve çok değerli yazılı belgelerdir. Bu yazıtlar Orta Moğolistan'da Orhon Irmağı'nın eski yatağı yakınında Koço-Saydam Gölü civarında dikilmiştir. Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, (İstanbul: Bilge Su Yayıncılık, 2017), 10. *Orhon Yazıtları* adinî, bulunduğu coğrafyadaki nehrin adından almaktadır. Yazıtların adı bazı kaynaklarda *Orhun* olarak geçmektedir. Bu farkın Göktürkçe O ve U sesinin aynı harfle gösterilmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu makalede Talat Tekin'in kullanımı esas alınmıştır.

4 *Orhon Yazıtları*'nda da kağan, Türk halkının açken tokluğu, tokken açlığı bilmediğinden, Çinlilerin sözüne kanarak, kağanını bırakıp gittiğinden yakınmakta fakat yine de halkını bir araya toplayarak onları doyurup giydirdiğinden bahsetmektedir (*Kültigin Yazıtı*, G 5–10).

Etimolojik sözlükte, "kara" kelimesinin aslında fiziksel olarak siyah anlamında olduğu, çoğu mecazî olan kullanımlarında ise aşağılayıcı, yerici bir anlam taşıdığı ifade edilmektedir: *Kara budun* genel, sıradan halk; *kara baş*, kadın ve erkek köle, kul; *kara ot*, zehirli bir bitki anlamlarında kullanılmıştır.[5]

Arsal, K*utadgu Bilig*'de *kara budun* ile belirli bir sanatı olmayan şehir halkının, mesleği olmayan avare halkın kastedildiğini söylemektedir.[6] Kafesoğlu, "kara budun" ifadesini "asıl, büyük, kalabalık budun" diye anlamlandırmış, az sayıda olanlar için "ak" deyiminin kullanıldığını belirtmiştir.[7]

"İki türlü asil kişi vardır; biri bey, biri bilge; bunlar insanların başıdır."

Gökalp, "ak kemikliler"in devletin tabii komutanları ve başkanları olduğunu söylerken;[8] Sümer, *budun* kelimesinin, genellikle bir topluluğun bütün zümreleri için kullanıldığını, halk kitlesi söylenmek istendiğinde ise *kara kamığ budun / kara budun* denildiğini ifade etmiştir.[9] Roux, *kara budunu* "aşağı halk" olarak açıklamaktadır.[10] *Orhon Yazıtları*'nda kara kelimesi, alelade, avam anlamlarında kullanılmıştır.[11]*Kutadgu Bilig*'de halk için "sürü" benzetmesi de yapılmış; halk koyun, bey de onun çobanı olarak görülmüştür:

Halk koyun gibidir, bey de onun çobanıdır;
çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.
Kapıda birçok aç kurt toplanmıştır;
ey hükümdar, koyunları iyice korumaya al. (b. 1412-1413)

Bey ve âlimler dışındaki herkes hayvan sürüsüne benzetilmiş, âlimler bu sürünün koçu olarak gösterilmiştir:

Bak iki türlü asil kişi vardır; biri bey, biri bilge; bunlar insanların başıdır.

Bunlardan başka hepsini hayvan sürüsü say; hangi tarafı dilersen o tarafı tut. (b. 265-266)

Diğer bir zümre de bilge âlimlerdir, onların ilmi halkın yolunu aydınlatır. (b. 4341)

Bunları koyun sürüsünün koçu say; onlar başa geçip sürüyü doğru yola götürsünler. (b. 4353)

Yönetici ve halk hakkında yapılan "çoban-sürü" benzetmesi, birçok siyasetnamede olduğu gibi *Kutadgu Bilig*'de de görülmektedir. "Çoban", siyasetnamelerde ideal yönetici imgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.[12] Yusuf Has Hâcib, kul ile hür insan ayrımını yapar. Hizmet eden kişiyi (*tapugçı kuluğ*) kul diye adlandırır (b. 2967). Hizmette bulunan kişiler hür ve kul olmak üzere iki türlüdür. Kul, kendi seçimi dışında hizmet eder, işini yapmazsa cezalandırılır. Hür insan ise kendisini kul edip hizmet edendir. Hür insan kul ile bir tutulamaz. Hür insana hür muamelesi yapılmalı, kul da kul gibi kullanılmalıdır (b. 2987-2991).

Kutadgu Bilig'de "ak" ve "kara" ayrımının, yöneten ve yönetilen ayrımına dayandığı görülmektedir. Yönetici sınıf ile sıradan halkın farklı olduğu, iki kesim arasında en

5 Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth- Century Turkish*, (London: Oxford University Press, 1972), 643-644.
6 S. Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, (İstanbul: İ.Ü. Yayınları No: 336, İsmail Akgün Matbaası, 1947), 116.
7 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005), 242.
8 Ziya Gökalp,*Türk Medeniyeti Tarihi*, (İstanbul: Toker Yay,1995), 181.
9 Faruk Sümer, *Oğuzlar*, (İstanbul: TDAV, 1999), 21.
10 Jean Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, Çev. Aykut Kazancıgil, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999), 214.
11 Talat Tekin *Orhon Yazıtları*, İstanbul, Kitap Matbaası, 2003, s. 104.
12 Bkz. H. Bahadır Türk, *Çoban ve Kral*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).

azından bilgi ve karakter yönünden ayrılık olduğu anlaşılmaktadır. "Ak ve kara" ayrımının siyasi, iktisadi veya dinî ayrıcalıklara dayalı sınıfsal bir ayrım değil; akıl-bilgi, topluma hizmet ve fayda açısından yapıldığı söylenebilir.

Kul ile hür insan ayrımının da hükümdara hizmet edenler arasında yapılan bir ayrım olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Yusuf Has Hâcib'in söylemleri, yöneticilerin halka karşı olumsuz bir bakış açısına sahip oldukları izlenimini vermektedir.

"Kul ile hür insan ayrımının da hükümdara hizmet edenler arasında yapılan bir ayrım olduğu anlaşılmaktadır."

2. Halkı Oluşturan Kesimler

Halk kendi içinde meşguliyetleri ve sosyal konumları açısından farklılık göstermektedir. Yusuf Has Hâcib, memleketin ahalisinin (*il budun*) birkaç türlü olduğunu söylemiştir. İlk olarak, insanı devlet ve mutluluğa kavuşturan âlimler, sonra kuvvet sahibi muhtesipler gelmektedir. Bundan sonraki zümreler, beye hizmet edenler ve avamdır (*kara budun*) (b. 5550-5559).

Eserde hükümdarın çevresinde bulunan idareciler ve hizmetkârlar dışındaki kesimleri Yusuf Has Hâcib *katılgu kişiler* (bir arada yaşanılacak, kaynaşılacak, ilişki kurulacak) diye adlandırır.

Bu kesimler, meslekleri bakımından sınıflandırılmıştır. İlk yedi sınıf aydın sınıfını, diğerleri ise iktisadi sınıfları oluşturmaktadır.

Yusuf Has Hâcib, her bir sınıfın toplumdaki yerini ve görevlerini, onlara duyulan ihtiyacı ve gösterilmesi gereken saygıyı anlatmıştır (b. 4337-4474):

1. Ali-Evladı; peygamber soyundan geldiğine inanılan ve kendilerine hizmet edildiğinde devlet ve saadete kavuşulacağı düşünülen insanlardır.

2. Bilge âlimler; ilimleriyle halkın yolunu aydınlatan, faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt eden, dinîn direği olan kimselerdir.

3. Otacılar; hastalıkları ve ağrıları tedavi eden doktorlardır.

4. Efsuncular; cin ve perilerden gelen hastalıkları tedavi eden üfürükçü ve muskacılardır.

5. Düş yorumcuları; bilgileri ve gönülden bağlılıklarıyla düşleri iyi yorumlayan kişilerdir.

6. Müneccimler; yıl, ay ve günlerin hesabını tutan; geometri, matematik, cebir ve mukabele bilen bilge kişilerdir.

7. Şairler; söz dizen, insanları öven veya yeren, dilleri kılıçtan keskin, kalplerinin yolu kıldan ince olan insanlardır.

8. Çiftçiler; toplumun yiyecek ihtiyacını karşılayan kesimdir.

9. Satıcılar; ticaret yapan ve kâr peşinde koşan, hayatlarını kazanmak için dünyayı dolaşan kişilerdir.

10. Hayvan yetiştiricileri; hayvan sürülerinin başında bulunan, yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atını, yük hayvanlarını yetiştiren zümredir.

11. Zanaat erbabı; kendi hayatlarını kazanmak için çalışan demirci, ayakkabıcı, derici, cilacı, boyacı, okçu ve yaycıdan oluşan hünerli insanlardır.

12. Çıgaylar ise paraları olmayan yoksul insanlardır.

Kutadgu Bilig'deki toplum bölümlemesinde bir sınıfın diğerine üstünlüğü görülmemekte, sadece mesleki açıdan sahip oldukları niteliklerden bahsedilmektedir. Yusuf Has Hâcib, her bir meslek grubunun toplum için gerekliliğini de vurgulamaktadır.

"Halk, hükümdarın dostuna dost, düşmanına düşman olmalıdır."

3. Halkın ve Yöneticinin Karşılıklı Sorumlulukları

Devlet düzeninin sağlanması bakımından yöneticinin ve halkın karşılıklı olarak görevlerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Yusuf Has Hâcib, yöneticiye bazı sorumluluklar yüklemektedir. Bunlardan ilki, "gümüşün temiz kalması ve ayarının korunması" şeklinde dile getirdiği *ekonomik refahın sağlanması*dır.

İkincisi, halkın (*ra'iyyet*) adil kanunlarla idare edilmesi, birinin diğerine baskı kurmasına izin verilmemesi, halkın korunması yönündeki *hukuka bağlılık*tır.

Üçüncüsü, yolların emniyete alınması, yol kesici ve haydutların ortadan kaldırılması şeklinde ifade edilen *güvenliğin sağlanması*dır (b. 5574-5577). Bunlar ekonomi, hukuk ve güvenlik temelli haklardır.

Bu hakların öznesi halk (*ra'iyyet*), yükümlüsü ise hükümdar/devlettir. Buna karşılık halkın da yöneticiye karşı sorumlulukları vardır. Halk, hükümdarın emirlerine itaat etmeli, saygı göstermeli ve ne olursa olsun bu emirleri hemen yerine getirmelidir.

Halk hazinenin hakkını gözetmeli, vergisini zamanında vermelidir. Halk, hükümdarın dostuna dost, düşmanına düşman olmalıdır (b. 5580–5582).

Halkın görevleri *itaat etmek, vergi vermek ve sadakat göstermek*tir. Yöneticinin ve halkın sıralanan bu görevleri yerine getirmeleriyle hem yönetici halka karşı sorumluluğunu üstlenmiş hem de halk yöneticinin hakkını ödemiş olmaktadır (b. 5583).

3.1. Yöneticinin Özellikleri

Yönetici hangi özelliklere sahip olmalıdır ki halk ona itaat etsin ve yükümlülüklerini yerine getirsin? Halkın hükümdara inanması ve huzur içinde yaşaması için hükümdarın sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat aşılamalıdır (b. 2038). Hükümdar uzun süre başta kalabilmek için alçakgönüllü, yumuşak huylu, sakin tabiatlı, affedici, cömert olmalıdır (b. 326, 552, 2049, 2122). Hükümdar halkın (*budun*) yükünü hafifletmeli; iyi kanunlar koymalı; doğası yumuşak, tavır ve hareketleri asilane olmalıdır; dili ve sözü tatlı olmalı, tevazu göstermelidir (b. 543-547). Yusuf Has Hâcib yöneticinin sahip olması gereken en önemli özellikler olarak anlayış, akıl, bilgi ve cesareti öne çıkarmıştır:

Dünyayı elde tutmak için kişide anlayış gerekir;
halka hakim olmak için ise hem akıl hem de yürek gerekir.
(b. 217)

Dünyayı elde tutmak için insanın anlayışlı olması
ve halkı itaat altına almak için de bilgili bulunması gerekir.
(b. 224)

Beyler bilgiyle halka baş oldular
akıl ile memleketin işini gördüler. (b. 1952)
İnsanların kötüsü anlayış yoluyla asılır;
halk arasında çıkan fitne bilgiyle bastırılır. (b. 221)

İşleri bu ikisiyle halledemezsen,
bilgiyi bırak, elini kılıca daya. (b. 222)

Kutadgu Bilig'de hükümdar, adaleti (*töre*) temsil etmektedir ve bu yönüyle güneşe benzetilmiştir. Hükümdarın doğası güneş gibidir. Güneş nasıl hiçbir zaman küçülmez ve parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetli ise hükümdarın doğası da doğrulukla doludur ve asla eksilmez. Güneş nasıl tüm dünyayı aydınlatır ve kendinden hiçbir şey eksilmezse hükümdarın hükmü de öyledir, her sözü ve hareketi halkın bütünü için aynıdır. Güneş doğduğunda yerin ısınıp binlerce renkli çiçek açılması gibi kanunların gittiği her memleket de düzene girer.

"Hükümdar, işlerini doğruluk ile halletmeli, insanları bey veya kul olarak ayırmamalıdır."

Güneşin temiz veya kirli demeden her şeye aydınlık vermesi gibi hükümdarın adaleti de sorumluluğunu taşıdığı insanların tümünü kapsar.

Güneşin burcunun sabit olması gibi hükümdarın tavrı da hiçbir zaman değişmez, o her zaman, herkese adaletli davranır (b. 824–835). Hükümdarın yönetimde takip etmesi gereken en önemli ilke doğruluk (*könilik*) olarak gösterilmiştir.

Hükümdar, doğruluk sayesinde Tanrı'nın sevgisini kazanmaktadır. Yusuf Has Hâcib, hükümdarı halka kızıp doğruluktan ayrılmaması konusunda uyarmaktadır.

Sen doğrulukla Tanrı'nın sevgisini kazanırsın;
halka kızıp onlara karşı doğruluktan ayrılma,

Gönlü parlak olan insan ne der, dinle;
bak, bunun manasını bu söz güçlendirir.
Doğruluk yüzünden gök ayakta durur;
yer sabit olduğu için üzerinde ot ve ekin biter.
Sağa sola meyletme doğru dur,
gönlünü dürüst tut;
doğru olan kişi her iki dünyada
doğruluk bulur. (b. 5598-5601)

Hükümdar, işlerini doğruluk ile halletmeli, insanları bey veya kul olarak ayırmamalıdır (b. 809). Oğlu, yakını veya hısımı olsun; yolcu, geçici veya konuk olsun; kanun karşısında hükümdar için hepsi eşittir (b. 817–818). Hükümdarın doğruluğu ile halkın durumu da düzelmekte ve tüm hakları sağlanmaktadır. Hükümdarın iyi ve doğru olması halkın da iyi ve doğru olmasını sağlamaktadır.

Halkın iyi olması yöneticinin iyi olmasına dayandırılmıştır. Eğer beyler bir talih eseri olarak iyi olurlarsa onların halkı da iyi olur. Halkın başında bulunan iyi olursa onun memurları da iyi olur, halk zenginleşir ve dünya düzelir (b. 891-895). Halk tüm hareketlerini hükümdarın siyasetine bakarak düzenler (b. 2128).

Hükümdarın güneşe benzetilmesi, yönetici ile halk arasındaki ilişkiyi işaret etmektedir. Yönetici, bilgeliği ve doğruluğu sayesinde tıpkı bir güneş gibi halkını aydınlatmakta ve toplumdaki her bireye hiçbir ayrım yapmaksızın adalet dağıtmaktadır. Yöneticinin hükümlerinin herkes için aynı olması, kanun önünde herkesin eşit tutulması, kimsenin bu konuda bir ayrıcalığa sahip olmaması, hukuki eşitlik ilkesini ortaya koymaktadır. Ayrıca halkın her konuda hükümdarı örnek alması, yönetici ve halk arasındaki etkileşimi göstermektedir. Halk her zaman yöneticinin takipçisi olmaktadır.

3.2. Yöneticinin Halka Karşı Görevleri

Kanunların ve doğruluğun güvencesi olan hükümdar, halka hangi hizmetleri yapmalıdır? Halkın refah içinde yaşaması,

hükümdarın iktidarını sürdürmesi ve Tanrı'nın rızasını kazanması için önemlidir. Hükümdar cömert olmalı, bağışlamalı, yedirip içirmelidir; çünkü memlekette birisi aç kalırsa Tanrı ondan bunu soracaktır (b. 2053, 5165).

Kuldan fakir adını kaldırmak hükümdarın önde gelen görevlerinden biridir (b. 2983).

Halkın zenginliği aynı zamanda hükümdarın da zenginliği anlamına gelmektedir, çünkü hükümdarın yararı halkın yararı içindedir (b. 5545, 5353).

"Halkın refah içinde yaşaması, hükümdarın iktidarını sürdürmesi ve Tanrı'nın rızasını kazanması için önemlidir."

Halkın iyi bir yaşam sürdürebilmesi için, beslenme ve barınmadan sonra, adil bir yönetim ve doğru kanunlar gereklidir. Hükümdar, saltanatının uzun sürmesi için şu birkaç işi yapmalı, birkaçını da bırakmalıdır:

Adaletle iş gör, buna gayret et asla zulmetme;
Tanrı'ya kulluk et ve onun kapısına yüz sür.

İkincisi gafil olma, dikkatli ol, uyanık dur;
sana başkası yüzünden ansızın bir suç yüklenmesin.

Heves ve öfke anında hiçbir iş yapma;
her iki halde de dişini sık, sabret.

Birkaç şeye dikkat edersen memleket gözetilmiş olur;
saltanat uzun sürer, sana sulh ve sükun sağlanır.

Bütün iyilere hürmet göster, onları yükselt; kötülere yüz verme, kapına dahi yanaştırma.
Kötü teamül koyma, iyi kanun koy;
ömrün iyi geçer ve mutluluk sana yar olur.

Ey hükümdar, dinle, ne der ünlü bilge, sen bu sözden hisse çıkar kendine.

Ey kanun yapıcı iyi kanun koy; kötü kanun yapan, hayattayken ölmüş demektir.

Ey hâkim devlet adamı, kötü teamül koyma; kötü kanunlarla dünyaya hükmedilemez. (b. 1451-1459)

Yusuf Has Hâcib'e göre iyi bir yönetimin esasları, halkın hakkı olan kanun ve hizmette bulunanlara dağıtılan gümüştür. Halk, kanunun koruması altında sevinç içinde yaşamalı, hizmet edenler de paralarını alarak memnun olmalıdırlar. Devlet idaresinin düzene girmesi, bu iki zümrenin (halk ve hizmetkârlar) memnuniyeti ile sağlanabilir (b. 2132-2135). Hükümdarın bir başka görevi de savaş gücü ile devleti düzenlemektir. İktisadi ve askeri güç devletin devamı için gerekli iki önemli unsurdur. Yusuf Has Hâcib, bu unsurları som altın ve kılıç diye adlandırmıştır (b. 3090).

Savaş gücü, mal ve mülke, zenginliğe sahip olmak için bir araçtır. Dolayısıyla asker, bey için çok önemlidir. Asker, beylerin kanat tüyüdür. Nasıl kuş, kanatsız uçamazsa, bey de asker olmadan devleti idare için yeterli güce sahip olamaz. Cesur askerlere sahip olan bey, dünyaya hâkim olur (b. 3005-3007).

3.3. İdeal Toplum Düzeni

Kutadgu Bilig'de hükümdar, kendisi hakkında ne düşünüldüğünü ve halkın durumunu öğrenmek istemiş, verilen cevapta ise ideal bir toplum düzeni tasvir edilmiştir: Herkes memlekette dilediği şeyleri bulmaktadır; hükümdarın devleti sayesinde dünya düzelmiş, kederler

kısa, sevinçler uzun olmuştur; halk zenginleşmiş, huzura kavuşmuş, memleket ve şehirler süslenmiş, gönüller ferahlamıştır; halk bütün günlerini huzur içinde ve gecelerini de sevinç içinde geçirmektedir; herkes hükümdara dua etmektedir (b. 3102-3106). Bu ideal düzen, kanunların doğru uygulanmasıyla sağlanmıştır.

Kanunlar doğru uygulandığında dünya düzene girmekte ve zorbalar ortadan kalkmaktadır (b. 3108). Hükümdar, devletin temelini doğruluk üzerine kurmalı, her kanunu doğru ve dürüst uygulamalıdır ki kıyamet gününde bahtiyar olabilsin (b. 1374).

"Yusuf Has Hâcib'e göre hükümdar öyle bir düzen sağlamalıdır ki kurtla kuzu aynı yerden su içebilmelidir."

Hükümdar bu ideal düzeni nasıl kuracaktır? Yusuf Has Hâcib'e göre hükümdar öyle bir düzen sağlamalıdır ki kurtla kuzu aynı yerden su içebilmelidir (b. 449). Güvenliği düzenin en önemli unsuru olarak gösteren Yusuf Has Hâcib, halkın refahının sağlanmasını ve toplumdaki herkesin üzerine düşen görevi yerine getirmesini düzenin diğer şartları olarak ortaya koymuştur.

Yusuf Has Hâcib, devletin halk için, halka hizmet için var olduğunu, yöneticinin kendi yararını değil, halkın yararını düşünmesini, hükümdarın yararının halkın yararının içinde olduğunu, halkı doyurup, giydirip, zenginleştirmesi gerektiğini ifade etmektedir (b. 5353, 2982).

Hükümdar iyi bir düzen kurmak için güvenlik ve refahla birlikte toplumu oluşturan her bir bireyin topluma yararlı olmasını da sağlamalıdır. Eğer yönetici bilge âlimlerin harekete geçip halka içtenlikle bilgi vermesini, elinde yetkisi olan muhtesibin toplumu dolaşarak kötülükleri engellemesini, satıcıların emanetlerini gözetmesini, sanat ustalarının başkalarını yetiştirmelerini, çiftçilerin çiftlikte gayret etmelerini, hayvan besleyenlerin hayvanlarını çoğaltmalarını sağlayabilirse her iki dünyada da iyilik bulacaktır (b. 5587-5590).

Hükümdar bu düzeni korumak için ihtiyatlı olmalı ve kanunları doğru uygulamalıdır. Eğer bey, halka ihtiyatlılıkla hükmeder ve onları doğru kanunlarla yönetirse düzeni sağlamış olur. İhmalkârlık ve zulüm ise beyliğin bozulmasına sebep olur (b.2015, b. 2023).

Kutadgu Bilig'de, yönetici ile halkın karşılıklı hak ve sorumlulukları belirlenmiştir. Yönetici halkın ekonomik, hukuki ve güvenlik haklarını sağlarken halktan da itaat, vergi ve sadakat beklemektedir.

Yönetici ile halk arasındaki ilişki yöneticinin öncü, yön veren, karakteri ve eylemleriyle toplumu biçimlendiren lider olması, halkın ise onu takip ve taklit eden, sadık ve itaatkâr bir topluluk olması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yöneticinin iktidarının devamlılığı, halkın mutluluğuna bağlı olduğundan yöneticinin görevleri de bu açıdan önem taşımaktadır. Yöneticinin görevleri; adaletli davranmak, kanunları doğru uygulamak, halkı giydirmek, doyurmak, fakirliği ortadan kaldırmak, herkesin üzerine düşen görevleri layıkıyla yapmasını sağlamak, halkın yararını düşünmek ve onlara şefkatle davranmak, vb. diye sıralanmaktadır.

Yöneticinin bir yandan halka karşı mesafeli olması tavsiye edilmekte diğer yandan da halkın tüm ihtiyaçlarını, sorunlarını bilerek onlarla ilgilenmesi istenmektedir.

Yöneticinin halka karşı duruşunda koruyucu ve destekleyici yönü olmakla birlikte, halkın itaatsizliğine karşı da hep bir ihtiyatlılık içinde olduğu görülmektedir. Yönetici, burada hassas bir denge kurmak zorundadır. Bir yandan halkın huzuru ve refahı için çalışmalı, öte yandan onları her zaman kontrol altında tutabilmelidir.

> "Fakirler orta halli olursa, orta halliler zenginleşir; orta halliler zenginleşirse memleket zengin olur."

4. Halkın Sorunları

Kutadgu Bilig'de yöneticilere verilen tavsiyeler halkın yaşadığı sorunlara ilişkin ipuçları vermektedir. Halkın karşı karşıya olduğu en önemli sorunlar fakirlik, kanunların doğru uygulanması ve suçluların cezalandırılmasında yaşanan sıkıntılar, devlet adamlarının zulmü olarak sıralanabilir. Bunlar doğrudan halkın sorunları olarak gösterilmemektedir. Ancak siyasetnamelerde dile getirilen nasihatler, olmuş ya da olması muhtemel sorunlar üzerine yapılan uyarılar niteliğindedir.[13] Bu açıdan halkın yaşadığı sorunlar şu başlıklar altında toplanabilir:

4. 1. Ekonomik Sıkıntılar

Yusuf Has Hâcib'in, hükümdarı halkın üzerindeki fakirliği kaldırması için uyarması (b. 2983) halkın ekonomik açıdan sıkıntı yaşadığını düşündürmektedir. *Kutadgu Bilig*'e göre halk, genel olarak zengin, orta halli ve fakir olarak üçe ayrılmaktadır. Zenginin yükü, orta halliye, orta hallinin yükü fakire yüklenmemelidir. Fakir korunmalı, orta halli yapılmaya çalışmalı, orta halli de zenginleştirilmelidir.

Fakirler orta halli olursa, orta halliler zenginleşir; orta halliler zenginleşirse memleket zengin olur (b. 5560–5567). Yusuf Has Hâcib, toplumsal düzenin korunmasında iktisadi dengenin sağlanmasının rolünün büyük olduğunun bilincindedir. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin, adaletsizliği getireceğini öngörmektedir. İktisadi açıdan "fakirin zenginleştirilmesi"ni adaletin ve eşitliğin sağlanmasının ilk adımı olarak göstermiştir. Orta sınıftaki halkın güçlendirilmesi gerektiği üzerinde durarak insanlar arasında maddi açıdan oluşabilecek ayrılığın en aza indirilmesine çalışmaktadır.

4.2. Adalet/Kanunların Doğru Uygulanması ve Cezalandırma

Kutadgu Bilig'de adalet (*töre*), çoğu yerde *köni* sıfatı ile birlikte kullanılmış ve hükümdar *köni* olmayan kanun koymaması için uyarılmıştır (b. 2017, 3463, vd.). Doğruluk (*könilik*), mutluluğa yükselmek için insana gereklidir. İnsanlık doğruluğun (*köniliğin*) adıdır (b. 865). Eserde, *töre* "göğün direği" olarak nitelenmektedir. Adalete dayanan kanun (*könilik törü*) bu göğün direğidir; kanun bozulursa gök yerinde duramaz (b.3463). *Töre*nin bozulması ile göğün yıkılması eşdeğer tutulmaktadır.

Kutadgu Bilig'de yalan, zulüm, doğası haris ve olgun olmayan, aceleci ve gözü doymaz insanlar, her işte hiddet gösterenler, içkiye düşkünler ve hırsızlık yapanlar (b. 848–850), *töre*nin sevmediği şeyler olarak ifade edilmiştir. Bunlar arasında en önemlisi olan zulüm, adaletin zıttı olarak gösterilmiştir. Kanunla dünya düzene girer; zulüm ile dünya bozulur (b. 2034). Devamlı ve ebedi bir beylik için hükümdarın adaletten ayrılmaması ve halkın üzerinden zulmü kaldırması gereklidir (b. 1374).

"Halkın üzerindeki zulmün kaldırılması" ifadesi toplumda birtakım sorunların yaşandığını göstermektedir. Eserde ayrıca zâlim kişinin uzun müddet beyliğe sahip olamayacağı ve zâlimin zulmüne halkın uzun süre dayanamayacağı

13 Özlem Bağdatlı, *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s. 49-50.

belirtilmiştir (b. 2030). Suyun ateşi söndürmesi gibi, doğru kanunlar da zulmü ortadan kaldırmaktadır (b. 3107).

Yusuf Has Hâcib, iyi kanun (*edgü törü*) ve kötü kanun (*isiz törü*) ayrımı yapmaktadır. Âdem'in dünyaya inişinden beri iyi düzen daima anlayışlılar tarafından kurulmuştur (b. 219). İyi kanun koyanlar ve iyilikte ileri gelenler bilgili beylerdir (b. 252). Kötü kanun yapan hayattayken ölmüş demektir (b. 1458), kötü kanun koymaktan sakınmak gerektir (b. 4140). Yusuf Has Hâcib, bütün iyilerin gittiğinden, kanunu ve iyi ananeleri beraberlerinde götürdüklerinden yakınmaktadır (b. 6595). Bu durum, kötü kanunlar koyulduğunu veya kanunun kötü uygulandığını, kanunların uygulanmasında birtakım sıkıntıların yaşandığını göstermektedir.

"Âdem'in dünyaya inişinden beri iyi düzen daima anlayışlılar tarafından kurulmuştur."

Kutadgu Bilig'de zulmün kaynağı olarak hükümdarın ihmalkârlığı, halkın başında bulunan kişinin zayıf olması ve halkın tamahkârlığı gösterilmiştir (b.3109–3110). Bunlardan ilk ikisi idarecilerden sonuncusu ise halktan kaynaklanmaktadır. İhmalkârlık, zafiyet ve tamahkârlık ahlâk temelli kusurlardır. Görevin ehliyet ve liyakat esasına göre yerine getirilmemesi, küçük menfaatlerin peşinden giderek sadakatten uzaklaşılması toplumda düzenin bozulmasına, adaletten sapılmasına ve zulmün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Zulmü ortadan kaldırmak için, *töre*yi doğru uygulamak (b. 3108) ve suçluları cezalandırmak gereklidir (b.5280). *Töreye* uygun olarak kullanılmayan güç, zulüm olarak kabul edilmiştir. Zulmün karşılığı cezadır.

Ceza, adaletin sağlanması, *töre*nin uygulanması açısından büyük önem taşımaktadır.Yusuf Has Hâcib, iyilerin korunması için kötülerin cezalandırılması gerektiğini söylemiştir. Kötüler için en iyi çareyi "sopa ve zindan" olarak göstermiş (b. 893), uygunsuz hareket edenlerin ellerinin bağlanarak susturulmasını, kötülerin memleketten sürülerek uzaklaştırılmasını önermiştir (b. 437). Yusuf Has Hâcib'in ceza konusunda hükümdara yaptığı uyarılar toplumda bu konuda sorunların yaşandığını işaret etmektedir:

Şehir ve kasaba içindeki hırsızları ortadan kaldır;
yolcu ve kervan emniyetle sefer etsin.

Memleket içinde halka zulmedenleri yok et,
dış eyaletlerde de bir tane yol kesen haydut bırakma.

Kötüyü, ceza vererek doğru yola getir;
kötüye kötü muamele yaraşır sen de öyle yap.

İyinin serbest dolaşabilmesi için kötünün zincirde
veya zindanda olması gerekir, ey metin yürek.
(b. 5546- 5549)

4. 3. Kötü İdareciler

Kutadgu Bilig'de devleti idare edenler için bilgi, akıl, adalet, kanunu doğru uygulama şartları sıklıkla tekrarlanmaktadır. Bu yönde verilen tavsiyeler, toplumda idarecilerle ilgili sıkıntıların olduğunu düşündürmektedir. Özellikle yargı ve yönetim işini üstlenen kişilerin doğru kişiler olması gerektiği üzerinde durulmuş, hükümdar bazı önemli görevlere yetkin ve bilgili kişilerin getirilmesi konusunda uyarılmıştır:

Ey hükümdar şu üç işe çok seçkin
kişileri ara ve bu işleri onlara ver.

Bunlardan biri kadıdır; halka faydalı olabilmesi için o çok temiz ve takva sahibi olmalıdır.

İkincisi hükümdarın halifesidir; halkın huzur bulup mutlu yaşaması için dürüst ve güvenilir olmalıdır.

Üçüncüsü vezirdir; bunun çok seçkin biri olması gerekir; halka ne gelirse ondan gelir.

Bu üç işe bakan kişiler doğru olursa halk huzura kavuşur, günü aydın olur.

Memleketin düzene girer, halk zenginleşir, sonuç olarak bunlar sana hayır dua ederler.

Bu üç yerde işe yaramaz kişiler bulunursa, bütün halkın işi kötü olur.(b. 5328-5334)

Kadı, yargı işlerinin düzenli işlemesinde sahip olduğu ehliyet ve liyakati nispetinde etkili olabilmektedir. Hükümdarın halifesi (*halifet*)[14] ile naib kastedilmektedir. Halife, hükümdarın vekili olarak onun adına devlet işlerini yürüten kişidir, dürüstlük ve güvenilirlik aranılan özelliklerdir. Vezir, *Kutadgu Bilig*'de "hükümdarın elleri" olarak nitelendirilmiş ve beylerin yükünü yüklenen ve beyliğin temelini sağlamlaştıran kişi olarak gösterilmiştir (b.2181, 2183). İşe yaramayan kötü bir vezirin tüm halkı bozacağı ifade edilmiştir (b. 2241).

Yargının başında bulunan kişinin dürüst ve ahlâklı olması, hükümdara vekalet edecek, onun yokluğunda idareyi üstlenecek kimsenin doğru ve güvenilir olması, vezirin de seçkin, erdemli ve akıllı biri olması beklenmektedir. Bu şekilde idarecilerden kaynaklanan sıkıntıların önüne geçmeye çalışılmıştır.

"Yusuf Has Hâcib'e göre Tanrı, insanı yaratmış, seçerek yükseltmiş; ona erdem, bilgi, akıl ve anlayış vermiştir."

5. Halkı Oluşturan Birey Olarak İnsan Kavramı

Kutadgu Bilig'de toplumu oluşturan birey olarak insan kavramı akıl, bilgi ve ahlâk bağlamında değerlendirilmiştir. Yusuf Has Hâcib'e göre Tanrı, insanı yaratmış, seçerek yükseltmiş; ona erdem, bilgi, akıl ve anlayış vermiştir (b.148).

Akıl ile insan asıl insan adını alır, bilgi ile yöneticiler devlet işlerini düzenler (b.303). İnsan, akıl ile yükselir ve bilgi ile büyür; bu ikisiyle itibar görür (b. 289). Yusuf Has Hâcib, biri öğreten diğeri öğrenen olmak üzere iki türlü insana insan dendiğini söyleyerek bilginin insan olmak bakımından önemini öne çıkarmıştır (b. 3217).

Yusuf Has Hâcib, akıl ile bilgi arasında bir ayrım yapmıştır. Bilgi, insanı hayvandan ayıran şey olup (b. 1843), insan bilgi sayesinde hâkim vaziyete geçmiştir (b.1845). İnsan, bilgisiz doğar ve yaşadıkça öğrenir (b.1680), bilgi tecrübeye dayanır (b.1818- 1819). Akıl ise doğuştandır, öğrenilmez, Tanrı vergisidir (b.1825-1828). Akıl, çalışmakla elde edilemeyen tek şeydir; Tanrı, insanı yaratırken aklı, onun hamuruna katar. İnsan, akıl hariç bütün erdemleri çalışarak kazanır ve bilgisini arttırır (b. 1682-1683). Akıl, bilginin sarayıdır (b. 310). İnsan akılla bin türlü nimet ve kısmete kavuşur. Akılsız insana, insan denmez ve ona inanılmaz (b.1827–1831).

Çünkü akılsız insanın hata yapma ihtimali yüksektir. Aklın hareketi doğru ve itibarı büyüktür (b.1850). Akıl, daima

14 *Halife* kelimesi o dönemlerde naib anlamına gelmiş ve kullanılmıştır. Genç'e göre, Karahanlılarda hükümdar naibliği (saltanat niyabeti) hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte naiblerin Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda belli şehir veya bölgelerde hükümdara niyabeten hüküm süren ve umumi vali durumunda olan kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Naib ile belli bir bölgede Han veya Sultan adına hüküm süren kimse kastedilmektedir. Bkz. Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı,* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 245-246. Çeçen'e göre, Karahanlılarda hükümdar vekilleri *irken, sağan, inanç, ongun toğrul* adlarını taşımışlardır. Bkz. Anıl Çeçen, *Türk Devletleri*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1986), 130.

genç ve dinçtir, her türlü iyiliğe akıl sayesinde ulaşılır (b.1851). Ancak akıl ve bilgi birlikte olmalıdır. İnsan her işe başlarken bilgi ile başlar, akıl ile sona erdirir. Akıl olmadan bilgi elde edilemez, bilgi olmadan da akıl bir işe yaramaz (b. 1967-1968). Yusuf Has Hâcib, insanı bilgili ve bilgisiz olarak ikiye ayırmış ve onların tasvirini yapmıştır.

"Akıl, daima genç ve dinçtir, her türlü iyiliğe akıl sayesinde ulaşılır."

Dünyada bilgiden daha aziz ne var;
bilgisiz denmesi insan için ağır hakarettir. (b. 260)

Bilgi bir denizdir, onun ucu bucağı yoktur;
serçe emse emse bundan ağzına ne karar su alabilir.

Bu bilgin ile senin başın döner;
kendisini bilmeyen kendinî kendisinden uzaklaştırır.

Sen ya bilgi bil, insan ol ve kendinî yükselt
ya da hayvan adını al insanlardan uzaklaş.
Bilgilinin yüzü gülmez, onun yüzü daima düşünceli ve çatıktır; bilgisiz daima sevinç içinde katıla katıla güler.

Bilgili insan bu kaygı içinde nasıl kahkaha atar; ey bilgisiz, sen dağ keçisi gibi debelen dolaş.

Bilgilinin ayakları kösteklendi, kalkıp koşamaz; bilgisiz, bak, arzularının peşinde durmadan koşar. (b. 6609-6614)

Bilgisiz kişi boş bir kalıptan ibarettir; bilgili kişinin yeri gökten daha yüksektir. (b. 2452)

Burada bahsi geçen bilgi, gündelik kaygıların üzerine çıkmış; hayat, insan ve topluma ilişkin, kuşatıcı bir bilgidir. Halka hâkim olmayı sağlayacak, devleti yönetecek, haklı ile haksızı birbirinden ayıracak, adaletli olacak, insanları iyiye ve doğruya yöneltecek, herkese yararlı olacak bilgi, bu türden bir bilgi olmalıdır. Yusuf Has Hâcib, nasihatlerini hükümdara hitaben dile getirdiğinden, bilgili insanı tarif ederken halktan bir bireyi değil de daha çok âlimleri ve yöneticileri esas almış gibi görünmektedir.

Kutadgu Bilig'de insanın bilgiye nasıl ulaştığını öğrenmek için "Kişi öğrenerek mi hâkim olur, doğuştan mı böyle doğar?" (b.1816) sorusu sorulur. Tanrı, yaratırken akıl ve gönül (*köngül*: anlayış) ihsan ederse çocuk bilgi için tam bir sermaye elde etmiş olur. Gün geçtikçe gelişen, aklı olgunlaşan çocuk, her dilediğini öğrenir, bilge olur; bu bilgiyle memlekete çok faydası olur. Eğer Tanrı, kişiye doğduğunda gönül vermemişse, o kişi hiçbir dileğine erişemez. Diğer bir şart da çocuğun bilgiyi istemesi ve onu öğrenmeye küçük yaşta başlamasıdır (b.1817–1823). "Bilgi" için en önemli olan unsurun "faydalı olmak" olduğu anlaşılmaktadır.

Kutadgu Bilig'de akıl ve bilgi belli bir ahlâk anlayışını doğurmaktadır. Her türlü iyilik akıldan gelir (b. 1841), akıllının hareketinin aslı doğruluk üzerine kurulmuştur (b. 1866). İnsan, arzularının, isteklerinin ve öfkesinin esiri olmaktan akıl sayesinde kurtulur (b. 6352–6355). Ahlâki yönden insanı iyi ve kötü diye ayıran Yusuf Has Hâcib; iki türlü iyi insandan bahseder: Doğuştan iyi olanlar ve taklit yoluyla iyi olanlar (b. 872–874).

İki türlü de kötü insan vardır, bunlar aynı derecede kötü değildir. Biri doğuştan kötüdür ki bu insanın kiri ölene kadar temizlenmez. Diğeri çevresinin etkisiyle kötü olandır (b. 876–877).

Yusuf Has Hâcib, iyilik ve kötülüğün doğuştan geldiğini, bunların sonradan değiştirilemeyeceğini, insanın tıynetine sinmiş olan ahlâkın ölüm bozmadıkça bozulmayacağını

(b. 881-883) ayrıca ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın kötü bir insanın ıslah edilemeyeceğini (b. 347) düşünmektedir. İnsanın doğası genel olarak kötüdür (*kişi kılkı isiz*) (b. 926). İnsan, yanılabilen ve hata yapabilen bir varlıktır; "yalnguk" adı insana yanıldığı için verilmiştir, yanılmak insan için yaratılmıştır (b. 197).

"İnsan, yanılabilen ve hata yapabilen bir varlıktır; "yalnguk" adı insana yanıldığı için verilmiştir, yanılmak insan için yaratılmıştır."

Yusuf Has Hâcib, iyilik etmenin insana sağladığı faydalardan söz etmiş, iyiliğin (*edgülük*) övüldüğünü, kötülüğe (*isizlik*) ise sövüldüğünü belirtmiştir (b.909–937). Eserde iyi insanın ve kötü insanın tasvirleri yapılır:

İyinin niteliği faydalı olmaktır; onun halka çok faydası dokunur. O bütün halka daima iyilik eder, kendi yararını hiç düşünmez, başkasına fayda sağlar ve bunun karşılığında bir şey beklemez (b. 856–858). İyinin işi hep düzgün gider (b. 345), her gün yeni bir dileğine kavuşur (b. 349). İyiliğin göstergeleri cömertlik, insanlık ve faydadır (b. 934). Huzur, arzu, nimet, emniyet, rahat, neşe ve sevinç iyiliğin karşılığıdır (b. 937). Her iki dünyayı arzu eden iyilik yapmalıdır (b. 226).

Kötülük, ateşe (b. 249), yılana (b. 1297) ve zehre (b. 5228) benzetilir, değersiz bir şey olduğu için onu yapan da değersizdir (b. 901), sadece bugünlük rahatını düşünen kişi kötülük yapar (b. 913), kötülüğün karşılığında bela, mihnet, zahmet, pişmanlık ve keder vardır (b. 932). Kötülerin tabiatı küstah, kaba ve aksidir (b. 931). Kötü ancak ceza ile doğru yola gelir (b. 5548).

İnsan ahlâki yönden iyi ve kötü olarak değerlendirilmiştir. İyi insanlar doğru ve dürüst davranarak toplumsal düzenin korunmasını sağlamaktadır. Kötü insanlar ise toplum için her zaman bir sorun oluşturmakta, düzeni bozan unsur olarak görülmektedir. Bu açıdan ahlâklı olmakla düzene uymak arasında bağlantı kurulmuştur.

Kutadgu Bilig'de akıl, bilgiyi elde etme ve onu doğru kullanma aracıdır. Ancak bilgiyi elde etmek için önce Tanrı'nın iradesi sonra da insanın iradesi gerekmektedir. Yusuf Has Hâcib, bilgiyi insan varlığının temeli olarak görmektedir.

Bir varlığa insan diyebilmek için veya insanı diğer varlıklardan ayırabilmek için onun bilgili olmasını gerekli görür. Akıl ve bilgi, insanı ahlâki bir varlık haline getirmektedir. İnsan, aklı ve bilgisi sayesinde doğru ve dürüst olmayı, hareketlerini kontrol edebilmeyi, arzularını dengeleyebilmeyi ve öfkesini yenebilmeyi başarmaktadır. Akıl ve bilgi, insanı yanlış işler yapmaktan alıkoyan, ahlâklı yaşamaya yönlendiren unsurlardır. *Kutadgu Bilig*'de akıl ve bilgi ile temellendirilmiş bir ahlâk anlayışı ortaya çıkmaktadır.

Kutadgu Bilig'de insan kavramı bağlamında öne çıkan bir başka konu ise birbiriyle tezat oluşturan iki farklı kişiliğin toplumdaki konumlarıdır. Bir yanda dünyadan elini eteğini çekmiş, hayatını sadece ibadet ederek geçiren Ögdülmüş, diğer yanda topluma hizmet etme görevini üstlenmiş olan Öğdülmiş vardır. Eserde hangi insan tipinin daha yararlı olduğu tartışılır.

Hizmet ve ibadet kavramları, toplum yararı açısından karşılaştırılır. Öğdülmiş, devamlı olarak Ödgurmış'ı, yaşadığı münzevi hayattan vazgeçmesi ve gelip halka hizmet etmesi konusunda ikna etmeye çalışmaktadır.

Ancak Ögdülmüş, Öğdülmiş'in çabalarına ve hükümdarın onu defalarca davet etmesine rağmen bir türlü ikna olmamaktadır.

Ögdülmüş'ın temsil ettiği insanın (zahid) dünya anlayışına göre bu dünya içi engerek yılanlarıyla dolu bir zindandır, karanlık bir kuyudur; burası daima bela, mihnet ve felaketlerle doludur; toz, toprak ve dumandan ibarettir. İnsan aslında bir serap olan bu dünyayı bırakıp duru ve ebedi diyarı istemeli, aydın ve gerçek dünyaya ulaşmaya çalışmalıdır (b. 5420-5426).

"İnsan dünya aracılığıyla ahiretini kazanabilir, insanlara hizmet etmek en büyük ibadettir."

Öğdülmiş'in temsil ettiği akıl ve bilgi sahibi insanın dünya anlayışına göre, insanlar arasında en hayırlısı başkalarına faydası dokunandır, başkasına faydası dokunmayan kişi ölü gibidir. İnsan dünya aracılığıyla ahiretini kazanabilir, insanlara hizmet etmek en büyük ibadettir.

Devlet ve halk için çalışmak, halktan ve hayattan uzaklaşmaktan daha yararlıdır. Erdemli olmak, insanlar arasında gezmek, dünya nimetlerine sahip olup bunları kötüye kullanmadan yaşayabilmek hiçbir şeye sahip olmadan, sabırdan başka çare bulamadığı için elindekiyle yetinen zahitlikten daha iyidir (b. 3406-3443).

Ögdülmüş, dünyadan vazgeçmeyi, toplumdan uzak yalnız bir hayatı savunurken, Öğdülmiş, halk içinde, halkın refah ve mutluluğu için yaşamayı daha değerli görüp iyiliğin yaşamın içinde bulunabileceğini öne sürmektedir. Yusuf Has Hâcib'e göre insan, toplum içerisinde yaşar, hiçbir insan tek başına yapamaz (b. 3330).

Toplum içinde yaşamayı insanın varlığını sürdürebilmesi için bir gereklilik olarak gören Yusuf Has Hâcib, insanın topluma olan bağlılığını ve hizmetini iyilik ölçüsü olarak değerlendirir; iyiliğin niteliğinin faydalı olmak, kendi yararını düşünmeden, karşılığında bir şey beklemeden ve yaptığını kimsenin başına kakmadan halka faydalı olmak olduğunu söyler (b.856-858).

Toplum için en yararlı insan tipinin belirlenmesi, iyilik ve erdemlilik değerleriyle donatılmış bir insan modelini ortaya çıkarmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de, birey olarak insanın ve devleti yöneten kişi olarak hükümdarın erdemli olması için gerekli olan özellikler akıl, bilgi, ahlâk, doğruluk, iyilik, alçakgönüllülük, vb. olarak sıralanmakta, toplum için faydalı olan insan tipi, hizmet anlayışı çerçevesinde öne çıkarılmaktadır. "İyi insan" modeli "hizmet ve erdem" üzerine temellendirilmektedir.

Yusuf Has Hâcib, halkla ilgili görüşlerini ifade ederken yöneten ve yönetilen ilişkilerinin tarihsel arka planına ışık tutmuştur. Devlet ile halk arasındaki ayrımı yöneten ve yönetilen şeklinde yapmıştır. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*'de ideal olan bir yönetim biçimini ve yöneticiyi tasvir etmiş, yönetici taraflı bir bakış açısıyla halkın yerini ve önemini ortaya koymuştur.

Yusuf Has Hâcib, bir âlim olarak kendinî halka değil daha çok yöneticiye yakın hissetmiş ve bunu eserinde yansıtmıştır. Yusuf Has Hâcib'in halka karşı yaklaşımı ihtiyatlılık ve seçkincilik üzerine kurulmuştur. Yöneticinin halka yakın olmaktan sakınmasını önermiş, sadece yöneticileri ve âlimleri, akıl sahibi kişiler olarak görmüş ve değerli, asil diye nitelemiştir. İhtiyatlılık halka karşı yöneticinin alması gereken en önemli tavır olarak gösterilmiştir.

Yusuf Has Hâcib, *kara budun* olarak adlandırdığı kalabalık halk kitlesini ise karnını doyurmak gibi günlük kaygılarının dışında herhangi bir düşünceye sahip olmayan bir yığın olarak görmüştür. Yusuf Has Hâcib'in halk hakkındaki söylemleri olumsuz gibi görünmekle birlikte, onun *kara budun* ile halkın hangi kesimini kastettiği önemlidir. Eserde halkı işaret etmek için genellikle *budun* ve *ra'iyyet*, olumsuz özellikler atfedilen kesim için ise kara budun kelimeleri kullanılmıştır.

"Kutadgu Bilig'de halkı oluşturan birey olarak insan; yanılan, hata yapan, doğası kötü olan bir varlık olarak gösterilmiştir."

Yusuf Has Hâcib'in eleştirdiği halk kesimi akıl, bilgi ve ahlâki nitelikleri yönünden zayıf olan, topluma yararı dokunmayan, halkın başıboş kesimidir.

Yusuf Has Hâcib, mesleki olarak bölümlediği halkın her bir kesimini toplum için gösterdikleri yararlılıkları ve gereklilikleri açısından çok önemsemiştir.

Kutadgu Bilig'de ortaya konulan halk düşüncesinin en önemli yanı sadece yönetenlerin değil, yönetilenlerin de haklarının olmasıdır. Halk ile yönetici arasında karşılıklı beklentiye dayalı bir ilişki vardır. Halkın mutluluğu ile devlet idaresinin düzene girmesi birbiriyle bağlantılı görülmüştür. Adaleti temsil eden ve doğası güneşe benzetilen hükümdar bu düzenin baş aktörüdür. Halkın mutluluğunun ve refahının en önemli dayanağı hükümdarın doğru kanunlar koyması ve bu kanunları herkese eşit olarak uygulamasıdır.

Halkın iyi durumda olmasının yönetim için faydası, devlet düzeninin sürekliliği ve hükümdarın halkın hayır duasını alarak Tanrı'nın rızasını kazanmasıdır.

Hükümdarın devlet idaresindeki hatalarından dolayı Tanrı'ya hesap vermesi düşüncesi ve ahirette bahtiyar olma beklentisi, onu Tanrı'ya karşı da sorumlu kılmaktadır. Yönetimde halkın memnuniyetsizliğine sebep olabilecek bazı sorunların olduğu anlaşılmaktadır. Yusuf Has Hâcib'in tavsiyelerinde "Eğer hükümdar iyi ve doğru olursa, halk da iyi ve mutlu olur" türünden şartlı ifadeler kullanması, bu şartlar sağlanamadığında yönetimde bazı sorunların ortaya çıktığını düşündürmektedir.

Yöneticiden beklenen akıllı, bilgili, doğru kanunlar koyan, yumuşak tabiatlı, himmetli, vb. olması şartlarının her zaman sağlanamaması ayrıca vezir, kadı ve naip gibi idarecilerin yeterli vasıfları taşımamaları ve kötü idareleri de yönetimde ortaya çıkan sorunlar olarak gözükmektedir.

Kutadgu Bilig'de halkı oluşturan birey olarak insan; yanılan, hata yapan, doğası kötü olan bir varlık olarak gösterilmiştir. Akıl, bilgi ve ahlâk bakımından ele alınan insan, topluma yararlılığı açısından değerlendirilmiş, insanın iyiliği topluma faydalı olmak ve hizmet etmek ile ölçülmüştür.

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib'in kendi zamanının yönetim sorunlarına çözüm arama çabasının sonucu olarak ortaya çıkan bir siyasetnamedir.

Bununla birlikte Yusuf Has Hâcib konulara olan yaklaşımı ve sunduğu tavsiyeler ile kendi zamanının ötesine geçerek her dönem devlet yönetimine ilişkin sorunlara rehber olabilecek bir eser ortaya koymuştur.

Halka iyi muamele edilmesi, halkın can, mal ve hukuki güvenliğinin sağlanması, eşitlik ve adalet ilkesinin gözetilmesi, halkın sorunlarından haberdar olunması ve bu sorunların çözümü için çalışılması, halka karşı anlayışlı ve tatlı bir dil kullanılması, halkın yöneticiden beklentileri doğrultusunda eserde öne çıkan ve günümüzde de geçerli olan tavsiyelerdir.

> "Yusuf Has Hâcib kendi zamanının ötesine geçerek her dönem devlet yönetimine ilişkin sorunlara rehber olabilecek bir eser ortaya koymuştur."

Günümüzde özellikle iktisadi anlamda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, bazı temel yönetim ilkelerinden uzaklaşılması sebebiyle, toplum ve devlet düzenini bozan sorunların ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu ilkeler, tam da Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'de dile getirdiği gibi, adalet, eşitlik, ehliyet ve liyakat, bilgi ve aklın öne alınması, gelir dağılımında dengenin sağlanması, siyasette ahlâki değerlerin korunması, yasalara bağlılık şeklinde sıralanabilir.

Halkların güvenliğinin, ekonomik refahının ve mutluluğunun anahtarı, yönetimde *hukuk, iktisat* ve *ahlâk* ilkelerinin en doğru şekilde uygulanması olarak gözükmektedir.

KAYNAKÇA

Arsal, S. Maksudi. *Türk Tarihi ve Hukuk.* İstanbul: İ.Ü. Yayınları No: 336, İsmail Akgün Matbaası, 1947.

Bağdatlı, Özlem. *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.

Bıçak, Ayhan. "Türk Düşüncesi Araştırmalarında Yöntem Sorunu ve Devlet", *Divan İlmi Araştırmalar,* İstanbul: BSV **Yayınları,** Sayı 18'den ayrı basım, (2005): 59-78.

Bıçak, Ayhan, *Türk Düşüncesi I Kökenler,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.

Clauson, Gerard. *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth- Century Turkish.* London: Oxford University Pres, 1972.

Çeçen, Anıl. *Türk Devletleri.* İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1986.

Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilatı.* İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyeti Tarihi.* İstanbul: Toker Yayınları,1995.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü.* **İstanbul:** Ötüken Yayınları, 2005.

Roux, Jean Paul. *Altay Türklerinde Ölüm*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınları,1999.

Sümer, Faruk. *Oğuzlar*. İstanbul: TDAV, 1999.

Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları.* İstanbul: Bilge Su Yayıncılık, 2017.

Yusuf Has Hâcib. *Kutadgu Bilig*. Çev: Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2006.

Kutadgu Bilig'in Herat (Viyana/Avusturya) nüshasının başında Uygur harfleriyle Tevhid türünde yazılmış şiirin ilk 10 beytidir.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, O'ndan yardım dileriz

Ezeli olan Tanrı'nın adıyla söze başladım. O benim türeten, besleyen, bağışlayan Rabbimdir. Çok hamd ve on binlerce sena kadir ve bir olan Tanrı'yadır. O'nun için yokluk yoktur. Yağız yeri, mavi göğü, güneş ve ay ile geceyi, yaratılmışları, zamanı, zamaneyi ve bugünü yarattı. Bu bütün her şeyi istedi ve yarattı. İstediği her şey için sadece "Ol!" dedi. Bunun gibi bütün yaratılmışlar O'na muhtaçtır. Kimseye muhtaç olmayan yalnız Tanrı'dır. O'na bir ve eş yoktur.

Ey kuvvet sahibi, kadir ve ebedi olan Tanrı! Sen'den başkasına bu ad yakışmaz.Yücelik Sana'dır, büyüklük Sana'dır. Sen'den başka Sana eş ve denk yoktur. Bütün her şeyden önce Sen gelirsin. Sana bir başka denk düşünülemez. Sen'in birliğin nesnelerden değildir. Bu gücün bütün her şeye yetti. Ey ebedi Tanrı! Kuşkusuz Sen teksin. Katılmaz, karılmaz sayıya istisnasın. Ey ebedi ve büyük (Tanrı!) Şüphesiz Sen birsin. Varlığın saymakla hesaplanamaz.

Kutadgu Bilig'deki Tevhid Bağlamında Tanrı Tasavvuru

The Concept of God Related to the Amalgamation in Kutadgu Bilig

Prof. Dr. A.Azmi BİLGİN

Haliç Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

1961'de Karaman'ın Sarıveliler kazasında doğan A. Azmi Bilgin, ilk, orta ve lise eğitimini Konya'da tamamladı. 1982'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olan Bilgin, 1984'te aynı fakültede okutman olarak göreve başladı. 1992'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Eski Türk Edebiyatı anabilim dalında araştırma görevlisi oldu. 1995'te yardımcı doçent, 1999'da doçent, 2006'da profesör oldu. Halen Haliç Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Ümmî Sinan Divanı, Yunus Emre, Divân-ı Seyyid Nigârî, Enîsü'l-celîs, Bostan, Gülistan, Şemâil-i Şerif: Efendimiz'in [s.a.v.] Güzelliği ve Ahlakı; Türk Tasavvuf Edebiyatı Makaleleri.*

Makalelerinden bazıları şunlardır: "Kutadgu Bilig'de Sufilik Anlayışı ", "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", "Abdullah Nidâî ve İki Şiiri", "Dede Korkut Kitabı'nda Mistik Ögeler", Osmanlı Şiir Geleneğinde Türk Tasavvuf Şiirinin Yeri, "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Betimlemeler", "Hz. Muhammed'in Muhtasar Şemail-i Şerif Tercümesi'nde Geçen Vasıfları". "Gök Tanrısı" Terimi Üzerine.

Kutadgu Bilig'deki Tevhid Bağlamında Tanrı Tasavvuru[1]

The Concept of God Related to the Amalgamation in Kutadgu Bilig

A. Azmi Bilgin*

Abstract

Amalgamation is an important class in classsical Turkish Literature which was written with the cantical poetry at the beginning of divan and mesnevi literature. At the beginning of Kutadgu Bilig it can be found, one of the first examples of amalgamation. In the first two sections of Kutadgu Bilig we can find Allah's names and attributions like in other amalgamations. If we summerize the imaginations of Allah in the verses we can say that Allah is creator, eternal and swore; Allah is omnipotent and one. Everything is in need of Allah while He does not. Yusuf Has Hacib calls Turks while them is in the period of Islamization for not be perplexed their mind with the selfness of Allah and belive in Him with the intimate heart. As can be seen it the other amalgamations at the end of Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib asks for mercy and forgiveness from Allah; helpness and intercession from the Prophet Muhammed. At the last verse he shows his weakness by saying " I can't glorify You sufficiently thus glorify Your ownself.

Keywords: Amalgamation, God, Allah, Noun, Attribution, Being

Öz

Klasik Türk edebiyatında tevhit özellikle divan ve mesnevilerin başında çoklukla kaside nazım şekliyle yazılan önemli bir türdür. Yusuf Has Hâcib'in mesnevi nazım şekliyle telif ettiği Kutadgu Bilig'in başında da Türk edebiyatının ilk tevhit örneklerinden biri yer almaktadır. Kutadgu Bilig'deki tevhidin ilk iki bölümünde diğer tevhitlerde olduğu gibi Cenab-ı Hakk'ın isim ve sıfatları anlatılmaktadır. Bu beyitlerde ortaya konan Allah tasavvuru özet olarak şu şekildedir: Allah Teala, yaratıcı, yaşatıcı ve öldürendir; ezelî ve ebedîdir; her şeye gücü yeter ve tektir; görülen ve görülmeyen, bilinen ve bilinmeyen bütün varlıkların yaratıcısıdır; her varlık O'na muhtaçtır, fakat O hiçbir şeye muhtaç değildir. Cenab-ı Hakk'ın eşi ve benzeri yoktur, O'na asla hiçbir şey ortak koşulamaz; O, her şeyi bilen, gözle görülmese de gönle yakın olandır. Her şeyi O yaratmıştır, bütün varlıklar O'nundur; yaratılmışlar yaratıcının varlığına tanıktır; O, mekândan münezzehtir. Gökyüzünü yıldızlarla süsleyen, karanlık geceden sonra parlak gündüzü getiren O'dur; bütün her şeyin rızkını veren de O'dur. İslamlaşma süreci devam eden Müslüman Türklere seslenen Yusuf Has Hâcib, tevhidinde Allah'ın zatıyla ilgili aklı karıştırmadan, Allah'a hulus-ı kalp ile inanmak gerektiğini söyler. Tevhidin sonunda yine diğer tevhitlerde olduğu gibi Cenab-ı Hak'tan merhamet ve bağışlanma, Hz. Peygamber'den şefaat ve yardım talep eder. Son beyitte ise Cenab-ı Hakk'a seslenerek "ben seni yeterince övemem, seni sen kendin methet" diyerek Cenab-ı Hak karşısındaki acziyyetini ifade ediyor.

Anahtar Kelimeler: Tevhit, Tanrı, Allah, isim, sıfat, varlık

1 Makaleyi hazırlarken desteğini gördüğüm Dr. Öğr. Gör. Özcan Tabaklar'a teşekkür ediyorum.

* Haliç Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, aazmibilgin@gmail.com

Klasik Türk edebiyatında genellikle nazım, bazen de nesir olarak yazılan tevhidlerde, Allah'ın zat, sıfat ve ef'âli sanatkârane bir şekilde dile getirilir. Allah'ın esmâ-i hüsnası, sıfatları, varlığı, birliği, kadîm ve bakî oluşu, yüceliği, kudreti ile bunların kâinattaki tezahürleri tevhitlerde işlenen konulardır.

Kaside nazım şekliyle yazılan tevhitlerde çoğu zaman nesip, tegazzül, fahriye gibi bölümlere yer verilmez. Bunun yerine kasidenin 1.bölümünde selbi ve sübuti sıfatlar anlatılır, 2. bölümde sübuti sıfatların evrendeki tecellilerine dikkat çekilir, 3. bölüm münacattır. Bu makalede ele aldığımız tevhidin ilk bölümlerinde Allah'ın sıfatları anlatılmış, son bölüm münacaat olarak yazılmıştır.

"Bedenlerin ve ruhların gıdasını veren" anlamındaki Arapça Rezzâk'ın karşılığı olarak beyitte **igidgen,** Allah'ın sıfatlarından biridir."

Tevhidin ilk iki bölümünde ağırlıklı olarak üzerinde durulan konular şunlardır: Allah birdir; O'nun her şeye gücü yeter; her şey O'na muhtaçtır; eşi ve benzerini yoktur; ezeli ve ebedidir; yaratılanlar O'nun zatının nasıl olduğunu anlayamaz; O, mekândan münezzehtir, fakat O'nsuz da herhangi bir yer yoktur; gökyüzünü yıldızlarla süsleyen odur, yaratılanlar yaratıcının varlığına tanıktır.

XI. yüzyılda Yusuf Has Hâcib tarafından yazılan *Kutadgu Bilig* İslami dönem eserlerinde olduğu gibi tahmid, tasliyeyle başlar. Daha sonra bölüm fihristi ve yine İslami eserlerdeki gibi tevhid, naat, dört sahabenin övgüsü, parlak yaz mevsimi tasviriyle Uluğ Buğra Han'ın methinin birlikle işlendiği şiirle devam eder.

Klasik Türk edebiyatının ilk eserlerinden olduğu için *Kutadgu Bilig*'deki tevhidin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bu makalede tevhid metni bağlamında müellifin Türk milletine anlatmak istediği Tanrı tasavvuru ele alınacaktır.

Teijri Azze ve Celle Ögdisin Ayur

1. bayat atı birle sözüg başladım
törütgen igidgen keçürgen idim

"*Yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim, Tanrı adı ile söze başladım.*"

Allah sıfatlarının (isimleri) en yoğun zikredildiği beyit tevhidin bu ilk beytidir. Arat'ın çevirisinde Tanrı kelimesiyle karşılanan **bayat,** Allah'ın sıfatlarından olup "varlığının başlangıcı olmayan" anlamındaki "el-kadîm"i karşılamaktadır. S. Tezcan, M. Erdal'ın bir yazısına dayanarak **bayat**'ın Eski Türkçe "zengin" anlamandaki **bayagut**'tan geldiğini belirtmiş[2] olsa da Tevhid'in bu ilk beytinde Allah'ın "Kendi varlığıyla yetinip başkasına muhtaç olmayan, zengin" anlamındaki ganî ismine değil Allah'ın kadîm sıfatına işaret etmiş olması daha doğru olmalıdır. Sözüg <sö-z-ü-g "sözü" anlamındadır. "Yaratan, yaratıcı" anlamındaki hâlik karşılığı olarak **törütgen**<tör-ü-t-gen, ismine yer verilmiştir; tör isim kökü, -ü- isimden fiil, -t- fiilden fiil, -gen partisip ekidir; **yaratgan** kelimesiyle birlikte başka bir yerde eş anlamlı olarak da geçmektedir:

uluğluk idisi uğan zü'l-celâl
yaratgan törütgen me kâdir kemâl (B/2)

"Bedenlerin ve ruhların gıdasını veren" anlamındaki Arapça Rezzâk'ın karşılığı olarak beyitte **igidgen,** Allah'ın sıfatlarından biridir. Bu kelimenin kökü igid- olup, "terbiye etmek, yetiştirmek, büyütmek" gibi anlamlara gelmektedir, sondaki –gen geniş zaman partisipidir.

2 Semih Tezcan, *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri,* Ankara 1981, TDK Yayınları, s. 526

Allah'ın "Günahları dünyada örten, ahirette bağışlayan, affeden" anlamlarında gafur ve gaffar sıfatı için **keçürgen** kelimesi kullanılmıştır. Ancak ölümde dünya âleminden âhiret âlemine geçmek söz konusu olduğundan "geçirmek, göçürmek" anlamlarına geldiği de düşünülmelidir. Bu durumda "eceli geldiğinde canlıları öldüren" anlamındaki mümît sıfatının karşılığı olur.

"İslami dönem eserlerin başlangıcında besmeleden sonra hamdele ve salvele yapılır."

İkinci mısranın son kelimesi idim <idi-m "Rabbim" anlamındadır. İdi, zarf olarak kullanıldığında "pek, çok, asla, hiç" gibi anlamlara gelirken, isim olduğunda "sahip" anlamına gelmektedir.

2. üküş ögdi birle tümen miij senâ
uġan bir bayatka aijar yok fenâ

Çok övgü ve binlerce medih, kadir ve bir olan Tanrı'yadır; onun için fanilik yoktur.

En çok övülmeye, övgüyü layık olan varlık hiç şüphesiz Allah Teala'dır. İlk beyitte Allah'ın güzel isimlerinin en önde gelenlerini bildirdikten sonra, Yusuf, ikinci beyte "O'na çok **ögdi** (hamd) ve binlerce sena olsun" diyerek başlıyor.[3]

Beytin ilk kelimesi üküş<ük-ü-ş "çok" anlamındadır. Kelimenin kökü olan **ük**- "bir araya toplanmak" demektir. Sondaki –ş eki fiilden isim yapma ekidir.

Tümen min senâ: "Binlerce hamd, şükür" anlamındaki Ar. "hamden kesiran" karşılığı gibi düşünülmüştür. Tümen "on bin" anlamında olup Toharca'dan alıntıdır.

Senâ Arapça bir kelime olarak mısranın sonunda yer alsa da *Yusuf Has Hâcib*, Türkçesini aynı mısrada **ögdi**<ög-di olarak vermiştir. Arat'ın çevirisinde **ögdi** kelimesinin Arapça hamd karşılığında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kelimenin sonundaki –di aslında görülen geçmiş zaman eki olup burada kalıplaşarak fiilden isim türeten ek olmuştur.

İkinci dizede Allah'ın her şeye gücü yettiği (**ugan**<u-gan "muktedir olan") ve **bir** (ahad, vâhid) olduğu, O'nun hiçbir zaman yok olmayacağı (fenâ) bildirilmiştir. Burada **uġan,** Allah'ın güzel isimlerinden kadir'in karşılığı olup bu iki sıfattan sonra gelen **bayat** ise Allah'ın Türkçedeki karşılığı olan Tanrı anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aijar <a-n-gar "ona" anlamındadır, kökü "a" 3.teklik şahıs zamiri, -n- zamir n'si, -gar da yön ekidir.

İslami dönem eserlerin başlangıcında besmeleden sonra hamdele ve salvele yapılır. Burada da sanki, ilk beyitte "Allah'ın adı ile söze başladım" diyerek besmele çekilmiş[4], ikinci beyitte de hamdele yapılmıştır.

3. yaġız yir yaşıl kök kün ay birle tün
törütti halâyık öd ödlek bu kün

Kara yer ile mavi göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü, zaman ile zamaneyi ve mahlukları, (hep O) yarattı.
Birinci mısradaki yağız<yag-ı-z "kara", yaşıl<yaş-ı-l "mavi" anlamında olup, ilk kelimenin sonundaki –z ve ikinci kelimenin sonundaki –l isimden isim yapma ekidir.

Evrende yeryüzü ile gökyüzü, ay ile güneş, gece ile gündüz

3 "Yedi gök, yeryüzü ve oralarda varolan her şey Allah'ı tesbih eder; O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur…" (İsra 17/44).

4 Asırlar sonra Süleyman Çelebi Mevlid'ini yazarken de aynı şekilde besmele makamında şu beyitle eserine başlamaktadır:
Allah adın zikr idelim evvelâ
Vâcib oldur cümle işde her kula

ilk dikkati çeken varlıklardır. Bunlardan başka bir mefhum olarak zaman ve bizzat yaşamış olduğumuz an (zamane) ve bütün mahlukat Allah tarafından yaratılmıştır. Yer ve gök başlangıçta tek bir kütle iken, bundan galaksi ve güneş sistemlerine, oradan gezegen, yıldız ve bunların uydularına dönüşmüştür. En sonunda ise güneşin uydusu olan yeryüzünün de içeresinde yer aldığı gezegenlerin bugünkü şekillerini aldığı ileri sürülmektedir. Beytin ilk dizesinde geçen yeri ve göğü, güneşi ve ayı, geceyi ve gündüzü Allah'ın yarattığı birçok ayette bildirilmektedir:

…Allah şöyle buyurdu: Öyle de olsa, Allah dilediğni yaratır. Bir işe hükmedince sadece "Ol!" demesiyle o oluverir.

"Böylece onları, yedi gök olarak iki günde var etti…" (Fussılet 41/12); *"O ki, yedi göğü tabaka tabaka yaratmıştır."* (Mülk 67/3). Yine *"O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır."* (21/33).

Zaman kavramı mutlak (dehr, müdde vd.) ve sınırlı olmak üzere iki şekilde tanımlanır. Burada da öd (mutlak) ve ödlek (sınırlı) diyerek muhtemelen zamanın bu sınıflandırmasına uyulmuştur. Ödlek <öd-lek "zamane" anlamından başka felek, dünya gibi anlamları da vardır.

4. tiledi törütti bu bolmış kamuġ
bir ök bol tidi boldı kolmış kamuġ

(O), istedi, var olan bütün her şeyi yarattı; bir kere, "Ol!", dedi, istediği her şey oldu.

İlk mısranın başındaki tiledi<ti-l-e-di "diledi, istedi" anlamında bugün de kullanılan bir kelimedir. Kelimenin kökü ti- fiil, -l- fiilden isim, -e- isimden fiil, sondaki –di görülen geçmiş zaman ekidir. Bolmış <bol-mış "olmuş" anlamında, Türkiye Türkçesinde kullanılan ol- fiilinin Doğu Türkçesinde hâlâ kullanılan şeklidir. *Kamuġ*< kam-a-ġ "bütün, tamamen" anlamında olup, -a- fiilden fiil, -ġ fiilden isim yapma ekidir. Kelimenin Farsça hamāġ > kamāġ'dan geldiği de ileri sürülmüştür. İkinci mısradaki kolmış<kol-mış "istemiş" manasınadır, sondaki –mış öğrenilen geçmiş zaman partisipidir.

Bu beyit, şu ayetlerin çevirisi gibidir: *"Onun işi, bir şey yaratmak istediği zaman sadece "Ol!" demektir ve o şey derhal var olur."* (36/82); *"…Allah şöyle buyurdu: Öyle de olsa, Allah dilediğni yaratır. Bir işe hükmedince sadece "Ol!" demesiyle o oluverir."* (Âl-i İmran 3/47). Bu konuyla ilgili başka ayetler de vardır.

Başka varlıkların yapıp işledikleri hep bir sebebe bağlıdır, Allah ortada hiçbir sebep yokken, yalnızca "Ol!" emriyle dilediğini dilediği zaman yaratır. Allah'ın zatının dışında var olan her şey sonradan yaratılmıştır, yani mahluktur. Sonradan yaratılanların mutlaka bir hâlik'a ihtiyaçları vardır. **"Törütgen"** eserin birçok yerinde "hâlik/yaratıcı" sıfatının karşılığı olarak geçmektedir.

5. kamuġ barça muijlug törütülmişi
muijı yok idi bir aijar **yok işi**

Bütün bu yaratılmışlar O'na muhtaçtır; muhtaç olmayan yalnız Tanrıdır; onun eşi yoktur. İlk mısrada geçen barça <bar-ça "bütün" anlamındadır, sondaki –ça aslında eşitlik eki olup bu kelimede kalıplaşmıştır.

Muij, Eski Türkçede "sıkıntı, eziyet" anlamlarına gelen

bir kelimedir. *Kutadgu Bilig*'de muij ve muijlug'un "sıkıntı, acı, keder" gibi anlamlarının yanında "ihtiyaç" anlamıyla da kullanıldığı, Allah'ın samed sıfatı için de aynı kökten muijsuz'un türetildiği görülmektedir.

O hiçbir şeye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır. Başka bir varlığa muhtaç olmak güçsüzlüğü ifade eder, Allah için böyle bir şey asla düşünülemez.

"Başka bir varlığa muhtaç olmak güçsüzlüğü ifade eder, Allah için böyle bir şey asla düşünülemez."

İhlas suresinde Allah'ın sıfatlarından bazıları verilmiştir. Bu surenin ilk ayetinde Allah'ın birliği (ehad), ikinci ayetinde "her varlığın ihtiyaçları dolayısıyla kendisine muhtaç olduğu, ancak kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığı" (samed), son ayetinde de "hiçbir şeyin O'na eş ya da denk olmadığı" bildirilmektedir (112/1-2).

Beyit, İhlas suresinde geçen ve Allah'ın belki de ilk önce bilinmesi gereken bu üç sıfatını anlatmaktadır.

İkinci mısrada ise kelime-i tevhid ve kelime-i şehadetin ilk cümlesinde bildirilen *(Lâ-ilâhe illallah…, eşhedü en-lâilâhe illallah…)* Allah'ın birliğine vurgu yapılmış, devamında da hiçbir şeyin O'nun ortağı ve benzeri olmadığı bildirilmiştir.

6. ay erklig uġan meijü muijsuz bayat
yaramaz seniijdin adınka bu at

Ey güçlü, kadir, ebedî ve müstağni olan Tanrı! Senden başkasına bu ad yakışmaz.

İlk mısradaki Türkçe **erk,** kelimesi "güç, kuvvet", erklig "güçlü, kuvvetli" anlamındadır. "Her şeye gücü yeten" anlamındaki Arapça kâdir'in ya da kadîr'in karşılığıdır. Daha sonra gelen **ugan** kelimesinin anlamı da güç ve kuvvetle ilgili olup "her şeye gücü yeten" anlamındadır. Kelimenin kökü u- "anlamak, muktedir olmak" demektir. Türkçede **erklik** ve **ugan** kelimeleriyle ifade edilebilecek olan Arapçada Allah'ın bazı isim ya da sıfatları bulunmaktadır. Bunlardan en önde gelenleri şunlardır: "Her şeye gücü yeten, kudretli" anlamında muktedir; "kudretli, çok güçlü ve sağlam" anlamında metîn. Arapçada Allah'ın gücünün hey şeye yettiğini ifade eden sıfatlardan birisi de kavî'dir.

"Sonsuz, ebedi" anlamındaki meijü, Arapçadaki bâkî sıfatının; "hiçbir şeye ihtiyacı olmayan" anlamındaki **muijsuz'**un da bir önceki beyitte de belirtildiği gibi samed sıfatının karşılığı olarak bu beyitte de teyit için tekrarlandığı edildiği anlaşılmaktadır.

İkinci mısrada geçen yaramaz <yara-maz "yakışmaz, uygun düşmez", seniijdin<sen-iij-din "senden", adınka< ad-ı-n-ka "başkasına" anlamlarına gelmektedir. Son kelimede ad- "ayırmak" anlamında fiil köküdür; -n aslında zarf fiil eki olarak kalıplaşmıştır. Beyitte yukarıda belirtilen sıfatların Allah'tan başkası için kullanılmasının doğru olmadığına da dikkat çekilmektedir.

7. uluġluk saija ol bedüklük saija
seniijdin adın yok saija tuş tene

Ululuk ve büyüklük sana mahsustur; sana senden başka eş ve denk yoktur.

Bütün izzet, şeref ve yüceliklere sahip olan Allah'ın şanı bütün varlıklardan yücedir. Cenab-ı Hakk'ın ululuğu ve büyüklüğü çeşitli ayetlerde yer almıştır. Arapçada Allah'ın yüceliğini ve büyüklüğünü ifade eden mütekebbir,

kebîr, alî, müteâlî, azîm, celîl gibi esmâ-i hüsnadan çeşitli kelimeler vardır. Beyitteki **ulug** ve **bedük**'ün bunlardan hangisinin karşılığı olduğunu bilmemiz zordur.

Beytin ilk kelimesi **uluglug**<ul-lug-luk "ululuk, yücelik" anlamındadır, ul "temel, kök" anlamında isim köküdür, daha sonra arka arkaya iki adet isimden isim yapma eki gelmiştir. Aynı mısrada **bedüklük**<bedü-k-lük "büyüklük" anlamında kullanılan kelimede bedü- fiil gövdesidir, -k- fiilden isim, -lük isimden isim yapma ekidir.

"Allah'ın bir ve tek olması esmâ-i hüsnada vâhid şeklinde geçer, kelam bilim dalında vahdaniyyet adıyla incelenir."

Allah, "yegâne kudret ve tasarruf sahibi, zatı ve sıfatları anlaşılamayacak kadar ulu, mertebesi en yüce olan" yegâne varlıktır. Allah'ın çeşitli sıfatlarının geçtiği bir ayette O'nun büyüklükte eşi olmadığı şu şekilde bildirilmiştir:

"O, öyle bir Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mâlik ve sahiptir, münezzehtir, selamet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır. Üstündür, istediğini gerçekleştirendir, büyüklükte eşi olmayandır. Allah puta tapanların ortak koştukları şeylerden beridir." (Haşr 59/23).

Beytin ikinci dizesinde geçen **tuş teij** "eş ve/veya denk" İhlas suresinin son ayetinin çevirisi gibidir: "Hiçbir şey O'na eş ya da denk değildir (112/4). Beytin en son kelimesi teije<teij-e "denk" anlamındadır, sondaki –e bazen kafiye ya da vezin gereği olarak kelimenin sonuna eklenen bir ünlüdür.

8. aya bir birikmez saija bir adın kamuġ aşnuda sen sen öijdün kidin

Ey bir (olan Tanrı), sana bir başkası ortak koşulamaz; başta her şeyden evvel ve sonda her şeyden sonra sensin.

Allah'ın bir ve tek olması esmâ-i hüsnada vâhid şeklinde geçer, kelam bilim dalında vahdaniyyet adıyla incelenir. Cenab-ı Hakk'ın bir olması, aynı zamanda denginin bulunmaması durumunu da gerektirir.

Eşi, benzeri ve dengi olmayan Cenab-ı Hakk'a ortak (şirk) koşulamaz. Allah'ın birliği (vahdaniyyeti) zat, sıfat, rububiyyet ve fiillerde olmak üzere çeşitli bakımlardan incelenmiştir.[5]

İlk mısrada "bir olmamak, ortak olmamak" anlamında kullanılan **birikme-** fiilinin olumlu şekli olan birik- köküne *Kutadgu Bilig İndeksi*'nde "birikmek, toplanmak, bir olmak" anlamı verilmiştir.

Kelime ek ve köklerine şu şekilde ayrılabilir: birikmez < bir-i-k-mez "bir olmaz, ortak olmaz", -k- isimden fiil, -mez geniş zaman olumsuzluk ekidir.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'a şirk (ortak) koşulamayacağı birçok ayette bildirilir:

"De ki, Geliniz, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyalım. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin…" (En'âm 6/151);
"*… De ki, bana sadece Allah'a kulluk etmem ve O'na ortak koşmamam emrolundu"* (Ra'd 13/36);
"De ki, Ben ancak Rabbime yalvarırım ve O'na hiç kimseyi ortak koşmam" (Cin 72/20).

5 Geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, *"Vahdâniyyet", DİA,* İstanbul 2012, C. 42, s. 428-430.

İslamiyette şirk en büyük günah ve bir çeşit küfür olarak nitelendirilmiştir.

İkinci dizede aşnuda<aş-ı-n-u-da "önceden, evvelden" anlamındadır; aş- fiil kökü, -n- fiilden fiil, -u zarf fiil kalıplaşması, -da ablatif fonksiyonunda dadif ekidir. Öijdün <öij-dün "önceden" ve kidin < ki-din "sonra" demektir, her iki kelimenin sonunda ablatif eki kalıplaşması söz konusudur.

"Mutlak hükümranlık elinde olan Allah, yüceler yücesidir ve O'nun her şeye gücü yeter."

varlığa sahip her bir parçanın ayrılmaz niteliğidir. Vahdaniyyet, Allah hakkında bütün yönleriyle uluhiyetinin gerçekliği bakımından dengi bulunmayan, yaratıklara özgü nitelikten söz edilemeyen, unsurlardan teşekkül etmeyen bir varlık olduğunu ifade eder.[6]

İkinci mısrada neij kelimesi "şey, nesne" anlamındadır. Bu mısrada Allah'ın her şeye gücü yettiği bildirilmiştir.

Beyitte Allah'ın ezelî **(aşnu)** ve ebedî **(kidin)** olduğu bildirilmiştir. Arapçada "Varlığının başlangıcı olmayan anlamında evvel, varlığının sonu bulunmayan anlamında âhir sıfatları kullanılır. Arapçada yukarıda belirtilenler dışında kadîm-bâkî, lemyezel-lâyezel gibi terimler de aynı anlamı ifade etmektedir.

9. sakışka katılmaz seniij birlikiij
tüzü neijke yetti bu erkliglikiij

Senin birliğin hesap edilemez; bu kudretin her şeye yetti.

Beytin ilk kelimesi sakışka<sa-k-ı-ş-ka "düşünceye, hesaba" anlamındadır, sa-~say- fiilinin ilk anlamı "düşünmek"tir; daha sonra "hesap etmek" anlamı kazanmıştır. İkinci mısranın ilk kelimesi **tüzü** <tü-z-ü "bütün, her" anlamındadır, tü- fiil kökü, -z- fiilden fiil yapma eki, -ü zarf fiil ekidir, ancak burada kalıplaşmıştır; **tü-** "tamamlamak" anlamındadır.

Bu kelimenin **tözü** biçiminde okuyuşu olsa da ben tüzü şeklinin daha doğru olacağını düşünüyorum. Allah'ın bir olmasını sayı bakımından düşünmek doğru olmaz. Bu varlık âlemiyle ilişkisi olmayan bir birliktir. O, ortağı olmadığı için "bir"dir. Sayısal açıdan teklik, gerçek

Bunun Arapçası, "ve hüve alâ külli şey'in kadir" olup birçok ayette bu ifade aynen tekrarlanır, bunlardan üçü şu şekildedir: *"Mutlak hükümranlık elinde olan Allah, yüceler yücesidir ve O'nun her şeye gücü yeter."* (Mülk 67/1); *"… Allah dileseyde elbette onların kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi. Allah şüphesiz her şeye kadirdir."* (Bakara 2/20); *"… Siz O'na hiçbir zarar veremeyeceksiniz. Çünkü Allah her şeye kadirdir."* (Tevbe 9/39).

10. siziksiz bir ök sen ay meijü eçü
katılmaz karılmaz sakışka seçü

Ey ebedi olan Tanrı! Şüphesiz sen birsin. İstisna hesaba katılmaz.

İlk mısrada "Şeksiz şüphesiz sen birsin ve ebedisin." diyerek Tanrı'nın birliği ve sonsuzluğu bu beyitte yeniden vurgulanmıştır. Cenab-ı Hak bütün varlıklardan münezzehtir, beridir.

Allah'ın bu vasfının burada "istisna" anlamına gelen seçü<seç-ü ile karşılandığı anlaşılmaktadır, seç- fiil, -ü zarf fiil eki olup burada kalıplaşmıştır.

Yusuf, ilk mısrada, "ay meijü eçü!" şeklinde Tanrı'ya

6 Geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, *"Vahdâniyyet", DİA,* İstanbul 2012, C. 42, s. 428.

seslenmektedir. Beytin çevirisinde "Tanrı" karşılığı verilmiş olan eçü'nün kelime anlamı "ata, ecdat" olsa da, burada Tanrı'nın sıfatlarından birini, muhtemelen de ebedî sıfatını karşıladığı anlaşılmaktadır.[7]

Meijü ise daha önceki beyitlerde olduğu gibi Tanrı'nın ebedi olduğunu ifade eden bir başka sıfattır. İkinci mısradaki katıl- ve karıl- kelimeleri "karıştırılmak, katışmak, karışmak" gibi yakın anlamlı kelimelerdir.

"**Meijü** ise daha önceki beyitlerde olduğu gibi Tanrı'nın ebedi olduğunu ifade eden bir başka sıfattır."

esirgeyen bağışlayandır." (Haşr 59/22).

İlk dizenin sonunda "ey hakka'l-yakîn" ile "Ey müşahede ettiğim, varlığını bizzat gönülle tanıdığım Hak!" diyerek Cenab-ı Hakk'a hitap edilmektedir. Hakka'l-yakîn, tasavvufi bir kavram olup, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn'den sonra en yüksek bilgi mertebesidir.[8]

Bu mertebede kul, Hak'ta fanî olup Hakk'ı müşahede derecesine yükselir.

11. ay iç taş biligli ay hakku'l-yakîn
közümde yırak sen köijülke yakın

Ey içi ve dışı bilen, ey hakka'l-yakin; gözümden uzaksın, fakat gönüle yakınsın.

Beyitte, Allah'ın içi ve dışı bilmesiyle O'nun hem zahirde hem batında olanları ve olacakları bildiği anlatılmak istenmiştir. Kur'an'daki ifadesi "âlimü'l-gaybi ve'ş-şehâde" (Haşr 59/22) şeklindedir. Allah'ın güzel isimlerinden birisi, "her şeyi hakkıyla bilen" anlamında alîm olup, Kur'an'da türevleri ve çekimleriyle birlikte en sık geçen kelimelerdendir.

Alîm sıfatının karşılığı olarak, Yusuf bu beyitte **biligli** < bil-i-gli "bilen" sıfatını kullanmıştır. "Her şeyin içyüzüne vakıf olan, her şeyden haberdar olan" anlamında Arapçada Allah için kullanılan habîr kelimesi de bulunmaktadır. Şehadet ve gayb âleminde insanların ve başka varlıkların asla bilemeyeceği her türlü bilgiyi, gönüllerde gizleneni, yerde gökte olan her şeyi bilen yalnızca Allah Teala'dır. Bir ayette şöyle buyrulmaktadır: *"O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O*

İkinci dizede közümde < kö-z-ü-m-de "gözümden" anlamındadır, kö- fiil kökü, -z- fiilden isim, -m- teklik 1. şahıs iyelik, -de ablatif fonksiyonunda lokatif ekidir. Yırak <yıra-k "uzak" anlamındadır, yıra- fiil kökü, -k fiilden isim yapma ekidir, ırak şeklinde bugün kullanılmaktadır. Aynı mısradaki köijül kelimesi de bazı ses değişikliklerine uğrayarak gönül biçiminde kullanılışını sürdürmektedir.

Yusuf, "gözümden ıraksın" ifadesiyle; Cenab-ı Hakk'ın gözle görülemeyeceğini, fakat O'nun gönle yakın olduğunu, gizli açık her şeyden haberdar olduğunu, dillerdekini ve kalplerdekini bildiğini anlatmak istemektedir:

"Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve ona şah damarından daha yakınız." (Kaf 50/16); *"O, göklerde ve yerde olanları bilir, gizlediklerinizi ve açığa vurduklarınızı da bilir. Allah kalplerde olanı bilendir."* (Teğâbûn 64/4).
Elmalılı bu ayetin açıklamasında Allah'ın bilgisini şöyle ifade eder:

"Onun için gerek kalplerinizin ve ruhlarınızın derinliklerinde, gerek bedenlerinizin içinde dışında ve gerek bulun-

7 Semih Tezcan, "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *TTK-Belleten,* S. 178, [Ankara 2011], s. 27.
8 http://lugatim.com/s/HAK

duğunuz bütün muhitlerde neler tutuyor, neler saklıyor, aranızda neler konuşuyor, neler yapıyor, âleme neler yayıyor, âlemden neler alıp neler yutuyorsanız, iyi ve kötü, güzel ve çirkin, haklı ve haksız hepsini bilir, sizin bildiklerinizi de bilmediklerinizi de hepsini tamamiyle bilir."[9]

"Allah'ın nimetlerini düşünün, ama zatını düşünmeye kalkışmayın; çünkü buna gücünüz yetmez."

12. barıij belgülük sen kün ay teg yaruk
neteglikke yetgü köijül ögde yok

Senin varlığın, parlak güneş ve ay gibi bellidir; fakat nasıl olduğunu kavrayacak gönül akılda yoktur.

Birinci mısranın ilk kelimesi barıij<bar-ı-ij "varlığın" anlamındadır, bar- isim kökü, - ij ikinci şahıs iyelik ekidir. Baştaki b- Batı Türkçesinde v-'ye dönüştüğü için kelime var şeklini almıştır; belgülüg<bel-gü-lüg "belli" anlamındadır, bel- fiil kökü, -gü fiilden isim, -lüg isimden isim yapma ekidir; yaruk<yaru-k "parlak" demek olup yaru- fiil gövdesi, -k fiilden isim yapma ekidir.

Allah'ın varlığı, yarattığı varlıklarda apaçık bir şekilde görülmektedir. Allah'ın varlığıyla ilgili deliller insanın hem dış dünyasında hem de kendi içinde bulunduğu bir ayette bildirilmektedir: *"Ufuklarda ve kendi nefislerinde insanlara ayetlerimizi göstereceğiz…"* (Fussilet 41/53).

İkinci mısrada neteglikke <ne+teg-lik-ke "nasıllığa" anlamında, **ne** ve **teg** kelimelerinden oluşmuştur, -lik isimden isim, -ke yönelme ekidir; yetgü <yet-gü "yetecek" anlamındadır, yet- fiil kökü, -gü partisip ekidir.

İnsanın fizyolojik, özellikle de psikolojik yapısıyla, mükemmel bir düzen içinde bulunan dünyanın, varlıkların yaşaması için elverişli yaratılmış olması, canlılar için hayati önem taşıyan hava, su ve ateş gibi unsurların bulunması, gezegenlerin sahip olduğu olağanüstü düzen, gören göz, düşünen akıl ve ibret alan gönüller için Allah'ın varlığı ve birliği parlak güneş ve ay gibi çok açık bir şekilde ortadadır; ancak O'nu zatının nasıl olduğunu anlamaya gerek aklın gerekse gönlün yeterli olmadığı da bir hakikattir.

Zât-ı ilahîyye dünya hayatında duyularla idrak edilemez. O'nun zatının mahiyetini idrak etmek mümkün olmaz.

Tasavvufi kaynaklarda geçen bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: *"Allah'ın nimetlerini düşünün, ama zatını düşünmeye kalkışmayın; çünkü buna gücünüz yetmez."*[10]

13. ne ersedin ermez seniij birlikiij
ne erselerig sen törüttüij seniij

Senin birliğin nesnelerden değildir; nesneleri sen yarattın, onlar senindir.

İlk mısradaki *ne ersedin ermez* "nesnelerden değildir" anlamındadır, "var olmak" anlamındaki er- fiiline -mez eki getirilerek isim cümlesi olumsuz yapılmıştır. Sondaki -din ayrılma ekidir, ikinci mısranın başında *ne erselerig* "nesneleri" anlamında olup, "ne erse"den sonra gelen –ler çokluk, –g belirtme hali ekidir.

Bu beyitte Allah'ın "bir ve tek" olduğunu ifade eden ehad ve vâhid sıfatları dile getirilmiştir.

Bu sıfatlar Allah için kullanıldığında "bölünmesi ve sayısı-

9 http://www.kuranikerim.com/telmalili/tegabun.htm
10 İsmail b. Muhammed Acluni, *Keşfü'l-hafâ,* C. I, Beyrut 1351, s. 311.

nın artması mümkün olmayan bir, tek, yegâne varlık" anlamına gelir. Allah'ın birliği 9. beyitte vahdaniyyet kavramı üzerinden açıklandığı için burada ehad ve vahid sıfatları ele alındı.

Elmalılı, İhlas suresinin ilk ayetinde geçen ehad kelimesini açıklarken özet olarak şöyle söyler: "Ehad zatında ne çokluk ne bundan başka hiçbir sayıyı kabul etmeyen, hiçbir veçhile iki olması ihtimali olmayan hakiki birdir; hep bir ve daima bir demektir… Ehad Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır ki yalnızca kendisine mahsustur, O'na hiçbir şey ortak olamaz."[11]

"Ehad Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır ki yalnızca kendisine mahsustur, O'na hiçbir şey ortak olamaz."

Allah'ın varlığı bütünüyle kendisine aittir. İkincisi olmayan birdir, biriciktir. O'nun varlığı ve birliği kendiliğindendir, hiçbir varlık ve eşya ile asla ilişkili değildir. Bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

"O gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Size kendinîzden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yarattı. Zira sizi (ve hayvanları) bu şekilde üretir. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." (Şura 42/11).

Bütün varlıkları Allah yaratmıştır, her şeyin gerçek sahibi ve maliki Allah Teala'dır.

14.kamuġ sen törüttüñ ne erselerig
yokadur ne erse sen ök sen tirig
Bütün nesneleri (varlıkları) sen yarattın; nesneler (varlıklar) yok olur, canlı kalan yalnız sensin.

İlk dize Allah'ın, "her şeyi takdirine uygun şekilde yaratan" anlamındaki hâlik sıfatının anlatımıdır. Kur'an'da bu vasıf daha çok *"hâliku külli şey"*[12] şeklinde geçmektedir:

"O size anlatılan Rabbiniz Allah'tır. O'ndan başka tanrı yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır…" (En'âm 6/102); "…De ki, Allah her şeyin yaratıcısıdır…" (Ra'd 13/16).

İkinci dizede bütün varlıkların yok olacağı, yalnızca Cenab-ı Hakk'ın diri kalacağı bildirilmiştir.

Bu dirilik varlıklarda müşahede edilen geçici bir canlılık olmayıp, bütün varlıklara hayat veren hakiki bir canlılıktır.

Bu dizede de *"Küllü şey'in hâlikün illâ vecheh"*[13] ayetinin çevirisi yapılmıştır:

"Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. *O'nun zatından başka her şey yok olacaktır.* Hüküm O'nundur ve siz O'na döndürüleceksiniz." (Kasas 28/88).

İkinci mısranın başında yokadur<yok-ad-ur "yok olur" anlamında olup, **yok** isim kökü, -ad- "olma" bildiren isimden fiil yapma eki, -ur geniş zaman ekidir; **tirig**<tir-i-g "diri, canlı" anlamındadır, tir- "yaşamak" anlamında fiil kökü, -g fiilden isim yapma ekidir.

Beyitte bütün varlıkların ölümlü olduğu, ölümsüz olanın yalnızca Allah olduğu vurgulanmaktır.

Bu da Arapça "hayy" sıfatının Türkçedeki anlatımıdır.

11 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili,* İstanbul 1938, C. 8, s. 6277.
12 "Her şeyin yaratıcısı" anlamındadadır.
13 "Allah'ın zatının dışında her şey helak olacaktır" anlamındadır.

15.törütgen barıija törütmiş tanuk törimiş iki bir tanukı anuk

Yaratıcının varlığına yaratılmışlar tanıktır; yaratılmış iki, birin hazır tanığıdır.

Beyitte törütmiş<tör-ü-t-miş "yaratan, yaratıcı" anlamındadır, tör isim kökü, -ü- isimden fiil, -t- fiilden fiil, -miş sıfat fiil eki olup burada kalıcı isim yapmıştır; tanukı<tanu-k "tanık, şahit" anlamındadır, tanu- fiil gövdesi, -k fiilden isim yapma ekidir.

"Hiçbir şey yok iken, yalnızca Allah'ın zatı vardı, diğer varlıkların hepsi O'nun tarafından yaratıldı."

Yaratılanlar, onları yaratanın varlığına en büyük delildir. "Yaratacağı şeyleri bütün ayrıntılarıyla bilip takdir eden" anlamındaki hâlik sıfatı bu beyitte **törütgen** kelimesiyle karşılanmıştır.

Hiçbir şey yok iken, yalnızca Allah'ın zatı vardı, diğer varlıkların hepsi O'nun tarafından yaratıldı. Sonradan yaratılanlar, tek olan Allah'a tanıklık yapmaktadır. "Varlıkları fiilen meydana getiren" anlamında bâri' ve "her varlığa ayrı bir şekil ve özellik veren" anlamında musavvir de yine yaratma fiili ile ilgili Allah için kullanılan sıfatlardır. Kur'an-ı Kerim'de bir sure adı olan Fâtır "göklerin ve yerin yaratıcısı" anlamında yine Allah için kullanılan sıfatlardan birisidir. Beyitte **törütgen**'in hâlik sıfatı için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

16. anıij okşağı yok azu meijzegi
neteglikke yetmez halâyık ögi

O'nun eşi veya benzeri yoktur. Yaratılanların aklı O'nun nasıl olduğuna ermez.

Okşağı < okşa-ġ-ı "benzeri" anlamındadır, okşa- (benzemek) fiil gövdesi, -ġ- fiilden isim, -i iyelik ekidir; azu <az-u "veya" anlamındadır, az- fiil kökü, -u zarf fiil ekidir, ek kalıplaşması ile bağlaç olmuştur; meijzegi<meij-i-z-e-g-i "benzeri" anlamındadır, meij isim, -z- isimden isim, -e- isimden fiil, -g- fiilden isim, -i iyelik ekidir.

Allah'ın eşinin ya da benzerinin olmadığı Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde bildirilmiştir: *"...O'nun benzeri olan hiçbir şey yoktur. O, herşeyi işitir ve görür."* (Şûra 42/11). Allah hiçbir bakımdan başkasına benzemez. O'na hiçbir şey de eş olamaz: *"O'nun hiçbir dengi yoktur."* (İhlas 112/4).

Allah'ın yaptığı gibisini yapacak yoktur. Burada Allah'ın "yaratılmışlara benzememek" anlamındaki tenzihi sıfatlarından "muhâlefetün li'l-havâdis"e de işaret edilmiştir. Bu sıfat Allah'ın zatını yaratılmışların özelliklerinden tenzih etmek için kullanılmıştır.

Allah'ın şanı her şeylerden yücedir, O'na benzer ya da denk olacak hiçbir varlık yoktur. Zatına ve sıfatlarına benzer hiçbir şey yoktur. Önceden olmadığı gibi sonradan da olmayacaktır. O'dan başka bir "vacibü'l-vücud" da yoktur. Bütün varlıklar, hepsi birden de yine O'na benzer ve denk değildir ve olamaz. 12. beyitte ifade edilen, "Allah'ın zatının yaratılanlar tarafından idrak edilemeyeceği" burada da belirtilmiştir.

17. yorımaz ne yatmaz udımaz oduġ
ne meijzeg ne yaijzaġ kötürmez bodug

Yürümez ve yatmaz, uyumaz, uyanıktır; O'nun vücudu ve benzerliği ve benzetilmezliği kaldırmaz.

Yusuf Has Hâcib bu beyitte Allah'a isnat edilemeyecek bazı sıfatlara değinmiştir.

> "Hiçbir şey mesafe ve alan açısından Allah'a yakın ya da uzak olarak nitelendirilemez."

Bu sıfatlardan **yorumaz** <yor-ı-maz "yürümez" anlamında olup, yor isim kökü, -ı- isimden fiil, -maz geniş zaman olumsuzluk ekidir; **udımaz** <u-dı-maz "uyumaz", u tek ünlüden ibaret bir isim olup "uyku" demektir, -dı isimden fiil, -maz geniş zaman olumsuzluk ekidir; oduk<od-u-g "uyanık" anlamındadır, od- fiil kökü, -g fiilden isim yapma ekidir; yaijzaġ <yaijza-ġ "karşılaştırma, kıyas" anlamındadır, sondaki –g fiilden isim yapma ekidir; kötürmez< kö-tür-mez "götürmez" anlamındadır, kö- fiil kökü, -tür- fiilden fiil, -mez geniş zamanın olumsuzudur.

Bodug <bod+u-g "vücudu, varlığı" Kutadgu Bilig İndeksi'nde "boya" anlamı verilmişse de doğrusu bu olmalıdır.

İnsanlarda var olan görme, işitme, duyma vb. bazı sıfatların en mükemmeli Allah'a isnat edilse de "yürümek, yatmak, uyumak, uyanmak" gibi insanların bazı fiillerinin Allah'a isnat edilmesi söz konusu olamaz.

Bunlar ayetlerde de bildirilmiştir: *"Allah, kendinden başka ilah bulunmayan Allah'tır. O, hay ve kayyumdur. Kendisini ne uyku yakalar ne uyuklama…"* (Bakara 2/255).

Müşebbihe adı verilen çok küçük bir grubun dışında "Allah'ı yaratılmışlara ya da yaratılmışları Allah'a benzetmek" İslam dünyasında naslara ve akla aykırı bulunmuştur.[14]

Benzeşme için iki şey cevherler, sıfatlar veya hacimler bakımından ortak bir noktada birleşmesi gerekir.

18. kidin öijdün ermez ne soldın oijun ne astın ne üstün ne otru orun

Arkada veya önde değildir; ne sağdadır, ne solda; yeri ne altta, ne üstte, ne de ortadadır.

Allah'ın mekândan beri olduğunu, ifade için kidin~öij/oij~sol/ast~üst~otru gibi birbirinin zıddı yer bildiren kelimeler belirtildikten sonra "orta"nın da söylenmesi dikkat çekici olmuştur. Ongun <oij-u-n "sağ ile" anlamındadır, oij isim kökü, -n vasıta hali ekidir; astın <as-tın "altta", üstün<üs-tün "üstte" anlamındadır, kelimelerin sonlarındaki -tın ve –tün lokatif fonksiyonunda ablatif eki olup bu kelimelerde kalıplaşmıştır; otru <ortu "orta" demektir, kelimede metatez hadisesi olmuştur; orun<or-u-n "yer" anlamındadır, or isim kökü, -n isimden isim yapma ekidir.

Allah, herhangi bir mekânla nitelendirilemez. Görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi olan Allah için mekândan söz edilemez. Çünkü Allah Teala henüz mekân yokken mevcuttu. Kur'an'da Cenab-ı Hakk'a isnat edilen mekânların hepsi mecazidir: *"Biz ona şah damarından daha yakınız"* (Kaf 50/16); *"Biz ona sizden daha yakınız."* (Vâkıa 56/85) ayetlerinde olduğu gibi *"Rahman arşa istiva etmiştir."* (Taha 20/5) ayetinde de Allah için herhangi bir mekân isnadı söz konusunu değildir.[15]

Hiçbir şey mesafe ve alan açısından Allah'a yakın ya da uzak olarak nitelendirilemez. Ayetlerde geçen ve Allah'a isnat edilen bu tür yerler cismani bir mekânı değil yükseklik ve üstünlüğü ifade etmek için kullanılmıştır.Bu beyitte Allah'ın zaman ve mekândan münezzeh olduğunu ifade etmek için altı temel yön belirtildikten sonra "orta"nın da söylenmiş olması çok dikkat çekicidir.

14 İlyas Çelebi, "Sıfat", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 102
15 Ebu Mansur el-Matüridi, *Kitâbü't-tevhîd: Açıklamalı Tercüme,* trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul 2017, s. 224.

19. orun ol törütti orun yok aijar aniijsız orun yok bütün bol muijar

Yeri o yarattı, onun için yer yoktur; onsuz da yer yoktur, buna inan!

R. R. Arat, bu beyti şu şekilde günümüz Türkçesine aktarmış: *"Yeri o yarattı, onun için yer bahis mevzuu değildir; şunu bil ki, onsuz da yer yoktur."*

İkinci dizedeki **bütün bol-** birleşik fiiline "bilmek" anlamı verilmiş, biz buna "inanmak" anlamını vermeyi uygun bulduk.[16] Bir önceki beyitte bütün mekânlar söylenmiş, Cenab-ı Hakk'ın bunlardan hiç birinde bulunmadığı belirtilmiştir. Bu beyitte ise O'nun her yerde hazır ve nazır olduğu ifade edilmiştir. Bugün Anadolu'da yaşayan Müslüman Türkler de aynı inançtadır: Allah her türlü mekândan münezzehtir, ancak O, her yerde hazır ve nazırdır. *Kutadgu Bilig*'deki bu anlayışın günümüze kadar devam ettiği görülmektedir.

"Bugün Anadolu'da yaşayan Müslüman Türkler de aynı inançtadır: Allah her türlü mekândan münezzehtir, ancak O, her yerde hazır ve nazırdır."

Kur'an-ı Kerim'de *"Allah arşa istiva etti."* ayeti birçok kez geçer (mesela bk. Araf 7/24; Yunus 10/3 vd.). Arş bütün âlemi kaplayan, sınırları ve gücü insan aklıyla anlaşılamayacak kadar yüce olan bir makam olarak açıklanmıştır.[17]

Tasavvuf düşüncesinde gönül Allah'ın tecelligâhı olduğu için arş gibi önemli bir makam olarak kabul edilmiştir. Tabii ki bunun için gönlün masivadan arındırılması gerekir.

İşte o zaman gönül arş-ı Rahman hâline gelmiş olacaktır. Allah "lâ-mekân"dır, O'na mekân isnat etmek doğru olmaz; çünkü O, mekânın yaratıcısıdır.

20. ay sırka yakın ay köijülke ediz tanuk ol saija barça sûret bediz

Ey (her) sırra yakın, ey (her) gönül için yüce (Tanrı), suret ve şekillerin hepsi sana tanıktır.

Allah'ın âlim (çok bilen), habîr (herşeyden haberdar olan), semî' (hey şeyi duyan), basîr (her şeyi gören) gibi sıfatları da vardır. Bunun için Allah bütün âlemleri, varlıkları, insanların düşündüklerini, söylediklerini, yaptıklarını ya da yapmadıklarını, gizli ve açık bütün her şeyi bilir; hiçbir şey O'ndan gizli kalmaz:

"Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız." (Kaf 50/16); *"Şüphesiz göklerde ve yerde hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* (Âl-i İmran 3/5); *"Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişi gizli konuşmaz ki dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizli konuşmaz ki altıncıları O olmasın. Bundan daha az yahut daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar O, onlarla mutlaka beraberdir. Sonra onlara yaptıklarını Kıyamet günü haber verecektir. Allah her şeyi hakkıyla bilir."* (Mücadile 58/7); *"De ki; içinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir…"* Âl-i İmran 3/29).

Allah yarattığı varlıklara ayrı ayrı biçim ve suret vermiştir. "Bediz" kelimesi "süs, süsleme" anlamındadır; bediz, sureti güzelleştirmek için yapılan süs ve şekillerdir. Cenab-ı Hakk'ın sıfatlarından birisi de "varlıklara şekil ve suret veren" anlamında musavvir'dir. Bir ayette şöyle bildirilmektedir: *"O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır."* (Haşr 59/24).

16 İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı,* Ankara 2009, s. 156

17 Azmi Bilgin, "Gök Tanrı Terimi Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi = Journal of Modern Turkish Studies,* II. cilt, 4. sayı, 189-197. sayfa

21. törüttüij tümen miij bu sansız tirig
yazı taġ teijiz kötki oprı yirig

Bu sayısız milyonlarca canlıyı, ova, dağ, deniz, tepe ve çukur yeri sen yarattın.

"Yaratıcı"nın Arapçası olan "hâlik" sıfatı, Allah için kullanıldığı zaman "varlığı bir örneği olmadan var eden, icat eden" anlamındadır. Allah tabii ki her şeyin yaratıcısıdır. Beyitte sayısız canlılar, ova, dağ, deniz, tepe, çukur yer gibi, bir insanın ilk bakışta görebileceği varlıklar örnek olarak sıralandıktan sonra bütün bu görünen ve görünmeyen her varlığın yaratıcısının Cenab-ı Hak olduğu belirtilmiştir. Kur'an'da örnek olarak Cenab-ı Hakk'ın yarattığı çeşitlli şeyler bildirilmiştir, bunlardan bazıları şunlardır: "O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır." (Şûrâ 42/11); "O, sudan insan yaratıp onu nesep ve sıhriyet akrabalıklarına dönüştürendir. Rabbinin her şeye gücü yeter." (Furkan 25/54); "O, ölümü ve hayatı yaratandır." (Mülk 67/2).

22. yaşıl kök bezediij tümen yulduzun
kara tün yaruttuij yaruk kündüzün

Mavi göğü on binlerce yıldız ile süsledin, karanlık geceyi parlak gündüz ile aydınlattın.

Beyitte gökyüzünün yıldızlarla donatılması, karanlık gecenin arkasından ışıklı, aydınlık bir gündüzün gelmesine dikkat çekilmektedir. Yulduzun<yul-duz-u-n "yıldızla" anlamında, yul isim kökü, -duz- isimden isim, -n vasıta ekidir; kündüzün < kün-düz-ü-n "gündüz ile" anlamındadır.

"Mavi göğü on binlerce yıldız ile süsledin, karanlık geceyi parlak gündüz ile aydınlattın."

Yıldızlar dinî ve mitolojik bakımdan insanların hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Hatta eski uygarlıklarda ve Türklerde gökyüzü tanrısal bir bölge olarak nitelendirilmiştir. Mısırlılar ve Çinlilerin astronomisi yıldızlara dayanmaktadır.

"Muhakkak biz dünya göğünü çekici bir süsle, yıldızlarla süsleyip donattık" (Saffât 37/6) anlamındaki bir ayette dünyadan görünebilen yıldızlardan bahsedilmektedir. Süslemekten maksat yıldızların ışıkları olmalıdır. Bu ışıklar herkes tarafından hayranlıkla izleneceği için gökteki yıldızlara bakan kimselerin Allah'ın yüceliğini idrak etmeleri istenmiştir.

Yusuf, beyitte gökyüzündeki yıldızlara, gecenin karanlığına, gündüzün parlaklığına dikkat çekerek, Müslümanlaşma süreci devam eden Türklerin, Tanrı'nın yeryüzünde yarattığı harikulade varlıkları gözlemleyerek hakka'l-yakîn bir imana sahip olmalarını istediği anlaşılmaktadır.

Yusuf, Tanrı'nın nasıl idrak edilmesi gerektiği konusuna kafa yormakta ve ayrıca, kâinatı daha iyi anlayıp mutlak varlığa ulaşmak için insanların dikkatlerini çekmektedir. Yusuf'a göre Tanrı'nın varlığı bir ispat konusu olmaktan çok keşfedilmesi gereken bir hadisedir.[18]

23. uçuġlı yorıglı tınıġlı neçe
tirilgü seniijdin bulup bir içe

Uçan, yürüyen ve nefes alan her şey hepsi rızıklarını senden bulup yer içerler. İlk mısradaki uç- "uçmak", yorı- "yürümek", tın- "nefes almak" fiil kökleridir, sonlarındaki –glı geniş zaman partisipidir.

18 Fatih M. Şeker, "Tanrı Tasavvuru Açısından Kutadgu Bilig Nasıl Okunabilir?", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 37 (2009/2), İstanbul 2010, s. 82.

İkinci mısradaki **tirilgü** <tir-i-l-gü "rızık, yaşayacak [şey]", tir- fiil kökü, -l- fiilden fiil, -gü fiilden isim yapma eki.

Kâinatta uçan, yürüyen, duran vb. çeşit çeşit canlı varlıklar mevcuttur. Bunların yaşamaları için su, hava, güneş başta olmak üzere çeşitli maddelere ve gıdalara ihtiyaç duymaktadırlar. İnsanlara olduğu gibi diğer bütün varlıklara rızık veren Yüce Allah'tır.

"Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı mı var?"

Allah'ın bir ismi de rezzâk'tır. Buna Kur'an'da birçok kez işaret edilmiştir: *"Allah, sizi yaratan, sonra besleyen, sonra öldürecek olan, sonra da tekrar diriltecek olandır."* (Rum 30/40); *"Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı mı var?"* (Fatır 35/3); *"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'a ait olmasın."* (Hûd 11/6).

Allah'ın cömertliği, ikramı, ihsan ve lütfu devamlıdır, karşılıksızdır. Yerin ve göğün hazineleri hep O'nun hükmü altındadır. Dilediğine dilediği gibi verir.

Allah'ın insanlara ihsan ve ikramının çokluğu hatırlatılarak, insanın Allah'a nankörlük etmemesi gerektiği belirtilmiştir.

24. ediz arşta altın serâka tegi
tüzü barça muijluġ saija ay idi

Ey Rabbim! En yüksek arştan alttaki toprağa kadar bütün her şey sana muhtaçtır.

Birinci mısrada geçen "ediz arş" Arapçadaki arş-ı a'lâ'nın Türkçedeki karşılığı olmalıdır. Serâ <serâ-ka "toprağa" anlamındadır, serâ Arapça toprak demektir, -ka yönelme ekidir; tüzü ve barça eş anlamlı kelimeler olup "bütün, hepsi" anlamındadır.

Yusuf Has Hâcib, 5. beyitte yaratılmışların Allah'a muhtaç olduğunu, muhtaç olmayanın yalnızca Cenab-ı Hak olduğu ifade etmişti. Bu beyitte aynı konuya tekrar vurgu yapmaktadır. Bu manada şöyle bir ayet bulunmaktadır: *"Ey insanlar, Allah'a muhtaç olan sizsiniz, Allah'ın kimseye ihtiyacı yoktur; zengin ve övülmeye layık olan ancak O'dur"* (Fâtır 35/15).

Arşın mahiyetiyle ilgili çok farlı görüşler ileri sürülse de İslam inancına göre arş, gökyüzünün en yüksek ve en yüce katıdır. Tasavvuf anlayışında ise Allah'ın güç ve saltanatının tecelli ettiği makamdır. Bu makam maddi anlamda düşünülemez, çünkü Allah için mekân söz konusu değildir. Gönül, Hakk'ın tecelli ettiği manevi bir makam kabul edildiğinden arş olarak da nitelendirilmiştir.

25. aya birke bütmiş tiliij birle ög
köijül bütti şeksiz amul tutġıl ög

Ey Tanrı'nın birliğine inanmış olan! (O'nu) dilin ile öv; gönül tereddütsüz inandı, aklını sükûnete ulaştır.

Allah hamd ve senaya layık olan en yüce varlıktır. Yusuf Has Hâcib'in ifadesiyle **birke bütmiş** yani "Allah'ın varlığına ve birliğine gönülden iman etmiş" kişinin, aklını da bu imana tereddütsüz inandırması gerekir. Bilindiği gibi akıl sorgulayıcıdır, neden, niçin, nasıl gibi sorular hep akıldan gelir. Mü'minin Allah'ın birliğini ve varlığını aklına sorgulatmaması gerektiği burada açık bir şekilde ifade edilmiştir. Amul "sakinlik, sükûnet"; amul tut- "sakinleşmek, mutmain hâle gelmek" demektir.

Yusuf Has Hâcib, Allah'ın birliğini kabul edip Müslüman olmuş kimselere, Allah'ı övmelerini yani zikretmelerini

söylüyor. Hakiki mü'minin imanı gönülden ve en küçük bir şüpheye meydan vermeyecek şekilde olmalı, ayrıca aklı da sükûnete ve huzura kavuşturulmalıdır.

Bu beyitte İslam dinînin iman esaslarını ifade eden "âmentü"nün ilk şartı olan, Allah'a imanın dil ile ikrar kalp ile tasdik edilmesi belirtilmiştir.

"Nasıl olduğunu bakma, gönlü koru, gözet; huzur ve sükûnet içerisinde (O'nun) varlığına inan."

Ebu Hanife'nin Vasiyyeti'nde iman konusu şöyle açıklanmıştır: "İman, lisan ile ikrar, kalb ile tastiktir. Sadece ikrar iman olmaz. Çünkü sadece ikrar iman olsaydı, bütün münafıkların mü'min olması gerekirdi. Keza sadece tasdik de iman olmaz. Eğer sadece tasdik iman olsaydı, bütün kitap ehlinin mü'min olması gerekirdi. Halbuki Allah: "Allah şahitlik eder ki, münafıklar yalancıdırlar." (Münafikun 63/1) ve "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler Peygamber'i oğullarını tanır gibi tanırlar." (Bakara 2/146) buyurmaktadır.[19]

26. neteglikke kirme küdezgil köijül
barıija bütün bolġıl amrul amul

Nasıl olduğuna bakma, gönlü koru, gözet; huzur ve sükûnet içerisinde (O'nun) varlığına inan.

Küdezgil<kü-d-e-z-gil "gözet" anlamındadır, kü- fiil kökü, -d- fiilden fiil, -e- fiilden fiil, -z- fiilden fiil, -gil 2. teklik şahıs emir ekidir.

12. beyitte Allah'ın zatını kavrayabilmenin mümkün olmadığı bildirilmişti. Bu beyitte aynı konuya yeniden dikkat çekildiği görülüyor. Neteglig "nasıllık" demektir, Allah'ın zatının yani "hakîkatinin, hüviyetinin, mâhiyetinin" kavranıp anlaşılması mümkün değildir. Dolayısıyla bunlarla ilgili söylenecek şeyler insanın gönlünü ve aklını karıştırmaktan başka bir işe yaramaz. Yusuf, insanların bu tür şeylere takılıp kalmayıp Allah'ın varlığına samimiyetle inanmalarını öğütlüyor. Huzur ve sükûnetle Cenab-ı Hakk'ın varlığına inanmak gerektiği vurgulanıyor.

27. kalı kançaka kirme tutġıl özüij
kalı kançasız bil uzatma sözüij

Niceliğine ve nasıllığına karışma, kendinî tut; O'nu nicesiz ve nasılsız bil, sözünü uzatma.

Bir önceki beyitteki söylemin devamıdır. Yine Allah'ın zatının nasıl ve nice oluşuyla ilgili akıl yürütmenin doğru olmadığı, böyle bir çabanın boşuna olduğu bildirilmektedir. Yusuf Has Hâcib'e göre insan, Allah'ın varlığına ve birliğine gönülden şeksiz şüphesiz inanmalı, kendine hâkim olup ileri geri konuşmamalıdır.

Bu beyitte Allah'ın zatı için isnat edilen, vücud (var olması), kıdem (evveli olmaması), bekâ (varlığının sonu olmaması), vahdaniyet (tek olması), *muhâlefetün lil havâdis* (hiçbir varlığa benzememesi), *kıyam bi nefsihi* (varlığının kendinden olup hiçbir yönden başkasına muhtaç olmaması) gibi sıfatların dışında onun zatıyla ilgili herhangi bir tasavvurda bulunmanın yanlış olacağı ifade edilmiştir.

Türkçede kalı "eğer, şayet" anlamında cümle başı edatı olarak kullanılan bir kelime olsa da, bu beyitte iki kez "kalı kança" şeklinde, bir sonraki kança kelimesiyle "nasılsız nicesiz", yani, "hesaba kitaba sığmaz", "sıradışı gibi anlamlar da kullanılmıştır.[20] Biri diğerini hatırlatan iki kavram olarak düşünmek gerekir.

19 *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri,* çeviri: Mustafa Öz, İstanbul 1992, s. 60.
20 Bu konudaki bilgisini benimle paylaşan Prof. Dr. Mustafa Kaçalin'e teşekkür ediyorum.

28. ay muijsuz idim sen bu muijluġ kuluġ
suyurkap keçürgil yazukın kamuġ

Ey hiçbir şeye muhtaç olmayan Rabbim! Sen bu muhtaç kula merhamet ederek bütün günahlarını bağışla.

İlk mısrada Allah'ın her şeyden müstağni olduğu, yani hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı bildirilmiştir. "Muijsuz idi" sözüyle esmâ-i hüsnâdan "ihtiyaçların giderilmesi için herkesin başvurduğu ulu ve yüce varlık" anlamındaki samed sıfatına işaret edildiğini söyleyebiliriz.

İkinci dizede suyurka- "merhamet etmek" anlamındadır, sondaki –p zarf fiil ekidir; yazukın<yaz-uk-ı-n "günahını" demektir, yaz- fiil kökü, -uk fiilden isim, -ı- iyelik, -n belirtme hali ekidir.

Burada günahları affedecek olan varlığın yalnızca Allah olduğu bildirilerek, birinin kusurunu örten, suçunu bağışlayan" anlamındaki gafûr sıfatı anlatılmıştır. Bu beyitten itibaren tevhidin üçüncü bölümü başlamaktadır. İlk iki bölümde Yusuf Has Hâcib, Allah'ın selbî ve sübutî sıfatlarından bazılarını anlattıktan sonra, üçüncü bölümde, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Rabbine seslenerek, O'ndan kendisine merhametiyle muamele edip günahlarının bağışlanmasını dilemektedir.

Genel olarak tevhitlerde olduğu gibi burada da şair, Allah'a yalvararak aczini bildirip affını talep etmektedir.

29. saijar ok sıġındım umınçım saija
muijadmış yirimde elig tut maija
Bizzat sana sığındım, ümidim sendedir; muhtaç olduğum yerde bana yardım et.

"Bizzat sana sığındım, ümidim sendedir; muhtaç olduğum yerde bana yardım et."

İlk mısrada umınç <um-ı-n-ç "umut" anlamındadır, um- fiil kökü, -n- fiilden fiil, -ç fiilden isim yapma ekidir.

Bir önceki beyitte Allah'tan merhamet dileyip günahlarının affını talep eden şair, bu beyitte de Allah'a sığındığını ve sıkıntıya düştüğünde sadece kendisinden yardım istediğini söylemektedir.

İnsanın yaptığı fiillerle ilgili iki durum söz konusudur. Bunlardan bir kısmı insanın iradesi ve isteğiyle gerçekleşir, bir kısmını da kendi iradesi ve isteği dışında meydana gelir. Bunların her ikisi de insanın fiili sayılır. İnsana dua ve talep etme yetkisi verilmiştir. İnsanın kendisi için iyi ve güzel olacağını düşündüğü işlerinde Allah'tan yardım dilemesi ya da sıkıntıya düştüğünde ondan yardım istemesi çok tabii bir durumdur.

Allah'ın sıfatları arasında "kendisinden yardım istenen" anlamında "müsteân" kelimesi Kur'an'da iki ayette geçmektedir: *"…Sizin anlattığınıza göre, yardımına sığınılacak ancak Allah'tır."* (Yusuf 12/18); *"(Muhammed), Rabbim! Hak ile hükmet. Bizim Rabbimiz Rahmandır. Sizin anlattıklarınıza karşı yardımı umulandır, dedi."* (Enbiya 21/112).

Fatiha suresinin *"(Ey Rabbimiz!) Yalnız sana kulluk eder ve ancak senden yardım bekleriz."* (1/5) ayetinde de yalnız Allah'a ibadet edileceği ve yalnız O'dan yardım isteneceği buyrulmaktadır.

30. sevüg savçı birle kopurġıl mini
elig tuttaçı kıl könilik küni
Mahşer günü beni sevgili Peygamber ile birlikte haşret, beni yardım edileceklerden kıl.

Hz. Peygamber için Arapçada kullanılan "habibullah" nitelemesi Müslümanların "resulullah"tan sonra en çok tekrar ettikleri sıfat olmuştur. Hz. Peygamber hadislerinde kendisinin "habibullah" olduğunu fakat bununla övünmediğini ifade etmiştir.[21]

"Bütün insanların hesaba çekileceği mahşer günü olduğu için, gerçekten çok sıkıntılı olacağı bildirilmiştir."

İlk mısrada **sevüg** "sevgili, sevilen", **savcı** "elçi, peygamber, resul" anlamındadır. İkisi bugün Hz. Peygamber için sık sık kullanılan "sevgili Peygamberimiz" ifadesinin Karahanlı Türkçesindeki ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. İkinci mısrada geçen **könilik küni** "doğruluk günü" anlamındadır. Yusuf, mahşer gününde, insanlar dünyada yaptıklarından hesaba çekileceği ve doğruların apaçık ortaya çıkacağı bir gün olması dolayısıyla, böyle bir ad vermiş olmalıdır.

İslam inancına göre insanlar öldükten sonra mahşer günü hesaba çekilecektir. Tevhidin son beyitlerine gelince, Yusuf, hesap gününde Allah'ın bağışlamasının yanında, Hz. Peygamber'in şefaatini de istemektedir. Hz. Peygamber'in mahşer günü Allah'ın izniyle ümmetine şefaat edeceği çeşitli kaynaklarda bildirilmiştir.

31. tözü tört işiije tümen miij selam
tegürgil kesüksüz tutaşı ulam

Onun dört arkadaşının hepsine aralıksız, devamlı sayısız selam ulaştır.

Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların en çok saygı ve sevgi beslediği kişiler; Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olup bunlara, Arapçada hulafâü'r-râşidîn, Farsçada çehâr yâr-ı güzin denir. Bu dört sahabi Hz. Peygamber'in en çok sevdiği arkadaşlarıdır. Ebu Hanife'nin vasiyetinde dört halifeyle ilgi şu bilgi yer almaktadır: "Peygamberimiz Hz. Muhammed'den sonra bu ümmetin en faziletlisi Ebu Bekir es-Sıddîk, sonra Ömer, sonra Osman, sonra da Ali'dir (Allah hepsinden razı olsun). *"İlk önce iman edenler, herkesi geçenlerdir. Allah'a yakın olanlar onlardır. Onlar Naîm cennetlerindedir."* (Vâkıa 56/10).[22] Beyitte bunlara da selam ve dua edilmesi istenmektedir.

32. uluġ künde körkit olarniij yüzin
elig tuttaçı kılġıl edgü sözin

Mahşer günü onların yüzünü göster, iyi sözlerini bana yardımcı kıl.

Uluġ kün, 30. beyitte geçen **"könilik künü"** ile aynı anlamda kullanılmıştı "Büyük gün, yani mahşer günü" demektir. **Edgü söz** için "iyi söz, şefaat" anlamı verilmektedir.

Bütün insanların hesaba çekileceği mahşer günü olduğu için, gerçekten çok sıkıntılı olacağı bildirilmiştir. Dünyada işlenen her türlü iyilik ve kötülük o gün mutlaka değerlendirilecektir.

Hiçbir insana haksızlık yapılmayacak, Allah'ın adaleti orada tecelli edecektir. İşte çetin bir hesabın görüleceği o günde, Hz. Peygamber ve arkadaşlarından yardım talep edilmektedir.

İslam inancına göre insanlar dünyada yaptıklarından mahşer günü mutlaka hesaba çekilecektir. Bugünün gerçekten çetin bir gün olacağı bildirilmektedir.

33. sini erdüküij teg ögümez özüm
sini senmet öggil kesildi sözüm

21 Bekir Topaloğlu *"Muhammed", DİA,* İstanbul 2005, C. 30, s. 440
22 *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri,* çeviri Mustafa Öz, İstanbul 1992, s. 61.

Seni olduğun gibi övemiyorum. Seni bizzat sen öv, sözüm kesildi.

İnsanın Allah'ın büyüklüğünü, kudretini, yüceliğini tam manasıyla bilmesi ve özellikle de zatının niteliğini kavrayabilmesi mümkün değildir.

İnsan, Allah'ın sıfatlarını ancak belli ölçüde tanıyabilir.

"Ey Allahım! Hz. Peygamber bile seni tam olarak övemeyeceğini söylerken ben daha ne diyebilirim?"

Tanıdığı nisbette O'nu över, fakat bu övgü O'nun büyüklüğünü ve yüceliğini tam olarak yansıtamaz. Bu durumu ifade ederek Yusuf, tevhidinî sonlandırır.

Aynı anlamda bir beyit de *Kutadgu Bilig*'den bir yüzyıl sonra yine Karahanlı Türkçesiyle yazılan *Atabetü'l-hakâyık*'ta bulunmaktadır:

Senâ mu ayugay sezâ bu tilim
Unarça ayayın yarı bir manga

Bu dilim sana layık övgü söyleyebilecek mi, gücüm yettiğince söyleyeyim bana yardım et.

Bu beyitlere, Türkçesi "Hakkındaki övgüleri sayamam, sen kendinî övdüğün gibisin." olan bir hadis kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.[23]

Yusuf Has Hâcib, tevhidinî, Cenab-ı Hakk'ın tam manasıyla övmeye gücünün yetmeyeceğini, açılımını şu şekilde yapabileceğimiz bir beyitle tamamlamış oluyor:

"Ey Allahım! Hz. Peygamber bile seni tam olarak övemeyeceğini söylerken ben daha ne diyebilirim?"

23 *Lâ-ühsî senâen aleyke ente kemâ esneyte alâ nefsike;* bk. Mehmet Yılmaz, Kültürümüzde Ayet ve Hadisler, İstanbul 2013, s. 431.

KAYNAKÇA

Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig I: Metin,* Ankara 1947.

Kutadgu Bilig II: *Çeviri,* Ankara 1959.

Kutadgu Bilig III: *Dizin,* haz. K. Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce, İstanbul 1979.

Bilgin, Azmi, "Gök Tanrı Terimi Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi = Journal of Modern Turkish Studies,*

II. cilt, 4. sayı, 189-197. sayfa

Çelebi, İlyas, "Sıfat", *DİA,* C. 37, İstanbul 2009, s. 102

Ebû Mansur el-Mâtüridi, *Kitâbü't-tevhîd: Açıklamalı Tercüme,* trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul 2017, s. 224.

Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili,* İstanbul 1938, C. 8, s. 6277.

İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, çeviri: Mustafa Öz, İstanbul 1992, s. 60, 61.

İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ,* C. I, Beyrut 1351, s. 311.

Şeker, Fatih M., "Tanrı Tasavvuru Açısından Kutadgu Bilig Nasıl Okunabilir?",

Marmara Üniversitesi Ilahîyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 37 (2009/2), İstanbul 2010, s. 82.

Taş, İbrahim, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı,* Ankara 2009, s. 156

Tezcan, Semih, "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *TTK-Belleten,* S. 178, [Ankara 1981], s. 27.

Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, Ankara 2011, TDK Yayınları, s. 526

Topaloğlu, Bekir "Muhammed", *DİA,* İstanbul 2005, C. 30, s. 440

Yavuz, Yusuf Şevki, "Vahdâniyyet", *DİA,* İstanbul 2012, C. 42, s. 428-430.

Yılmaz, Mehmet, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler,* İstanbul 2013, s. 431.

http://lugatim.com/s/HAK

http://www.kuranikerim.com/telmalili/tegabun.htm

Modern Uluslararası Sisteme Karşı Kutlu Bir Düzenin Kaynağı Olarak Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig as a Source of a Blessed Order against the Modern International System

Doç. Dr. Muhammet Savaş KAFKASYALI

Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Lisansını Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamladıktan sonra, yüksek lisansını ve doktorasını da aynı üniversitede ve aynı alanda yapmıştır.

Yoğunluklu olarak uluslararası sistemin yapısı ve işleyişi, bu bağlamda Batılı zihniyet konusundaki teorik çalışmaların yanı sıra Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar başta olmak üzere uluslararası sistemin bütününün parçaları olan bölgeler üzerinde de çalışmalar gerçekleştirdi..

Farklı dillerde yayımlanmış çeşitli bilimsel çalışmalara ilaveten tamamlanmış birçok ulusal ve uluslararası projenin de yürütücülüğünü üstlenmiştir.

Modern Uluslararası Sisteme Karşı Kutlu Bir Düzenin Kaynağı Olarak Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig as a Source of a Blessed Order against the Modern International System

Muhammet Savaş KAFKASYALI*

Abstract

Kutadgu Bilig is one of the most ancient and most important works of Turkish-Islamic thought and state tradition, which gives information that celebrates the representation of reason / knowledge, wellbeing / happiness, justice / law and fate. It is certain that such an important work will shed light to overcome the limitation of thought that the whole world is condemned to and go beyond these boundaries and will remind us of our vital values, knowledge and more importantly our understanding before the Modern International System.

Initially, the basic elements of the Modern International System, which has an enormous fiction and a comprehensive fictional area and generates continuous persecution are discussed and the reasons for its inability to function anymore are emphasized in this study. In the second part, it is explained how it is possible to replace this system that generates problems that cannot be solved by remaining within its self with a blessed system that is expected to bring peace and tranquility to the whole world. While examining what intellectual basis this order should be based on, an explanation of how *Kutadgu Bilig* can provide a source for such a blessed order is discussed.

Keywords: Modern Inrernational System, Kutadgu Bilig, order, justice, mentality.

Öz

Kutadgu Bilig, akıl/bilgi, saadet/mutluluk, adalet/hukuk ve akıbet temsillerinde kutlayan bilgi, kutlu olma bilgisi veren Türk-İslâm düşünce ve devlet geleneğinin en kadim ve en önemli eserlerinin başında gelir. Böylesine mühim bir eserin, içinde bulunduğumuz dönemde, bütün dünyanın mahkûm olduğu düşünce sınırlılığını aşmak ve bu sınırların dışına çıkabilmek için ışık tutacağı, bizlere Modern Uluslararası Sistemin öncesinden çok hayatî değerleri, bilgileri ve daha da önemlisi anlayışımızı hatırlatacağı muhakkaktır.

Bu çalışmada öncelikle, muazzam bir kurguya ve çok geniş bir kurgusal alana sahip olan ve mütemadiyen zulüm üreten Modern Uluslararası Sistemin temel unsurları ele alınmakta ve artık işleyemez hâle gelişinin sebepleri üzerinde durulmaktadır. İkinci kısımda ise sorunlar üreten ve kendi içinde kalınarak çözüm bulunamayacak bu sistemin yerini alsın ve bütün dünyaya huzur ve sükûn getirsin istenen kutlu bir düzenin nasıl mümkün olabileceği anlatılmaktadır. Bu düzenin hangi fikrî temellere dayanması gerektiği incelenirken, Kutadgu Bilig'in böylesine kutlu bir düzen için nasıl kaynak oluşturabileceği açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern Uluslararası Sistem, Kutadgu Bilig, düzen, adalet, zihniyet.

* Stratejik Düşünce Enstitüsü Başkanı, Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: msktufan@yahoo.com

İnsanoğlu dünyaya geldiğinde, evvelce kurulmuş ve işleyen bir sistemin içine doğar. Hatta kendisinin "insanoğlu" olmasını sağlayan doğumu dahi bu sistemin işleyişi dâhilinde cereyan etmiş olur. İnsanoğlunun bütün yaptıkları, kendisinin dahli olmadan işleyen bu müesses nizamın nasıl inşa edildiğinden ve kimin tasarlayıp kurduğundan bağımsız olarak, bu sistemle âhenk içinde yaşamaya çalışmaktır. Bu âhenk gayreti, onun hayatta kalması için elzemdir. Diğer insanoğullarıyla birlikte olması, birlikte hareket etmesi, iş bölümü yapması, görev ve sorumlulukları paylaşması ve birlikler kurması, toplum olması, toplumlar hâline geldiği vakit çok sayıda toplumun varlığı sebebiyle ortaya çıkan başkaca zorluklarla mücadele etmesi ve kendi toplumunun bütünlüğünü sağlayarak diğer toplumlarla rekabet etmesi hep bu sistemin işleyişinin bir parçasıdır. Aksi hâlde sisteme uyumsuzluk sebebiyle hayatını kaybedecektir. İşte bu sisteme uygun hareket etmek adil olmaktır ve bu uygunluk adalettir. Çünkü adalet, bir şeyi olması gereken yere koymak veya bir şeyin olması gereken yerde olmasıdır. Adalet için lâzım gelen "olması gereken"in yani "gereklilik"in kıstası / belirleyicisi de bu sisteme uygunluktur.

"Adına *Modern Uluslararası Sistem* dediğimiz sistem, bütün unsurlarıyla belirlenmiş amaçlara hizmet edecek şekilde kurgulanıp inşa edilmiştir."

Adına *Modern Uluslararası Sistem* dediğimiz sistem, bütün unsurlarıyla belirlenmiş amaçlara hizmet edecek şekilde kurgulanıp inşa edilmiş ve işleyişinin de bu doğrultudan sapmaması için gerekli düzenekler kurulmuştur. Bu düzeneklerin kâfi gelmediği yerlerde de gerekli müdahalelerin yapılması suretiyle sistemin işleyişi sağlanmıştır. Ne var ki, insanoğlu içine doğduğu ve kendi inşa etmediği sistemle uyum içinde olmaya çalışmadığı gibi dünyayı, tabiatı ve insanları yönetmeyi, onlar üzerinde hâkimiyet kurmayı gaye edinen bir sistem kurmuştur. Kurgulanıp kurulmuş bütün vasıtalarıyla, unsurlarıyla ve mekanizmasıyla kendi istedikleri sistemin hâkim olması için gayret eden *Modern Uluslararası Sistemin* banileri, bu sistemin işleyişindeki aksaklıkları **sorun**, bu aksaklıkların giderilmesini de **çözüm** olarak tanımlamıştır. Bir kere sorunun ve çözümün tanımını böylece yapıp, sınırlarını da bu şekilde belirleyince, sistemin işleyişi orijin ve mihenk taşı olarak alınır olmuştur. Bu sebepledir ki, sistemin işleyişinden kaynaklanan herhangi bir sorun, sistemin işleyişinin bizatihi kendisinin sorun olması görmezden gelinerek, sistemin işleyişinde ortaya çıkan aksaklık şeklinde görülmüş ve sorun olarak nitelendirilmiştir. Fakat gelinen noktada bu sistemin hem işleyişi, hem de yapısı sebebiyle ortaya çıkan sorunlar artık bütün dünyada, bu sistemin işlememesi gerektiği ve işlemeyebileceği kanaatini hâkim kılmıştır.

Modern Uluslararası Sistemin yapısı ve işleyişi bakımından devam edemediği/edemeyeceği düşüncesi, iki farklı iddia doğrultusunda arayışa ve gayrete yol açmaktadır: (i) Birincisi, işleyişindeki aksaklıkların ve sorunların olduğu teşhisiyle veya kabulüyle Modern Uluslararası Sistemin yapısı aynı kalmak kaydıyla işleyişinin düzeltilmesi gerektiğini savunanlar. (ii) İkincisi ise Modern Uluslararası Sistemin yapısı itibariyle tadilatla ıslah edilemeyeceği ve yeni bir sistemin veya düzenin inşa edilmesi gerektiğini savunanlar.

Birinci kesim, sistemin yapısından ve şimdiye kadarki işleyişinden memnun olan, dolayısıyla bundan sonra da aynı şekilde işleyebilmesi için aksaklıklarının

giderilmesi gerektiğini düşünerek, Modern Uluslararası Sistemin yapısına uygun şekilde eski hâline kavuşturulması için gayret etmekte ve dünyayı buna gayret edilmesi gerektiğine ikna etmeye çalışmaktadır.[1] İkinci kesim ise Modern Uluslararası Sistemin yapısının verdiği zararları giderecek, dünyaya huzur ve sükûnu getirebilecek bir düzen arayışındadır. Bu arayış ilk bakışta iki tarafa/seçeneğe yönlendirmektedir: (i) Birincisi, evvelce böyle bir düzenin olup olmadığına bakılmaksızın, özgün bir düzen teorisi arayışına; (ii) ikincisi ise evvelce huzuru ve sükûnu sağlayabilmiş düzen numunelerindeki düzen anlayışına. Başlangıçta iki seçeneğin olduğu zannedilse de mevcut kavramların, fikirlerin ve teorilerin oluşturduğu sınırlılık varken ve sınırları belirlenmiş bir alanda birinci seçeneğin, yani özgün bir düzen teorisinin mümkün olmadığı görülmüştür.

"İnsanoğlunun inşa etmediği ve işleyişini insanoğlunun kontrol etmediği müesses nizama uyum sağlamak ve onunla âhenk içinde olacak bir yapıyı inşa etmek."

Farklı düşüncelermiş, ideolojilermiş veya teorilermiş gibi görünenlerin, aslında aynı kabullere ve temele dayanan, sadece teferruatta farklılıklar gösteren ama özünde aynı olan düşünceler olduğu anlaşılmıştır. Sosyalizmin, liberalizmin ya da faşizmin birbirinden ayrı olmadığı ve bu hâlleriyle de özgün olamadığı bilinmektedir. Fikirler için durumun böyle olmasına ilaveten, bilimin dahi tabiatı kontrol etmeyi başaramadığı ve artık ancak uyumun yollarını aradığını ve bundan başkaca çarenin olmadığını günümüzde bizzat bilim kabul etmiş durumdadır. Netice itibariyle, iki farklı yönün ve güzergâhın olmadığını, seçeneklerin de iki tane olmadığını bilmekteyiz. İnsanoğlunun elinde yalnızca bir seçenek ve bir yol bulunmaktadır: İnsanoğlunun inşa etmediği ve işleyişini insanoğlunun kontrol etmediği müesses nizama uyum sağlamak ve onunla âhenk içinde olacak bir düzen anlayışına dayanan bir yapıyı inşa etmek. Bu anlayışın ise Modern Uluslararası Sistemin hâkim olduğu dönemden önceki zamanlarda benimsendiği ve bu anlayışa dayanan sistemlerin işlediği, işleyişiyle de adaleti tesis ettiği dönemlerin olduğu bilinmektedir. İşte bu anlayışı ortaya koyan *Kutadgu Bilig* ve bu anlayışla kurulmuş düzen numuneleri, Modern Uluslararası Sistemin yerine inşa edilecek kutlu bir düzenin kaynaklarından olabilecektir.

Bu çalışmada, Modern Uluslararası Sistemin, bir sistem olarak hangi temellere dayandığı ve nasıl işlediği, bu işleyişiyle yol açtığı sonuçların neden artık kabul edilemez olduğu, mevcut yapısıyla ve işleyişiyle bundan sonra sürdürülemez olması, mukayeseli olarak onun yerine inşa edilecek kutlu bir düzenin temellerinin neler olması gerektiği ve nihayet bu gerekliliğin sebepleri ele alınacaktır. Böylece Modern Uluslararası Sistemin yapısının ve

1 Modern Uluslararası Sistemin içinde yer alan ve bütün dünyayı sistemin değerlerinden hatta bu sistemden ibaret sayanların, yani sistem dairesine mahkûm olanların sistem dışındaki ve sisteme karşı olan bir duruma kapalı olmalarıdır. Nasıl eksik ve kusurlu işleyen bir makineyi sağlam olarak öğrenen tamirci, bozuklukları doğru bir şekilde bulamayacak ve tamir neticesinde ulaşacağı nihaî durum en iyi ihtimalle o eksik ve kusurlu durum olacaksa; modern uluslararası ilişkiler sistemini tek ve doğru sistem olarak öğrenen bir uzman veya akademisyen/teorisyen de sisteme karşı olan ve sistem dışı bir durumu anlayamayacak, sisteme yöneltilen eleştirileri giderebilmek için de nihaî olarak çoğunluğun benimsediği sistemin kuruluş tarihi olan 1648'e dönecektir ki, mevcut durum da bu şekildedir. Muhammet Savaş Kafkasyalı, "Tanrısız Bir Düzen Kurgusunun Doğurduğu Mahkûmiyet: Uluslararası İlişkiler ve Orta Asya'ya Yansıması," içinde *Orta Asya'da İslâm: Temsilden Fobiye,* C. 1, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Türkistan, Ankara: Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., 2012), 29.
"Esasında hayatı, mevcut durumu yani işleyen sistemi onaylayan ve böylece sistemin işleyişini devamlı kılan uluslararası ilişkiler teorilerinin, teoriden beklenen seviyenin altında kalması, kurgusal olmalarından başka, imkânlarının ve kabiliyetlerinin de sınırlılığı sebebiyledir. Bünyesinden çıktığı sistemin kurgusallığı, bu sistemi izah edebilmeyi amaçlayan teorinin de kısır kalmasına yol açmaktadır. Zira bütün ve sağlam olarak öğrendiğini zannettiği hâli kusurlu ve eksik çalışan bir makine olan tamircinin, ortaya çıkabilecek bozuklukları kesin olarak tespit etmesi mümkün olmayacağı gibi, tamir etmiş olmak için ulaşmaya çalışacağı hedef de nihayetinde o makinenin kusurlu ve eksik bir hâli olacaktır." Kafkasyalı, "Tanrısız Bir Düzen," 26.

işleyişinin sebep olduğu yanlışları ve zulmü, bu yanlışlardan kurtulabilme imkânını sunacak kutlu bir düzenin esaslarını, bin yıllık Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* eserinin ve ondaki fikirlerin nasıl bir kaynak olabileceği de gösterilmiş olacaktır.

"Zira menfi amaçlarla kurulmuş sistemler, mevcut düzeni yıkması için kurulmuş sistemler olabilmektedir."

Türk-İslâm düşüncesinin, devlet anlayışının ve geleneğinin en kadim ve mühim eserlerinden olan Kutadgu Bilig, kutlu bir düzenin inşası için bir kaynaktır. Bir taraftan tarihteki ve bizim geçmişimizdeki düzen tesis edilebilmiş dönemlerden kalan bir eser olması, diğer taraftan kutlu bir düzenin nasıl olması ve inşa edilmesi mevzuunu işlemiş olması, hepsinden önemlisi de Modern Uluslararası Sistemin düşünce dairesinin dışında ve kendi anlayışımızın, geleneğimizin fikirlerini ortaya koyması bakımından fevkalâde kıymetlidir. Bu kaynak, hem Modern Uluslararası Sistemin dayandığı temellerin yanlışlığını, hatta bilinçli ve kasıtlı aykırılığını, hem işleyişiyle neden sorunlar ve zulüm ürettiğini, hem de doğru temeller üzerine inşa edilecek alternatif bir düzenin esasını gösterebilecektir.

1. Modern Uluslararası Sistem ve Zulüm

Bir sistemden bahsedildiği vakit, evvelâ bu sistemin neyi ifade ettiği ve onu ifade etmek için kullanılan kavramlar ele alınmalıdır. Sistem, herhangi bir amaç doğrultusunda hareket edebilen ve bu hareket eylemini yerine getirmesi için işlesin diye inşa edilmiş bir yapıdır. Sistem, işleyişi bakımından bir mekanizmadır. İşleyişiyle meydana getirdiği ya da sağladığı netice itibariyle de bir yönetimdir. Bu yönetim, bilhassa Modern Uluslararası Sistem veya onun herhangi bir dönemi / kısmı / parçası söz konusu olduğunda fevkalâde bilinçli bir şekilde, umumiyetle mânâsı müspet olan, Batı dillerinde 'ordo / order / ordre / orden / ordem' kelimeleriyle, Türkçe'de ise 'düzen'[2] yahut 'nizam' kelimeleriyle ifade edilmektedir. Bu şekilde, mevcut ve işleyen sistem, düzen olarak görülmüş ve mevcudiyeti sorgulanmaz kılınmıştır.

Modern Uluslararası Sistemin bir sistem olarak işliyor olmasından hareketle, işlemesi gerektiğine hükmedilmesi yaygın bir kanaattir. Oysa işliyor olması, işlemesi mecburiyetini doğurmaz, doğurmamalı. İşleyişi bütün yönleriyle incelenmeli ve eksiklerinin, aksaklıklarının olup olmadığı buna göre değerlendirilmelidir. Herhangi bir sistemin/mekanizmanın işlemesi, onun düzen olduğu anlamına gelmez. Zira menfi amaçlarla kurulmuş sistemler hatta mevcut düzeni yıkması için tasarlanmış ve kurulmuş sistemler olabilmektedir. Mafya sistemi, kumarhane sistemi, uyuşturucu imalatı ve kaçakçılığı/ticareti sistemi bu cümleden sistemlerdendir.

Belirlenmiş amaçlara ulaşabilmek maksadıyla teferruatlı olarak kurgulanmış ve kurulmuş bir sistem olan Modern Uluslararası Sistem, büyük ölçüde ekonomik temelli bir sistemdir. Bir şirket misali yönetilmek istenen devletler ve bu devletlerden müteşekkil bir sistem kurgusuyla, daha fazla kazanç sağlayabilmek ve aynı zamanda kendi menfaatleri doğrultusunda kurulmuş bu sistemin hem yapısının hem de işleyişinin değişmemesi için kontrolü elden bırakmamak hedeflenmiştir.

İnsanoğlunun hazır bulduğu sistemi değiştirmek ve öncelikle tabiatı, bireyi ve toplumları kontrol ederek bu sistemin

2 Düz: ETü: [Orhun Yazıtları, 735] *begleri yeme bodunı yeme tüz ermiş [beyleri ve halkı barış/uyum içinde imiş]* <<ETü *tüz* barışık, uyumlu, düzenli, düzgün ≈ ETü *tüz-* sıraya koymak, dizmek, düzenlemek. https://www.nisanyansozluk.com/?k=düz&lnk=1
Düzen: TTü: "nizam" [Mesud b. Ahmed, Süheyl ü Nevbahar terc., 1354] *düzen düzdi vü yapdı bir χoş makām* [Meninski, Thesaurus, 1680] *düzenlik, düzenlü*"... akort" [Nedim <1730] *bulmaya haşre degin berbāt-ı Nahīd düzen* [Ahmed Vefik Paşa, Lehce-ı Osmani, 1876]. https://www.nisanyansozluk.com/?k=düzen&lnk=1

yerine sadece kendi lehlerine işleyecek yapıda kurgulanan Modern Uluslararası Sistemin işleyişini daimî kılmak için sistemin bütün unsurları da belirlenmiştir. Modern Uluslararası Sistemin yapısını oluşturan ve işleyişini sağlayan bu temel unsurlar, bugüne kadar işlemiş olan bu sistemin mütemadiyen zulüm üreterek işlemesine ve artık işleyemez olmasına sebep olmuştur. Modern Uluslararası Sistemin mütemadiyen zulüm üretmesinin nedeni, esas aldığı kabuller doğrultusunda işlemesi ve kâinatın tabiî işleyişine aykırı bu kabulleri insanoğlunun, dünyanın, hayatın gerçekleri olarak dayatmaya çalışmasıyla ilgilidir.

"Olması gereken yeri belirleyen ise bir kurallar bütünü olacaktır. Bu kurallar bütünü hukuk kuralları olabilir, örf, âdet, gelenek, görenek, din olabilir."

Batılı zihniyet, yani Modern Uluslararası Sistemi kurgulayıp, kuranlar ve günümüze kadar kontrolünü elinde tutanlar, dünyanın ve kâinatın hâlihazırdaki düzenini kabul etmeyip, onu istedikleri gibi şekillendirmek istediler. Müesses nizamın âdil olmadığı ve dahası adaletin mümkün olmayacağı kabulüyle hukuk sistemlerini oluşturdular. Daha başlangıçta, adaletin ne olduğunu anlamadan ve yanlış tanımlayarak yola çıkınca da onun üzerine bina edilen yapılar yanlışlara ve hatta zulme sebep oldu. Hâlbuki adalet, "bir şeyi olması gereken yere koymak"tır.[3] Olması gereken yeri belirleyen ise bir kurallar bütünü olacaktır. Bu kurallar bütünü hukuk kuralları olabilir, örf, adet, gelenek, görenek olabilir yahut din olabilir. Burada en önemli olan husus, bir şeyin olması gereken yere koyulmasının, önceden belirlenmiş bir kurallar doğrultusundaki mecburiyeti yerine getirmekten öte, adaleti sağlayabilmesi için olması gereken yerin doğal olana yani yaratılışa / fıtrata / ahlâka göre belirlenmesi gerekliliğidir. Doğal hâl, *kendi* hâlidir, yaratılıştan / doğuştandır, kurgusal değildir yani kurgulanmamıştır. Zira kurgu, muhakkak bir amaca yöneliktir ve doğal olana aykırıdır. Bir şeyi, doğal olana göre belirlenmemiş ve doğal olana aykırı bir yere koymak adalete mugayir olacaktır. Adalete aykırı olan, adaletin zıddı olan zulümdür ki, zulüm de "bir şeyi, olması gereken/kendisine ait olan yerin dışına koymak"[4] demektir zaten.[5]

Pozitivist bir düşünceyle insanoğlunu, dünyayı, kâinatı ve hayatı değerlendirmek, müesses nizamın anlaşılmamasını ve ancak kabullere dayandırılması sonucunu doğurmuştur. Pozitivist düşünce, anlayışın yerine kabulü esas almış ve her şeyi bu esasa dayandırmıştır.[6] Anlamadan kabullere dayalı bir sistem kurmak, en iyimser yaklaşımla yanlış sebebiyle olmuş sayılsa bile, bütün eleştirilere rağmen,

3 Adalet: "adele": Ragıb el-İsfahanî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 680-681.; İbni Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, C. XI, 430.
4 Zulüm: "z-l-m": el-İsfahanî, *Müfredât Kur'an*, 658-659; İbni Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, C. XII.
5 Muhammet Savaş Kafkasyalı, "Uluslararası İlişkilerin Haddinî Belirlemek: Doğal Kimlikten Kurgusal Kimliğe," *içinde Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut / Islam in the Balkans: Unexpired Hope*, C. 1, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (TIKA Yay., 2016), 37.
6 Anlamak, Türkçe "an" kelimesinden gelir. "An", günümüzde de bazı yörelerde kullanılır ve "sınır" demektir. Anlamak, sınırlamak ile akrabadır. Sınırlamak veya sınır çizmek ise tanımlamak, belirlemek demektir ki, bu itibarla anlamak içeride olması gerekeni içeriye almak ve dışarıda bırakılması gerekeni dışarıda bırakmaktır [Biz evvelce 'bilmek' ve 'tanımlamak' kelimelerini şu şekilde tanımlamıştık: "'Bilmek', tanımlayabilmektir. 'Tanımlamak' ise sınırlarını çizmektir". Bu tanımlardan hareketle, bilmek ile anlamak aynı anlamdadır diyebiliriz]. Bunu yapabilmek ancak tam olarak bilmekle ve anlamakla mümkündür. Anlayış ise bilme ve anlama durumunun yerleşik ve kalıcı hâle gelmesi, bir zihniyetin unsuru olmasıdır. Bkz: Muhammet Savaş Kafkasyalı, "Türk Devlet Anlayışı ve Geleneği: Türk Devletinin Atayasası," içinde *Türklerin Mirası, C. 4, Türkler'de Siyaset, İktidar ve Yönetim: Zihniyet, Kurumlar ve Kurallar* (Yayım sürecinde); Muhammet Savaş Kafkasyalı, "Kutadgu Bilig Işığında Türk-İslâm Devlet Anlayışından Modern Devlet Algısına Geçiş," içinde *Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri*, ed. Ahmet Kavas, Fatih M. Şeker, Muhammed Tandoğan, Cezmi Bayram (İstanbul: Medeniyet Üniversitesi Yay., 2016), 468-473.
Anlamak: Oğ: [Kaşgarî, Divan-i Lugati't-Türk, 1073] "*ol sözüg aŋladı*" [sözü anladı - Oğuzca] KTü: [Ebu Hayyan, Kitabu'l-İdrak, 1312].
aŋ *[ayıraç ve çit (al-hāciz) demektir (...) bundan dolayı anlaşılan şeye (aş-şay'u'l- mafhūm) anlu denir, çünkü gayrısından ayırt edilmiştir (tamayyaza) (...) ve bundan dolayı anladı (fahama) denir.]*
<ETü-O anla- ayırt etmek, idrak etmek <*ETü aŋ/ağ* ayrım. *http://www.nisanyansozluk.com/?k=anlamak*

ikazları görmezden gelerek bu kabulleri evrenselleştirmeye çalışmak ve bütün dünyaya 'gerçek' olarak sunmak hatta dayatmak, elbette yanlış sayılamayacaktır.

Mecburî ve örgün eğitim sistemi sayesinde bütün dünya için tek bir epistemolojik kaynak oluşturan ve bu kaynaktan elde edilen bilgileri doğru kabul eden fevkalade ciddi ve kapsamlı bir hâkimiyet kuran modern Batı, elbette devlete ilişkin de esası ve usulü hem tek tipleştirmiş hem de bu tek tipi kabul ettirmeyi başarmıştır. Bu modele göre modern devlet tamamen egemenlik temeli üzerine inşa edilmiştir. Modern devlette adalet, egemenliğin araçlarından biridir. Egemenlik için adaletten taviz verilebilir. Modern devletin formasyonu öğrenilebilen ve bilinebilen, bu haliyle de anlamak ve anlayış oluşturma seviyesine çıkamayan sadece insanın öğrenip bileceği, başka modern devletlerde örneğini görebileceği bir algıdır. Bu algıya göre modern devletin şeklî unsurları ve esas nitelikleri aynı olmak mecburiyetindedir. Hatta modern devlet, amacı bakımından bile farklı değildir. Çünkü bütün modern devletler aynı epistemolojik kaynaktan kendisi için aynı amacı öğrenmekte ve algılamaktadır.[7]

"Modern devlette adalet, egemenliğin araçlarından biridir. Egemenlik için adaletten taviz verilebilir."

Aydınlanma düşüncesi müntesiplerinin ve Batılı zihniyetin temsilcilerinin, kendi kabullerini bütün dünyaya kabul ettirmeye çalışmak ve adına 'bilimsel bilgi' diyerek evrenselleştirmek[8] isteği, onları uluslararası sistemi bu amaca yönelik kurgulamaya ve sistemin işleyişini bu amaçların temini için devamlı kontrol etmeye, uluslararası

7 Kafkasyalı, "Kutadgu Bilig Işığında", 470.

8 Sadece kuramın kurgusallığının değil, topyekûn kurgusallığın (kurgulama eyleminin) Aydınlanma düşüncesinden ilham aldığını delillendirecek şu iki vaka üzerinde durulabilir: Birincisi Aydınlanma filozoflarının ortak eseri olan Ansiklopedi'dir [Diderot & D'Alembert, *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü,* çev. Selahattin Hilav (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2005)]. Ansiklopedi hem bir eserdir hem de bir hareket olmuştur. Ansiklopedi'nin entelektüellerin bir eseri olmaktan öte bir entelijasiya olduğu, bir hareket olduğu bilinmektedir. Çok sayıda filozofun farklı madde içeriklerini yazması suretiyle meydana getirilen otuz ciltlik Ansiklopedi'nin bir eser olarak bizzat kendisi, çeşitli konuların (ansiklopedi maddelerinin) istendiği şekilde anlatılarak (kurgulanarak) insanların o şekilde bellemesini temin etme amacını gütmüş büyük bir kurgudur.
Bilginin insanoğlu ve bu dünya için olduğunu düşünen Ansiklopediciler, bilginin insanı erdemli kılacağı ve mutluluğa ulaştıracağını düşünüyordu. Bilgiyi (sadece gözlenebilir bilgiyi) mutluluğun kaynağı olarak gören Diderot, Ansiklopedi'nin ön sözünde şöyle diyordu: "Böylece daha önceki yüzyıllarda yapılmış çalışmalar, daha sonraki yüzyılların işine yarayacak ve daha bilgili hale gelmiş torunlarımız hem daha erdemli ve hem de daha mutlu olacaklar ve biz de insan ırkına yakışır kişiler olarak ölüp gideceğiz" [Diderot & D'Alembert, *Ansiklopedi ya da Bilimler*, 12].
Geleneksel, dinî ve metafizik bilgiye ve bilgi anlayışına karşı olmak suretiyle kendi kurguladıkları bilgilerin ve bilgi anlayışının değerli olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu sebeple Aydınlanmacılar ve bilhassa Ansiklopediciler en fazla din üzerinde durmuşlar, en çok din konusunu tartışmışlardır. Geleneksel bilginin ve dinîn karşısında olmaları ve onlara alternatif olarak aklı benimsemeleri, neticede bir akıl dinî kavramının doğmasına sebep olmuştur [Diderot & D'Alembert, *Ansiklopedi ya da Bilimler*, s. 14].
İkincisi ise pozitivizmin kurucusu olan Auguste Comte'un (Comte sadece bir örnektir), yine aynı zihniyet ile pozitivizmi bir din olarak görmesi ve "insanlık dinî"ne diğer insanların, hatta *öteki*nin de inanması için gayret sarf etmiş olmasıdır. Bilimsel bir görüş olması gereken (bilimsel olduğu iddiasından hareketle) pozitivizmin, "pozitif" ["Pozitif düşünce, *filozofların* yeni bir güne geçmişin yıkılmasıyla erişilebileceği anlamındaki bakış açısının ifadesi olan 'negatif' dünya görüşlerinin yerini almaktadır". Anthony Giddens, "Pozitivizm ve Eleştiricileri," içinde *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, eds. Tom Bottomore, Robert Nisbet, çev. Levent Köker, 245.] olarak adlandırılmasının kurgusallığı bir yana, bilimsel bir görüş olarak sunulan pozitivizmi bir din gibi tebliğ etmesi büyük bir kurgudur.
Comte, Fransız İhtilâli sonrasında yeni kurulan düzende ve yeniden kurgulanan sitemin takvimine [Fransız İhtilali'nden sonra 1793'ten 1805'e kadar yaklaşık 12 yıl boyunca Fransa'da kullanılan yeni takvime göre yıl 30 günden oluşan 12 aydan meydana geliyordu. Hafta ise 10 gün idi. Tasniflerin onluk sisteme göre yapıldığı, bu suretle rasyonelleştirildiği bu takvim ve hatta saat sisteminde mümkün mertebe küsurata tahammül gösterilmemiştir.] göre 7 Homeros 65 tarihinde (4 Şubat 1853) Osmanlı Sadrazamı Reşit Paşa'ya yazdığı mektupta Türk milletini kendi kurdukları/kurguladıkları "İnsanlık Dinî"e davet ederken şu ifadeleri dile getiriyordu [Mektubun tamamı için bkz: Auguste Comte, *İslâmiyet ve Pozitivizm*, ed. Christian Cherfils, çev. Özkan Gözel (İstanbul: Dergâh Yay., 2008), 23-27.]:
"Bu surette beyhude bir siyasal birlikten vazgeçme noktasına varacaklar ve her yerde cismanî hakimiyetlerin doğal sahasını sınırlandıran sosyolojik yasanın normal bir uygulamasını görerek Osmanlı İmparatorluğunun zorunlu çözülüşüne hayıflanmayı bırakacaklardır. Aynı zamanda Osmanlı devlet adamları, kendilerininkinden daha az türdeş, bu yüzden de bu kendiliğinden çözülüşe daha fazla tabi bir gücün istilalarına dair kuruntu verici olduğu kadar felaket yüklü kaygılardan azade bulunacaklardır. İslâm'ın asli ruhu uyarınca siyasal merkezileşme, yalnızca kanaatlerin ve adetlerin yekpareliğini temine ve teyide eğilimli olduğundan, bu ruh, yakında Tanrı'nın yerine İnsanlığı ikame etmek suretiyle bu amaca daha iyi ulaşıldığını teslim edecektir."
Bkz: Muhammet Savaş Kafkasyalı, "Uluslararası İlişkiler Sisteminin Yapısı ve İşleyişine Kendi Bilinci ve Öteki Algılaması Üzerinden Farklı Bir Yaklaşım" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), 76-78.

sistemi mütemmim cüzleri ve vasıtalarıyla birlikte çok büyük bir yapı olarak kurgulamaya mecbur etmiştir. Daha da önemlisi, bu mecburiyetle kurgulanan ve inşa edilen Modern Uluslararası Sistem, işleyişiyle sürekli sorun ve zulüm ürettiği için bu sorunların ve zulmün sürekli meşrulaştırılması mecburiyeti de hâsıl olmuştur.

"Doğanın, kâinatın müesses nizamının âdil olmadığı kabulü, adaletin ne olduğunu ya anlamamak ya da reddetmek sebebiyledir."

Doğanın, kâinatın müesses nizamının âdil olmadığı kabulü, adaletin ne olduğunu ya anlamamak ya da reddetmek sebebiyledir. Adaleti anlamadan yahut reddederek, onu başkaca tanımlamak, bu tanımı kabul edip, ettirmeye çalışmak ve nihayet evrensel bir veri hâline getirmek, bu veriden hareketle hukuk teorisi geliştirmek, bu teoriler ışığında hukuk sistemleri inşa etmek, hukuk ile adaleti birbirinden ayrı düşürmüştür. Bu hâliyle de hukuk, adaleti sağlayan ve tesis eden bir yapı olmayıp, kurgulanmış sistemin işleyişini temin eden hatta onu her türlü tehlikeden koruyan bir yapıya dönüşmüştür.

Modern Uluslararası Sistem, evvelâ bu sistemin birimlerini belirlemekle işe başlamıştır. Bu birimler, daha önce hâkimiyeti elinde bulunduran krallardan, Kilise'den başkaca bir birim olan ve yeni dönemde hâkimiyetin sahibi olduğu şeklinde sunulacak **ulus** idi. Dünya önce uluslar şeklinde tasnif, sonra ise ulusların devletleri şeklinde tanzim edildi. Bu sebepledir ki, bu birimlerin birbirleriyle münasebetine uluslararası ilişkiler ve bu münasebetlerin esasına ve usulüne uluslararası sistem denmektedir. Yeni devlet modeli olan modern ulus-devletin kat'i sınırlarının olduğu ve bu belirlenmiş sınırlar içinde mutlak egemen olduğu kabul edilirdi. Bu egemenliğin hem muhatabı hem de sahibi kabul edilen ulus ise devletinin sınırlarıyla sınırlandırılmış, bu sınırların dışındakilerden kesin bir şekilde farklı kabul edilmekteydi. Nitekim modern siyaset, ayrılmış ya da ayrı olmayı, farklı olmanın delili kabul etmekteydi. Bu kabule dayanarak, farklılaştırılması istenen aynı bütünün parçaları önce siyaseten parçalanıp, ayrıştırılabiliyor ve yine aynı kabulün gereği olarak ayrı olduğu gerekçesiyle farklı ulus kabul edilebilmektedir. Zira farklı ulus-devletlerin ulusları, Modern Uluslararası Sistemin kabulleri sebebiyle mecburen farklı uluslar hâline gelmektedir.

Modern Uluslararası Sistemin merkezinde üç kavram vardır: Ulus, çıkar ve güç. Bunların ilk ikisinin birleşimi, Modern Uluslararası Sistemin en merkezî kavramıdır: **Ulusal çıkar**. Güç ise aslında ulusal çıkar(lar)ı belirleyen unsurdur ve ulusal çıkar(lar)ı belirleyebilmek için gerekenleri yapabilme durumunu ifade etmesi için kullanılan kavramdır. Lâkin hem ulus hem çıkar hem de güç, gerçek anlamında kullanılmayan kurgulanmış mefhumlardır.[9]

Ulus (nation), Uluslararası İlişkilere adını kazandıran ve "doğmak, doğum" kelimesinden türetilmiş, sadece uluslararası ilişkileri değil, Modern Uluslararası Sistemin yapısını ve işleyişini bütünüyle kurgulayan bir mefhumdur. Hem kavram olarak hem de bir yapı olarak başlı başına çok etkili bir kurgu olan ulus, evvelce adına başka başka adlar verilen ve mahiyeti itibariyle tekdüze olmayan çeşitli halk birlikteliklerini tek çeşit bir yapılanma ve Modern Uluslararası Sistemin temel birimi olan ulus-devletin vatandaşları hâline getirmek maksadıyla kullanılmıştır. Çıkar/interest, "ilgi, alâka, merak, menfaat" anlamına gelen, fakat 1529'dan beri aynı zamanda "faiz" denen mefhumu

9 Muhammet Savaş Kafkasyalı, "Akıl ve Zekâ", *Stratejik Düşüne Enstitüsü (SDE)*, https://www.sde.org.tr/muhammet-savas-kafkasyali/genel/akil-ve-zek-kose-yazisi-7017

karşılamak için de kullanılan bir kelimedir. Çıkar anlamına ilaveten faiz anlamına getirilmesi dahi kurgulamanın fevkalâde başarılı numunelerindendir.[10] Güç (power) ise evvelce kaynağını haktan, hakikatten ve adaletten aldığı bilinen ve hakkı, hakikati ve adaleti daimî kılmak için sahip olunası ve kullanılası bir unsur iken, Modern Uluslararası Sistemde, bir başkasına istemediği bir şeyi yaptırabilme veya istediği bir şeyi yaptırmayabilme durumunu ifade etmesi için kullanılan, bu sebeple de serti, yumuşağı hatta akıllısı olduğu iddia edilen bir mefhum hâline gelmiştir. Devletlerin kendilerine ait hukuk sistemlerinin ve genel olarak da Modern Uluslararası Sistemin hukuk konusundaki kabulü, adaletin çıkarlar sebebiyle söz konusu edildiği ve hukukun da bu sebeple adaleti sağlayamayacağı, ancak çatışan çıkarlar arasında hiyerarşik bir sıralama/düzenleme yapılabileceği ve hukukla bu düzenlemenin yapıldığı şeklindedir. Kezâ hukukun en temel kavramlarından olan hak[11], kişilerin hukuk düzeni tarafından korunmaya değer bulunmuş menfaatlerini ifade eder.[12] Kişisel bir menfaate hak olma niteliğini, onu korunmaya değer bulmak suretiyle hukuk sistemi kazandırır.

"Kişisel bir menfaate hak olma niteliğini, onu korunmaya değer bulmak suretiyle hukuk sistemi kazandırır."

Modern Uluslararası Sistemde temel birimlerin yani ulusların ve ulus-devletlerin çıkarlarının belirlenmesi ve bu çıkarlar doğrultusunda politikalar uygulanması egemenlik alanıdır. Devletlerin egemenliklerinin olduğu, egemenliklerinin sınırlandırılamayacağı, egemen bir şekilde ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini sınırlandırabilecek tek şeyin güç (yeterince güçlü olamamak) olduğu kabul edilir. Her ne kadar uluslararası hukuk düzenlemeleri ile devletlerin fütursuzca hareket etmesi ve başka devletlerin çıkarlarına mugayir çıkarlar belirlemeleri engellenmeye çalışılsa da herhangi bir otorite olmadığı için netice alınamamaktadır. Modern ulus-devlet için üç unsurun mecburiyeti vardır: i) Toprak / ülke, ii) halk / vatandaş ve iii) hâkimiyet/egemenlik. Esasında devletin varlığının amacı da var olması için gereken üç unsurdan biri olan egemenliktir.[13] Egemenliğin sağlanması ve devamlı kılınması için takip edilecek yolda adalet, kullanılacak araçlardan yalnızca biridir. Adaletin

10 Daha öncesinde Hıristiyanlığın (Kilise'nin) da yasakladığı faiz, "usury" kelimesiyle karşılanmaktaydı. Zaten bu dönemde Avrupa'da faizin kanunen yasak olması sebebiyle faizli işlemleri/tefeciliği (usury) sadece Yahudiler yapabilmekteydi. Fakat ilk defa 1520'lerde başlamak üzere daha sonraki dönemlerde "interest" kelimesinin kullanılması ile birlikte, faize (usury) eskisine göre daha olumlu ve kabul edilebilir, hatta yasak olmaması gerektiği düşüncesini de zımnen taşıyan bir anlam kazandırılmıştır. Çünkü bu kurgusallık neticesinde faiz artık "menfaat" olmuştur, "merak" olmuştur veya "alâka" olmuştur. Bu kurgusallık sebebiyle, "Faiz yasaktır" ifadesinin kullanılabilmesi için en azından bir paragraflık bir dipnot/açıklama yazmak gerekecektir. Nitekim böyle de olmuştur ve Hıristiyanlığın tam da bu tarihlerde zuhur eden Protestanlık mezhebi, bu düşünceleri kendi dünya görüşüne yansıtmıştır. Keza "interest" kelimesinin faiz anlamında ilk kullanıldığı tarihin, Protestanlık mezhebinin doğuş tarihi ve Roma Katolik Kilisesinden ayrıldığı tarihle aynı olması da ilgi (interest) çekicidir.

11 Hukuk, Arapça hak kelimesinin çoğuludur. Fakat Batı dillerinde hak / right ve hukuk / law kavramları başka kelimelerle ifade edilmektedir. Dolayısıyla bizdeki hukukun hak ile doğal ve mecburî bağı, Batılı zihniyette daha teknik bir ilişki hâlindedir.

12 Bkz: Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Bilimine Başlangıç,* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., 1958); Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı (Hukukun Temel İlkeleri)*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1983); Giorgio Del Vecchio, *Hukuk Felsefesi*, Çev. Sahir Erman, (İstanbul: Sermet Matbaası,1952); Leon Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, Çev. Süheyp Derbil, (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., 1954); M. Emin Emini, *Hukuk Başlangıcı (Hukukun Temel Kavram ve Kurumları)*, (Konya, 1997); Şeref Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları,* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2008); Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi,* Üçüncü Baskı, (Ankara: Siyasal Kitabevi Yay., 2003); Adil İzveren, Hukuk Felsefesi, (Ankara: D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., 1988); Abdülhak Kemal Yörük, *Hukuk Felsefesi Dersleri I*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., 1952).

13 Modern devlet, egemen oluşuyla hem önceki dönemlerden farklı hâle gelmiş hem de sahip olduğu bu egemenliği ile modern uluslararası ilişkiler sisteminin de doğmasını sağlamıştır. Modern ve egemen devlet, yeni ve seküler düzende tanrının yerini almış ve bu temsilden hareketle uluslararası ilişkiler sistemi de çok tanrılı bir sistem haline gelmiştir. Birbirlerinden kesin olarak belirlenmiş sınırlarla ayrılan ve kendi sınırları dâhilinde mutlak egemen olan devletlerden (bu temsilde tanrılardan) müteşekkil bir uluslararası sistem.
Kilise'ye (Katolik Kilisesine), onun tek ve evrensel egemenliğine karşı gelişen fakat daha çok geliştirilen bu devletin, tanrılaştırılarak çok tanrılı bir düzen kurulması, zamanla tabii olarak kendi tanrılığını (tanrısal hâkimiyetini) diğer tanrısal alanlara da yayma arzusunu beraberinde getirmiştir. Modern devlet, modern uluslararası ilişkiler sistemi ve modernitenin merkezde yer aldığı bu dönemdeki düzeni değiştirme ve eksikliklerini, kusurlarını hatta sınırlılıklarını giderme veya aşma girişimi, modernin yerine post-modernin getirilmesine ve modern dönemi bitirerek post-modern döneme geçişe sebep olmuştur.

sağlanması, egemenlik için olunca bir defa, egemenliğe zarar vereceği düşünülen bir durumda adaletin askıya alınması veya büsbütün ortadan kaldırılması mümkün olacaktır elbette.

Modern devlet için adalet, çıkarları doğrultusunda vardır. Çıkarının gereği olarak adaleti sağlamaya çalışır, çıkarlarına aykırı bir durumda adalet hem gereksizdir hem de zararlıdır. Kaldı ki, modern devletin adalet algısı ve kabulü hukuk sistemi/düzenidir. Hukuk düzeninde amaç adil olmak değil, hukuka uygun olmaktır. Hukukun âdil olmaması durumunda umulan ve denetlenen devletin ve vatandaşların hukuka uygunluğudur.

"Bilim, sanat, kültür, edebiyat, teknoloji, spor ile toplumların bilgileri, düşünceleri, değerleri belirlenmektedir."

Fevkalâde önemli bir diğer husus da modern devlet algısında devletin, egemenliği altında bulunan vatandaşlara adalet sağlamakla görevli sayılmasıdır. Modern devletin egemenliğinin sınırları dışında âdil olmak mecburiyeti yoktur. Sömürgecilik dönemindeki sayısız uygulamalar göstermiştir ki, Türk-İslâm devlet anlayışında ve geleneğinde olanın aksine, modern devlet kendi vatandaşlarından başkasına bırakınız âdil olmayı, köle muamelesi yapmış hatta insan olarak bile kabul etmemiştir.[14]

Modern Uluslararası Sistemde, ulusların ve ulus-devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde yani uluslararası ilişkilerde dış politika adı verilen ve hem dışa yönelik yaklaşım hem de politikalar alanı, 'egemenlik – çıkar – dış' mefhumlarına ilişkin kabullerle belirlenmektedir. "Dış politika", Modern Uluslararası Sistemin en temel iki unsuru olan "sınır"ın ve "çıkar"ın neticesidir. Bizim "dış"ımızda olduğu için kötü olan, düşman olan, barbar olan, yok edilmesi gereken "dış". "Dış politika" da bu "dış"a hayattan pay vermemek için, onun sahip olduklarını da "iç"e katmak için yapılması gerekenlerden ibarettir. Evvelce "iç"ten gayrı sayılmayan, içten ayrı tutulmayan, "iç" için tesis edilen ve korunması en yüce maksat sayılan adaletin aynısına sahip olsun istenen, "iç"in adalet dairesine henüz dâhil olmadığı için adına 'dış' denen ve "iç"e dâhil olsun ki, bizim devletten muradımız gerçekleşsin diye adalet ve sükûn götürmeye çalıştığımız "dış".[15]

Temsilî olarak 1648'den beri işlediği kabul edilen Modern Uluslararası Sistem hem bireyin, hem toplumların hem de devletlerin, çıkarlarını belirleyebilmesi ve bu çıkarları doğrultusunda hareket edebilmesi durumunda rasyonel olacakları kabulünü temel veri olarak sunmaktadır. Fakat rasyonel olabilmenin şartı sayılan çıkarların esasında tek bir merkezden belirlenebilsin diye Modern Uluslararası Sistemin ne kadar muazzam kurgularla ve araçlarla donatıldığı göz ardı edilmektedir.

Bilim, sanat, kültür, edebiyat, teknoloji hatta spor ile toplumların bilgileri, düşünceleri, kabulleri, değerleri ve beğenileri belirlenmekte ve bu şekilde eğilimleri kontrol edilebilmektedir.

Kendi çıkarını belirlediğini zanneden ve bu çıkarı için şevkle gayret eden bir toplum, aslında çıkarını kendi değerleri doğrultusunda belirlemeyip, sistemin ona sunduğu/dayattığı değerler doğrultusunda belirlemiş olmaktadır. Bir taraftan değeri ve değerli olanı belirleyebilme imkânına sahip olmayı başarmış Modern Uluslararası Sistemi kontrol edenlerin sahip olduğu güce dayanarak pervasızca hareket etmeleri, diğer taraftan da bu sistemin, "düzen

14 Kafkasyalı, "Kutadgu Bilig Işığında", 472.

15 "Muhammet Savaş Kafkasyalı ile Röportaj", *Yerli Düşünce Dergisi*, 54 (2019): 8-15.

sağlıyoruz" iddiasıyla dünyadaki müesses nizama aykırı işleyerek mütemadiyen zulüm üretmesi[16] neticesinde artık dünya düzeni işleyemez hâle gelmiştir. Bu sebepledir ki, bugün bütün dünya halkları, müesses nizamla âhenk içinde işleyecek ve bu işleyişiyle de huzur ve sükûnu tesis edebilecek kutlu bir düzenin inşa edilmesi için bir arayış ve gayret içindedir. Böyle bir düzeni Modern Uluslararası Sistemin belirlediği düşünce dünyasının içinde arayanlar, bunun fikrî temellerinin ihtimaline dahi ulaşamamaktadır. Bu sistemin dışına çıkıp, sistemin mahkûmiyetinden kurtularak düşünenler ise tarih sayfalarında kalmış düzen numunelerini araştırırken, tarihin kıssalarının teferruatıyla uğraşmaktan hisse almayı başaramamaktadır.

"Bugün herkes huzur ve sükûnu tesis edebilecek kutlu bir düzenin arayışı içindedir."

2. Kutlu Bir Düzen ve Adalet

İçinde bulunduğumuz modern düşünce ve Modern Uluslararası Sistem dairesinin dışına çıkabilmemize imkân verecek ve modern düşüncenin dışından bakabilmemizi sağlayacak, daha da iyi olanı kendi geçmişinden gelen ve *kendi bilinci* doğrultusunda düşündürebilecek/aklettirebilecek bir kaynak olan Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* eseri, bütün değerlendirmelerden evvel boğulmak üzere olan Modern Uluslararası Sistem[17] ve modern/postmodern toplumsal hayat için bir nefes imkânıdır. Bu imkân çerçevesinde geçmişten günümüze büyük değişim ve dönüşüm geçirmiş olan devlet yapılanma modelini ve uluslararası sistemi incelemek ve anlamak, bu değişimin/dönüşümün beraberinde getirdiği maliyetleri de nelerin kaybedildiğini de göstermektedir.

Kutadgu Bilig, Türk devlet geleneğinin temelini oluşturan ve İslâm inancına da uygun olduğu için Müslüman Türklerin yaklaşık bin yıl boyunca bütün dünyaya devlet yönetiminin ve inancın birlikte temsilini sunmasını sağlayan "kut" ve "töre" anlayışını anlatır. Bir siyasetname olması, adaletten ve devlet yönetiminin niteliklerinden bahsetmesi ya da mutluluk arayışını anlatması bakımından başka milletlerin eserlerinden ve geleneklerinden esinlendiği iddia edilse de adaleti iktidarın aracı olarak görmeyip iktidarın varlık sebebi olarak gördüğü ve gösterdiği için; meşruiyetin ve

16 Kur'an'ın Bakara sûresinin 205. âyeti şöyledir: "*Eline yetki geçtiği zaman da yeryüzünde fesat çıkarmaya, ekini ve neslini yok etmeye çalışır: Ama Allah fesadı sevmez*". Son birkaç yüzyılda gücü ele geçirmiş olan Batı, yeryüzünde kendi alâkası doğrultusunda fesat çıkarmıştır/çıkarmaktadır ve kurduğu kurgusal düzenin karşısında durma ihtimali olan nesli de yok etmiştir/etmektedir. Fesat, "bir şeyin doğal hâlini bozmak" demektir [Bkz: "fesad", "f-s-d", el-İsfahanî, *Müfredât Kur'an*; İbni Manzûr, Lisânu'l-'Arab]. Günümüzde hemen hemen bütün tarım ürünlerinin genetiği ile oynamak suretiyle doğal hâli bozulmakta, hatta hayvanların dahi genetiği bozularak güya daha verimli hâle getirilmektedir. Tabiattaki doğallığın bozulması ile de nesiller bozulmakta ve yok edilmektedir. Burada, 'ekin' kelimesinin aynı zamanda 'kültür' anlamına geldiği ('hars' ve 'culture') düşünülürse, Kur'an'ın ahlâkî olmayan alâkanın hem ekini hem de kültürü bozacağını ifade etmiş olması muazzam bir öngörü olarak kabul edilmelidir. Bunun yanı sıra, mevcut insanların sayısı dünyanın sahip olduğu imkânlara göre fazla olduğu düşüncesinden [Bkz: "Golden Billion (Altın Milyar / Золотой Миллиард)".] hareketle, kısırlaştırılması, bölgesel ve iç savaşlar çıkarılması, bağımlılık yapan sigara ve uyuşturucu gibi alışkanlıkların kazandırılması ve nihayet laboratuvarlarda üretilen yapay mikroplar ve hastalıklar gibi çeşitli yollarla insanlar (istenmeyen insanlar) yok edilmektedir. Doğalı, ahlâkî olanı bozan ve bunu meşrulaştırmak için kurgulayan zihniyeti de Kur'an, yine Bakara suresinin 11. ayetinde şöyle anlatır: "*Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, «Biz ancak ıslah edicileriz» derler*". Kafkasyalı, "Uluslararası İlişkilerin Haddinî Belirlemek",40.

17 Modern uluslararası sistemin belli aşamalardan geçerek gelişmesi konusunda farklı olayları ve tarihleri esas alan görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerdeki farklılıklar değişimin yönünden ve niteliklerinden ziyade, hangi olayın veya tarihin başlangıç olarak alınması gerektiği konusunda olmuştur. Bir tarafta Westphalia Barışını esas kabul eden ve "Modern uluslararası sistemin doğuşu genel olarak 1648 Westphalia Barışı ile başlatılır, lâkin yeni sistemin temel unsurları tedricen meydana gelmiş" [Mark W. Zacher, "The Territorial Integrity Norm: International Boundaries and the Use of Force," *International Organization* 55, 2 (Spring 2001): 216.] olduğunu belirten düşünceler ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda, "1648 öncesi dönemde uluslararası siyasi düzenin daha az ülkesel bütünlüğe vurgu yaptığı ve feodal bağların ülkesel devlet düşüncesine göre daha baskın olduğu bir sistem"in [Bruce Bueno de Mesquita, "Popes, Kings and Endogenous Institutions: The Concordat of Worms and the Origins of Sovereignty," *International Studies Review* 2, 2 (2000): 93.] var olduğu da vurgulanmıştır. Yine, Westphalia ile yeni bir dönemin başladığını savunan bir diğer görüşe göre de Westphalia Anlaşmasıyla tarihi bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Bu dönüşüm ile bir yandan Otuz Yıl Savaşları neticelenmiş, bir yandan da belirli sınırlarla tanımlanmış topraklar üzerinden egemenlik hakkını kullanan devlet düzenine giden yol açılmıştır. Bu devletler egemenlik haklarını kendi çıkarlarını takip etmek için kullanırken birbirlerine zarar vermekten kaçınmakta, yani birbirlerinin egemenlik haklarına saygılı olmaktaydılar [Gene M. Lyons, Michael Mastanduno, "Introduction: International Intervention, State Sovereignty and the Future of International Society," içinde Beyond Westphalia?

meşru gücün kaynağı olan "kut"un adalet için var olduğu ve usulünün de "töre" olduğunu söylediği için Kutadgu Bilig başkadır ve fevkalâde özgündür. [18]

Kutlu bir düzen anlayışı ve inşası için öncelikle devletin varoluş sebebini ve amacını anlamaktan, anlamış olmaktan ve bu hususta bir anlayışa sahip olmaktan bahsedilmelidir. Devletin neden var olması gerektiği ve neden var olduğu bilinmeden nasıl var olacağı bilinemeyecektir. Bir diğer ifadeyle, nasıl var olacağı ve yolunun ne olacağı yani yolculuğu, ancak hedefine ve amacına göre belirlenebilecektir.

"Kutlu bir düzen anlayışı ve inşası için devletin varoluş sebebini ve amacını anlamaktan, bu hususta bir anlayışa sahip olmaktan bahsedilmelidir."

Adaleti tesis etmek ve kendi halkının âdil bir düzen içinde yaşamasını sağlamak hatta bu adaleti bütün insanlığa sunabilmek için devlet kuran ve kurulan devletin adalet olmaksızın ayakta kalamayacağını hem teorik olarak bilmiş hem de tecrübelerle anlamış olan Müslüman Türkler için bu husus Türk-İslâm geleneğine ait bir anlayış haline getirilmiştir.

Adaletin insanoğlundan evvel dünyada zaten var olduğunu, çünkü kusursuz işleyen ve sorunun ya da zulmün olmadığı kusursuz işleyen bir müesses nizamın olduğunu anlamak, insanoğlunun bu sistemin işleyişine ayak uydurması, onunla âhenk içinde olması gerektiğinin şuurunda olmayı sağlayacaktır. Bu şuur ise huzur ve sükûnu sağlayacak bir düzenin ancak müesses nizama uyum sağlamayı amaç edinmiş, her şeyin yerli yerinde olmasını, yani adaleti esas alan kutlu bir düzen kurmayı mümkün kılabilecektir.

Devlet veya Türkçe ifadesiyle il[19], her türlü nitelikten ve yorumdan evvel bir teşkilattır. Teşkilat, bir taraftan birleştirmedir. Birleştirme, birlik oluşturma, bir-le-medir. Bir-le-me, zararlı, yıkıcı ve olmaması gereken çokluğu ortadan kaldırmaktır. Çokluğu gidermek ve birliği

17 State Sovereignty and International Intervention, eds. Gene Lyons and Michael Mastanduno (Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1995), 5.]. Bu yeni düzende artık meşru hükümetler kendi hâkimiyet alanlarında düzeni sağlamakla görevliydiler ve diğer egemen devletlerle etken ilişkiler kurabilmekteydiler [Gene M. Lyons, Michael Mastanduno, "State Sovereignty and International Intervention: Reflections on the Present and Prospects for the Future," içinde *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention*, eds. Gene Lyons and Michael Mastanduno (Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1995), 256.]. Hatta Kratochwil'e göre, ülkesel egemenlik ilkesine göre belirlenmiş devletin kabulü ile Westphalia Anlaşması emperyal otorite tanımlamasını bitirmiştir. Yeni dönemde, belirlenmiş toprakları üzerinde mutlak otorite olarak ortaya çıkan egemen devletler, kabul edilen tek meşru aktörlerdir. Bu egemen aktörler birbirlerini de aynı biçimde tanıyorlardı. Sonuç olarak, egemenlik hem ülkesel devleti hem de uluslararası sistemi doğurmuştur. [Friedrich Kratochwil, "Sovereignty as Dominium: Is there a Right of Humanitarian Intervention?," içinde *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention*, eds. Gene Lyons and Michael Mastanduno (Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1995), 25.]

Modern uluslararası sistemin temel aktörü olan modern devleti ortaya çıkarması nedeniyle Westphalia, bir sistem değişimi olarak kabul edilmektedir. Orta Çağ'dan farklı olarak birbirinden sınırlarla ayrılmış ve kendi toprakları üzerinde egemenliklerini ilan eden devletler temel aktörler olarak ortaya çıkmıştı. Kökeni Batı Avrupa tarihine ait olan bu bölgesel düzen, zamanla genişleyerek bütün dünyayı yeniden inşa edecektir.

Her devletin birbiriyle rekabet halinde olduğu ve güç için mücadele ettiği bir dünyada devletlerin temel ulusal çıkarı fizikî, siyasî ve kültürel bütünlüklerini diğer devletlere karşı korumalarıdır. Günümüzde toplumlar ulus devlet yapısı içinde bulundukları için uluslararası politikanın özünü de ulusal çıkar oluşturmaktadır. İleride ulus devletlerin yerini başka bir birim aldığında, siyasî süreç bu birimin çıkarlarını koruma üzerine işleyecektir. Burada gözden kaçırılan en önemli husus, devletlerin birbirleriyle rekabet ederken korumaya çalıştıkları fizikî, siyasî ve kültürel bütünlüklerini evvelâ kendi toplumları nezdinde korumaları gereğidir. Zira devletin oluşumundaki halkın ve ulus devlet oluşumundaki ulusun müşterekler etrafında birleşmiş olması beklenir ve birlikteliklerini de ancak adalet devamlı kılabilir. Rasyonel olan, diğer devletlerle rekabet ve bu rekabette ulusal çıkarın gözetilmesi değil, ulusal çıkarın müşterekelere göre doğru tespit edilmesi ve bu müşterekelere dayanarak kurulduğu kabul edilen devletin adil olması, ahlâkî politikalar uygulamasıdır. Aksi takdirde kısa vadede güce dayalı olarak rekabette galip gelmek mümkündür fakat uzun vadede adalete ve ahlâka dayanmaksızın güçlü olmak ve gücü kalıcı kılmak mümkün değildir. Tarih bunun numuneleriyle doludur. Nitekim tarihi basit bir geçmiş olmaktan tecrübeye ve benzetme/analoji laboratuvarı olmaya yükselten de her sayfasının ahlâka ve adalete dayanmayan gücün kalıcı olamadığının numunelerini sunmasıdır.

18 Muhammet Savaş Kafkasyalı, Gulnisa Jamal, *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi* (Ankara: T.C. Başbakanlık YTB Yay., 2016), 13.

19 Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1947), 263-267; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997), 232-245.

sağlamak, fitneyi yok etmektir. İşte devlet, bir yönüyle çok başlılığa ve fitneye engel olmaktır.

Devlet yani teşkilat diğer taraftan kurmak, inşa etmek, oluşturmaktır. Oluşturmak hem olması gerekeni oldurmak hem de birlikte olmak, karşılıklı oluşmak, birbirini oldurmak, hamlıktan kurtulmak, olgunlaşmak demektir. Olmak ve olgunlaşmak, sebebi ve hedefi bilmekle mümkündür. Varlığının nedeninden sual eden, hedefini belirleyemeyen asla olgunlaşamaz. Niçin var olduğunu ve nereye varması gerektiğini bilmemek, başıbozukluktur ve başsızlıktır. İşte devlet, bir yönüyle de başsızlığa (anarşiye) son vermektir. Zaten devlet, bizatihi huzursuzluğu gidermek ve huzura erebilmek içindir. Devlet, onu oluşturan halk için huzurlu olmanın hem yapısı hem de temsilidir. "Başına devlet kuşu kondu" ifadesi, kişinin huzura erdiğini, arzusu ile kısmetinin kavuştuğunu anlatmak için kullanılan bir deyimdir.

"Varlığının nedeninden sual eden, hedefini belirleyemeyen asla olgunlaşamaz."

Devleti huzur ve saadet olarak gören için devlet, huzuru ve saadeti temin vasıtası ve mekanizmasıdır. Türk milleti için devlet, ceberut bir yönetim ve salt hâkimiyet değildir elbette. Türkün devleti, seçkin bir sınıfın sultasını daim kılmak için kurulan ve bu yönetim imtiyazının kaybedilmemesi için her yola başvuran bir aygıt olamaz pek tabii.

Türk devlet anlayışında devlet, güvenlik için, milletin bağımsızlığı için ve adaletin sağlanabilmesi içindir. Güvenlik kavramı, güvende olma ve güven duyma durumunu ifade eder. İçinde bulunulan ahvâl ve şerâitten emin olmak demektir. Batı dillerindeki karşılığı ise *security/ sécurité* kelimeleridir. Bu adın, hangi anlamı karşılamak için konulduğuna baktığımızda, "bakımdan âzâde/bakıma muhtaç olmama" anlamını görürüz. Bakıma ihtiyaç duymamak, bakımdan azade olmak durumu, bazı şartları gerektirir. Şöyle ki, bakıma ihtiyaç duymamak ancak muhtaç olmamakla veya bağımsız olmakla mümkündür. Dolayısıyla güvenlik için evvelâ bağımsız olmak (bağımlı olmamak) gerekir.[20]

Bağımsızlık yahut bağımlı olmamak, bütünüyle kendi belirlediğin bir sistemin/yapının işleyişi içinde olmayı, yani millet olarak kendi başına belirlemediğin bir sistemin/yapının içinde olmayabilmeyi gerekli kılar. Bağımsızlığından bahsedilen birey de olsa, toplum ya da devlet olsa da bunun iki boyutu vardır. Birincisi, içine doğulan yahut içinde inşa olunan bir sistem mutlaka vardır: Bütün unsurlarıyla işleyen bir kâinat sistemi. Bu sistemden bağımsız olabilmek mümkün değildir. İkincisi ise içine doğulan yahut inşa edilen bir siyasî sistemdir. Bu sistem var olabileceği gibi sonradan inşa da edilebilir. Dolayısıyla bu sistemden bağımsız olabilmek mümkündür. Fakat bu imkân fevkalade sınırlıdır. Esasında devletin bağımsız olmasından kasıt tam da budur.

Devlet aynı zihniyeti benimseyen ve bu zihniyet birliği doğrultusunda hareket eden halkın, içinde bulunduğu ve ondan bağımsız olamayacağı kâinatın esasına ve usulüne göre yaşayabilmesini sağlamak ve bu süreçte sahip olduğu zihniyete başkalarının zarar vermesini engellemek için kurduğu yapıdır. Devletin bağımsızlığı, halkının zihniyetinden taviz vermek mecburiyetinde kalmaması ve onu buna zorlayacak herhangi bir yapıya karşı kendinî bağımlı hissetmemesidir. Türk devlet anlayışında, devlet halkın güvenliği/güvende olması için inşa edilir. Her ne sebeple olursa olsun başkalarına bağımlı olmayı engelleyemeyen bir devlet varlık sebebinden uzaklaşmıştır ve varlığını sürdürmemelidir. Nitekim Türklerin kendi inşa

20 Muhammet Savaş Kafkasyalı, "Güvenlik Kavramının Anlamı ve Uluslararası Sistem," içinde *Güvenlik: Kargaşa ve Belirsizlik Çağından Nereye*, ed. Mehmet Akif Okur (İstanbul: Kocav Yay., 2018), 51-60.

ettikleri devletleri yine kendilerinin yıkması, öncelikle sorgulanamaz bir bağımsız olabilmişliğin, sonra devletin varlık sebebini bilmelerinin ve devlet anlayışına riayet etmelerinin ve nihayet devletin varlığını sürdürmek için her şeyden taviz vermeyi ve her yolu mubah sayan bir düşünceden ne kadar uzak durduklarının da karinesidir.

> "İslam'ı temsil etmeleri, hem devlet yapılarının İslâm'a uygunluğu ile hem de devletlerini bu dine hizmet ettirmekle mümkün olabilmiştir."

Devleti, milletin varlığını korumak ve sürdürmek için, sahip olunan zihniyeti korumak ve devamlı kılmak için, bunlardan gayrı sadece kendi milletine değil, bütün insanlığa adalet getirmek ve adaletle hükmedebilmek için inşa etmek gerektiğini bilen, inşa eden ve bir devlete sahip olmaksızın bunları yapabilmenin mümkün olmadığına inanan Türkler, İslâm dinîni de kendi anlayışlarına çok yakın ve tutarlı gördükleri için benimsemiştir.[21] İslâm dinî, devleti hükmetmek/hükümranlığın vasıtası kılmak maksadıyla kurulan bir yapı olarak görmeyip, adaletin tesisi ve hem milletin hem de zihniyetin güvenliği için kurulması şart olan bir yapı gören Türk devlet anlayışı ile tam olarak örtüştüğü için Türkler, sadece Müslüman olmamış aynı zamanda bin yıl bu dinîn temsilcisi olmuştur. Müslüman olmaları dine inanmakla mümkün iken, temsilci olmaları hem devlet yapılarının İslâm'a uygunluğu ile hem de devletlerini bu dine hizmet ettirmekle mümkün olabilmiştir.

Türkler, devlet anlayışları İslâm dinîne uygun olduğu için Müslüman olsalar da devlet gelenekleri itibariyle Araplardan farklı olmaları sebebiyle ve kendi devlet geleneklerini devam ettirebilmek için onlardan ayrışmıştır. Türklerin Maturidî akaidinî[22] benimsemeleri bu ihtiyacın giderilmesine yöneliktir[23] ve Türk devlet anlayışının, daha İslâmlaşmanın başlangıcındaki sürece müdahalesi olarak değerlendirilmelidir. Keza Yusuf Has Hâcib'in yazdığı *Kutadgu Bilig*'in de Türklerin yakınlık ve etkileşim hâlinde olduğu Fars, Çin ve Hint toplumlarından devlet anlayışı[24] bakımından nasıl ayrıştığını[25], farklılıklarının neler olduğunu ortaya koyan bir eser[26] olduğu ve bu bakımdan devlet eliyle yapılmış bir müdahale olduğu

21 Bkz: Hasan Kurt, "Orta Asya'da İslâm'ın Yayılışı: İstekle mi Zorla mı?," içinde *Orta Asya'da İslâm: Temsilden Fobiye, Cilt I: Tanımadan Tanımlamaya,* ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Türkistan, Ankara: Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., 2012), 249-284.; Serkan Şen, "Orta Asya'nın İlk Türk-İslâm Metinlerinde Kadim Gelenekten İslâmî Döneme Din Algısı: 'Türk Tanrısı'ndan 'Tanrı'nın Türkleri'ne," içinde *Orta Asya'da İslâm: Temsilden Fobiye, Cilt II: Türk'ün Tanrısı'ndan, Tanrı'nın Türk'üne*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Türkistan, Ankara: Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., 2012), 713-736; Fatih M. Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru* (Diyanet Vakfı Yay., 2010); *Türk Dinî Düşüncesinin Teşekkül Devri* (İstanbul: Dergah Yay., 2016); *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig* (İstanbul: Dergah Yay., 2011).

22 Bkz: Ebü'l-Muin en-Nesefî, *Matüridi Akaidi (Bahrü'l-Kelam Tercümesi),* çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yay., 2010).; Nureddin es-Sabuni, *Matüridiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2015).

23 "Büyük Selçukluların X. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bulundukları şartlar gereği Sünnî İslâm'ı kabul ve XI. yüzyılda İslâm dünyasında siyasi hakimiyeti ellerine geçirmeleri... İslâm âleminde Sünni İslâm düşüncesinin kesin üstünlüğünü sağlayan en büyük siyasî faktör oldu. Bu düşüncenin tam anlamıyla sistematik bir doktrin haline gelişinde Maveraünnehir ve Harezm bölgesinden yetişen âlimlerin payı şüphesiz ki çok büyük idi. Sünniliğin iki büyük inanç mektebinden birincisi olan Mâtüridîlik (diğeri Eş'arîlik) Semerkand'da Ebu Mansur Muhammed Mâturidî (öl. 944) tarafından tesis edildi". Ahmet Yaşar Ocak, "Din," içinde *Osmanlı Devleti ve Tarihi, C. 2*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul, 1998), 109-193.

24 *Kutadgu Bilig*'in devlet anlayışı, devlet yönetimi ve hukuk gibi farklı alanlardan değerlendirmeleri için bkz: Süleyman Kazmaz, *Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig (Kutadgu Bilig Üzerine Hukuki Bir İnceleme)* (Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 2000).; Sait Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).; Mahmut Arslan, *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987).; Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk,* 99-100.; Şeker, *Türk Düşünce Tarihi.*

25 Halil İnalcık'ın 1966 yılında yayımladığı makalesi, *Kutadgu Bilig* hakkında kendinden öncekilerden farklı olarak bu ayrışmayı anlatması bakımından fevkalâde mühimdir. Zira daha evvel *Kutadgu Bilig*'in hangi kültürün ve medeniyetin yansıması olduğu hususunda çeşitli iddialar dile getirilmiş olmasına rağmen herhangi bir delil sunulmamış ve böylece farklı ideolojilerin önyargılarının ürünü yorumlar olmanın ötesine geçememiştir.
İran'da öteden beri pratik ahlâk kitaplarının revaçta olduğuna işaret eden İnalcık buna en iyi örnek olarak "Kelile ve Dimne"yi ve "tipik bir pendnâme" dediği Kabusnâmeyi göstermektedir. *Kutadgu Bilig*'de adalet, geleneksel İran-İslam devletlerinde olduğu şekliyle ve aynı ehemmiyetle belirtilir. Bununla beraber İnalcık, *Kutadgu Bilig*'in eski Türk hâkimiyet geleneğini de yansıttığını örnekleriyle göstermiştir. Türk devlet geleneğindeki adalet anlayışı ile İran ve Hint devlet geleneklerindeki adalet anlayışlarının farklarını ortaya koymuştur. Ayrıca Türklerdeki törü/töre kavramını ve anlayışını da önemli

söylenebilir. Nitekim *Kutadgu Bilig* bu doğrultuda, sonraki dönemlerde Müslüman Türk düşünürlerin fikirlerini ve eserlerini etkilemiş[27], onlar için bir zemin oluşturmuştur.

Bugün, *Kutadgu Bilig*'in yazılmasından bin yıl sonra, dünyada insanoğlundan bağımsız, onun bir dahli olmaksızın var olan müesses nizama aykırı ve ona karşı kurgulanıp kurulan ve son birkaç asırdır bütün dünyayı kendine mahkûm eden Modern Uluslararası Sistemin cenderesinden ve mütemadiyen sebep olduğu zulümden kurtulabilmek için yegâne çare, tıpkı bin yıl öncesinden bugünün sorunlarına çözüm haykıran *Kutadgu Bilig*'in kutlu bilgisine başvurup, önce adaleti anlamaya ve ardından adaleti hem temele hem de merkeze alan bir düzen inşa etmeye çalışmaktır.

> "Devlet; ulus, halk veya vatandaş için değil, insan içindir. Bütün insanlar için, insanlık içindir."

Bize göre, Türk-İslâm devlet geleneğinde adaletin yerini anlatabilmek için "adalet mülkün temelidir" ifadesi yeterli değildir. Zira bu ifade adaletin devletin var oluşundaki yerini ve varlığını sürdürmek için gerekliliğini belirtir. Oysa devletin işleyişindeki yerini anlatmak bakımından yetersizdir. Bu durumu anlatabilmek için vücudun işleyişindeki kalbin devamlı pompaladığı temiz kan misali verilebilir. Kalbin pompaladığı temiz kan canlılık/canlı kalmak için ne ifade ediyorsa, adalet de devlet için onu ifade ediyor. Zira kalbin kan pompalaması yani çalışması canlılığın devamını sağlarken, pompalamaması yani çalışmaması hayatı sonlandırmaktadır. Dolayısıyla adaletin herhangi bir yapı için sadece belli bir yerde veya dönemde gözetilip, bütünlüğü ve devamlılığı sağlanmazsa, bu yapı yıkılacaktır. Burada belirtilmesi gereken çok önemli bir diğer husus da, Türk-İslâm devlet geleneğinde devlet sadece kendi halkı için olmadığından, adaleti de sadece kendi halkı için değil, bütün insanlık için sağlamak mecburiyetindedir. Çünkü devlet; ulus, halk veya vatandaş için değil insan içindir. Bütün insanlar için, insanlık içindir. Adalet, Türklerde devletin hem sebebi hem de amacıdır.[28] Devlet, milletin adalet içinde yaşamasını sağlamak için kurulur ve adaleti tesis ettikçe

25 bir farklılık olarak göstermiştir ki, bu farklılık *Kutadgu Bilig*'in düşünce temellerinin sadece bir ve daha da önemlisi sadece Türk'ten başka bir geleneğe dayandırılmasını yanlışlamaktadır. Halil İnalcık, "*Kutadgu Bilig*'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri," içinde *Reşid Rahmeti Arat İçin* (Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1966), 259-271.

26 *Kutadgu Bilig* adinîn Türkiye Türkçesine yanlış çevrildiğini, etimolojisine bakıldığında "Mutluluk Veren Bilgi" olarak değil de "İktidara Ulaştıran Bilgi ya da Devleti Yönetme Bilgisi" diye aktarılması gerektiği de dile getirilmiştir. Türk tarihinde, birçok coğrafya, iklim, din ve kültür değişikliklerine rağmen, ana çizgileri aşağı yukarı aynı kalan bir toplum ve devlet anlayışının varlığından söz edilmiş; bu ana çizgileri belli anlayışın, hükümdarlara, devlet adamlarına ve halka ahlâk ve siyaset öğretmek için yazılan ve yüzyıllar boyu hükümdarların ve devlet adamlarının başucu kitabı olan Kutadgu Bilig gibi siyasetnamelerde bulunduğu belirtilmiştir. Siyasetnamelerin, Ortaçağ Doğu halklarının toplum ve devlet geleneklerini, zihniyetlerini ve felsefelerini bilmek bakımından olduğu kadar, siyaset sosyolojisi açısından da çok önemli belgeler olduğu anlatılmıştır. Mahmut Arslan, "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu Bilig," *On Dokuz Mayıs Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (1986): 100-111.
Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig*'in anlamını "Hükümranlık bilgisi, Siyasî hâkimiyet bilgisi, Devlet olma bilgisi" olarak verir. İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 1980). Arsal ise, *Kutadgu Bilig*'in insana her iki dünyada tam manasıyla kutlu olmak için gereken yolu göstermek amacıyla kaleme alındığını belirterek, "mutlu olma bilgisi" anlamına geldiğini ifade etmektedir. S. M. Arsal, "Kutadgu Bilig," *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 13, 2: 657-683.

27 Bkz: Şeker, Türk Düşünce Tarihi.

28 *Kutadgu Bilig*'de devletin temelini adaletin teşkil ettiği şu şekilde anlatılmaktadır. Hükümdar olan Kün Toğdı yani "Köni-Törü" üçayağı birbirine bağlanmış bir gümüş taht üzerine oturmuştu ve elinde büyük bir bıçak bulunmaktadır. Solunda acı bir ot ve sağında şeker bulunmaktadır. Bunların sebebini soran Veziri Ay Toldı'ya hükümdar şöyle cevap vermektedir: "İşte bak, ben adalet ve kanunum. Kanunun vasıfları bunlardır, dikkat et. Bak bu üzerinde oturduğum tahtın üçayağı vardır; ey gönlümü doyuran. Üçayak üzerinde olan hiçbir tarafa meyletmez; her üçü düz durdukça taht sallanmaz. Eğer üçayaktan biri yana yatarsa, diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturan yuvarlanır. Bak, benim tabiatım da yana yatmaz, doğrudur, eğer doğru eğilirse kıyamet kopar. Ben işleri doğruluk ile hallederim, insanları bey veya kul olarak ayırmam. Ey becerikli insan, elimdeki bu bıçak biçen ve kesen bir alettir. Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam. Şekere gelince, o zulme uğrayarak, benim kapıma gelen ve adaleti bende bulan insan içindir. O insan benden şeker gibi tatlı ayrılır, sevinir ve yüzü güler. Zehir gibi acı olan bu Hind Otunu ise zorbalar ve doğruluktan kaçan kimseler içer. Bunlar kavga edip bana gelirler ve ben hüküm verince bakarsın, acı Hind ilacı içmiş gibi, yüzlerini ekşitirler. Benim bu sertliğim, kaşlarımın bu

ayakta kalabileceğine inanır. Diğer bir ifadeyle, millet için adalet ancak devlet eliyle sağlanabilir. Devlet de varlık sebebinin adalet olduğu şuuruyla adaletten ayrılmaması gerektiğini bilerek hareket eder. Türk devlet anlayışına göre devlet hâkimiyet için kurulmadığı gibi varlığını da hâkimiyetin devamı için korumaya çalışmamalıdır.

Türk devlet anlayışıyla diğer milletlerin devlete ilişkin görüşlerinin en belirgin olarak ayrıştığı hususların başında adalet gelmektedir.[29] Zira Türk devlet anlayışında, her ne sebeple olursa olsun adaletin göz ardı edilmesi ya da herhangi bir sebeple askıya alınması düşünülemez. İran devlet geleneğinde her şeyin üstünde hükümdarın mutlak otoritesi vardır. Hatta bu otorite kanun üzerindedir. Bu sınırsız otoriteyi yalnız adalet düşüncesi sınırlar. Pendnamelerin çoğunda adaletin de yine hükümdarın menfaatini göz önünde tutan pragmatik bir gayeye tabi olduğu açıkça görülmektedir (adalet olmazsa huzursuzluk ve kargaşalık doğar, halk fakirleşir, hükümdarın gelir kaynakları kurur).

"Adalet, hükümdarın bağışlama hakkıdır. Onun mutlak otoritesini sınırlayan objektif kaideler şeklinde maddeleşmemiştir."

Adaletin yerine getirilmesi, tamamıyla hükümdarın bir bağışlama hakkıdır. Onun mutlak otoritesini sınırlayan objektif kaideler şeklinde maddeleşmemiştir. Adalet, büyük divanda hükümdarın bir lütuf ve ihsanı şeklinde tecelli eder. Pendnameleri yazanlar, adaletin garantisi olarak hükümdarın adil olması, insaf ve hilm sahibi bulunması gibi ahlaki prensiplere dayanmaktan başka yol bulamamışlardır.

---

28 çatıklığı ve asık suratım bana gelen zâlimler içindir. İster oğlum ister yakınım veya hısımım olsun, ister yolcu, geçici, ister misafir olsun. Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiçbiri beni farklı bulmaz. Beyliğimin temeli doğruluktur." (*Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig I (Metin)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999), b. 800-819.)
Yine *Kutadgu Bilig*'de:
"Ey kanun yapan, iyi kanun koy, kötü kanun yapan kimse daha hayatta iken, ölmüş demektir. Hangi bey memlekette doğru kanun koydu ise, o memleketini tanzim etmiş ve gününü aydınlatmıştır. Zâlim adam uzun müddet beyliğe sahip olamaz; zâlimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz. Zulüm yanar ateştir. Ey hâkim, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın. Adalete istinat eden kanun bu göğün direğidir; kanun bozulursa gök yerinde duramaz." (1458, 2017, 2030, 2032, 2033, 3463).
"Beylik ve ululuk çok iyi bir şeydir; fakat daha iyi olan kanundur. Ama asıl mühim olan da kanunu eşit (tüz) tatbik etmek olmalıdır." (b. 453, 454).
Kutadgu Bilig'de adalet ile ilgili olarak; saltanatın temelinin adalet olduğu, hükümdarın saltanat olarak adlandırılan nimetin bedelini halka karşı adil davranarak ödemesi gerektiğini, hükümdarda adaleti yerine getirme erdeminin bulunması gerektiği, halka zulmetmenin mülkü ve devleti yıkabileceği, yasa ve töreye uyma yükümlülüğü konuları ele alınır [Arslan, *Kutadgu Bilig'deki Toplum*, 27].
Kutadgu Bilig'de kağanın bilge ve alp olmasından daha fazla âdil olması istenir ve beklenir. Tanrı'dan aldığı "kut" ile egemen olan hakan, bu "kut"u elinde tutabilmek amacıyla erdemli olmalıdır ki, en büyük erdem adil olmak olarak kabul edilmiştir. (b. 819, 821, 822) Adalet erdemine sahip olmayan hakan zulme yönelir ve zâlim bir yönetici de uzun süre hakan olarak kalamaz. (b. 2030)
Kağan'ın erdemli olmasından beklenen amaç 'devlet ve toplum düzeninin korunması'dır. Devletin özünü adalet oluşturmaktadır. Adalet en yüksek değer ve ilkedir. Devlet de yeryüzünde adaleti gerçekleştirmek üzere vardır. Bu sebeple Türk düşüncesinde yüce olarak kabul edilen 'eşitlik' değil 'adalet' olmuştur [İsmail Hami Danismend, *Türklük Meseleleri* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay., 2006), 161.]. Bkz: Emine Gülselcen Kafkasyalı, "Liberal Adalet Teorileri Perspektifinden Kutadgu Bilig'de Adalet Anlayışı," içinde *Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri,* ed. Ahmet Kavas, Fatih M. Şeker, Muhammed Tandoğan, Cezmi Bayram (İstanbul: Medeniyet Üniversitesi Yay., 2016), 505-515.
29 Taberi'nin Sasani kaynaklarından naklettiği şu rivayet, eski İran devlet anlayışını iyi aksettirir: Kisra Perviz, hazinesinde büyük meblağlar toplanmıştı. Hazineye mal toplama için şiddet gösterilmesine müsaade ediyordu. Bunun sonucunda (yani para hazinede toplanıp tedavülden kalktığı için) fiyatlar çağrından çıktı ve geçim zorlaştı. Halk Kisra ve devlet aleyhine döndü. Kendisi tahttan indirilip suçlanırken diğer zulümleri arasında bilhassa vergi toplarken şiddet kullandığı, halkın elindeki malları toplayarak geçimlerini güçleştirdiği ileri sürüldü. Buna karşı Kisra şu cevabı vermiştir: *"Tanrıdan sonra hükümdarlar ayakta tutan ve kuvvetlendiren şey para ve askerdir. Ordu ve silah ancak büyük paralar sayesinde elde edilir. Lazım olan mal ancak ciddi çalışmak ve vergi tahsili esnasında kuvvet sarf etmekle toplanabilir. Hazinede para toplama işine ilk defa biz başlamış değiliz... Bu mal ve hazineler hükümdarlığın ve memleketin temelidir. Düşmana karşı senin kuvvetindir."* [Taberi, Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk, III, çev. A. Temir ve Z. Kadiri, (Ankara, 1965), 1238-1249.].
Adalet dairesi denilen bu formül *Kutadgu Bilig*'de daha açık ifade olunmuştur (b. 2057-59): *"Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askerini beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır, bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerekir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeğe yüz tutar"*. İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran", 259- 271.

Kutadgu Bilig'de İrani devlet ve hâkimiyet anlayışı yanında kuvvetle belirtilen bir nokta, hâkimiyetin törüden (kanun ve nizam) ayrılmaması, hatta hâkimiyetin bizzat törü ve kut'dan ibaret olduğu görüşüdür.[30]

Şu beyitler, Kutadgu Bilig'de bu hususu açıkça vurgulayan ifadelerin numuneleridir: *Bu Kün doğdu dediğim doğrudan doğruya kanundur* (bu kün togdı tigli törü ol köni) (b. 355). *Sen her vakit adaletle hükmet. Beylik törü ile ayakta durur* (Könilik öze sen turu kıl törü, Törü birle beglik turur ol örü) (b. 5285). Yusuf, hükümdara "Ey aziz kut ey iyi törü" diye hitap eder (b. 939). *Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir: Biri ihtiyatlılık biri kanun; bunlar esastır* (biri saklık ol bir törü il köki) (b. 2015). Hangi Bey memlekette adil (köni) kanun koydu ise o, memleketini tanzim etmiş ve gününü aydınlatmıştır. Bey *mülkünü ve halkını kanun yolu ile nizam altında bulundurur* (törü birle tüzse ili budnını) (b. 286). Adil kanunlar koyma ve onları tarafsızlıkla uygulama suretiyledir ki, bir hükümdar uzun müddet hâkimiyetini koruyabilir (b. 2033).

Adalet, iktidarın/hükümranlığın bir aracı kabul edildiği vakit, bir tehlike karşısında iktidarın kaybedilmemesi maksadıyla göz ardı edilebilir veya gözetilmeyebilir. Lâkin devletin hem sebebi hem de amacı olarak görülmesi durumunda iktidarın adaleti ihmal etmesi, devletin varlığına karşı eylem hatta devletin varlığına suikast olarak değerlendirilecektir.

Türk devlet anlayışı, sahip olduğu adalet anlayışına ilaveten İslâm'ın adalet anlayışını ve hassasiyetini de benimseyince, adalet her türlü menfaatin fevkinde bir mertebeye erişmiştir. Bu sebepledir ki, adalet devletin evvelin şartı olagelmiştir.

"İnsanlığa huzur ve sükûn verecek, tabiî olanla âhenk içinde olacak ve bu âhenkle kutlu olacak bir düzeni, kutlu olanın bilgisiyle başarabilecektir insan."

Başlangıçta olması gerekenin sona kaldığı, sona kaldığı için her şeye baştan başlanması gereken bir vakitte, atılması gereken ve atılabilecek yegâne adım kadim olan, eski olan ama eskimeyen kaynaklara dönmektir. Müflis adamın eski defterleri kurcalaması gibi: "Nerede yanlış yaptık ve neden iflas ettik deyû."

Yeni ama soysuz olanın kutsandığı, kadim olanın horlandığı; kurgusal olanın akıllı ve başarılı, tabiî olanın basit ve başarısız sayıldığı; kirletilmiş olanın kaynak ve değerli, ilk ve berrak olanın değersiz kabul edildiği bir kurgusal sistem bütün bir insanlığı iflasa sürüklerken, her sıkıştığında sinesinden insanlığa ışık tutan tabiî müesses nizama ve onu tesis edene, bu nizamın esaslarını anlatan kadim kaynaklara başvurmaktır çare.

İnsanlığa huzur ve sükûn verecek, tabiî olanla âhenk içinde olacak ve bu âhenkle kutlu olacak bir düzeni, kutlu olanın bilgisiyle başarabilecektir insan. Ne mutlu ki, kutlu olanın bilgisine sahibiz.

30 İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran".

KAYNAKÇA

"Muhammet Savaş Kafkasyalı ile Röportaj". *Yerli Düşünce Dergisi,* 54 (2019): 8-15.

Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Bilimine Başlangıç,* Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., 1958.

Arat, Reşit Rahmeti. *Kutadgu Bilig I (Metin).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

Arsal, S. M.. "Kutadgu Bilig". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 13, 2: 657-683.

Arsal, Sadri Maksudi. *Türk Tarihi ve Hukuk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1947.

Arslan, Mahmut. "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu Bilig". *On Dokuz Mayıs Eğitim Fakültesi Dergisi,* 1 (1986): 100-111.

Arslan, Mahmut. *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987.

Başer, Sait. *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Bilge, Necip, *Hukuk Başlangıcı (Hukukun Temel İlkeleri),* Ankara: Turhan Kitabevi, 1983.

Bueno de Mesquita, Bruce. "Popes, Kings and Endogenous Institutions: The Concordat of Worms and the Origins of Sovereignty". *International Studies Review* 2, 2 (2000): 93-118.

Comte, Auguste. *İslâmiyet ve Pozitivizm*, editör Christian Cherfils. çev., Özkan Gözel. İstanbul: Dergâh Yay., 2008.

Danismend, İsmail Hami. *Türklük Meseleleri.* İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay., 2006.

Del Vecchio, Giorgio, *Hukuk Felsefesi,* Çev. Sahir Erman, İstanbul: Sermet Matbaası,1952.

Diderot & D'Alembert. *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü.* çev., Selahattin Hilav. **İstanbul:** Yapı Kredi Yay., 2005.

Duguit, Leon, *Kamu Hukuku Dersleri,* Çev. Süheyp Derbil, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., 1954.

el-İsfahanî, Ragıb. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü.*

Emini, M. Emin, *Hukuk Başlangıcı (Hukukun Temel Kavram ve Kurumları),* Konya, 1997.

en-Nesefî, Ebü'l-Muin. *Matüridi Akaidi (Bahrü'l-Kelam Tercümesi).* Çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yay., 2010.

es-Sabuni, Nureddin. *Matüridiyye Akaidi.* çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: M.Ü. Ilahîyat Fakültesi Vakfı Yay., 2015.

Giddens, Anthony. "Pozitivizm ve Eleştiricileri." içinde *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi,* editörler Tom Bottomore, Robert Nisbet. 243-290. çev. Levent Köker.

Gözübüyük, Şeref, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları,* Ankara: Turhan Kitabevi, 2008.

Güriz, Adnan, *Hukuk Felsefesi,* Üçüncü Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi Yay., 2003.

İnalcık, Halil. "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri." içinde *Reşid Rahmeti Arat İçin,* Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1966.

İzveren, Adil, *Hukuk Felsefesi,* Ankara: D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., 1988.

Kafesoğlu, İbrahim. *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri.* İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 1980.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997.

Kafkasyalı, Emine Gülselcen. "Liberal Adalet Teorileri Perspektifinden Kutadgu Bilig'de Adalet Anlayışı." içinde *Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri,* editörler Ahmet Kavas, **Şeker,** Fatih M. Muhammed Tandoğan, Cezmi Bayram. 505-515. İstanbul: Medeniyet Üniversitesi Yay., 2016.

Kafkasyalı, Muhammet Savaş, Gulnisa Jamal. *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi.* Ankara: T.C. Başbakanlık YTB

Yay., 2016.
Kafkasyalı, Muhammet Savaş. "Akıl ve Zekâ", *Stratejik Düşüne Enstitüsü (SDE),*
Kafkasyalı, Muhammet Savaş. "Güvenlik Kavramının Anlamı ve Uluslararası Sistem." içinde
Güvenlik: Kargaşa ve Belirsizlik Çağından Nereye, editör Mehmet Akif Okur. 51-60. İstanbul: Kocav Yay., 2018.
Kafkasyalı, Muhammet Savaş. "Kutadgu Bilig Işığında Türk-İslâm Devlet Anlayışından Modern Devlet Algısına Geçiş." içinde *Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri*, editörler
Ahmet Kavas, Fatih M. Şeker, Muhammed Tandoğan, Cezmi Bayram. 468-473.
İstanbul: Medeniyet Üniversitesi Yay., 2016.
Kafkasyalı, Muhammet Savaş. "Tanrısız Bir Düzen Kurgusunun Doğurduğu Mahkûmiyet: Uluslararası İlişkiler ve Orta Asya'ya Yansıması." içinde *Orta Asya'da İslâm: Temsilden Fobiye,* C. 1, editör Muhammet Savaş Kafkasyalı.
Türkistan, Ankara: Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., 2012.
Kafkasyalı, Muhammet Savaş. "Türk Devlet Anlayışı ve Geleneği: *Türk Devletinin Atayasası." içinde Türklerin Mirası, C. 4, Türkler'de Siyaset, İktidar ve Yönetim: Zihniyet, Kurumlar ve Kurallar* (Yayım sürecinde)
Kafkasyalı, Muhammet Savaş. "Uluslararası İlişkiler Sisteminin Yapısı ve İşleyişine Kendi Bilinci ve Öteki Algılaması Üzerinden Farklı Bir Yaklaşım." Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010.
Kafkasyalı, Muhammet Savaş. "Uluslararası İlişkilerin Haddinî Belirlemek: Doğal Kimlikten Kurgusal Kimliğe." içinde *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut / Islam in the Balkans: Unexpired Hope, C.* 1, editör Muhammet Savaş Kafkasyalı. 29-48. TIKA Yay., 2016.
Kazmaz, Süleyman. *Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig (Kutadgu Bilig Üzerine Hukuki Bir İnceleme).* Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 2000.
Kelsen, Hans. *What Is Justice?: Justice, Law, and Politics in the Mirror of Science.* Berkeley: University of California Press, 1957.
Kratochwil, Friedrich. "Sovereignty as Dominium: Is there a Right of Humanitarian Intervention?." içinde *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention,* edited by Gene Lyons and Michael Mastanduno. 21-42.
Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1995.
Kurt, Hasan. "Orta Asya'da İslâm'ın Yayılışı: İstekle mi Zorla mı?." içinde *Orta Asya'da İslâm: Temsilden Fobiye, Cilt I: Tanımadan Tanımlamaya,* editör Muhammet Savaş Kafkasyalı. 249-284. Türkistan, Ankara: Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., 2012.
Lyons, Gene M., Michael Mastanduno. "Introduction: International Intervention, State Sovereignty and the Future of International Society." içinde *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention,* edited by Gene Lyons and Michael Mastanduno. 1-20. Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1995.
Lyons, Gene M., Michael Mastanduno. "State Sovereignty and International Intervention: Reflections on the Present and Prospects for the Future." içinde *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention,* edited by Gene Lyons and Michael Mastanduno. 250-266. Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1995.
Manzûr, İbni, *Lisânu'l-'Arab.* C. XI.
Manzûr, İbni, *Lisânu'l-'Arab.* C. XII.
Ocak, Ahmet Yaşar. "Din." içinde *Osmanlı Devleti ve Tarihi, C. 2,* editör Ekmeleddin İhsanoğlu. 109-193.
İstanbul, 1998.
Şeker, Fatih M.. *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru.* Diyanet Vakfı Yay., 2010.

Şeker, Fatih M.. *Türk Dinî Düşüncesinin Teşekkül Devri.* İstanbul: Dergah Yay., 2016.
Şeker, Fatih M.. *Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig.* İstanbul: Dergah Yay., 2011.
Şen, Serkan. "Orta Asya'nın İlk Türk-İslâm Metinlerinde Kadim Gelenekten İslâmî Döneme Din Algısı: 'Türk Tanrısı'ndan 'Tanrı'nın Türkleri'ne." içinde *Orta Asya'da İslâm: Temsilden Fobiye, Cilt II: Türk'ün Tanrısı'ndan, Tanrı'nın Türk'üne,* editör Muhammet Savaş Kafkasyalı. 713-736. Türkistan, Ankara: Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., 2012.
Taberi. *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk,* III. Çev. A. Temir ve Z. Kadiri. Ankara, 1965.
Yörük, Abdülhak Kemal, *Hukuk Felsefesi Dersleri I*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., 1952.
Zacher, Mark W.. "The Territorial Integrity Norm: International Boundaries and the Use of Force". *International Organization* 55, 2 (Spring 2001): 215–250.
http://www.nisanyansozluk.com/?k=anlamak
https://www.nisanyansozluk.com/?k=düz&lnk=1
https://www.nisanyansozluk.com/?k=düzen&lnk=1
https://www.sde.org.tr/muhammet-savas-kafkasyali/genel/akil-ve-zek-kose-yazisi-7017

Kutadgu Bilig'in Herat (Viyana/Avusturya) nüshasının başında Uygur harfleriyle Tevhid türünde yazılmış şiirin ilk 10 beytidir.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, O'ndan yardım dileriz

Ezeli olan Tanrı'nın adıyla söze başladım. O benim türeten, besleyen, bağışlayan Rabbimdir. Çok hamd ve on binlerce sena kadir ve bir olan Tanrı'yadır. O'nun için yokluk yoktur. Yağız yeri, mavi göğü, güneş ve ay ile geceyi, yaratılmışları, zamanı, zamaneyi ve bugünü yarattı. Bu bütün her şeyi istedi ve yarattı. İstediği her şey için sadece "Ol!" dedi. Bunun gibi bütün yaratılmışlar O'na muhtaçtır. Kimseye muhtaç olmayan yalnız Tanrı'dır. O'na bir ve eş yoktur.

Ey kuvvet sahibi, kadir ve ebedi olan Tanrı! Sen'den başkasına bu ad yakışmaz.Yücelik Sana'dır, büyüklük Sana'dır. Sen'den başka Sana eş ve denk yoktur. Bütün her şeyden önce Sen gelirsin. Sana bir başka denk düşünülemez. Sen'in birliğin nesnelerden değildir. Bu gücün bütün her şeye yetti. Ey ebedi Tanrı! Kuşkusuz Sen teksin. Katılmaz, karılmaz sayıya istisnasın. Ey ebedi ve büyük (Tanrı!) Şüphesiz Sen birsin. Varlığın saymakla hesaplanamaz.

Kutadgu Bilig'de Mutluluk ve Hizmetkâr Liderlik Anlayışı

The Concept of Happiness and Servant Leadership in Kutadgu Bilig

Dr. İlhami FINDIKÇI

İstanbul Üniversitesi Psikolojik Danışmanlık Bölümü

Dr. İlhami Fındıkçı (1968 - Erzurum), İstanbul Üniversitesi (İ.Ü.) Psikolojik Danışmanlık Bölümü'nden dönem birincisi olarak mezun oldu (1988). İ.Ü. İşletme Fak. Davranış Bilimleri Bölümü'nde Yüksek Lisans *(Kişilik Tipleri - 2000)* ve doktora *(Bilgi Toplumunda Liderlik - 2004)* yaptı. Burslu olarak gittiği Hertfordshire Üniversitesi'nde (Londra) Post-Doktora *(Aile Şirketleri ve Organizasyon Kültürü - 2005)* yaptı.

Basılmış Kitapları:

1) ***Boynuzlu Akkoyun*** *(1988). 2)* ***Bilgi Toplumunda Liderlik ve Kendinî Geliştirme*** *(1996). 3)* ***İnsan Kaynakları Yönetimi*** *(1999), (9. Basım). 4)* ***Yaşadıkça Eğitim,*** *(2004). 5)* ***Aile Şirketleri*** *(2005), (6. Basım). 6)* ***Bir Gönül Yolculuğu: Hizmetkâr Liderlik*** *(2009), (3. Basım). 7)* ***İnsani Derinlik*** *(2010), (6. Basım). 8)* ***Was Uns Bleibt, Ist Was Wir Geben*** *(2013 - Almanya). 9)* ***Eyvah Yeni Kuşak Geliyor-Aile Şirketlerinden Dersler*** *(2014). 10)* ***İlham-ı Aşk*** *(2015). 11)* ***Güzel'e Yolculuk*** *(2016), (5. Basım). 12)* ***İstanbul Halkının Mutluluk Algısı ve İyi Hissetme Düzeyi İle İlgili Bir Araştırma*** *(2017). 13)* ***Nadide Güzeller*** *(2018). 14)* ***The Profundity Of Humanity*** *(2018 – Amerika)*

Halen kurucusu olduğu **Değer Danışmanlık**'ta birçok kurumun danışmanlığını yürütmektedir. **Yeni Birlik Gazetesi'**nde haftalık köşe yazarlığı yapmaktadır.

Kutadgu Bilig'de Mutluluk ve Hizmetkâr Liderlik Anlayışı

The Concept of Happiness and Servant Leadership in Kutadgu Bilig

İlhami FINDIKÇI*

Abstract

We can better appreciate Yusuf Has Hacib in this brand-new age of information that is characterized by rapacious consumerism and quick gratification of desires. Especially considering the extent of erosion and corrosion chipping away at humane values. In his book Kutadgu Bilig that has been regarded as a guiding light by learned circles for centuries, Yusuf Has Hacib offers moral recommendations to those with intentions of ruling the society emphasizing humane values as the building block of being a fair and just ruler. From government to family administration, leadership is primarily about making people happy as individuals, families, institutions, society, and ultimately the entire lot of humanity. To achieve this, a leader should first forego considerations of his own well-being and uphold the basic principles of leadership by setting aside his own wishes, desires, interests and expectations in the interests of the wider public. The guidance we speak of requires heart-felt dedication to public welfare, a humane philosophy that builds bridges, devotion, and last but not least a servant leader. The main goal of a leader is to make people happy and ensure social welfare. So, what is happiness? What makes one really happy and what really gives them satisfaction? Yusuf Has Hacib pointed centuries ago to the need for a spiritual a wakening and rejuvenation away from a life obsessed with material gain and self-aggrandizement. The vision of a happy society set out in Kutadgu Bilig is the most important need of today's societies. Because true happiness is only possible through spiritual satisfaction beyond the realm of materialistic gains and a journey to the inner-self.

Keywords: Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Servant Leadership, Happiness, Civilization

Öz

Tüketimin, hazzın ve hızın bir yaşam biçimine dönüştüğü günümüz bilgi çağında Yusuf Has Hâcib'i daha iyi anlıyoruz. Zira yeryüzünde insani değerler konusundaki aşınma, ciddi düzeye ulaşmıştır. Yusuf Has Hâcib, yüzyıllara ışık tutan eseri Kutadgu Bilig'de; toplum yönetimine talip olanlara verdiği öğütlerde lider kişiliklerin insani değerleri el üstünde tutmalarını ısrarla vurgulamıştır. Devletten aile yönetimine kadar liderlikte asıl olan insanları; fert, aile, kurum, toplum ve nihayet insanlık ailesi olarak mutlu etmektir. İşte bunun için liderin her şeyden önce kendi rahatına kıyması ve temel bir ilke olarak liderliği; kendi arzu, istek, çıkar ve beklentileri için değil, liderliğini yaptığı insanların beklenti ve istekleri için yapmasıdır. Sözünü ettiğimiz liderlik, bir gönül hareketini, kalpten kalbe ulaşan bir felsefeyi, adanmışlığı ve nihayet hizmetkâr liderlik anlayışını gerektirir. Liderin asıl amacı insanları mutlu etmek, toplumsal refahı sağlamaktır. Peki, mutluluk (kut) nedir? Yani insanı gerçekten mutlu eden, hayattan gerçekten tatmin olmayı sağlayan nedir? Bugün sadece maddi değerlerin öne çıktığı hayat biçiminin yegâne ihtiyacı olan mana ve ruh değerlerindeki yeniden inşaya, Yusuf Has Hâcib yüzyıllar öncesinden işaret etmiştir. Kutadgu Bilig'de öngörülen mutlu toplum ideali, günümüz toplumlarının en önemli ihtiyacıdır. Zira gerçek mutluluk, insanın maddi tatmin alanını aşıp manevi alandaki tatminlere de ulaşması ve kendi hakikatine yaptığı yolculuk ile mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, Hizmetkâr Liderlik, Mutluluk, Medeniyet

* Dr. (Davranış Bilimleri Uzmanı) Yazar, Değer Danışmanlık, İstanbul Üniversitesi Psikolojik Danışmanlık Bölümü, ifindikci@degerdanismanlik.com.tr

1. Yusuf Has Hâcib ile Tanışmamız

Bir yazar düşünün ki kendisinden yüzyıllarca sonrasına sesini duyursun. Bir eser düşünün ki yüzyıllarca sonra bile ilk günkü gibi insanları aydınlatmaya ve onlara yol göstermeye devam etsin. Yusuf Has Hâcib ve eseri Kutadgu Bilig'den söz ediyoruz.

"Bir eser düşünün ki yüzyıllarca sonra bile ilk günkü gibi insanları aydınlatmaya ve onlara yol göstermeye devam etsin."

İrfan geleneğimizin kilometre taşlarından olan Yusuf Has Hâcib'i ve eserini, bu konularla ilgili olan her akademisyen kadar biliyor ve tanıyorduk. Ancak post doktora programı için gittiğimiz Londra'da bu değerimizi daha yakından tanıma fırsatımız oldu. Prof. Ben (C) Fletcher ile post doktora çalışma konumuz için görüştüğümüzde konu dönüp dolaşıp liderliğe geldi. Zira doktora tezimiz, bilgi çağında liderlik ile ilgiliydi. Prof. Fletcher, esas ilgi alanım olan hizmetkâr liderlik ile ilgili temel eserlere yönelmemiz gerektiğini vurguladı. Bunun için önerdiği kitapların başında da "Kutadgu Bilig" eseri geliyordu. Bu eserin, yeryüzündeki en önemli başyapıtlardan biri olduğunu ve günümüzün devlet, siyaset ve liderlik anlayışına çok önemli ışık tutacak temel bilgilerle dolu bir kaynak olduğunu belirtti. Bu görüşme sonrasında hem gururlanmış, hem şaşırmıştık.

Öz değerlerimizin ve kültürümüzün, dünyaya ışık tuttuğuna bir kez daha şahit olarak gururlanmış, batı dünyasının, yeryüzünde iz bırakan bilgeleri yakından izliyor ve eserlerden yararlanıyor olmasına şaşırmıştık. Dolayısıyla Yusuf Has Hâcib ve baş eseri Kutadgu Bilig anısına hazırlamaya çalıştığımız bu makalede; onu, ilgi alanımız doğrultusunda daha iyi anlamamız gereğinden yola çıkarak üç temel konuya odaklanmaya çalıştık. ***Birincisi; bugün yeryüzünde çok ciddi şekilde yaşanan insani krizle başa çıkacak ve Yusuf Has Hâcib'in yüzyıllarca önce tarif ettiği liderlik profili olarak gönlünü takipçilerine bağlamış olan hizmetkâr liderlere olan ihtiyaç. İkincisi; günümüzde insanı ve toplumu azaltan modernite anlayışının nasıl aşılacağı? Üçüncü konu ise liderin asıl hedefi olan bireyin ve toplumun gerçek anlamdaki mutluluğunun bugünkü sanal ortamda nasıl sağlanacağı?*** Bu üç temel konuda Kutadgu Bilig'den günümüze yansıyan öngörüleri ve tavsiyeleri, eserdeki temel karakterler olan adaletli hükümdar, mutlu eden (kut) devlet, akıllı vezir ve inanç ile gelecek kaygısı üzerinden ele almaya çalışacağız.

Zira mutlu değil insanlık ailesi. Düşünün ki 950 yıl önce yazılmış bir eser; mutluluğun gerçek bilgisini, günümüzün devlet yöneticilerine, siyasetçilerine ve mutluluğu özleyen insanlarına taşıyor. Bunun içindir ki UNESCO'nun aldığı kararla 2019 yılı, Kutadgu Bilig'in, Yusuf Has Hâcib tarafından yazılışının 950. yıl dönümü olarak ilan edilmiştir.

2. Yusuf Has Hâcib'i Bugün Daha İyi Anlıyoruz

Bir bilge kişilik olarak Yusuf Has Hâcib'i bugün daha iyi anlıyoruz. Zira bilgi çağı olarak adlandırılan ve tüketimin, hazzın ve hızın bir yaşam biçimine dönüştüğü günümüzde insani değerler konusundaki aşınma, ciddi düzeye ulaşmıştır. Öyle ki hangi konumda olursa olsun bireyler giderek insani değerlerden uzaklaşıyor.

İşte bu değersizlik, ruh sağlığını hızla aşındırarak bireysel ve toplumsal yıkımı da beraberinde getirmektedir.

Yusuf Has Hâcib, yüzyıllara ışık tutan eseri Kutadgu Bilig'de; toplum yönetimine talip olanlara verdiği öğütlerde lider kişiliklerinin her şeyden önce insani değerleri el üstünde tutmalarını ısrarla vurgulamıştır.

"Kutadgu Bilig'de öngörülen mutlu toplum ideali, günümüz toplumlarının en önemli ihtiyacıdır."

Devlet yönetimi ve liderlikte asıl olan insanları; fert, aile, kurum, toplum ve nihayet insanlık ailesi olarak mutlu etmektir. İşte bu mutluluk için liderin her şeyden önce kendi rahatına kıyması ve temel bir ilke olarak liderliği, kendi arzu, istek, çıkar ve beklentileri için değil liderliğini yaptığı insanların beklenti ve istekleri için yapmasıdır. Sözünü ettiğimiz liderlik anlayışı, diğer liderlik yaklaşımlarını da içermekle beraber esasen bir gönül hareketini, kalpten kalbe ulaşan bir felsefeyi ya da adanmışlığı ve nihayet hizmetkâr liderlik anlayışını gerektirir.

Liderin asıl amacı insanları mutlu etmek, toplumsal refahı sağlamaktır. Peki, mutluluk nedir? Yani insanı gerçekten mutlu eden, gerçekten hayattan tatmin olmayı sağlayan nedir?

Bugün sadece maddi değerlerin öne çıktığı hayat biçiminin yegâne ihtiyacı olan mana ve ruh değerlerindeki yeniden inşaya, Yusuf Has Hâcib yüzyıllar öncesinden işaret etmiştir. Kutadgu Bilig'de öngörülen mutlu toplum ideali, günümüz toplumlarının en önemli ihtiyacıdır. Zira gerçek mutluluk, insanın kendi hakikatine yaptığı yolculuk ile mümkündür.

Gerçek mutluluk, insanın maddi tatmin alanını aşıp aynı zamanda manevi alandaki tatminlere de ulaşması ile mümkündür. Dolayısıyla bugünün liderlik anlayışının yerleşmesinde ve sonuç almasında insanların gerçekten mutlu olmaları ile ilgili anlayışın yani gerçek mutluluğun anlaşılmasına ihtiyaç vardır.

3. Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig

Yusuf Has Hâcib, gerek Türk ve doğu toplumları ve gerekse dünya tarihi bakımından yönetici ve liderleri etkileyen çok önemli bir eser yazmıştır. Yüzyıllardır okunmuştur bu eser ve okunmaya devam edecektir. ***"Mutluluk Veren Bilgi"***[1] anlamındaki ***Kutadgu Bilig, 6645 beyitten oluşmuştur.***[2] Balasagunlu Yusuf Has Hâcib'in 1069'da yazdığı ve Türk dili ve edebiyatı için önemli bir temel eser niteliğinde olan Kutadgu Bilig; İslam dönemi Türk edebiyatının ilk örneği olup Hakaniye lehçesiyle nazım - mesnevi türünde yazılmış, didaktik bir eserdir. Kutadgu Bilig'de iyi bir birey olarak olgunlaşmak isteyen insanda bulunması gereken temel özellikler ve erdemler ele alınmıştır.

Nasihatname ve siyasetname özelliği olan eserde Yusuf Has Hâcib, dört temel karakterin ilişkileri ve konuşmaları üzerinden kâmil bir insanın ve sağlıklı bir devlet ve toplum düzeninin temel özelliklerini anlatmaktadır.

Bu karakterler; adaletli hükümdarı ve töreyi temsil eden Kün Togdı (Gündoğdu), mutlu eden (Kut) devleti temsil eden Ay Toldı (Dolunay), akıllı veziri temsil eden Oğdülmüş (Övülmüş) ve inanç, gelecek kaygısı ve ölümü temsil eden Odgurmuş (Uyanmıştır)'tür.

Yusuf Has Hâcib, Karahanlı Devleti'nin Balasagun şehrinde doğmuş, eğitimi sırasında kendisini fark ettirmiş ve kısa zamanda dönemin çeşitli bilimlerini öğrenmiştir. Kendi

1 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* çev., Raşid R. Arat (Ankara: TTK Yayınları, 1991).

2 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi,* 6. bs. (İstanbul: İKÜ Yayınları, 1997), 23.

döneminde yaşanan sosyal ve siyasal olayları da yakından izlemiş, birçok eseri okumuş ve dönemin ilim adamları ile tartışmalar yapmıştır. 1070'te tamamladığı Kutadgu Bilig eserini, dönemin Karahanlı Devleti'nin lideri konumundaki ***Kara Buğra Han'***a sunduğunda, Han, onu vezir yardımcısı yaparak ödüllendirmiştir.

"Yusuf Has Hâcib, madde ile mana değerlerinin birleştirilmesini temsil eden önemli bir kilometre taşıdır."

Yusuf Has Hâcib, sınırlı bir liderlik deneyimi olmasına rağmen sayısız yönetici, lider, prens ve hükümdarın liderlik yolunda ilerlemelerine yardımcı olmuştur. Nitekim eser, gerçekten de o döneme tam olarak hitap etmiş olmanın yanında doğu ve batı dünyasında yüz yıllarca okunmuş, günümüze kadar ışık tutacak niteliktedir. Liderlik alanındaki bu temel eser; günümüz liderlik anlayışının geliştirilmesi bakımından önemli bir nirengi noktasıdır.

Çünkü mutlu kılan bilgi Kutadgu Bilig'in temel amacı, liderin hem madde hem mana dünyasını kazanmasına yönelik yol, yöntem ve davranışları edinmesidir. Böylece Kutadgu Bilig, liderin madde ve mana değerlerini kazanarak gerçek anlamda mutlu olmasını sağlayacak bir rehberlik sunmaktadır. Yusuf Has Hâcib, yönetici ve liderin, bu dünya kadar ölümden sonraki dünya ve yaşamı da düşünmesini ve bu her iki alanda da kazançlı olmasını ister. Böyle yapıldığında kişi gerçek mutluluğu yakalamış olur.

Yusuf Has Hâcib, birey ve toplumları refaha ve mutluluğa ulaştıracak bilgi yolunu, 4 temel değer üzerine kurduğunu[3]; bu değerlerin, ayakta tutulması gereğini ısrarla savunmuştur[4].Yusuf Has Hâcib, kendisinden sonraki yönetici ve liderler için temel kaynak konumundaki eserinde özellikle liderin sahip olması gereken temel özellikleri sıralamıştır. O'na göre lider, eğer mutlu olmak ve mutlu etmek istiyorsa özellikle mana değerlerine duyarlı olmalıdır. Bu bakış açısı önemlidir. Nitekim batı medeniyetinde neredeyse bütün düşünürlerin ve filozofların genellikle bu dünya ve gerçeklik âlemine odaklandıkları bilinmektedir. ***Ancak İslam dinî ve özellikle El Kindî ile başlayan, Farabi ile taçlanan, salt dünyayı algılayan aklın yanına kalbin de koyulması ile başlayan görünmezlik âlemindeki yolculuk, dünya ötesi yaşamın kazanılmasına yönelik yüksek toplumsal değerleri, vazgeçilmez biçimde gündeme getirmiştir.***

İşte Yusuf Has Hâcib, madde ile mana değerlerinin birleştirilmesini temsil eden önemli bir kilometre taşıdır. ***Böylece lider, hem akıl gücü ile mevcut dünyayı algılamalı, mevcut dünyanın önemli bir aktörü olmalı hem de en az bunun kadar bir enerjiyi de kalp yoluyla ulaşılabilen manevi değerlerin kazanılmasını sağlayan ahlak, iyilik ve adalet gibi temel değerlere ayırmalıdır.***

4. Modern Dünyanın İnsanlığı Azaltan Medeniyet Anlayışı

Kutadgu Bilig'i bugün daha iyi okuyor ve anlıyoruz. Zira insan yeryüzünde görüldüğünden bu yana benzer kişilik ve toplumsal gelişim özelliklerini göstermektedir. Diğer bir ifade ile 950 yıl önce liderin taşıması gereken özellikler ile bugün liderin taşıması gereken temel özellikler benzerdir. Bununla birlikte şöyle bir gerçek de var ki bugünün liderleri; insanı gerçek mutluluğa ulaştıracak bir anlayıştan,

3 Yusuf Has Hâcib, A.g.e. s.27.

4 Yusuf Has Hâcib, A.g.e. s.27.

düşünceden ve uygulamadan biraz daha uzaklaşmıştır. Çünkü modern dünya yahut modernite algısı liderlik anlayışını da derinden etkilemiştir.

İnsan ve insanlar için daha rahat ve mutlu bir yaşam olanaklarının sağlanması, tekniğin ve teknolojinin ilerlemesi ve nihayet uygarlığın yol almasını işaret eden medeniyet kavramının merkezinde *'insan'* vardır. Böylece modern toplumun çıkış amacı; esasen insanın daha sağlıklı, özgür, ahlaklı ve mutlu bir yaşam sürmesidir. İlk insanlar, tarım toplumu, sanayi toplumu ve nihayet bugün ulaştığımız bilgi toplumu gibi toplumsal yaşam aşamalarının temel amacı insan ve insanlığın daha rahat koşullarda yaşamaları, daha mutlu olmaları, kendilerini daha iyi ifade etmeleridir. Diğer bir ifade ile amaç; insanın daha çok gelişmesi, aydınlanması, ilerlemesi, başta kendisi olmak üzere çevresini, dünyayı, evreni anlaması ve nihayet kendi hakikatine yönelmesidir.

"İnsana daha özgür bir yaşam vadeden modernite, insanın özgürlüğünü kısıtlamış, insanı tüketen bir makinaya çevirmiştir."

Hangi kavramdan hareket edersek edelim bugünkü uygarlığın, medeniyetin, modern dünyanın, insanı getirdiği ve götüreceği yer bellidir.

İnsanı, Kutadgu Bilig'deki gerçek mutluluğa eriştirmeyi amaçlayan modernite, bugün insanı mutsuz eden en önemli tehdit haline dönüşmüştür. İnsana daha özgür bir yaşam vadeden modernite, insanın özgürlüğünü kısıtlamış, insanı tüketen bir makinaya çevirmiştir.

Medeni toplumun en büyük kayıplarından birinin empati kurma eksikliği olduğunu vurgulayan İbrahim Kalın[5] "Günümüzde mekanist – bireyci hayat anlayışı ve toplum düzeninin insanlara birbirleriyle empati kuracak bir iklim sunmadığını belirtmiştir". Örneğin H. Ford, seri üretim için gereken iş gücünü, "kaç bin kola ihtiyaç duyulduğu"[6] üzerinden izah etmiştir.

Böylece kapitalist dünyada sadece bir üretim aracına dönüştürülen insanın; ruh, akıl ve beden bütünlüğü bozulmuş, ruh devre dışı bırakılmış, birey, akıl ve bedene hapsedilmiştir. Bugün postmodern yaklaşım, daha da ileriye giderek aklı da ihmal etmeye başlamış ve insanı, bedenden ibaret, hazlarına odaklanmış, tükettiği ve sanal ortamda bir veri olarak yer aldığı oranda varsaymıştır.

Descartes'ın öncülüğünde 17. yüzyılın başlarında başlayan aydınlanma çağı ile geleneksel toplumun hayatın odağına koyduğu Yaratıcı'nın yerine akıl getirilmiştir. Böylece ***'Yaratıcı merkezli'*** bir hayatın ***'akıl merkezli'*** bir hayata dönüşmesini başlatan modernite, esasen bilerek ya da bilmeden insanın ruhunu ihmal etmiştir.

Bu ihmal yüksek teknolojinin, hayatın her alanına dâhil ve müdahil olmasıyla bugüne kadar tırmanarak devam etmiştir. Bireyler insani derinliklerini; kaybetmeye başlamıştır.[7] Bunun bir sonucu olarak insanın ruhsal bütünlüğü ve psikolojik dengesi bozulmuştur.

Dengesi bozulan küçük âlem konumundaki insan, içinde bulunduğu ve parçası olduğu büyük âlemden de uzaklaşmıştır. Çünkü varlıklar arasındaki doğal ilişki bozulmaya başlamıştır.

5 İbrahim Kalın, *Barbar Modern Medeni* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 268.

6 Henry Ford, *My Life and Work* (USA: Samaira Book Publishers, 1922).

7 İlhami Fındıkçı. *The Profundity of Humanity* (USA: Cosmo Publishing, 2018).

Bugünün dünya insanı, Kutadgu Bilig'in ifadeleriyle; ahlak odaklı yasaları, töreyi, temel insani değerleri ve bütün bu özellikleri şahsında temsil eden lider kişilikleri, hükümdarları (Kün Togdı-Gündoğdu) yitirmiştir. İnsanlar; yeryüzünde neden var oldukları sorusuna cevap verebilecekleri gerçek hayat sevincinin sağlayacağı mutluluktan (kut) ve şefkat elini hissettiği bir devletten uzaklaşmıştır (Ay Toldı- Dolunay).

"Bugün yeryüzünde hiçbir dönemde görülmeyen bir insani krizden söz edilmektedir."

Günümüz insanı manadan uzaklaşarak salt maddi varlıklara ve bedenin hazlarına odaklandığından aklı da (Oğdülmüş - Övülmüş) taraflı olmaya başlamıştır. Ve nihayet günümüz insanının en önemli sorunlarından biri, aklı ile kavrayamadığı ve ruh derinliği ile anlam vermesi gereken ölüm ve gelecek kaygısı karşısındaki acizliğidir (Odgurmuş- Uyanmıştır).

Şu halde Kutadgu Bilig'in üzerine inşa edildiği dört temel aktörün ve onların temsil ettiği rol ve değerlerin, bugün ciddi şekilde yıpranmış olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla 950 yıl önce dikkat çekilen ve insan doğasının sonucu olan temel erdemlerde bugün yaşanan aşınma ve yıpranma, 'modern, modernite, medeniyet, uygarlık' gibi kavramların yeniden ele alınması gereğini ortaya koymaktadır. Zira kavramların üzerine zamanla yüklenen farklı anlamlar, onların içini boşaltabilmektedir.

Nitekim Descartes ile başlayan modernite anlayışının bugün geldiği noktada salt madde ve matematik esaslı bir evren anlayışının ve salt akıl odaklı bir yaşam biçiminin yeterli olmadığı anlaşılmıştır. İnsan düşüncesi ve aklının her şeye yeterli olacağı yönündeki anlayış; temel insani erdemler arasında yer alan ahlak, adalet, merhamet, sabır, vicdan, inanç gibi mana bütünlüğünü sağlayan erdemlerin ihmal edilmesine neden olmuştur. İnsanı daha özgür kılmaya dönük modern hayat özlemi, bireysellik vaadiyle insanın özgürlüğünü kısıtlayan, aileyi dağıtmaya başlayan doğal yaşamı sınırlayan bir düzeye ulaşmıştır. Batı kökenli modern hayatın, insanın yaşamını kolaylaştırmadığına ilişkin tespit yeni değildir. Zira daha 20. yy. başından itibaren 'Batının Çöküşü' dillendirilmeye başlanmıştır.[8]

Çünkü geleneksel toplumun üreten, ürettikçe mutlu olan, statü kazanan insan modeli; modern toplumda tüketen ve tükettikçe haz duyan, statü kazanan insanına dönüşmüştür. Tüketim çılgınlığı, insanın kendisini dahi tüketmesi boyutuna ulaşmıştır.

Modernitenin sadece insanı değil tüm yaşam alanlarını değiştirdiğini söylemek mümkündür. Zira salt aklın yaşamın merkezine alınması ile doğadan ve topraktan uzaklaştıran metropol şehir anlayışı, manayı yok sayan, derinlikten, tabii ahenkten uzak sanat akımları, insan ve toplumları salt maddi varlıkları ile gören liderlik ve yönetim anlayışları söz konusu olmaya başlamıştır. İbn-i Arabi'nin söylemiyle insan "şey"leşmiş[9]; yaşam maddeye indirgenmiştir.

Sonuç olarak Kutadgu Bilig'de vurgulanan ve ihmal edilmemesi ısrarla önerilen temel insani değerlerdeki yıpranma, bugün fert ve toplumları içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bunun bir sonucudur ki bugün yeryüzünde hiçbir dönemde görülmeyen bir insani krizden söz edilmektedir. Yerlerinden, yurtlarından edilmiş ve göçebe konumuna düşen insanlar, açlıkla mücadele eden

8 Oswald Spengler. *Batının Çöküşü* çev., Nuray Sengebli (İstanbul: Dergah Yayınları, 1997).

9 Muhyiddin İbni Arabi. *Âdem Kelimesindeki İlahi Hikmet Fassı* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013).

milyonlar, ekonomik çıkmaza sürüklenen toplumlar, ruh sağlığı bozulan insanların çığ gibi artması, birbirine düşen yahut düşürülen toplumlar, kaynaklarına el konulan devletler, bitmeyen şiddet olayları ve savaşlar…

Tüm bunlar; modernliği, maddi amaçlı güce çeviren, egemenlik aracı gören ve dünyayı yönetmek isteyen güçlerin çabalarının sonucu değil midir? Daha fazla kaynağa sahip olmak için geçmişte imparatorlukları parçalayan egemen güçler, bugün aynı amaçla ulus devletlerini parçalayıp kolayca yönetilebilen küçük devletçiklere dönüştürme savaşı vermektedirler.

"Gerçek medeniyet insanı; aklı, ruhu ve bedeniyle bir bütün olarak görmek zorundadır."

Bugün, baskın güç olarak kimi devlet liderlerinin, zayıf toplumları bölmeleri, onları istemedikleri yaşam koşullarına amaçlı bir şekilde zorlamaları ve bunların alenen davranışa dönüşmesi dünyanın gerçeği haline gelmiştir. Batı toplumlarında baş gösteren aşırı millîyetçi akımların kaynağı da sözü edilen temel insani erdemlerin liderler ve devletler düzeyinde ihmal edilmesi ve insanların gerçek hayat tatmininden, manadan uzaklaşarak sadece maddeye odaklanmalarının bir sonucu olduğu söylenebilir.

Daha da vahim olanı, devletlerden devletlere, liderlerden bireylere, bireylerden bireylere yönelen şiddetin, daha çok özgürlük, demokrasi ve daha modern toplum iddiasıyla yapılıyor olmasıdır. Buradan hareketle medeniyetin günümüzde insan ve toplumları gerçekten geliştirerek ileriye götürme işlevinden uzaklaştığı söylenebilir.

Şu halde insanı azaltan bir medeniyet anlayışına hızla çareler üretilmesi, Kutadgu Bilig ve benzeri şaheserlerden yararlanarak temel insani erdemlerin yeniden hayat sahnesinin baş aktörleri haline getirilmesine ve medeniyet kavramının gerçek anlamı ile yeniden buluşturulmasına ihtiyaç vardır. Medeniyet; mukaddes şehir Medine'den gelir. Merhametin, adaletin, özgürlüğün, kendinî ifade etmenin, şükrün, sabrın, karşılıklı temel insani değerlerin, tüm yoğunluğu ile düşünceden tutuma, oradan davranışa dönüşerek hayata yansıdığı bir şehir yaşamı.

Gerçek medeniyet insanı; aklı, ruhu ve bedeniyle bir bütün olarak görmek zorundadır. Dolayısıyla mana tarafı zayıflamış günümüz insanının yaşadığı insani krizden kurtulması için kendi hakikatine yeniden dönmesi gerekli ve önemlidir.

Bu hakikat yolculuğunun vazgeçilmez yoldaşları kuşkusuz bir toplumu o toplum yapan kültür birikimi yani Kutadgu Bilig'in ifadesiyle "töre"dir. Her insanı, aileyi, kurumu ve devleti ayakta tutan, temel varlık sebebidir töre. Akıl kadar ahlakın, adaletin, törenin ve tüm bunları kendi şahsında davranışa dönüştürecek liderlerin varlığı kaçınılmazdır. Aklı, bilimi, ilerlemeyi hedefleyen, dün ile bugün arasında bir fark üretmeye odaklanan **liderler**... Her an değişen dinamik varlık âleminin içinde bir fayda üretmeye odaklanan ve takipçilerini gerçek anlamda mutlu etmek için onların hizmetinde olmaya talip **liderler**...

5. Yusuf Has Hâcib / Kutadgu Bilig ve Mutluluk

Kutadgu Bilig'in vazgeçilmez kavramlarından biri *kut* yani mutluluktur. Bireyin ve toplumun mutluluğu önemlidir. Bu mutluluğu sağlayacak yegâne kişi de liderdir. Bin yıllardır tartışılan ama hâlâ daha tam olarak anlaşılamayan ve günümüzde daha da tartışılacak hale gelen mutluluğu; lider ve lideri takip edeni bağlayan temel bir kavram olarak ele almamız doğru olacaktır. Zira mutluluk kavramı

da bugün sadece maddi hazların tatminine indirgenmiştir.

Oysa ki gerçek mutluluk, insanın hazlarını aşan, ruh tatminini sağlayan bir duygu durumudur. Bu tatminin sağlanmasında aile, kurum ve devlet olmak üzere çeşitli düzeylerde rol alan liderlik makamlarının çok önemli ve belirleyici etkisi vardır.

"Oysa ki gerçek mutluluk, insanın hazlarını aşan, ruh tatminini sağlayan bir duygu durumudur."

a. Mutluluk Kavramı

Mutluluk kavramı; insanın varlık âlemindeki arayışının odak noktasında yer alan ve ulaşılması kuvvetle arzu edilen bir duygu durumu, bir hal, bir iyi hissetme durumu ve davranışları etkileyen genel bir pozitif ruh halidir. Diğer insani özellikler gibi mutluluk da tek nedenin yahut tek özelliğin sonucu olmayıp karmaşık bir süreçtir. Mutluluğun bir tarafında bireyin ruh yapısı ve psikolojisi bakımından kendisini iyi hissetmesi ve çevresini uyum içinde algılaması, diğer tarafında eşya ve varlıkla barış içinde olması ve genel olarak yaşamdan aldığı zevk yer alır. Şu halde mutluluk kavramı, insana ilişkin kadim yaşam döngüsünün iki temel bileşeni olan ruhsal ve bedensel dinamiklerin bileşiminden oluşmaktadır.[10]

Bu bileşim, bireyden bireye farklılık gösterebilmektedir. Yani bazı insanların kendilerini mutlu hissetmelerinde maddi tatmin düzeyleri belirleyici olurken, bazıları için de mutluluk algısında ruhsal tatmin düzeyi etkili olmaktadır. Ancak bu tatmin düzeyleri değişse de bunlar bir elmanın iki parçası gibi birbirlerini tamamlar.

Aynen gecenin gündüzü, iyinin kötüyü, geleceğin geçmişi tamamlaması ve dengeyi kurması gibi. Dikkat edileceği üzere mutluluk kavramının özünde, bireyin yaşamdan keyif alması ve bu durumun süreklilik kazanması yer almaktadır. Bununla birlikte mutluluk kavramına eşlik eden 'uyum', 'başarı', 'erdem', 'ahlak', 'dürüstlük' kavramlarının da önemli rol oynadığı bilinmektedir. Bu kavramların, kişiyi mutluluğa götüren temel insani değerler olduğu, dolayısıyla mutluluğun, bireyi temel insani değerlere götüren bir ruh hali, iyi hissetme hali, bir tatmin hali olduğu söylenebilir. Myers[11], mutluluğun esasen temel insani değerleri yaşama ve davranış dünyasına aktarılması ile ilişkili olduğunu belirtmiştir.

Maddi değerlere dayalı olan geçici mutluluk hali ile manevi ve ruhsal değerlere bağlı olan sürekli ve sürdürülebilir mutluluk hali, tarih boyunca tartışılmıştır. Diğer bir ifade ile ***mutluluk kavramının, bireyin salt kendisi için ulaştığı bir duygu durumu mu yoksa başkaları için ulaşılan bir duygu durumu mu olduğu tartışması tarih boyunca yaşanmıştır.***

b. Tarih Boyunca Mutluluk Algısı

İlk çağlardan bu yana mutluluk gerek felsefenin ve dinîn gerekse psikolojinin başlıca uğraş alanlarından biri olmuştur. İlk zamanlarda ağırlıklı olarak filozofların ve din adamlarının uğraşısı olan mutluluk, daha sonraları pozitif bir bilim dalı olarak gelişen psikolojinin ilgi alanına girmiştir. Araştırmaların; mutluluk kavramının anlaşılması, mutluluğun bireyler tarafından nasıl algılandığı ve tarif edildiği, mutluluk düzeyinin belirlenmesi, mutluluk hissinin hangi bireysel değişkenlerle değiştiği gibi alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir.

Eski Yunan filozofları, mutluluğu, ahlak felsefesi açısından ele almışlardır. Başta Sokrates olmak üzere,

10 İlhami Fındıkçı. *İstanbul Halkının Mutluluk Algısı ve İyi Hissetme Düzeyi* (İstanbul: Değer Yayınları, 2017).

11 David G. Myers ve Ed Diener. "Who is happy?." *Psychological Science 6/1* (1995): 10-19.

Aristo ve Platon, Eski Yunan'da mutluluk kavramının karşılığı olan *eudaimonia* kavramı üzerine ciddi tartışmalar yapmışlardır. Bu kavram iyi, güzel ve yaşanması arzu edilen bir hayata sahip olmak, ruhun iyi durumda olması anlamında kullanılmıştır.

Sokrates ve Platon mutluluğu, ruh ağırlıklı bir tatmin olarak tanımlamış, yüce bir erdeme ulaşmanın ruh hali ve ideaların nihai noktası olarak ele almışlardır.[12] Aristo ise mutluluğu, bireyin kendi yapıp ettikleri, kazanımları, rasyonel etkinliklerinin ve aklının bir sonucu olarak ele almıştır.

> "İnsanın hayatı yaşamaya yönelik davranış tercihleri, onun mutlu ya da mutsuz olmasına sebep olur."

Esasen bu iki temel ayrımın günümüze kadar devam ettiği söylenebilir. Nitekim bugün de mutluluk ile ilgili çalışmalarda, mutluluğu bireyin bedensel tatminiyle sınırlı tutanlar ile mutluluğu, ulaşılması gereken bir ruh zenginliği, ruh tatmini olarak görenler mevcuttur.

Batı dünyasının mutluluk kavramını, beyin ve akıl perspektifi ve genel olarak hayatla sınırlı bir çerçevede ele almasına karşılık doğu toplumlarının konuyu, duygu ve ruh perspektifiyle daha mistik ve hayatın kendisi kadar sonrasıyla da ilişkili bir çerçevede ele almaları dikkati çekmektedir.

İmam-ı Gazali, hemen hemen bütün eserlerinde mutlu olmayı, bu hayatla ilişkili olmaktan çok ölümden sonraki hayatla ilişkilendirir. İmam-ı Gazali, gerek *İhya'u Ulumi'd-Din* gerekse *Kimya'yı Saadet*[13] adlı eserlerinde, insanın, Yaratıcı'nın arzu ve isteklerine uygun bir yaşam sürmesinin, onu hem bu dünyada hem de esas mutluluk makamının arandığı ölüm sonrası hayatta gerçek mutluluğa ulaştıracağını belirtir.

Farabi'ye göre mutluluk; her insanın varmak istediği bir amaçtır ve bu amaca ulaşmak için temel erdem değerlerine sahip olmak gerekir.[14] Böylece Farabi mutluluğu, temelde insanın günlük davranış tercihlerine kadar indirger. İnsanın hayatı yaşamaya yönelik davranış tercihleri, onun mutlu ya da mutsuz olmasına sebep olur. Hayatta iyiliklerin seçilmesi, kişiyi olgunlaştırır ve hemen hemen bütün kutsal inanç sistemlerinin insan için öngördüğü 'Kemale ulaşmış olgun insan' düzeyine ulaştırır.

Görüldüğü üzere doğu toplumları, benimsedikleri inanç sistemlerinin de etkisi ile mutluluğu; bireyin kendisi için, kendi kendine ulaştığı bir haz hali olmaktan çok, kişinin başkaları için bir şeyler yapma ve böylece kalıcı mutluluğa ulaşması olarak görmüşlerdir.

Bu çerçevede özellikle aile içi iletişim, ailenin çocuğu yetiştirme tarzı, çocuğun kişiliğinin şekillenmesi sürecindeki karşılıklı etkileşimlerin, daha sonraki yaşamda ve mutluluğu algılamada etkili olduğu belirtilmiştir. Böylece kutsal kitapların nefs, psikoloji bilimininse ego olarak tanımladığı kişilik katmanında; bireyin günlük, daha çok içgüdülerden kaynaklı geçici hazlarının, aklın yönlendirmesi ve ruhun işlevselliği ile denetlemesi sonucunda ancak gerçek ve kalıcı mutluluğa ulaşmanın mümkün olduğu vurgulanmıştır. Esasen mutluluk, kişinin kendisiyle sınırlı olmayan, bütün kutsal inanç sistemlerinin ortak söylemi konumundadır. Budizm'in temel öğretisinde

12 Yılmaz Özakpınar. *İnsan Düşüncesinin Boyutları* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2002).

13 İmam Gazali. *Kimya-i Saadet,* çev., Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, 1989).

14 Fahrettin Olguner. *Fârâbi,* (İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 1993).

mutluluk kavramının önemli bir yeri vardır. Nitekim bu öğretide[15] en sık kullanılan ve hedef olarak gösterilen kavramların başında mutluluk gelir. Bu kavramı destekleyen ve tanımlayan öğelerin başında ise iyilik, dürüstlük, karşılıksız yardımlaşma gibi kavramlar yer alır.Kutsal kitaplardan İncil, mutluluğu, bireyin günlük davranışlarındaki neşe, ümit, sevinç kavramları üzerinden değerlendirir ve gerçek mutluluk hali için bireyin kendisini aşmasını, örnek olmasını öngörür. "Düşmanınızı sevin, size zulmedenler için dua edin".[16]

"Kutadgu Bilig eseri, esasen insanı ve insanlığı mutluluğa götüren bilgileri içermek üzere kaleme alınmıştır."

Kur'an-ı Kerim'de mutlulukla ilgili ayetler yer alır. Bu ayetlere genel olarak bakıldığında bir bütün olarak hayatın anlamı, değeri ve öneminin öne çıktığı ancak dünya yaşamının aslında ahiret hayatındaki mutluluğun bir ön durağı olduğu, bu duraktaki davranışlarımız ile öteki dünyadaki kalıcı mutluluğumuzu (cennet) sağlayıp sağlayamamanın, insanın elinde olduğu vurgulanmıştır.

"İnanan ve iyi amel yapanlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş odur."[17]

İnsanın yaşamının amacı ve anlamı konumunda olan mutluluğa günümüz insanının ne kadar yakın olduğu önemli bir tartışma konusudur. Yaratıcıyı merkeze alan geleneksel yaşam biçimini terk ederek aklı ve bireyselliği merkeze koyan modern hayatın peşinde koşan günümüz insanı, yitirdiği insani değerler bakımından hiçbir dönemde bu kadar zorlanmamış, bu kadar mutsuz olmamıştı.

c. Kutadgu Bilig'de Mutluluk

Gerek batı gerekse doğu felsefesinin önde gelenleri, mutluluk ile ruhsal tatmini, ruhsal erişkinliği, ruhsal olgunluğu, temel insani değerleri, insanın iç dünyasındaki barış halini öne çıkarmışlardır. Nitekim Sokrates, Aristo ve Platon[18] mutluluk ile erdemi, Demokritos[19] ruhun zenginliğini esas çalışma konusu yapmıştır. İmam-ı Gazali "Mutluluk Hazinesi" olarak çevirebileceğimiz ve tüm dünyada ilgi uyandıran ünlü eseri Kimya'yı Saadet'te, mutlu olmanın kâmil insan olmakla mümkün olabileceğini, dolayısıyla esas çalışma ve araştırma konusunun kâmil insana yönelik olması gerektiğini savunur. "Gel" sözü ile yeryüzünde kim olursa olsun tüm insanları ortak bir paydada buluşturan Mevlana, ünlü eseri Mesnevi'de[20], mutlu olmak için benliği aşmak gerektiğini, ancak benliğin aşılması ile insan-ı kamil'e ulaşılabileceğini, bunun mutluluğun en ileri düzeyi olduğunu ve insanın tüm arayışının bu yönde olması gerektiğini belirtir.

Kutadgu Bilig eseri, esasen insanı ve insanlığı mutluluğa götüren bilgileri içermek üzere kaleme alınmıştır. Bu temel eserde liderin; akıl, yasalar ve töre ile devleti güçlü tutması istenmiştir. Yaratıcı ve ölüm gerçeğini hayatın merkezine koyarak insanların madde ve mana değerlerini dengeleyerek gerçek yaşama sevincini yakalamaları vurgulanmıştır. Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'de ele aldığı mutluluk kavramı, liderlik süreci için belirleyici bir etken olarak görülmüştür. Zira eser, temel insani erdemlerin eşgüdüm içinde olmasının insanı ve devleti mutlu bir şekilde yaşatacağını belirtir. Bu erdemler

15 Ali Şeriati . *Kevir (Bir Tarih Olarak Beliren Coğrafya),* (Ankara: Fecr Yayınları, 1992).
16 *İNCİL.* Matta 5; 43-44.
17 *KUR'AN-I KERİM.* 85/11.
18 Aristoteles. *Politika,* çev., Mete Tunçay (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983). 81.
19 Derek Gjertsen. *Bilim ve Felsefe,* çev., Feride Kurtulmuş (İstanbul: Say Yayınları, 1989). 251.
20 Mevlana. *Mesnevi,* çev., Veled İzbudak (Ankara: MED Yayınları, 2012).

insan hayatı için olmazsa olmaz konumdadır.

Gelecek kaygısı ve ölüm ile mutluluk bir terazinin iki tarafı gibi dengededir. Bu dengenin sağlayıcısı akıl, yasalar ve devlettir. Ancak tüm bunları sağlayacak olan hükümdar olarak liderin, temel erdemlere kendi şahsında sahip olması, insanlara ve topluma kendisinden önce yer vermesi, benlik takıntısına kapılmaması gerekli ve önemlidir. Günümüzde birçok dünya liderinde gördüğümüz benlik şişmesi, taraftarlık ve narsisizm hastalığı, Kutadgu Bilig'de zikredilen değerlerin ciddi biçimde erozyona uğradığını göstermektedir.

> "Zira eser, temel insani erdemlerin eşgüdüm içinde olmasının insanı ve devleti mutlu bir şekilde yaşatacağını belirtir."

Diğer bir ifadeyle, lider öylesine akılla hareket etmelidir ki; bir yanda birey ve toplumdaki temel gelecek kaygısını diğer yanda onların mutlu hissetme düzeylerini dengelemelidir. İşte bu denge önemlidir.

Birey ve toplum mutlu olmalıdır. Ama gelecek kaygısı ve ölümü de unutmamalıdır. Böylece insan hayatının temel bileşenleri olan madde ile mana, ruh ile beden, birbirini tamamlayacak ve bu şekilde olgun insana ulaşılmış olacaktır. Aksi halde sadece maddi varlığına düşen birey, geçici mutluluklarla avunacak, sanal hazlarla sevinecek ama gerçek yaşama sevincini sağlayan tatmine ulaşamayacaktır.

Kutadgu Bilig'de tarif edilen kut, tam da bu anlamdadır. Zira insanın içgüdüsel olarak sahip olduğu haz, heves ve isteklerin gerçek mutluluk için yeterli olmayacağı, temel insani değerlerin düşünceden davranışa geçirilmesi ile gerçek ruh tatmininin sağlanacağı belirtilmiştir. ***Ruhunda bir ebediyet isteği olan ama fâni olan insanın hayatını yaşarken bu iki durum arasındaki dengeyi sağlaması, böylece hayat yolculuğunda pişerek 'ol'ması gereklidir.***

Bu duygu durumunun oluşması için bireyin hayatın anlamına kafa yorması, yeryüzündeki yolculuğunun farkında olması, en azından bu konuda bir arayış içinde olması şarttır.

Yusuf Has Hâcib, bu yolculuğu söz konusu dört temel kavramın etkileşimi üzerinden aktarır. Burada Aristo'nun devlet anlayışında öne çıkan ahlakın izlerinden söz etmek mümkündür. Kutadgu Bilig, ölüm gerçeğinin farkında olan bir kut'tan söz eder. Bu, âdem ile âlemin karşılıklı etkileşiminin dengesine işaret etmektedir.

Kant'ın, ruhta denge sağlayan iki değer olarak gördüğü dış âlemdeki uçsuz bucaksız sema ile iç âlemdeki uçsuz bucaksız ahlak hissi, bu dengenin iki anahtarıdır. Dolayısıyla Kutadgu Bilig, ahlakın ve adaletin eşlik ettiği, hazların irade ile sınırlandığı bir yaşam biçimi öngörüsüyle çağlar sonrasının filozoflarına ışık tutmuştur. Bugün giderek daha çok ihtiyaç duyulan bu yaşam biçimine ulaşması arzu edilen birey ve toplumların en önemli yol göstericileri kuşkusuz hangi düzeyde olursa olsun liderlerdir.

6. İnsanları Mutlu Eden (Kut) Lider: Hizmetkâr Lider

a. Kutadgu Bilig'de Hizmetkâr Liderlik Anlayışı

Kutadgu Bilig'in başkahramanı hiç kuşkusuz hükümdarı temsil eden Gündoğdu'dur. Hükümdar; adaleti, töreyi,

ahlakı ve iyiliği temsil eden lider olarak ele alınmıştır. Hükümdar için yapılan tavsiyelerin özünde liderin; temel kişilik ve karizma özellikleri, bugünküne denk biçimde tasvir edilmiştir. Liderin; adaletli, ahlaklı, mütevazı, çalışkan, dürüst ve tüm davranışlarıyla örnek olması tavsiye edilmiştir. Lider için üzerinde en çok durulan konuların başında halka hizmet, halkın istek ve beklentilerinin en ince ayrıntılarına kadar dikkate alınması yer almıştır. Aslında tüm bu özellikler, günümüzde giderek daha çok ele alınmaya ve tartışılmaya başlanan liderlik profili olarak hizmetkâr liderliği işaret etmektedir.

"Hizmetkâr lider, aslında liderdir, farklıdır, derindir, renklidir."

Hizmetkâr liderlik, liderliğin tam anlamıyla bir sanat haline dönüştüğü, her türlü hassasiyetin çok ön planda olduğu özel bir liderlik biçimidir. Bu özel liderlik biçimine her yöneticinin yahut liderin erişmesi kolay değildir. ***Yani nasıl ki liderlik, belirli insanlarda bulunan özel bir donanımdır, benzer biçimde hizmetkâr liderlik de belirli liderlerde bulunan özel kimi donanım ve yeteneklerin doruğa ulaşmış halidir.*** Nitekim hizmetkâr liderlik özel bir insani değerler alaşımını ve manzumesini gerektirdiğinden Hz. Muhammed (s.a.s.), lideri, "kavmin hizmetkârı" olarak tarif etmiştir.[21]

Hizmetkâr lider, aslında liderdir, farklıdır, derindir, renklidir. Yani herhangi bir insana göre birçok farklı özelliklere sahiptir. Ancak bu ayrıcalıklarına rağmen sade bir insan olmayı, sadece insan olmayı hiç unutmaz. ***Yani insan olma onurundan hiç ama hiç uzaklaşmaz.*** Gerek tarihte gerekse günümüzde kimi liderlerin; maddi kaynakların, otoritenin, statünün, siyasetin sağladığı güç ile insan olmaktan maalesef zaman zaman uzaklaşabildiklerini görebiliyoruz.

Örneğin iş kurup belirli büyüklüğe getirdikten sonra yahut siyaset sahnesinde irtifa kazandıktan sonra kendisinden, öz değerlerinden uzaklaşan, bir anlamda kendisini kaybeden lider örnekleri az değildir. Hizmetkâr lider, kazanımları ne olursa olsun, hayatındaki değişmeler ne kadar kuvvetli olursa olsun, ne kadar zengin, ünlü olursa olsun öz değerlerinden, kültüründen kısacası kendisinden, kendisi olmaktan uzaklaşmaz.

Esasen Kutadgu Bilig'de tarif edilen hükümdar; tasavvuf geleneğinde 'abid, âşık ve arif'[22] olarak nitelendirilen ve kendine içeriden bakarak kendi kâmiline ulaşma yolunun yolcusudur. Bunun için hükümdar, aynı zamanda gönül ehlidir. Yakın ve uzak çevresindeki insanlar için sadece bir lider değil, yerine göre onların en yakın arkadaşı, kardeşi, babası ve lideridir. Hükümdarları hükümdar yapan esas değer, onun insanlara sunduğu katma değerlerdir. Hükümdar kendinî tüm hücreleriyle insanlara ve insanlığa adamış bir hizmetkârdır.

Hizmetkâr lider, kuvvetli, kudretli ve yoğun bir yaptırım gücü olmasına rağmen gerektiğinde tamamen teslimiyetçi bir ruh haline kendisini emanet edebilecek bir davranış düzlemine sahiptir.

Genellikle insanlara çok güvenir, onların gelişeceğine inanır, her türlü hatalarında bile hoşgörüyü elden bırakmaz. Bundan dolayıdır ki çevresindekilere ayna olur adeta. Çevresindekiler liderin gözlerinde, davranışlarında, düşüncelerinde kendilerini bulurlar. Daha da önemlisi çevresindekiler hizmetkâr liderin engin gönül ufkunu kendilerine sakin, güzel bir barınak bilirler. Onun tüm varlığı ve eşyayı kapsayan hoşgörüsünü takdir ve taklit ederler.

21 İlhami Fındıkçı. *Bir Gönül Yolculuğu: Hizmetkâr Liderlik* (İstanbul: Alfa Yayınevi, 2009). 358.

22 Mustafa Tatcı. *Hazret-i Pir Şaban-ı Veli Kitabı* (İstanbul: H Yayınları, 2018). 17.

Hizmetkâr lider, tüm varlıklarla adeta bütünleşmek, onlardaki eksiklikleri tamamlamak derdindedir. Dolayısıyla bir gün yürürken yoldaki taşları kenara koyar başkalarına engel olmaması için. Sıcak havalarda hayvanların susuzluğunu gidermek önemlidir onun için. Doğanın kirlenmemesi konusunda piknik yapan çocuklarla sohbet edebilir. Sağlık sorunu sebebiyle memleketten gelen akrabasına yardımcı olmak için hastanede geceleyebilir. Halkı, vatanı ve manevi değerleri için gözünü kırpmadan canını verebilecek bir azim, kararlılık ve teslimiyetçi ruh taşır.

"Liderlik, salt zarf üzerindeki süsleme ile olmaz. Liderlik, bir içerik işidir."

Hizmetkâr lider, bu duruşu ile günümüzün moda deyimiyle 'bireyci' değildir. Yani bireyselliğe, şahsi çıkarlara değil, bütüne ve toplumsallığa yönelir. ***Onun merkezi kendisi değil, insanlardır. O, kendisine takılıp kalmaz. Kendisini aşıp insanlara iner, onların gerçekleri ile hareket eder. Onlar gibi olur. Dolayısıyla günümüz batı toplumlarında yükselen değer olarak öne çıkan bireysellik yahut bireycilik anlayışı hizmetkâr liderde yoktur.***

İşte hizmetkâr liderlik için sayılan özelliklerin adeta kök değerleri Kutadgu Bilig'de yer almıştır. Üstelik tüm özellikler, hükümdarın günlük yaşamı, yakın çevresindeki aile üyeleri ile halkla ilişkileri ve pratik konular üzerinden aktarılmıştır. Yusuf Has Hâcib, bir anlamda liderliğin yol ve davranış haritasını 950 yıl öncesinden çizmiştir. Zira Kutadgu Bilig'e göre liderin temel amacı, insanların mutluluğudur. Lider onların mutluluğu ve refahı için kendi rahatından ödün veren kişidir.

Ancak bugün dünyada hüküm süren liderlik algısına bakıldığında daha çok kazanmanın, daha fazla zengin olmanın, daha fazla egemen olmanın adeta savaşının verildiğini görmek mümkündür. Özellikle yüksek teknolojinin de yardımıyla insanı ve toplumu tüketme noktasına getiren otorite kökenli bir liderlik algısının yeryüzünde hızla yayıldığı dikkati çekmektedir. Yapay zekânın hüküm süreceği yenidünya düzeninde[23] ***liderlik algısı da bundan nasibini almaktadır. Yusuf Has Hâcib'in hayal ettiği ve toplumsal benliği gelişmiş lider yerine kendi benliği şahlanmış liderlerin artması dikkati çekici düzeye ulaşmıştır.***

Hizmetkâr liderin, liderlik uygulamasında çok belirleyici ve ayırıcı bir durum da kendi liderlik tarzı ile ilgili algıları ve bunu yansıtmasıdır. Hizmetkâr lider, 'Ben liderim' iddiasını ve söylemini doğrudan ya da dolaylı olarak dile getirmez. Bu konuda insanların üzerine gitmez. Zorlama ile kendisini kabul ettirmez. O, lider olarak kabul edildiğinden, benimsendiğinden dolayı zaten buna ihtiyaç duymaz. Günümüzde kendi kendisini lider ilan edenler yahut zorlamayla lider olma ya da liderlerin yaptığı gibi davranma eğiliminde olanların çevrelerinde etkili olamadıkları bilinmektedir.

Unutulmamalıdır ki liderlik sadece rol yapma işi değildir. Liderlik, salt zarf üzerindeki süsleme ile olmaz. Liderlik, bir içerik işidir. Zarfın albenisinin olması gereklidir ancak belirleyici olan içeriktir. İçerik, renkli, derin, ufuklu olmalı, insanlara yeni bir şeyler katacak nitelikte bir mesaj taşımalıdır.

b. Lider Bir Gönül İnsanıdır

Kutadgu Bilig'de, bey ve hükümdar için yapılan tavsiyelerin önemli bir özelliği, liderin maddi yaptırım gücünden önce mana odaklı yaptırım gücünün öne çıkması gereğidir. Liderin bağlayıcı yasaları olmalıdır, töre işlemelidir, devletin egemen güç olması gereklidir.

23 Kai-Fu Lee. *Yapay Zeka Yeni Dünya Düzeni* çev., Levent Göktem ve Ümit Şensoy (İstanbul: My Technic Yayınları, 2018). 10.

Bütün bunların yanında ve hatta üstünde liderin, çevresindekileri kendine bağlaması, onlarla yakın ve samimi bir ilişki halinde olması istenmiştir. Bu durum günümüz liderlik tartışmalarının başlıca konusudur. Zira artık biliyoruz ki günümüzde insanların lidere inanması, onu hanesinden bir birey yakınlığında görmesi gibi duygusal bağlar, her türlü maddi yaptırımdan daha kuvvetli ve uzun sürelidir.

"Tasavvuf terminolojisinde her insanda bir gönül vardır. Bu gönül az gelişmiş ya da çok gelişmiş olabilir."

Dolayısıyla Yusuf Has Hâcib, liderliğin bir gönül işi olduğunu, yönetim bilimi ve liderlik literatürünü kasıp kavuran son yüz yılın ürünü çalışma ve araştırmalardan yüzyıllarca önce haykırmıştır.

Evet, gerçek lider aynı zamanda bir gönül adamıdır. Lider, kişilik özellikleri bakımından karizmatiktir, değişiktir, farklı bir duyuş ve his yeteneğine, insanları etkileme, yönlendirme, uyumlaştırma gücüne sahiptir. Yeri geldiğinde en önemli kararları gözünü kırpmadan alabilir. Bu kararla belki de binlerce insanı etkileyebilir, çok önemli maddi veya sosyal değişimlere neden olabilir. Ama onların bu görünen davranışlarının arkasında bambaşka bir derinlik, renklilik ve adeta bir arayış mevcuttur.

Denilebilir ki liderin günlük işleri, sorumlulukları, çözmesi gereken sorunlar ve vermesi gereken kararlar öylesine çoktur ki bu tür içsel bir derinliği yakalaması zordur. Hatta denilebilir ki lider, günlük maddi uğraşlardan daha derinde yer alan manevi ve sosyal eylemlere yer ve zaman bulamaz. Oysaki hizmetkâr lider, madde dünyasındaki etkinliği kadar belki de bundan daha da ileride gönül dünyasında da bir derinliğe, renkliliğe ve etkinliğe sahiptir. Hatta gönül dünyasındaki bu derinliktir esasen lideri lider yapan, farklılaştıran ve diğerlerinden ayrı bir yere koyan. Ve hizmetkâr liderlikte nihai amaç[24] hizmet verilenlerin ihtiyaçlarını gidermek, beğenilerini kazanmak, onlara ortak üst amaçlar sunmak, onları bu amaçlar etrafında kenetlemektir. Böylece lider, her bir takipçisini kendi gibi güçlü bir lidere dönüştürmeyi hedefler.

Şimdi liderin gönül dünyasının zenginliğini Kutadgu Bilig'in çerçevesini çizdiği tasavvuf penceresinden tanımaya çalışalım. Zira Yusuf Has Hâcib, hükümdarı her şeyden önce inanç tarafı güçlü, bilge bir kişilik olarak görmüştür. Hizmetkâr liderin en vazgeçilmez özelliklerinden biri, gönlü gelişmiş, bilge bir kişiliğe sahip olmasıdır. Gönül kavramı ağırlıklı olarak tasavvufta kullanılır. Kişileri kendilerini sorgulamaya davet eden Yusuf Has Hâcib, Mevlana ve Yunus gibi gönül insanları bu konuda önemli ışık kaynağı olmuşlardır. Tasavvuf terminolojisinde her insanda bir gönül vardır. Bu gönül az gelişmiş ya da çok gelişmiş olabilir.

İnsan; beden (fiziki yapı), akıl (zihinsel yapı) ve gönül (duygusal yapı) üçlüsü ile hayatını sürdürdüğüne göre gönül neden hepsinden önemli olarak öne çıkar? Çünkü insandaki gönül ya da kalp, 'nazargâh-ı ilahî', 'çalabın tahtı', 'Yaratıcı'nın aynası' olarak bilinir. Yani insanın gönlü, bizatihi Yaratıcı'nın bulunduğu yerdir. Dolayısıyla Yaratıcı, bir anlamda kendisini her insanın gönlünde var etmek suretiyle insanı var etmiştir.

Bunun içindir ki arkasında incecik bir sırdan oluşan bir aynaya benzetilir gönül. Bu aynaya bakarak kendimize ulaşmamız, kendimizi yakalamamız, kendimizle buluşmamız istenir. Asıl amaç aynanın

24 Susan R. Komives, Nance Lucas ve Timothy R. McMahon. *Exploring Leadership* (San Fransisco: Jossey-Bass Pub., 1998).

ayna olmasını sağlayan sır perdesini aralayıp yüce Yaratıcı'ya ulaşmamız, O'nunla bir ve bütün olmamız, O'nun varlığında erimemiz, yok olmamız arzu edilir. Bu aynanın bizi tüm olarak yansıtabilmesi için onu nefsimizle buğulandırmamamız, görüntü netliğimizi zedelememiz gerekir. Bireysel nefesimiz ve nefsimiz aradan çekildiği oranda gönül aynamızda netliği ve dolayısıyla kendimizi yakalayabiliriz.

"Asıl amaç aynanın ayna olmasını sağlayan sır perdesini aralayıp yüce Yaratıcıya ulaşmamız."

Yusuf Has Hâcib, liderin; sabırlı, itidalli, doğru sözlü, sükûnet sahibi ve adil olmasını tavsiye eder. Bu şekilde davranmayan hükümdarın, iktidarının uzun süreli olamayacağını özellikle belirtir. Liderin bunları başarmasının temel anahtarlarından birisi olarak bilgiyi öne çıkarmıştır Yusuf Has Hâcib. Ona göre lider, bilgi ile hareket eden bilge bir kişilik olmalıdır.

İşte bilge bir kişilik olarak lider bu kelimelere sığmayan yüklü anlamları ile tam olarak bir gönül insanıdır. Burada iç âlemlere önemli bir yolculuk ve keşif söz konusudur. Kendi derinliği, gönlü ile ilgilidir. Kendi varlığını, evrendeki sorumluluğunu merak eder. ***Kendi gönlü ile hemhal ve barış içindedir ki başka gönülleri kırmaz, kıramaz. Çünkü bilir ki her insanın gönlüne yansıyan bir ilahî kudret vardır. İnsanların az veya çok taşıdıkları bu ilahî kudret aşkına onları görür, tanır, sever ve kötü bir şey düşünmez.***

Daha da önemlisi, her insanın yansıttığı bu ilahî duruş ve yaratılmışların en önemlisi olması sıfatıyla kısacası her insanın aslında tüm kainatı temsil eden küçük bir numune olması nedeniyle onlara hizmet etmeyi adeta misyon edinîr. İşte bu nokta çok önemlidir. Evet, lider kendi benliğinden ödün vererek, kendi benliğini engel olmaktan çıkararak, insanların gönül aynalarına bakar, orada onların taşıdıkları öz güzelliği görür ve bu öz uğruna onlarla birlikte olur, onlara adeta kendisini adar, hizmet eder, onların çıkarlarını korur, hayat ve refah düzeylerini geliştirir. Gönül bu kadar önemli olduğu içindir ki; "Bir kez gönül kırdın ise bu kıldığın namaz değil" der Yunus.

Lider, sırrı dökülmüş, paslanmış ve baktığınızda bulanık görüntü veren bir ayna olmamak için önemli bir mesai harcamalıdır. Günlük maddi uğraşların yanında ona gönül zenginliğini sağlayacak çeşitli kültürel, geleneksel ya da kendi inançları doğrultusundaki arayışlarını sürdürmelidir.

Yusuf Has Hâcib, buradaki en önemli araç ve amaç olarak devletin ve ailenin yaşatılmasını ve töreye bağlılığı öne çıkarmıştır. Burada karşımıza çıkan en önemli engel tek kelime ile 'benlik çıkmazı'[25] dır. Kendi gönlünü tamamen kişisel ihtiraslar, istekler, sonu gelmez arzular ile dolduran lider; Yaratan'dan dolayı yaratılanları hoş görmek ve onların hizmetkârı olmak bir yana kendisini âdeta onların eksikliklerini bulmaya adar.

Bu ise bir felakettir. Bu durumda devletin, ailenin, törenin ve insanların beklentileri ve yaşamaları liderin kişisel çıkarlarının gölgesine girer.

Günümüzde dünyadaki liderlik uygulamalarına bakıldığında çoğunlukla uzlaşmaya dönük çözüm alternatiflerinin üretilmesinden uzaklaşıldığı, üretilen çözümlerin yok sayıldığı, maddi kazanımların her türlü insani değerleri ezdiğine yönelik liderlik davranışlarının giderek çoğaldığını üzülerek görüyor ve yaşıyoruz.

25 lhami Fındıkçı ve Fiyona Jones. "Stress in the Teaching Profession and Education Managers", *Bilim ve Teknik Dergisi,* Tübitak Yayınları, (1996 Mart). 340.

Benlik takıntısını aşıp insanlarla buluşamayan liderin çözüm odaklı olması zorlaşır. Bir gönül insanı olarak lider, öncelikle kendi benliğinin gölgesinden kurtulmuş olarak kendi gönlüne yönelir ve kendisiyle barışı ve uyumu sağlar. Bu uyum diğer gönüllerle sağlanacak uyum ve barışın da anahtarıdır aslında. Benlik çıkmazını aşmış olan lider, kendi ihtiraslarının gölgesinde icraat yapmaz, hazlarına yenik düşmez, davranışları tek taraflı olmaz, kendisini ezici biçimde ortaya çıkarmaz, kendisinin öne çıktığı tek konu başkalarına hizmettir.

"Başkalarına hizmet aşkı çoğu zaman kendi benliğini, bedenini hatta varlığını unutturur lidere."

Başkalarına hizmet aşkı çoğu zaman kendi benliğini, bedenini hatta varlığını unutturur lidere. Yakın tarihimizde özellikle savaş meydanlarında birliği için, bayrağı için, vatanı için gözünü kırpmadan ölüme yürüyen Mehmetçik, bunun abide örneklerindendir.

İşte eğitimi, yaşı, etkinlik ve sorumluluk alanı ne olursa olsun bir aileden bir devlete kadar idare rolünü üstlenen lider; başkalarına bir şeyler yapmanın aşkı ve heyecanı ile ihtiraslarını yener, diğer insanların yardımcısı, kimsesizlerin kimsesi olur.

Kutadgu Bilig'de; itimat, telkin etmediği, tevazu içinde olmadığı ve insanlara yakın davranmadığı için seçkin bir kişi olamayan hükümdarın, çevresi tarafından hoş görülmediği ve güvenini yitirdiği uzun hikâyelerle aktarılmıştır. Bu hikâyelerin ortak özelliği, lider olarak hükümdarın devleti ve yasaları en ciddi biçimde temsil etmesi, adil olması ve insan haklarını ve kul hakkını gözetmesidir. Gönül insanı olarak lider, engin ufku ve derinliği ile insanların önünü açar, onlara ideal bir insan modeli olarak örnek olur, rehberlik eder, olası kısır çekişmelerini daha geniş olan bakış açısı ile çözümler, içlerindeki ayrılık ve aykırılık eğilimlerini törpüler. Bu törpülemeyi de katı otorite kökeni ile değil, kendisini benimsetmek yoluyla, örnek olma yoluyla sakin bir şekilde gerçekleştirir. Böylece her biri farklı yönlere, eğilimlere kapılabilen hatta birbirlerine düşebilen insanları aynı amaçlar etrafında buluşturur, bereket oluşturur ve kişileri basit bir grup olmaktan ziyade kuvvetli bir takım haline getirir.

Denilebilir ki liderin bütün bu anlatılanları gerçekleştirebilmesi zordur. Teknik olarak bir insanın bütün bu söylenenleri gerçekleştirmesi sadece zor değil çok zordur. Kabul ediyoruz. Ama unutulmamalıdır ki bir lideri de herhangi bir idareci ve yöneticiden ayıran işte bu zorlukları aşmadaki ferasetidir. Maddi hazların hayatın merkezine yerleştirildiği günümüz sanal dünyasında yitirilen gönül değerleri, insanları ve toplumları şaşkına çevirmiştir.

Sokrates'in[26] temel bir liderlik özelliği olarak ısrar ettiği diyalogun; Farabi'nin[27] ısrar ettiği adil devletin ve Oswald Spengler'in[28] batı toplumunun çöküş nedeni olarak gördüğü yitirilmiş insani değerlerin yeniden yeşertilmesine ilişkin ısrarın nedeni budur.

Yusuf Has Hâcib, özellikle günlük yaşama kaygısının aşılması, hayatın öncesi ve sonrasıyla bir bütün görülmesi durumunda sadece hükümdarın değil, devlet kademesindeki diğer idarecilerin de ciddi bir hassasiyetle seçilmelerini, takip edilmelerini önemsiyor. Böylece son elli yıldır özellikle işletme yönetiminde giderek önemli

26 Eflatun. *Devlet çev.*, Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993). 11.
27 Farabi. *İdeal Devlet* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017).
28 Oswald Spengler. *A.g.e*

hale gelen denetim işlevinin kaynağının Kutadgu Bilig'de atıldığını söylememiz mümkündür. Yusuf Has Hâcib'e göre yumuşak tabiatlı olmayan ve özellikle halk arasında ayırım ve kayırmacılık gibi davranışlara düşen lider, kısa zamanda halkın gözünden ve gönlünden düşer, liderliğini sürdürebilir ama etkisini yitirir.

"Yusuf Has Hâcib, ailenin ve devletin duygusal merkezine anaları koymuştur."

c. Lider ve Aile İlişkileri

Yusuf Has Hâcib'in eserini çok yönlü ve liderlik bakımından çağlar üstü kılan önemli bir yönü de liderin aile ve özellikle çocukları ile ilişkileri konusudur. Hükümdarın aile ilişkileri, burada dikkat edilmesi gereken, aile üyelerinin devlet işleriyle ilişkileri, onların devlet işlerine dâhil ve müdahil olmamaları gereği bariz biçimde ortaya koyulmuştur. Liderin evlatlarıyla ilişkileri, onları yetiştirme sürecinde gereken ilginin gösterilmesi ve özellikle yeni kuşağın yeteneklerinin geliştirilmesi ve irade sahibi olmaları konusunda ısrarcı tavsiyeler söz konusudur.

Bugün gerek devletlerin gerekse şirketlerin idaresindeki lider ile onu takip eden evlatları arasındaki sorunların çok ciddi sonuçlara yol açtığı hatta devletin ve şirketin bu sebeple zaafa düşebildiğinin birçok örnekleri mevcuttur. Yıllardır danışmanlık yapmaya çalıştığımız aile şirketlerine ilişkin akademik çalışmalarımız ve yaşadığımız pratik örneklerde aile şirketindeki kuşaklar arası geçişin arzu edilen şekilde sağlanamadığında şirketin zaafa uğradığına şahit oluyoruz.

Her 100 aile şirketinden yalnızca 20'sinin ikinci kuşağa, 5'inin üçüncü kuşağa geçebildiğini biliyoruz.[29] Liderin, babalık rolü ile liderlik rolünün karıştırılmaması gerektiği ve özellikle çocukların yetenekleri ve ilgileri çerçevesinde yetiştirilmesi konusunda Yusuf Has Hâcib'in önemli tavsiyeleri vardır. Hükümdarın, oğlu Ögdülmüş ile ilişkilerinde saygının, adaletin ve ailenin töresinin hâkim olması gereği özellikle vurgulanmıştır.

Burada özellikle vurgulamamız gereken önemli bir konu; aile ve devlet yönetiminde anneye düşen rolün önemidir. Yusuf Has Hâcib, ailenin ve devletin duygusal merkezine anaları koymuştur. Aile ve devletteki birlik ve bütünlüğün sağlanmasında, çocukların en verimli biçimde yetiştirilmesinde, aile ve devlet işleriyle ilişkilerinde annenin yakından takipçi olması, aile üyelerinin uzlaşmasında arabulucu olması, özellikle liderin zor zamanlarında en yakın destekçisi olması tavsiye edilmiştir. Dikkat çekilen diğer önemli bir nokta da kadınların, lideri tamamlayan bir duruş sergilemeleri ancak devlet yönetimine doğrudan ya da dolaylı olarak karışmamalarıdır.

Bin yıllar öncesinden günümüze kadar gelen kadim geleneğimizde lider; ailenin büyüğü, işin kurucusu, devletin idaresinde yer alan kıdemli, ordu mensubu, devleti temsil eden en üst makama kadar tüm liderlik basamaklarının vazgeçilmez ögesidir.

O, başkası için bir şeyler yapma aşkı, birlik ve bütünlüğü koruma derdi ile dertlidir. Nasıl ki gelinlik kıza kına yakılır, eşine, ailesine, kuracağı birliğe kurban olması, 'ben'ini bir kenara bırakıp bütünün benliğinde adeta erimesi istenir. Nasıl ki kınalı delikanlının geldiği arka planı ve kendisini adeta unutup vatana, birliğine kurban olması, o bütünün içinde erimesi arzu edilir. Aynı biçimde bir grup insana (az veya çok sayıda fark etmez) liderlik yapmaya soyunan kişi; en öncelikle kişisel hırslarından, makam ve mevki sevdasından, maddi değerler kaygısından kurtulmalıdır. Aksi halde gönül insanı olmak bir yana; gönül daralması yaşayan, durmadan fikri kabızlık çeken liderlik bir

29 lhami Fındıkçı. *Aile Şirketleri* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005).

yana 'insan' olma macerasında geride kalan ve maalesef çevresi tarafından idare edilen bir kişilik olur. Bugün gerek devlet yönetiminde gerekse şirketlerde aile ile işin karıştırılmasının olumsuz sonuçlarına bakıldığında Kutadgu Bilig'in bu sorunu 950 yıl öncesinden işaret ettiği kolaylıkla söylenebilir.

"Kutadgu Bilig'de lider ve aile ilişkileri konusundaki tavsiyeler bugün de geçerliliğini korumaktadır."

Yusuf Has Hâcib, lider adaylarının her şeyden önce çok sağlam bir irade eğitimi almalarını, bunu yaparken de hükümdarın, eşiyle birlikte örnek olması gerektiğini savunur. Örnek hükümdarın örnek bey yetiştireceğini belirtir. Böylece yeni kuşak için özellikle sağlam bir kişilik eğitimi öne çıkmıştır. Bey adayının farklı ulemadan dersler alması, çok yönlü olarak yetiştirilmesi gerekli ve önemlidir. Ancak bundan daha da önemli olan gençlerin yüksek bir ahlak üzere yetiştirilmeleridir.

Ahlak, insanın yetişmesinde merkeze alınacak hareket noktasıdır. Bu merkezin temellerinin çok sağlam atılmış olması şarttır. Bu ise liderin aile içindeki duruşu, ilişkileri, eşi ve çocuklarıyla çocuklarıyla mesafesi, onlarla kurduğu diyalog, onlara sağladığı olanaklara bağlıdır. Diğer yandan liderin kişisel ilişkilerinde inatçı olmaması, mütevazı olması, başkalarını koruması, ihtiyatlı ve uyanık olması arzu edilmiştir. Beyi farklı kılacak yegâne unsur; akrabalık ilişkileri ve iltimaslar değil, akıl ve bilgidir. Yusuf Has Hâcib, bu iki varlığı Beyin olmazsa olmazı olarak görür. Aklın ve bilginin tek başlarına yeterli olmadığını ancak ikisinin birlikteliğinin lideri farklı ve halk üzerinde etkili kılacağını vurgular. Bey adayı Ögdülmüş'ün, hükümdara ve töreye saygı duyması ve onun gölgesinde olması ama aynı zamanda kendi iradesini geliştirmesi beklenir. Bey adayının; ailenin ve devletin olanaklarını beyhude biçimde kullanması, hak etmediği makamlara getirilmesi kesinlikle önlenmelidir. Kutadgu Bilig'de lider ve aile ilişkileri konusundaki tavsiyeler bugün de geçerliliğini korumaktadır.

d. Liderin Sahip Olması Gereken Temel Özellikler

Yusuf Has Hâcib'in; hükümdar, devlet adamı, bilge kişilikler, liderlerin çocuklarıyla ilişkileri gibi pek çok konudaki söylemleri, önerileri ve tavsiyelerinin daha da somutlaşmış ve davranışa dönüşmüş örnekleri de Kutadgu Bilig'de mevcuttur. Dolayısıyla Kutadgu Bilig, somut günlük davranış alışkanlıkları konusunda da lider ve özellikle lider adaylarına önemli tavsiyelerde bulunuyor. Bu tavsiyelerin bugün de aynı tazeliğini koruduğu dikkatleri çekmektedir.

Kutadgu Bilig'de ***"Beyliğe Layık Bir Bey'in Nasıl Olması Gerektiğini Söyler"***[30] başlıklı bölümde yer alan ve liderin sahip olması gereken temel esasların bir kısmını maddeler halinde özetledik:

1-"Beyler, örf ve kanuna nasıl riayet ederlerse, halk da aynı şekilde örf ve kanuna itaat eder."

2-"Beyin özü, sözü, doğru, tabiatı güzide olmalıdır. "Bey doğru sözlü olmalı, tavır ve hareketleri itimat telkin etmelidir ki halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın."

3-"Halk için Bey'in çok seçkin olması lazımdır." "Bey'in gönlü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa, saadet memlekette dolaşamaz, kaçar."

4-"Avam tabiatının Bey'e yakın olması uygun düşmez, bu tabiat yaklaşırsa, Bey itibarını derhal kaybeder."

5-"Bey, hayâ sahibi, yumuşak huylu ve asil tabiatlı olmalıdır."

6-"Bey adı bilig kelimesi ile ilgilidir; Bilig'in lamı giderse,

30 Coşkun Can Aktan, "Politikada Liyakat Üzerine Kutadgu Bilig ve Koçi Bey Risalesinden Öğrenebileceklerimiz". *Yeni Türkiye* Mart-Nisan (1997): 14.

beg adı kalır." "Bey halkı bilgi ile elinde tutar; bilgisi olmazsa aklı işe yaramaz." "İnsan her işe başlarken bilgi ile başlar ve akıl ile sona erdirir." "Beylik hastalığının ilacı akıl ve bilgidir."

7-"Bey adil olmalıdır". "Ey hâkim, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın."

8-"Bey, sabırlı ve sakin olmalıdır." "Sabır ve sükûnet bey için bir ziynettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetidir."

9-"Bey, mütevazı ve alçak gönüllü olmalı, suçlu kimselerin de suçunu affetmelidir. " Bey mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı; beyler büyüklük taslar ve kibirli olurlarsa, ey oğul onlar şüphesiz itibar görmezler."

10-"Ey bilgili insan, her işte itidalden ayrılma."

11-"Bey çok ihtiyatlı ve çok da uyanık olmalı; beyler ihmalkâr olurlarsa, bunun cezasını başkaları çeker."

12-"Bey, fesatlık yapmamalıdır. Bu hareket yüzünden ikbal elden gider."

13-"İnatçılık, insan için ağır bir yüktür; inatçılıktan kendinî kurtar ve onunla savaş."

"Çatık yüz, acı söz insanı soğutur ve bunun tesiri bütün hayat boyunca devam eder, insanın gönlünden çıkmaz."

Dikkat edileceği üzere, liderin sahip olması gereken temel kişilik ve davranış özelliklerini, Yusuf Has Hâcib, 950 yıl önce bugünkü modern yönetim biliminin ulaştığı temel verilere denk düşecek düzeyde belirlemiş ve sıralamıştır.

Liderin temel özellikleri arasında; toplum içindeki örflere ve kanunlara uyan, doğru sözlü, ahlaklı ve adil olması, akıl gücünün yanına mutlak bilgiyi de eklemesi önemlidir. Sabırlı, sakin, mütevazı, alçak gönüllü, affedici, hoşgörülü olması, ihtiyatı elden bırakmaması ve nihayet fesatçılık ve inatçılık girdabına girmemesi öncelikle sayılmıştır.

Yusuf Has Hâcib, belki de ilk olarak liderin çevresiyle kurduğu iletişim ve bunun kalitesine önemli bir vurgu yapar; ***"Çatık yüz, acı söz insanı soğutur ve bunun tesiri bütün hayat boyunca devam eder, insanın gönlünden çıkmaz".***[31] Bir başka beyitte ise "İnsan sözü ile söver ve dili ile acıtırsa, bu kemiğe sızı ve gönle ateş olur"[32] diyor. Böylece Yusuf Has Hâcib, psikoloji biliminin doğuşundan yüzyıllarca önce liderin ayırıcı temel özelliklerini sıralamıştır diyebiliriz. Bu sıralamanın günümüz bilimsel verileri ile çelişmemesi tersine günümüze de ışık tutuyor olması önemlidir.

Yusuf Has Hâcib'e göre üç türlü hükümdar[33] bulunur: *Gelenekçi, karizmatik ve kanuncu.* ***Gelenekçi lider; mevcut alışkanlıkları aynen sürdürür, kendi dönemi içinde kısmen daha meşakkatli, çeşitli zorluklar içeren, riski olan değişimleri gerçekleştirmez. İkinci grupta yer alan liderlik gücünü kendi kişilik özelliklerine ve inançlarına bağlayan ve günümüzün yaklaşımıyla karizmatik diyebileceğimiz lider ise işlerini, eylemlerini dinî motiflere yani Yaratıcı güce bağlar. Kanuncu lider ise değişen şartlara uyum sağlayacak biçimde geliştirilen kanunlar yoluyla yönetimin gerçekleştirilmesini sağlar. Nitekim "Kut'un (mutluluğun) tabiatı hizmet, şiarı adalettir".***[34]

Özellikle liderin taşıması gereken kişilik özelliklerinde oldukça zengin bir panoramanın çizildiğini görüyoruz.

31 Yusuf Has Hâcib A.g.e s.191.
32 Yusuf Has Hâcib A.g.e s.191.
33 İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devleti.* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969).
34 İsmail Hakkı Uzunçarşılı A.g.e

Liderin gerek fiziki görüntü ve etkinlik, gerekse içerik ve donanım olarak diğer herhangi bir insana göre daha farklı ve gelişmiş olması gerçeği öne çıkarılmıştır.

7. Bugün Daha Fazla Akletmek Zorundayız

Bugün, hızla yitirmeye başladığımız mana derinliğini yeniden yakalamak için daha fazla akletmek zorundayız. Maddi dünya ve onun gerçekleri kadar, metafizik dünya ve onun gerçeklerini de görmemiz ve hayatımızda bu iki değerler kümesinin birliğini ve dengesini sağlamak zorunda olduğumuz unutulmamalıdır. Aklın başa çıkamadığı yerde vahyin öğretilerinin insanı tamamlaması mümkündür. ***Hayatın merkezinden çıkarılan Yaratıcı güç, insanın temel ihtiyaçlarından olan inanma ihtiyacının karşılanmasını daraltmıştır.***

"Bugün, hızla yitirmeye başladığımız mana derinliğini yeniden yakalamak için daha fazla akletmek zorundayız."

İleri teknoloji, tabiattan uzaklaşma, kalabalık şehir hayatı, giderek hızlanan ve yaşam biçimini etkilemeye başlayan sanal âlem, ekranların arasında sıkışarak daralan aile hayatı, daralan ruh dünyası, insanın üretmeden sadece tüketen bir canlıya dönüştürülmesi, ekonomik krizler, yurtları gurbet olmuş mülteci insanlar, açlıkla imtihan olan milyonlar, savaşlar, bozulan doğal denge ve merhametini kaybeden insanlık… Bütün bunlar insan olarak mana derinliğini yavaş yavaş yitirdiğimizin, insan olarak kendi hakikatimizden uzaklaştığımızın göstergeleridir.

Evet, insanlık derinliğini yitiriyor çünkü insan olmayı sürdürmemizde ciddi engeller var. Öyle ki bugün, insanın yerine çalışan robotlar var. Yapay zekâ, iş hayatının birçok alanında boy gösteriyor. Hatta insan sonrası bir hayatın hazırlıkları konuşulmaya başlanmış durumda. Dünyaya hâkim olmak isteyen egemen güçlerin ciddi rol oynadığı bu gelişmelerin bir sonucu olarak günümüzün ferdi ve toplumu giderek daha fazla rahatsız, uyumsuz ve mutsuzdur. Günümüzün haz ve hız tutkununa dönüşen bireyler; hayatı salt kendi benlik istekleriyle sınırlı görmeye başlamış ve giderek bireyselliğe, fanatizme ve şiddete yönelmişlerdir. Özellikle batı dünyasının bu çıkmazın eşiğinde savrulmalar yaşadığı görülmektedir.

Bugün insanlığın kaybettiği temel erdemler ve bu erdemlerin kaynağı bellidir. Muhammed El Baradey, bu durumu ***Aldatma Çağı***[35] olarak değerlendiriyor. Nobel Barış Ödülü (2005) sahibi Baradey, uluslararası kurumlardaki görevlerinin yanında Mısır'da kısa bir süreliğine devlet başkan yardımcılığı görevi de yapmış ve dünyada ve özellikle Orta Doğu'da yaşanan oyunları kaleme almıştır. Devletlerin birbirlerini aldatarak, atlatarak, insanlık onurunu hiçe sayarak yol almak için adeta bir yarış içinde olunduğunu yaşam deneyimleriyle aktarıyor. Son dönem Amerikan toplumunun 'karakterinde yaşadığı değişim sonucu oluşan içe yönelmenin'[36], giderek yalnız kalabalıklara yol açması biraz da bundan dolayıdır.

Diğer yandan dünyadaki uygarlık yolculuğunun giderek daha karmaşık, anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz bir hal aldığı, yaşamın her alanına yansıyan rekabetin, ahlaki çöküşü de beraberinde getirdiğini savunan Stephan G. Mestrovic[37], dünyanın giderek ***barbar bir uygarlığa doğru*** dönüştüğünü belirtmektedir.

35 Muhammed El-Baradey. *Aldatma Çağı.*(İstanbul: Martı Yayınları, 2016). Giriş
36 David Riesman. *Yalnız Kalabalık.* (Ankara: Heretik Yayınları, 2016). 210.
37 Stjepan G. Mestrovic. *Uygar Barbarlık.* (İstanbul: Açılım Kitap, 2004). 356.

Temel insani erdemleri yeniden davranışlarımızın ayrılmaz bir düsturu haline getirmek zorundayız. Yusuf Has Hâcib'in reçetesi açıktır.

Hangi konumda olursa olsun liderlerin, her gün yeniden doğan güneş misali adalete sahip olmaları, devletin, dolunay misali insanları ve toplumu mutlu etmeye odaklanması, yöneticilerin akla ve bilimsel bakışa sahip olmaları ve insanların ölüm gerçeğini her an göz önünde bulunduracak şekilde uyanık ve inanç değerlerine sahip olmaları gerekir.

"Temel insani erdemleri yeniden davranışlarımızın ayrılmaz bir düsturu haline getirmek zorundayız."

Günümüz insanı ve toplumları için en büyük tehlike, iyi ve mutlu bir insan profilinden giderek uzaklaşmak olduğuna göre, çözüme kendi eksiklerimizden başlamamız doğru olacaktır. Bedene indirgediğimiz ve hazlarımıza hapsettiğimiz mutluluğun, akıl ve özellikle ruh değerlerinde aranması elzemdir.

Zira insana yaşama sevinci sağlayan gerçek mutluluk, ahlak ve iyiliğin birlikteliğiyle gerçekleşebilir. Gerçek mutluluk; adaletten şaşmamayı, aklı, düşünmeyi ve öğrenmeyi sürekli hale getirmeyi ve ölüm gerçeği ile iç içe yaşamayı gerektirir.

Kutadgu Bilig'in yüzyıllarca önce dile getirdiği gibi mademki aileden devlete kadar bütün sosyal sistemlerin temel hedefi insanları mutlu etmektir o halde gerçek mutluluğun bilgisi ile yeniden dolmamız gerekiyor.

Bir hastalık misali tüm hücrelerimizi kaplayan bilgisizlikle savaşmak, gündemimizi işgal eden geçici hevesleri bir kenara bırakarak bilgi ve araştırma ile zenginleşmek ve kendi hakikatimize yol almak durumundayız.

Bunun için devletten aileye kadar toplumsal işleyişi sağlayan, yazılı olan ya da olmayan tüm yasalarda, bu yasaları uygulayan tüm liderlik süreçlerinde, ahlakın, adaletin, aklın, araştırmanın, iyiliğin, gelenek ve törenin merkeze alınması elzemdir.

8. Doğu İle Batı Arasında Türkiye

Bosna Hersek'e bağımsızlık yolunda liderlik eden ve derin bilgi birikiminden dolayı 'Bilge Kral' olarak anılan ***Aliya İzzet Begoviç, Doğu ile Batı Arasında İslam***[38] eserinde; ***"İslam çok güzel de Müslümanlar bunun neresinde"*** diye soruyor. Batı toplumlarının ruh tarafında zedelenme, gerileme ve kayıplar var.

Ama doğu ve özellikle Müslüman ülkelerde de akıldan giderek uzaklaşan, dinîn gerçek kaynaklarına bağlılık yerine kişilere bağımlılığın, üretememenin ve bilimsel bakış açısının yitirilmesinin oluşturduğu müzmin tablonun göz ardı edilmemesi gerekli ve önemlidir.

Bunun için her kurum gibi devletlerin de en büyük baş belası olan ve zamanla oluşan hantallık, rutin, zaaflar ve benzeri içten çürümeye yol açan illetleri önleyecek köklü zihinsel dönüşümlerin gerçekleşmesi gereklidir.

Zira liderlerin sahip olması gereken temel kişilik özellikleri, bin yıl önce de bugün de aynıdır.

Bugün ülke olarak ateş çemberinin içinde bir huzur adasıyız. Bunu birlik ve bütünlüğümüze, vatan sevdamıza, manevi değerlerimize, bağımlı olmamak için uğraş veren ekonomimize ve geleceğin planlandığı bir hizmetkâr liderlik sürecine borçluyuz. Ama hızlı

38 Aliya İzzet Begoviç. *Doğu İle Batı Arasında İslam.* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015).

değişimin olduğu, dengelerin her an değiştiği günümüzde bunlar yetmez, eksiklerimiz var ve toplum olarak hızla yol almaya mecburuz.

Devletin; temel değerlerini koruyarak hizmetkârlık anlayışıyla hızla yeniden yapılanması, temel insani ve toplumsal değerlerdeki yıpranma ve özellikle kamudaki hizmetlerin, kalite ve ahlak standartlarındaki düşüşe savaş açılması zorunludur. Bilimde yol almamız zorunludur.

Hızlı dönüşümü sağlayan merkezî hizmetkâr liderlik anlayışının, devletin tüm kademelerinde yerleşen bir hizmetkâr devlet anlayışına dönüşmesi sağlanmalıdır.

> "Birey ve toplum olarak ısrarla düşürülmek istendiğimiz kısır çekişmelerden kurtularak kendimizi yeniden fark etmemiz önemlidir."

Böylece devletimiz; tipik doğu toplumlarının makûs talihlerinin dışına çıkma iradesini sürdürebilecektir.

Bir yanda bu devleti ve toplumu bu devlet ve toplum yapan temel değerler korunmalı, diğer yandan hummalı bir çaba ile aklı, bilimi, araştırmayı ve üretimi ihmal etmemeliyiz.

Böylece tipik doğu toplumlarında yavaşlayan aklı, tipik batı toplumlarında yavaşlayan mana derinliğini bir ve bütün tutarak yolumuza güçlenerek devam etmemiz mümkündür. Zira maddi ve manevi yönleri zayıf toplumların hali ortadadır.

Dolayısıyla Kutadgu Bilig'de dile getirilen temel erdemler olarak adaletli liderlik anlayışını, devletin önemini, aklı ve ölümü, hayatın ayrılmaz gerçekleri olarak benimsememiz ve liderlik sürecinin en önemli zaafı ve hastalığı olarak öne çıkarılan her türlü iltimasın aşılması, günümüzde çok daha büyük önem kazanmıştır.

Bugünün insanı ve toplumu için azalan temel değerlerin yeniden kazanılmasında kadim geleneğimiz, töremiz ve bilge kişiliklerimiz ve onların ürettiği şaheserler en büyük rehberimizdir.

Bunun için bu toplumun gereken her şeyi vardır. Şanlı bir tarihi, kuvvetli gelenekleri, inanç değerleri, vatan, töre ve devlet bilinci, bilimsel araştırma isteği, çağ kapatıp çağ açan hükümdarları, her türlü yokluğa rağmen devlet kuran liderleri ve en önemlisi bu güzel coğrafyaya maddi ve manevi yönden ruh veren Yusuf Has Hâcib gibi filozofları, Kutadgu Bilig gibi dünyada değer gören şaheserleri vardır. Bu birikim ve şaheserlerle yeniden iç içe olduğumuzda kendimizi fark edeceğiz.

Evet, birey ve toplum olarak ısrarla düşürülmek istendiğimiz kısır çekişmelerden kurtularak, kendimizi yeniden fark etmemiz önemlidir.

Bununla yetinmeyip dünyayı çok iyi okumamız, kendimizi yitirmeden gelişmeye açık olmamız, daha fazla araştırmamız ve üretmemiz elzemdir.

İşte o zaman birey ve toplum olarak Kutadgu Bilig'in ön gördüğü, madde ile mana dengesini, daha güçlü biçimde sağlarız.

Almanın zevkinden vermenin memnuniyetine doğru yol alırız. Böylece yolumuzun, yolculuğumuzun, menzilimizin, varlığımızın ve yokluğumuzun mimarına teslim olup bu

sonsuzluk âleminde *"hiç"* olmayı öğrenebiliriz.

Maddi dünyanın sağladığı renkli, cazip ama geçici zevklerinin gölgesinden kurtulup ruhun engin sulardaki tatmin düzeyine ulaşabiliriz.

Ve şükretmeliyiz sahip olduklarımıza. İçinde yer aldığımız bu muazzam varlıklar âlemini, yeniden ve bir daha keşfetmenin yolcusu olmalıyız.

Çıkabildiğimiz kadarıyla bedenimizden uzaklaşarak seyretmeliyiz âlemi. Ve göz kırpmalıyız ötelere ve ötelerin ötesine.

"Kendi zevkleri için didinen bir canlı olmaktan çıkıp başkasını mutlu eden, başkasının hizmetkârı olan insan mertebesine yükselebiliriz."

İşte o zaman bu âlemde salt kendi zevkleri için didinen bir canlı olmaktan çıkıp başkasını mutlu eden, başkasının hizmetkârı olan insan mertebesine yükselebiliriz.

KAYNAKÇA

Aktan, Coşkun Can. "Politikada Liyakat Üzerine Kutadgu Bilig ve Koçi Bey Risalesinden Öğrenebileceklerimiz". *Yeni Türkiye* Mart-Nisan (1997): 14.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*, 6. bs. İstanbul: İKÜ Yayınları,1997.

Aristoteles, *Politika*, Çev., Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983.

Begoviç, Aliya İzzet. *Doğu İle Batı Arasında İslam.* İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.

Eflatun. *Devlet.* Çev., Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.

El-Baradey, Muhammed. *Aldatma Çağı.* İstanbul: Martı Yayınları, 2016.

Farabi. *İdeal Devlet.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.

Fındıkçı, İlhami ve Fiyona Jones. "Stress in the Teaching Profession and Education Managers",

Bilim ve Teknik Dergisi, Tübitak Yayınları, (1996 Mart). 340.

Fındıkçı, İlhami. *Aile Şirketleri.* İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.

Fındıkçı, İlhami. *Bir Gönül Yolculuğu: Hizmetkâr Liderlik.* İstanbul: Alfa Yayınevi, 2009.

Fındıkçı, İlhami. *İstanbul Halkının Mutluluk Algısı ve İyi Hissetme Düzeyi.* İstanbul: Değer Yayınları, 2017.

Fındıkçı, İlhami. *The Profundity of Humanity.* USA: Cosmo Publishing, 2018.

Ford, Henry. *My Life and Work.* USA: Samaira Book Publishers, 1922.

Gazali, İmam. *Kimya-i Saadet.* Çev., Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, 1989.

Gjertsen, Derek. *Bilim ve Felsefe,* Çev., Feride Kurtulmuş. İstanbul: Say Yayınları, 1989.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig.* Çev., Raşit R. Arat. Ankara: TTK Yayınları, 1991.

İbni Arabi, Muhyiddin. *Âdem Kelimesindeki Ilahî Hikmet Fassı.* İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.

İNCİL.

Kalın, İbrahim. *Barbar Modern Medeni.* İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Komives, Susan R., Nance Lucas ve Timothy R. McMahon. *Exploring Leadership*.

San Fransisco: Jossey-Bass Pub., 1998.

KUR'AN-I KERİM.

Lee, Kai-Fu. *Yapay Zekâ Yeni Dünya Düzeni.* Çev., Levent Göktem ve Ümit Şensoy.

İstanbul: My Technic Yayınları, 2018.

Mestrovic, Stjepan G.. *Uygar Barbarlık.* İstanbul: Açılım Kitap, 2004.

Mevlana. Mesnevi, Çev., Veled İzbudak. Ankara: MED Yayınları, 2012.

Myers, David G. ve Ed Diener. "Who is happy?." *Psychological Science* 6/1 (1995): 10-19.

Olguner, Fahrettin. *Fârâbi.* İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 1993.

Özakpınar, Yılmaz. *İnsan Düşüncesinin Boyutları.* İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2002.

Riesman, David. *Yalnız Kalabalık.* Ankara: Heretik Yayınları, 2016.

Spengler, Oswald. *Batının Çöküşü.* Çev., Nuray Sengebli. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997.

Şeriati, Ali. Kevir (Bir Tarih Olarak Beliren Coğrafya). Ankara: Fecr Yayınları, 1992.

Tatcı, Mustafa. *Hazret-i Pir Şaban-ı Veli Kitabı.* İstanbul: H Yayınları, 2018.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devleti.*

Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969.

Kutadgu Bilig'in Herat (Viyana/Avusturya) nüshasının başında Uygur harfleriyle Tevhid türünde yazılmış şiirin ilk 10 beytidir.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, O'ndan yardım dileriz

Ezeli olan Tanrı'nın adıyla söze başladım. O benim türeten, besleyen, bağışlayan Rabbimdir. Çok hamd ve on binlerce sena kadir ve bir olan Tanrı'yadır. O'nun için yokluk yoktur. Yağız yeri, mavi göğü, güneş ve ay ile geceyi, yaratılmışları, zamanı, zamaneyi ve bugünü yarattı. Bu bütün her şeyi istedi ve yarattı. İstediği her şey için sadece "Ol!" dedi. Bunun gibi bütün yaratılmışlar O'na muhtaçtır. Kimseye muhtaç olmayan yalnız Tanrı'dır. O'na bir ve eş yoktur.

Ey kuvvet sahibi, kadir ve ebedi olan Tanrı! Sen'den başkasına bu ad yakışmaz.Yücelik Sana'dır, büyüklük Sana'dır. Sen'den başka Sana eş ve denk yoktur. Bütün her şeyden önce Sen gelirsin. Sana bir başka denk düşünülemez. Sen'in birliğin nesnelerden değildir. Bu gücün bütün her şeye yetti. Ey ebedi Tanrı! Kuşkusuz Sen teksin. Katılmaz, karılmaz sayıya istisnasın. Ey ebedi ve büyük (Tanrı!) Şüphesiz Sen birsin. Varlığın saymakla hesaplanamaz.

Kutadgu Bilig Geleceğimize Dair Bir Kaynak Mıdır?

Is Kutadgu Bilig a Source About Our Future?

Prof. Dr. Altan ÇETİN

Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1972 yılında İstanbul'da doğdu. 1994'te Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. 1996–1997 yıllarında MEB bursuyla Mısır'da bulundu. Kahire Üniversitesi ve diğer merkezlerde sahası ile çalışmalarda bulundu. 1998'de Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansını, 2002'de aynı enstitüde "Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. 2003'te İran'a giderek, burada akademik çalışmalarını sürdürdü. Tahran Üniversitesi ve diğer araştırma merkezlerinde incelemelerde bulundu. 2007'de doçent unvanını aldı. 2010'da Ankara Üniversitesi DTCF'de Sistematik Felsefe ve Mantık alanında "Nietzsche ve Walter Benjamin'in Tarih Anlayışları" üzerine bir yüksek lisans tezi yazdı. 2012 yılında profesör kadrosuna atandı. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Yardımcılığı, Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ve Tarih Bölüm Başkanlığı gibi idari görevlerde bulundu. Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu ve Türk Askeri Tarih Komisyonu üyeliği gibi bilimsel üyeliklerde bulundu. İngilizce, Arapça ve Farsça bilmektedir.

Alanında yayınlanmış kitapları ve makaleleri bulunmaktadır. "Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat", "Memlûk Devletinin Kuzey Sınırı", "Haldunname", "Ortaçağ'da Devletin İki Yüzü", "Tarih Meleği Nereye Uçuyor", "İbn Haldun Umranında Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" gibi kitapların yazarı, "Ortaçağ'da Kadın" ve "Ortaçağ Tarihi Ana Kaynakları" isimli çalışmaların da editörüdür. Altan Çetin, Geleneksel Türk Okçuluğu ve Klasik Türk Musikisi ile ilgilenmektedir.

Kutadgu Bilig Geleceğimize Dair Bir Kaynak Mıdır?

Is Kutadgu Bilig a Source About Our Future?

Altan ÇETİN*

Abstract

Kutadgu Bilig is a timeless text in Turkish History with its content that provides historical, universal information with national themes. In this respect, it is a memory text that preserves our essence and conveys inspiration and goal to the future from the past. With this feature mentioned in the introduction part of the written work showing its acceptance and activity in its own age, Yusuf Has Hacib, the author of this Turkish book revealed the universal content through the national metaphors he used. It is therefore a classic of civilization. In order to understand this feature of Kutadgu Bilig, it is necessary to pay attention to the sections that are passed without much attention in the introduction. Furthermore, in this valuable guide of the two great fruits of the human community, the state and civilization, there are determinations that speak to our human imagination and the ages of its content. This good and benefit-centered view shows a content that we need for the sake of the future. In addition, it is seen that the notion of justice in our state philosophy is very important in the work. The work deals with many issues of our social life up to the state, and reveals the issue of family. As can be seen in the example of a father's son training, the work always enlightens our idea with a valid content. Finally, another issue that shows nature of the work as a source for the future is a familiar content of the author's complaints about his own time. This work is a resource that will provide renewal and enlightenment for our future, as can be seen in these examples presented in the article.

Keywords: Kutadgu Bilig, Family, Government, Justice, Turk

Öz

Kutadgu Bilig, Türk Tarihinde millî temalarla tarihî, cihanşümul/evrensel bilgi olarak sunan muhtevasıyla zaman üstü bir metindir. Bu bakımdan geçmişin geleceğe ilham ve mefkûre aktardığı özümüzü muhafaza eden hafıza bir metindir. Bu özelliğiyle eserin giriş kısmında kitabın kendi çağındaki kabulünü ve faikiyetini göstermesinin yanında Yusuf Has Hâcib, kullandığı millî metaforlar vasıtası ile cihanşümul muhtevayı ortaya koymuştur. Bu sebeple bir medeniyet klasiğidir. Kutadgu Bilig'in bu özelliğini anlamak için giriş bölümünde hemen geçilen kısımlara bu nazarla dikkat edilmelidir. Bunun ötesinde insan topluluğunun iki büyük meyvesi olan devlet ve medeniyetin bu değerli rehberinde insan tasavvurumuza ve bunun muhtevasındaki çağlara konuşan tespitler vardır. İyi ve fayda merkezli bu bakış, gelecek adına fevkalade muhtaç olduğumuz bir içeriği göstermektedir. Buna ilave olarak, devlet felsefemizde yer alan adalet mefhumunun eserde çok önemli yer aldığı görülmektedir. Eser toplum hayatımızın devlete kadar varan düzeyinde pek çok konunun yanında aile konusunu da ortaya koyar. Bir babanın oğul terbiyesi örneğinde görüleceği üzere, eser her zaman geçerli bir muhtevayla fikrimizi aydınlatmaktadır. Nihayet eserin geleceğimize kaynaklığını gösteren bir başka konu, yazarın kendi zamanına dair şikâyetlerinin tanıdık muhtevasıdır. Bu eser, yazıda ortaya konulan bu örneklerde görüleceği üzere, geleceğimiz için yenilenmeyi ve aydınlanmayı sağlayacak bir kaynaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Aile, Devlet, Adalet, Türk

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: altanoides@yahoo.com

Tarih, fert yahut millet için süreklilik açısından uzun bir süreç, manalar bakımındansa mükerrer bir "an"dır. Milletin özü zaman ve mekânı aşan bir yapıdayken, bunun söze ve göze dokunur halleri olarak gelenek ve miras geçmişten geleceğe bir muhteva ve üslup içinde aktarılır. Döngü halinde devreden süreklilik dâhilinde bir millet kendi tarihi devrini yükseliş ve alçalışlar bağlamında yaşar. Zaman ve mekâna yansıyan mana, tarihte zuhur eden "an"ın bir üslup dâhilindeki tezahürüdür. 1069 tarihinde kaleme alınan Kutadgu Bilig, kültürümüzün medeniyet düzeyinde ifade edildiği müstesna bir eserdir. Bu önemine binaen olsa gerek *"Kutadgu Bilig'in Yusuf Has Hâcib tarafından Yazılışının 950. Yıl Dönümü"*, Azerbaycan ve Kazakistan'ın desteğiyle 2019 UNESCO Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri arasına alınmıştır.

"Her medeniyet kendinî korumak ve sürdürmek adına özü/imanı/esası bağlamında değerler oluşturur."

Elbette Kutadgu Bilig'in ehemmiyeti UNESCO'nun bu kararının çok ötesindedir. Mazinin aydınlığını hatırlamak, geleceğimize söyleyecek değerinin gerçek manada takdiri olacaktır. Aksi durumdaysa mazideki bir şekli hatırlamak ne güne ne de geleceğe bir fayda sağlamayacaktır. Kültürümüzün tüm kaynakları için bu bakış söz konusudur. Bir ayet, hadis, hikmetli sözler kültürümüzün tüm değerleri yarına ve geleceğe konuşmuyorsa maziye kaçmak dışında bir mana ifade etmez. Bu olduğundaysa bunun şekiller ormanında yolunu kaybetmekten başka bir manası da olmayacaktır.

Kutadgu Bilig 11. asırda yazılan Türk-İslâm kültürünün en önemli eserlerinden biridir. Her medeniyet kendinî korumak ve sürdürmek adına özü/imanı/esası bağlamında değerler oluşturur. Bunlarla o medeniyetin teorik çerçevesini oluşturduğu gibi, kendisini ve devamlılığını da korumaya almak ister. Bu değer içinde mahallî ve tarihî olanlar olduğu gibi zaman üstü değerde olanlar da vardır. Medeniyete intisap bir anlamda bu ikinci türden hakikatlere mensup olmaktır. Bunların zaman içinde yıpranması o medeniyet adına gerileme olacağı gibi bu değer ve hakikatlerin hatırlanması ve belki de yeni içeriklerle zenginleşerek yeniden hayata aktarılması o medeniyetin canlılığını sağlayacaktır. Bu bakımdan bir milletten geriye kalan maddi ve manevi malzeme süreklilik adına önem taşır. Mevzumuz olan Kutadgu Bilig de içinde taşıdığı pek çok özle süregiden hafızanın temel kodlarına/değerlerine dair önemli bilgiler taşımaktadır.

Modern çağın internet ağlarından çocukların aklına saldıran kavram virüslerini silmek ya da onların yapısını çözerek etkisiz hale getirmek için bir takım koruyucu paket programlara muhtacız. Yani düşündüğünü düşünebilen insan öz-bilince ait bir varlık[1] olmasıyla kendi içinde olmaktan çıkıp, kendisi için olmaya doğru evrilirken, şüphesiz düşüncesine kılavuzluk edecek, yolunu aydınlatacak, muhakemesini sağlayacak bilgiler de olmalıdır.

Zira insan yaşadığı dünyanın olguları ile çevrelenmiştir.

Fizikî ve sosyal zekâsıyla bu dünyayı algılamakta ve onu geliştirmektedir. Kendisi içinde değerlerini kendilik bilinciyle ve kendisine dair bilgiyle geliştirebilecektir. Bu noktada tarih bilinci ve sosyal hafıza bireyden topluma geçişte önemli bir yere sahiptir. *'Tarih şuuru, tarihin akışı hakkında belli bir görüş sahibi olmak demektir. İnsan tarih olaylarını manalı bir bütün içindeki parçalar hâlinde gördüğü anda 'tarih şuuru' kazanmış olur"*.[2]

1 Mehmet Sait Reçber, "Ben'liğin Varlığı ve Bilgisi", *Felsefe Dünyası*, S. 33, (2001): 75.
2 Erol Güngör. *Kültür Değişmesi ve Millîyetçilik*. (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1989), 75.

Millî devletler "millî tarih şuuru" üzerinde kurulur. Millî tarih şuurunun, millete ait tarihin basit vakalar yığını olarak değil de bugünkü kaderi çizen manalı bir zincirin halkaları hâlinde anlaşılması demektir. Millîyetçilerin savunduğu bir millî tarih şuuru o milletin insanlarını belli bir millî benliğe sahip kimseler hâline getirecek, bu da ortak tarihe sahip insanların yine ortak çalışma ile kuvvetli bir istikbal verebilecekleri fikrini kuvvetlendirecektir. Tarih şuuru sayesinde arkamızda sonsuz bir geçmişin bulunduğunu ve önümüzde sonsuz bir geleceğin bulunabileceğini düşünebiliyor, bu düşüncenin verdiği azim ve metanet içinde hareket edebiliyoruz.[3]

> "Dünyanın fazıl olması, kutlanması için önce insanın yardımlaşma bakış açısını nasıl temellendireceğine bakmak icap eder."

"Ortak tarih şuurunun doğması sadece bugünkü mevcut olan şeylere meşruluk ve güç kazandırmakla kalmaz. Mazi birliği, yeniliklere temel bulmakta da faydalı olabilir. Bugünkü hayatımızda var olmayan bir şeyin kaynağı çok eski geçmişimizde bulunduğu veya gösterildiği takdirde o da bir çeşit meşruluk kazanır, yerli ve millî olur. Fakat herhangi bir yeniliğe eskiden kök bularak meşruluk kazandırmak, her şeyden önce eskinin tanınmış ve benimsenmiş olmasıyla mümkündür. Geçmişten kök bulmak, yeni hâle getirmekle aynı mânâya gelir. Şu hâlde geçmişin hiç değilse bir "sosyal hafıza" hâlinde bugünkü hayatımızda bulunması şart oluyor."[4]

İşte bu hareket ve düşünce, cihanşümul, varlığa dair lakin kültürümüz çevresinde oluşmuş kaynaklara gerek duyar. Şuur, varlıkla düşünce kılavuzluğunda ve vasıtasıyla bir gayeyi aşikâr hale getirir. Kutadgu Bilig de bunun için fevkalade önemli bir kaynaktır, dense yanlış olmayacaktır. Kutadgu Bilig, doğru okunur ve değerlendirilebilirse saadetin bilgisi olarak erdemli, mutlu yaşanacak bir hayat ve şehrin/ülkenin kılavuzu gibidir. Burada fazilet yolunda bir hayat arzusu söz konusudur. Bu bakışın arka planında Türklerin medeniyet davasının büyük isimlerinden Farabî'nin yaklaşımıyla özdeş bir bakış olduğunu görmek ve bunu unutmamak gerekir.

"Hayır, nasıl arzu ve iradeyle elde edilirse, kötülükte arzu ve iradeyle elde edilir".[5] Dolayısıyla bir şehrin sınırları içindeki yardımlaşmanın, kötü amaçlara doğru yöneltmesi de mümkündür. Fakat sakinlerinin ancak saadete erişmek maksadıyla yardımlaştıkları bir şehir, fâzıl bir şehir olur. Zaten saadete erişmek maksadıyla kurulan her toplulukta fâzıl bir topluluk sayılır. Onun içindir ki, bütün şehirleri saadete erişmek maksadıyla el ele vererek çalışan bir millet de fâzıl/[erdemli) bir millettir; bütün milletleri, saadete ulaşmak maksadıyla elbirliğiyle çalışan bir dünya da fâzıl/[erdemli] bir dünya olur.[6]

Modern zamanlardan asırlar önce görüleceği üzere medeniyetimiz, Kant vs.'de görülen erdemli dünya düşüncesini bir ideal olarak bile olsa ortaya koymuştu.[7] Bu şehrin, umranın tefekküründe önce insanı düşünmek, onu tespit ve tenkit etmek gerekir.

Kutadgu Bilig zaviyesi bize bu konuda fevkalade ufuk açıcı bir zemin sağlar. Dünyanın fazıl olması, kutlanması için

3 Güngör, *Kültür Değişmesi ve Millîyetçilik,* 75.
4 Güngör, *Kültür Değişmesi ve Millîyetçilik,* 80.
5 Farabî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, Ter. Nafiz Danışman, (Ankara: M.E.B. Yay., 2001), 80.
6 Farabî, *el-Medinetü'l-Fâzıla,* 80.
7 Kant *Dünya Yurttaşlığına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi* başlıklı çalışmasında, *"İnsan türü için en büyük sorun, evrensel adalet yaptırımını uygulayacak bir yurttaşlar toplumuna ulaşmaktır; doğa insan türünü bunun çözümüne doğru zorlamaktadır."*, derken bunu yüzyıllar sonra ifade eder.

önce insanın yardımlaşma bakış açısını nasıl temellendireceğine bakmak icap eder.

> "İnsan kendi sırrı olan, manasına meftun bir yolcudur."

Kutadgu Bilig tam burada fayda prensibi üzerinden şahsiyeti inşaya başlar. Bunu, aile yapısı, devlet ve medeniyet hayatına yaptığı katkılar izleyecektir. Burada yolumuz millet ve medeniyet davasının birleştiği yere ulaşır. Kutadgu Bilig kaynağından, her şeyin merkezi insana dair ne söylediği ile başlamak isabetli olacaktır. Zira, insan tasavvuru olmadan varlığın varoluşa taşındığı aile, toplum ve devlet üzerinden medeniyet meselesini konuşmak müşkül olacaktır.

1-Önce İnsan: İnsan derler, insan kimdir; insan başkalarına faydalı olan ve onların işlerini gören kimsedir.

İnsan kendi sırrı olan, manasına meftun bir yolcudur. Hem kendi devası hem de fitnesidir. Tarihte görülen iyi ve kötüler insanın nazari aklı, fikri tasavvurları ve tatbiki hareketleri ile ortaya çıkanlardır. *Bana ilkeni söyle sana umranını söyleyeyim* tarzında bir bakış maziden geleceğe beşeriyet tarihinde olup bitene bakışta ve geleceği düşünme noktasında pratiklik sağlayabilir. Ferdî seviyeden millet düzeyine kadar her aşamada insanın hayatına esas edindiği *ilke*, onun toplum ve millet hayatındaki üslup ve eylemlerinin esasını oluşturur. Bu bakımdan insan tasavvuru oturmamış bir zihniyet dünyasının mesele çözüp, iddialarını gerçekleştirmesini beklemek iyimserlik olacaktır.

İyilik, fayda, fedakârlık ve bilgi esasındaki insan tasavvurumuzun neresindeyiz; buna dair ilkelerimiz ve kurumlarımız ne vaziyette ve bunu inceleyecek ve geliştirecek sosyal bilimlerde ne durumdayız? Burada yapılmak istenen, işaret edilen tarihi metinler misalinden yola çıkarak ideolojik yahut romantik bir arayış ve teklif etmenin ötesinde, varoluşumuzun mevcut ilkelerini insani ve kültürel köken ilkelerimizle yeniden birleştirerek araftan çıkma yolunda bir düşünme denemesi ortaya koymaktır. İnsan düşüncesizleştikçe kendine yabancılaşır, düşünce ise insansızlaştıkça yozlaşır. Modernleşme dönemimizin en bariz meselesi ana ilke(ler) ile varoluşumuzun gerçekleri ve zemini arasındaki ahenksizliktir.

Medeniyetimiz, kültürümüz hayatın içinden kendinî, insanı tanıdı ve tarif etti; tümel aylaklıklara, idealize kolaycılıklara sapmadan. *İnsan,* tasavvurları, tasdikleriyle varlık ve varoluşun düşünebilen tek muhatabı olarak ilkelerin tespitiyle umran ve medeniyetin merkezinde yer alır. Bu bakımdan *insan* tasavvuru milletler camiası, bir millet yahut bir mahdud bir çevre için fevkalade önemlidir.

Zira, insan makulesi köken ve varoluşun müşterek ilkeleri ile zuhur eden bütünün sebep ve failidir. Bir kültür kendi insan tasavvuru ile âdeta kendi kendinî doğuran bir yapı içinde umranını ve ona dair ahval ve teşekkülleri var eder. *İlk ilkesi* bu bakımdan varoluşun umumi karakterini tayin ve tespit edeceğinden *insan* tasavvuru varoluşun esasını da meydana getirir demek hata olmaz. İnsanın neliğinin, nasıllığının izahı ve ona dair olanları düşünmeye başlamak bu noktada önemlidir.

Farabî, Tahsilü's-Sa'ade/ Mutluluğun Kazanılması adlı eserinde; "İnsan denen bu hayvanda doğuştan gelen sığınak arama ve türdeşleriyle bir arada yaşama özelliği vardır; bu yüzden ona toplumsal hayvan ve siyasal hayvan denir. İşte burada aklî ilkeleri ve insanın, mükemmelliğe ulaşma çabasında kullandığı fiil ve melekeleri araştıracak başka bir ilim ve başka bir araştırma yöntemi, bundan da insan ilmi ve siyaset ilmi doğar… Araştırmacı, insanın, kendisi için

varlığa getirilmiş olan amacın, yani insanın elde etmesi gereken mükemmelliğin ne olduğunu ve nasıl olduğunu araştırmalıdır. Daha sonra o, insanın bu mükemmelliği elde etmesini sağlayan her şeyi veya insanın ona ulaşmasında yararlanabileceği şeyleri araştırmalıdır; bunlar da iyilikler, erdemler ve güzel davranışlardır. şeklinde görüşlerini belirtmiştir."[8] Bu bakımdan yeryüzünde umran düşleyen, önce insanı, onun ve ondan ötürü oluşacak ana ilke ve sair yapıları düşünmelidir. Yahut bir değişim ve dönüşüm iddiasında öncelikle insana odaklanılarak gelecek tahayyül edilmelidir.

"İnsan hayatından kendisini yükseltmek ve adını yaşatmak için, başkalarına faydalı olmalıdır."

İşte Kutadgu Bilig, buradaki iyilikler, erdemler ve güzel davranışlar merkezinde bir insan tasavvuru sunar. İnsana dair yazılan şey onun esasını tespit ederken, varoluşunu tenkit eder; yani *temyiz* ve *tefrik* faaliyetinde bulunur. Doğruyu yanlıştan ayırır ve fark edilmesi gerekeni gösterir. İnsan tasavvuru eksik olan her düşünce mecmuası varlıkla varoluş arasındaki ana halkayı ihmal ediyor yahut kendi varlık tenkidini eksik bırakıyor demektir.

Kutadgu Bilig bir kaynak olarak bahsedilen zaviyeden bize zaman ve mekân kayıtlarını aşan ve o "an"dan hareketle gerçeğimize ışık tutan bir bakış açısıyla düşüncemize konuşur: "İnsanın değeri bilgi, akıl ve anlayışıdır. Anlayış ve bilgiye tercüman olan dildir; insanı aydınlatan fasih dilin kıymetini bil."[9]

"Bilgili bilgisini dili ile meydana çıkarmazsa, yıllarca yatsa bile, onun bilgisi muhitini aydınlatmaz. Bütün iyilikler bilginin faydasıdır. Sen her iki dünyayı arzu ediyorsan, bunun çaresi iyilik yapmaktır."[10]

"İyi, halka faydalı olan ve bundan dolayı ona zevk veren şeydir.[11] İyinin vasfı faydalı olmaktır.

Kendi istifadesini düşünmez, başkasına fayda temin eder ve buna mukabil, bir karşılık beklemez."[12] "Ey iyi insan, iyilik yapmakta devam et; iyilik ihtiyarlamaz, onun ömrü ebedidir."[13]

"İnsan derler, insan kimdir; insan başkalarına faydalı olan ve onların işlerini gören kimsedir."[14] "İnsanların iyisi başkalarına faydalı olur."[15] "İnsan hayatından kendisini yükseltmek ve adını yaşatmak için, başkalarına faydalı olmalıdır."[16] "Başkalarına faydası dokunmayan ölü gibidir; faydalı ol, ölü olma; ey mert yiğit."[17]

"Ey hakîm, Tanrı'nın kullarına faydalı ol; insanlara faydalı olan kimselere ancak insan denilir. Kendi menfaatini güden insan mı olur; insan olan halk menfaatini güder."[18] "İnsanlar arasında insan olan kimse, başkalarına faydası dokunan kimsedir."[19]

İnsanlığı ötekine fayda üzerinden fedakârlıkla düşünen bir anlayış, aya uzay gemisi yollayan dünyamız tasavvurlarının çok ötesine konuşur. Çoğulculuk, demokrasi, insan

8 Farabî, *Mutluluğun Kazanılması,* Ter. A. Arslan, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2018), 13, 14, 15.
9 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Haz. R. R. Arat, (Ankara: TTK Yay., 1998), 22-23.
10 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 27-26.
11 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 240.
12 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 72.
13 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 126.
14 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 239.
15 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 238.
16 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 247.
17 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 249.
18 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 285.
19 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 410.

hakları gibi bir sürü kavrama çok sade ama derin bir yerden bakan bu anlayış bilgi, iyi ve insanı fayda bileşeni üzerinden bir medeniyet çerçevesine taşır. "Vay be bir zamanlar neymişiz!", "Zaten bizde her şey var." safdilliği ve afyonuna kendimizi kaptırmadan, bu anlayışın esas ve usullerini anlamaya ve düşünmeye başlamak bu kaynağı geleceğe doğru taşımak için öncelikli vazife sayılmalıdır.

"Ömür aziz değil, emek azizdir; bu emeğe sarf edilmeyen hayata yazıktır."

Bugün medeniyetlerin ve kültürümüzün üslubuna katmakta ve meseleleri halletmekte yaşadığı insan krizi göz önüne getirilirse, Kutadgu Bilig'de karşılaştığımız anlayış, bu metni tarihi bir tespit olmaktan çıkarıp felsefi nitelikte ve pek çok zaman ve zemine hitap eden bir kaynak haline gelir. Bu cihanşümul bakış açısının kaynaklarını düşünmekle işe başlamak *iyi, fayda ve bilgi* üzerinden yükselen ve bugün uzağından romantik bakışlar atabildiğimiz bu yapıyı anlamamızda bize fayda sağlayabilir.

Kutadgu Bilig'i yani erdemin bilgisiyle hayatı değerli kılmayı bir gelecek olarak bize sağlamayı vaat eden bu "mümkün"ümüzün *tespit imkânlarını* gözden geçirmemiz faydalı olabilir. Batıdan esen rüzgârlarla aklı ve ruhu karışan Türk için, Kutadgu Bilig'in yerli malzemelerle nasıl bir cihanşümul seviyeye çıkabildiği ve bunun 11. asrın yani Türk asrının başlangıcında nasıl olduğunun muhasebesi, bu kaynağı geleceğe doğru taşımak için faydalı olacaktır.

İşte burada millî bir zeminde, bahsedilen tasavvurları ortaya koyan bu eserin nasıl bir esası vardır ki bugün bile bir kaynak olup olmayacağını tartışıp üzerine yazılar yazıyoruz. Bir medeniyet kaynağı olarak bu eserde ne vardır, nasıl var olmuştur? Bunları düşünerek hem sair kaynaklarımız içinde umumi bir bakış açısı tespite çalışacağız hem de Kutadgu Bilig üzerinde bu zaviyenin geçerliliğini göstererek kanaatimizi tasdike gayret edeceğiz.

2-Yerli Malzemeden Medeniyet Kavramları Üretebilmek ve Kutadgu Bilig

"Ömür aziz değil, emek azizdir; bu emeğe sarf edilmeyen hayata yazıktır"[20], tespiti, 11. asırda kültürümüzden insanlığa yansıyan, modern atıfları çokça olan, emek bağlamında Kutadgu Bilig kavram dünyasının zenginliğinin göstergelerinden biridir.

Türkistanlılık düşüncesinin[21] bu büyük medeniyet kaynağı, Türk kültürünün ve medeniyet tarihinin yadsınamaz en büyük Türkçe kaynaklarından biridir. Kutadgu Bilig, "kut"lu olmanın bilgisi, devlet ve siyaset hayatımızın geçmişini 11. asırda geleceğe bağlarken bugünümüzü de yarına bağlama imkânlarını taşıyan son derece önemli bir eserdir.

Mazinin mağarasının gölgelerinde esere baktığımız müddetçe, geleceğin güneşine çıkamayan bu eserdeki malumat, beklenen faydayı sağlamayıp, bizzat eserin yazarının isteği olan bu durum gerçekleşmemiş olacaktır.

Zira, Yusuf Has Hâcib "*İyinin vasfı faydalı olmaktır.*", der. *Kendi kültürünü medeniyet kaynağı* haline getirmek mefkûresi, öncelikle kendi kültürünü bütünüyle temessül ve çağının medeniyet birikimine haiz olmayı ve bunu doğru bir yöntem ve yolla kendi dilince ama medeniyetin cümleleriyle ifade edebilmeye vabestedir.

Ne demek mi istiyoruz? Eserin belki de en az dikkat çekilen giriş kısmındaki malumattan yola çıkarak yazarı Balasagunlu Yusuf Has Hâcib'e kulak verelim:

20 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, 210.
21 Türkistanlılık kavramına dair görüşlerimiz http://www.yenisoz.com.tr/turkistanlilik-makale-33989 adresinde yer alan yazılar üzerinden incelenebilir.

"Bu kitap çok aziz bir kitaptır. Çin hakîmlerinin hikmetleri ile bezenmiş ve Maçin âlimlerinin şiirleri ile süslenmiştir. Bu kitabı okuyan ve bu beyitleri başkalarına bildiren bu kitaptan daha iyi ve azizdir. Meşrik eyaletinde, bütün Türkistan memleketlerinde, Buğra Han dilinde, Türkçe olarak, bu kitaptan daha iyi bir kitabın hiç kimse tarafından tasnif edilmemiş olduğunda Çin ve Maçin âlimleri ile hakîmlerinin hepsi ittifak etmişlerdir.

"Yusuf Has Hâcib Türkistanlıların Türkçe ile nasıl bir şey başardığını adeta meydan okurcasına ortaya koymaktadır."

Bu kitap hangi padişaha veya hangi diyara erişti ise, fevkaladeliğinden ve sonsuz güzelliğinden dolayı, o memleketlerin hakîmleri ve âlimlerinde makbul görülerek, her biri ona bir türlü ad ve lakap verdiler. Çinliler-Edebü'l-Mulûk adını koydular. Maçin mülkünün hakîmleri-Âyinü'l-Memleke ve meşrikliler-Zinetü'l-Ümerâ dediler. İranlılar-Şahname-i Türkî diye ad koymuşlar. Bazıları da-Pendname-i Mülûk demişler. Turanlılar ise, Kutadgu Bilig demişlerdir."[22]

"Meşrik hükümdarı, maçinlileri beyi, bilgili, anlayışlı, dünyanın ileri gelenleri, hepsi bu kitabı benimsemişler ve hazinelerine koyup saklamışlardır. Birinden birine miras kalır, bunlar da kendilerine alıp, başkalarına vermezlermiş."[23]

"Çin ve Maçin hakîmlerinin hepsi hep bunun güzelliğini övmüşlerdir. Türk, Çin ve bütün maşrık illerinde, dünyada bunun gibi başka bir kitap yoktur. Kitabın kadrini de ancak bilgili bilir, akılsız kimseden zaten ne beklenir."[24]

Bugünkü pozitivist mefhumunun darlaştırdığı alanın ötesinde aklı ve bilgiyi merkeze alan bir varoluş tarzı, bir anlayış ve idrak kaynağı olmak Kutadgu Bilig'in esasını teşkil eder. Turanlılar Türkçe bir akıl edişle makul kıldıkları varlığa kendi üsluplarınca bir medeniyet varoluşu, bilgi biçimi kazandırmışlardır. Bu bakımdan bu esere atfedilen farklı kültürler tesiriyle oluşmuş, orijinal Türk düşüncesini yansıtmaktan çok eklektik bir metin olduğu yaklaşımı da tenkid edilmesi gereken bir meseledir. Müellif elbette zamanının bilgi ve hikmetine haiz olsa da, eser bir taklit yahut tercüme karakteri taşımaktan öte, yazarın da meydan okuyarak söylediği üzere zamanının ötesine de konulacak bir muhtevaya sahiptir. Pers ve Çin üzerindeki etkileri hakkında konuşurken bu zaviyeden bakmak faydalı olacaktır.

Kutadgu Bilig'in müellifi bize Türkçe ile yazdığı eserinin nasıl kendi çağının tüm siyasi ve medeni çevrelerinde kabul gördüğünü çok açık ve seçik ortaya koymaktadır. Kendisinin Çin hakîmleri ve Maçin âlimlerinden yararlandığı söylemesi asrının birikimini nasıl temessül ettiği ve bunu Türkçe'nin, kendi üslubu içinde nasıl ölçülendirdiğini gösterir. Bu eserin gücü ve değeri üzerinde çağının nasıl ittifak edip, nasıl makbul görüldüğünü anlatırken, ileride diğer bir yazıda irdeleneceği üzere, kendi millî diliyle yazdığı ve millî sembollerle cihanşümul manaları anlatması yoluyla Turanlıların Kutadgu Bilig dediği bu eserin nasıl bir medeniyet kaynağına dönüşerek kendinî çağına kabul ettirdiği ortaya konulur.

Çin ve Maçin hâkimleri ve âlimlerinden yararlanılması bir taklit ve geçmiş bir geleneğe bağlanmaktan ziyade, bir medeniyet birikiminden istifadeyle, kendi orijinal kaynağını oluşturmak olarak görülmesi gerekir. Çin ve

22 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 1, 4.
23 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 3.
24 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 4.

İran gibi medeniyet havzalarında kabul gördüğünü söyleyerek Yusuf Has Hâcib, Türkistanlıların Türkçe ile nasıl bir şey başardığını âdeta meydan okurcasına ortaya koymaktadır. Türkistanlılık işte bu kitap medeniyetine vâris olmak, bunu temessül etmek, daha önemlisi bu şuuru taşıyarak millî kültüründen yeni medeniyet hazineleri üretmek gayret ve mefkûresinin, bir büyük ülkünün bilinci ve yoludur.

Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig'de "Bak, feleği yarattı durmadan döner; onunla birlikte hayat da durmadan devreder.

Bugün Batı ağırlıklı tercümelere hayranlıkla teshir olan akıllarımıza Türkçe bir eserin o devrin tüm Maşrık dünyasında nasıl kabul gördüğü anlaşılası gelmese de mazi bize bunu göstermektedir. Türkistanlılar bunu başarmışlardır. Türk asrının başlangıcı olan 11. Yüzyıl şafağında Müslüman Türk, medeniyet ırmağına daldırıp kovasına doldurduklarını İslam ve Türk üslubuyla bir insanlık ve medeniyet değeri haline getirmiştir. Bütün Türkistan'da kabul gören bu eser Maşriklilerce kabul gördüğü çağda, Mağripliler yani dünyanın batısında henüz bu çapta bir eserin bırakın yazılmayı, düşüncesinin bile olmadığını söylemek avuntu olmanın ötesinde gerçektir. Tıpkı bizim için bugün böyle şeyleri düşünmenin muhal haline gelmesinin acı hikâyesinde olduğu gibi… Tarih bize avunmak için değil, hareket için lazımdır.

Millî kültürü, doğru bir yöntem ve sembollerle bir medeniyet kaynağı haline getirmek nasıl bir şeydir diye merak eden varsa Kutadgu Bilig'e baksın. Kısmet olursa müteakip yazılarda bu yöntem, semboller ve millî dil üzerine Yusuf Has Hâcib'in görüşlerini ifadeyle, burada ortaya konulan gerçeklik derinlemesine irdelenmeye başlanarak Kutadgu Bilig okurken neye muhatap olduğumuzun ve nasıl okumamız gerektiğine dair naçiz bir arza teşebbüs edilecektir. Türkistanlılık işte bu medeniyet davasına bağlanmak ve medeniyetçi millîyetçilik ülküsüyle kültürünü yükseltmek manası için Kutadgu Bilig gibi eserlerle hakiki değerine kavuşacaktır.

Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig'de "Bak, feleği yarattı durmadan döner; onunla birlikte hayat da durmadan devreder."[25] tarzında ortaya koyduğu tarih felsefesiyle değişimi tarihe bir kategori ve nitelik olarak dâhil eder. Her şeyin devredici karakterde olması sebebiyle mutlak bir yükseliş ve çöküş durumunun olmadığı, fatalist bir sürüklenmeye maruz kalmadığımız gibi determinist bir kafeste debelenip durmadığımızın da mesajını bize iletir. Lakin görmeyi bilmek gerek!

"Bütün iyilikler bilginin faydasıdır; bilgi ile göğe dahi yol bulunur"[26] diyen Balasagunlu Yusuf'a kulak vermeyip, "Millet aya gidiyor biz hâlâ..."cılarımızın "Acaba suç kimdedir; kendimize sırt dönmemizde midir?" diye sormaları gerekir. Aslında kendimize körleştikçe âlem kendine döndü, aya çıktı; bizse taklit ile yolumuzu bulacağımızı sandık. Medeniyet bir marka yahut büfede satılan bir içecek değildir.

Elias Canetti'nin *Körleşme* adlı romanındaki "Gözlerinin değerini bilmeyen insan, köpeklerin yol göstericiliğini hak etmiş sayılırdı."[27], tespitini kitap ve kendi özüyle bağını ve alakasını koparark yolunu kaybeden bir körleşme bağlamında düşündüğümüzde Kutadgu Bilig gibi kaynakların bizim için millet seviyesinde göz hükmünde olduğunu söylemek abartılı bir yorum

25 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 20.

26 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* s. 26.

27 Elias Kanetti, Körleşme, Ter. Ahmet Cemal,(İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018), 44.

olmayacaktır. Gözlerimizi bu esere yönelttiğimizde insanlık için büyük bir medeniyet zeminiyle karşı karşıya olduğumuzu, karşılık ve mükâfat beklemeyen millî kültür ve ruhumuzun medeniyet ve insanlığa kattığı değeri görebiliriz. Böylece bize yol göstermesini beklediklerimizin körleştiren vesayetinden kurtulup, gerçeğe doğru yönlenmiş oluruz.

"Dil varlığın evi ise, Kutadgu Bilig varlığını Türkçe'nin zemini ve mantığında bulmuştur."

Türkistanlılar doğal bir asalet ve ruh hali içinde ve beklentisizce fazilete müstenit millet mizacını tarihe her medeniyet çıkışlarında üsluplarınca gösterdiler. Bunu bir karşılık beklemeden öyle oldukları ve doğalarının gereğince yaptılar ve yapacaklar. Kutadgu Bilig müellifi tam bu siyakta; *"İyinin vasfı faydalı olmaktır… Kendi istifadesini düşünmez, başkasına fayda temin eder ve buna mukabil, bir karşılık beklemez."*[28]

Tam burada Andre Gide'nin *Dar Kapı* romanında *"Tanrı'ya tutkulu ruh, erdemin içine doğal bir asillikle dalabilir, ödül kazanma umuduyla değil."*[29], derken insanlığın bu asil halini ima eder.

İnsanı insan, bir toplumu millet yapan da işte bu değerler manzumesinin kendilik bilinci oluşturan yapısını temessül ve temsil keyfiyetidir. Millet olmak bir değer sistemine haiz olarak yaşanan müşterekliğin kavramıdır. Dündar Taşer bunu *Mesele* adlı eserde, "Millet değer hükümlerinde ortak olan insanların duyduğu bir mensubiyet şuurudur. Bu şuurun şirket mensubiyetinden farkı da aşkla, feragatla, fedakârlıkla duyulmasıdır."[30] diyerek ortaya koymuş idi. Kendine körleşmek, "gözlerinin değerini unutmak yahut insani özünü üslubunca ortaya koyduğu kültür ve medeniyet esasını göz ardı etmektir" denilse, yanlış olmayacaktır.

Kutadgu Bilig, millî dil, mantık ve mazmunlar ile cihanşümul ve insanlığa dair bir anlayışın Türkçe ifadesinin güzel numunelerinden biridir. "Meşrik eyaletinde, bütün Türkistan memleketlerinde, Buğra Han dilinde, Türkçe olarak…"[31], "Müellif bunu Buğra Han zamanında ve han dili ile söylemiştir."[32] "Ey bu kitabı makbul bulan ve bu Türkçe esere hayretle bakan kimse"[33] "Bu Türkçe beyitleri senin için tanzim ettim; ey okuyucu, okurken unutma, bana dua et."[34] tespitlerinin hepsinde Kutadgu Bilig'in müellifi, Türkçe olarak eserini kaleme aldığını değişik yerlerde mükerrer olarak dile getirir.

Dil varlığın evi ise, Kutadgu Bilig varlığını Türkçe'nin zemini ve mantığında bulmuştur. Kitapta ortaya konulan cihanşümul muhteva, Türkçe üslubu ve kültürümüz muvacehesinde bir medeniyet malzemesi haline gelmiştir. Müellif bu noktada "Arapça ve Farsça kitaplar çoktur; bizim dilimizde bütün hikmetleri toplayan yalnız budur" tespitiyle hem millî şuurunu vurgulamakta hem de dilimizin imkânlarının bütün hikmetleri toplayıp ifadeye yetecek güçte olduğunu, aynı zamanda böyle bir bilgi gücüne sahip olduğumuzu da ortaya koymaktadır.

Farabî, Birunî ve İbn Sina gibi değerleri yetiştiren Türkistanlılar için elbette bu netice şaşılmayacak bir durumdur. Müellif, Maşrık illerindeki hikmete sahip olmanın yanında, İslam medeniyetinin temel dillerinde

28 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* s. 72.
29 Andre Gide, Dar Kapı, Ter. Buket Yılmaz, (İstanbul: Timaş Yay., 2019), 115.
30 Dündar Taşer, Mesele, (İstanbul: Ötüken Yay., 2019), 101.
31 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 1.
32 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 4.
33 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 5.
34 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 7.

yazılmış eserler haricinde Türkçe bir eseri bu konuda ortaya koyduğunu ifade etmektedir. İşte burada kendi çağına dair söz söyleyebilen bir aklın 11. asırda başlayan Türk çağına nasıl bir giriş yazdığını görüyoruz. Hülasa millî kültürümüz yani dilimiz bir medeniyet kaynağı haline gelerek bir siyasetname dâhilinde sözümüzü tarihe kazımıştır.

> "Türkçe bırakın bilim dili olmamak(!) görüleceği üzere büyük bir medeniyet dilidir."

Eserin Türkçemiz ve düşünce tarihimiz muvacehesindeki ikinci önemli vasfı cihanşümul kavram ve mefhumların millî temsil ve sembollerle ortaya konulmuş olmasıdır. Yusuf Has Hâcib'e kulak verelim: "Bu aziz kitap dört büyük ve mühim temel üzerine bina olunmuştur. Biri doğruluk, ikincisi saadet, üçüncüsü akıl, dördüncüsü kanaat. Müellif bunların her birisine Türkçe bir ad vermiştir. Doğruluğa *Kün Toğdı* adını verip, onu padişah yerine tutmuş, saadete-*Ay-Toldı* adını verip, vezir yerine koymuş, akla *Öğdülmiş* adını verip, vezirin oğlu ve kanaate-*Ögdülmüş* adını verip, vezirin kardeşi kabul etmiştir."[35],

Yine bu kitabın içindekileri şu dört iyi temel üzerine kurar: Bunlardan biri adalet olup, doğruluk üzerinedir; ikincisi devlet olup, saadet ve ikbal demektir. Üçüncüsü akıl olup, ululuk ifade eder; dördüncüsü ise kanaat ve afiyettir. Bunların her birine ayrı ayrı adlar vermiş ve bundan böyle bunları bu adlar ile zikretmiştir.

Adalete *Gündoğdu* adını verir ve onu hükümdar yerine koyar. Devleti *Aydoğdu* ismi ile zikreder ve bunu onun veziri sayar. Akla Öğdülmiş adını vermiş ve buna "vezirin oğlu", demiştir. Kanaate Ögdülmüş adını verir ve buna da "vezirin akrabası", der. Hikmet bu dört temel üzerinedir ve bundan dolayı da eser bunları tanzim görevini üstlenmiştir.

Arapça ve farsça kitaplar çoktur; *bizim dilimizde* bütün hikmetleri toplayan yalnız budur.[36]

İşte Türkçe yazılan, medeniyetin büyük eserinin felsefesi ve bilgece tanziminin bu şekilde olduğunu söylemek mümkündür. Kültürümüzün en temel değerlerinden olan dilimiz ve ruhu olan dinîmiz, 11. Asrın teşekkül çağında Türkçe üslubuyla yeni bin yılın medeniyet nazariyatını böylece kurmuştur. Görüleceği üzere, cihanşümul kavramlar Türkçe semboller üzerinden yazarın tabiri ile *soru-lu-cevaplı münazara tarzında* bir felsefi yöntemle gerçeği doğurtacak yolda ortaya konmuştur.

Burada *hükümdar güneşe ve vezir/devlet ay'a* benzetilmiş; adalet ve devlet bu mazmunlar içinde ifade edilmiştir. Tarihi sürekliliği de göstermesi açısından Nevzat Kösoğlu'nun aktardığı Türkiye Selçukluları'nın yıkılışına dair şu aktarma Türk tarihinin sürekliliğinin fikrî ve siyasi zeminde nasıl gerçekleştiğini görmek bakımdan ehemmiyete haizdir: "Sultanın (II. Gıyaseddin Mesud) ölümü memlekete sarsıntılar, kargaşalıklar düşürdü. *Padişahlık güneşi onun ölmesiyle karardı. Devlet ay'ı onun hükümdarlık semasında battı.*[37] Türkistanlılık bu sürekliliği fark etmektir.

Geleceğe körleşmemek için maziye derin bakmak gereklidir. Bu bakımdan Türkçe'nin korunması ve geliştirilmesi çok önemlidir. Tarih bu sebeple değerlidir. Kitaplarımızdan koptukça yol alamıyoruz. Burada ifadesi edilmesi gereken bir husus Kutadgu Bilig üzerinden görüleceği üzere maziyi geleceğe rehber kılmanın yolu sosyal bilimleri hayati görmenin Türkistanlılar açısından öneminin fark edilmesi gereğidir. Teknolojiye verdiğimiz önem yanında artık sosyal bilimlerin de bir

35 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 2.
36 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 7.
37 Nevzat Kösoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler,* c.1, (İstanbul: Ötüken Yay., 2015), 154.

beka sorunu olduğunu gerçek manasıyla anlamamız şarttır. Disiplinler arası bakışa haiz mütehassıslar, gizli hazinelerin yeniden geleceğe taşınması için fevkalade önemlidirler.

"Dünya bir bahçedir, bunun duvarı devlettir. Devlet bir sultandır, sünnet (töre) bununla yaşar."

Burada gösterilmeye çalışıldığı üzere kendi dili ve mantığıyla medeniyet ırmağının büyük akışından tarlasını sulayarak kendi toprağında/dilinde milletimizin kızılelması cihanşümul medeniyet bahçesini yeşertmek olarak mesuliyetimizin en sarf-ı nazar edilemez parçası olarak, omuzlarımızda durmaktadır. Balasagunlu Yusuf'un Türkçe adlar ve Türkçe ile cihanşümulü gösterişi bize ve idrakimize bir irade vermeyecekse nerede, hangi kaynakta ilham bulacağız? Türkçe bırakın bilim dili olmamak(!) görüleceği üzere büyük bir medeniyet dilidir. Türk bundan mesul olmak, Türkistanlılık ise bu bilincin idrak ve iradesine sahip olmaktır. Kitabın muhtevasındaki alegori bizi ferd ve toplumun en büyük müessesi devletin kapısına getirir. Padişahlık güneşi ve vezaret ayı ile sembolize edilen bu teşekküle dair bu büyük kaynağın sözü bize müstakbele dair ilham verecek incelikleri taşıyor.

3-Kavramdan Umrana: Süreklilikten Cihanşümulluğa

Devlet; töre ve adalet kavramlarını aşikâr eden bir müessesimizdir. Adâlet, umranın esas rükünlerindendir. Yusuf Has Hâcib'e göre *adalete istinat eden kanun – bu göğün direğidir; kanun bozulursa gök yerinde duramaz.*[38] Kadim kaynaklarda buna dair atıf geleneğimizde adâlet dairesi olarak adlandırılır. Bu manada gelenekteki süreklilik adalet dairesi kavramıyla Kutadgu Bilig'den itibaren izlenebilir. Bu bapta bu mefhuma rastlanan ilk kaynaklardan birisi 11. asırda, Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'inde geçer: "Dünya hâkimi hakîm bey niçin hazine toplar; asker nerede ise, orada hazır hazine alır. Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lazımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerektir; halkın zengin olması için de, doğru kanunlar koyulmalıdır."[39] kaydı ile 11. asırda mealen devletin kanun ve adâletle imar olacağı, memleketin adâletle umrana kavuşacağı ve insanın umran için ömür süreceğine dair atıflarda bulunulur. 14. asırda, İbn Haldun, umranımızın muhtevasını bize tanıtan kaynaklardandır. Bu cümleden "Mukaddime"nin bize tanıttığı önemli kavramlardan biri de adâlettir. Bu noktada, İbn Haldun'da, Kutadgu Bilig'deki şekli sürdürür yahut aynı geleneğe bağlanır tarzda, adâlet dairesini bize gösteren önemli bir bakış açısı vardır. Aristoteles'ten naklen aktardığı şu kayıtta mesele ortaya konulur: "Aristo'nun, garib bir daireye yerleştirdiği bu cümlelerin en önemlisi şu sözüdür: "Dünya bir bahçedir, bunun duvarı devlettir. Devlet bir sultandır, sünnet (töre) bununla yaşar. Sünnet siyasettir, bu siyaseti hükümdar yürütür. Hükümdar bir nizamdır. Ordu onu takviye eder. Ordu bir yardımcı ve destektir, mal ve para onun teminatıdır. Mal rızıktır, ona raiyye derler ve toplar. Raiyye kuldur, onu adalet korur. Adâlet, kendisiyle ülfet edilen ve sayesinde dünyanın kaim olduğu şeydir ve dünya bir bahçedir."[40] Bu tip kıyaslara Aristo mantığında zincirleme kıyas denilir. Görüleceği üzere millî, dinî ve insani esas bu üslupla tahakkuk etmiştir. 15. asırda, Kınalızâde Ali Çelebi "Ahlâk-ı Alâ-i"de, aynı konu meşhur devir saç ayağı

38 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 253.
39 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 155.
40 İbn Haldun, Mukaddime, Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yay., 2017), 206.

içinde İbn Haldun'un Aristo'dan aktarıldığı şekilden farklı olarak adâlet döngüsü başa getirilerek yeniden kurulur. Naima'ya göre Kınalızâde bu kıyası İbn Haldun'dan almıştır.

Muhtevada gidiş aynı olsa da adâlet kavramı getirilerek muhteva yeniden üretilmiştir. Burada devamlılık adına İbn Haldun'dan alınma bir iktibas değil, geleneğin canlı devamlılığına işaret eder. Kınâlızade'nin zincirleme kıyası herkesçe malumdur:

"Devlet teşkilatlı insan cemiyetinin medeniyetle birlikte en önemli tezahürlerinden biridir."

1.'Adldir mûcib-i salâh-ı cihan (Adâlettir dünya nizam ve selâmetini sağlayan) 2. Cihan bir bağdır dîvarı devlet (Dünya bir bahçedir, duvarı devlettir) 3. Devletin nâzımı kanundur (Devletin nizamını kuran kanundur) 4. Kanuna olamaz hiç hâris illa mülk (Kanun ancak saltanat ile muhafaza olunur). 5. Mülk zabt eylemez illa leşker (Saltanat -devlet- ancak ordu ile zapt edilir) 6. Leşkeri cem' idemez illa mal (Ordu, ancak mal ile kaimdir) 7. Malı cem' eyleyen raiyyettir (Malı toplayan halktır) 8. Raiyyeti kul ider padişah-ı âleme adl (Halkı Cihan Padişahı'na adâlet sayesinde bağlanır).

Kalem, kılıç ve para, tarihin ve nizamın değişmez üçlüsüdür. Bunları terbiye edense adâlettir. Burada öz olarak ve hepsinde mülkiye, harbiye ve adliye birlikte bir düzen için ilişkileri bağlamında ortaya konulmaktadır. Türkçe, Arapça ve Farsça kadimden hikmet etmiş tüm siyasetnâmelerimiz bundan böyle bahseder. Umran bunun üzerinde ve her yerinde olacaktır. Zira insanlık olmadan insan, umran olmadan şehir, adalet olmadan devlet içi boş mefhumlar olmaktan öte anlam taşımaz. Geleneği düşünürken artık şekil şartları kadar keyfiyet gereklerini de düşünmeye başlamak gerekir. Dolayısıyla yukarıdakileri şanlı tarihimizin altın levhaları gibi tumturaklı sözlerle kutsamaktan öte artık ümranımız için düşünce ve tefekkür ile temeddünü sağlayacak hareketler ortaya koymak daha önemli olacaktır. Zira cihanşumül ile kendisine dairi birleştirebilmenin enfes bir numunesi olan adâlet dairesi şeklini Aristo'nun bir önermesinden ve muhtevasını cihanşümul ile kendi özgününün tecdidinden alan bir epistomolojik perspektif temeddünün zuhurunda hayatidir. Adâletin ruh verdiği kanun ve anayasa her şeyden değerli ve önemlidir. Bu bakımdan *adâlet tipi* bir anayasa düşünmek temeddünî yürüyüşte çok hayati olacaktır. Bunun gibi *umran tipi* bir kalkınma ve *insanlık tipi* bir şahsiyet düşünmek gelenek çerçevesinde bizi çok ilerilere taşıyacaktır.

Bunların hepsini tarihte başaran öznenin adı *Türk* olduğu için bu kavram değerli ve anlamlıdır. Yavuz Sultan Selim Köprüsü gibi kıtalar buluşturan uygarlık hareketleri umranının gölgesinde herkesin buluşacağı bir hukuk ve adâlet umranını da var edebilmelidir. Adâlet dairesini tespit edip bir umran kurarak yeni devir başlatmak için bu devre dâhil olmak gerek.

Devlet, teşkilatlı insan cemiyetinin medeniyetle birlikte en önemli tezahürlerinden biridir. Devletin teşekkül töresi olarak işlev ve ahlak olarak, adalet çok merkezî bir yerde durur. Zira insanlar devleti yani nizamı, kendi aşırılıklarını sınırlamak, doğalarında vaki zarar verme ihtimallerini bir had çizmek için var ederler. Bir kanun koyucu ve yönetici seçerler. İşte bu faaliyetin ruhunu izah eden kavram ise adalet olur. Mülkün temeli olması da bundandır. İşte tam burada birey ve devlet tasavvurlarını Kutadgu Bilig'de ele aldıktan sonra ikisinin arasında toplumun esası aile üzerinden eserimizi ele almaya devam edebiliriz.

* Yazının bu kısmı daha evvel Millî Folklarda yayınlanan bir yazımızın geliştirilmesi suretiyle hazırlanmıştır.

4- Millet Kalmak, Zamanı Aşan Kavramlarla Millî Kalmak ve Cihanşümulü Temsil Etmek*

Birey hayatına devlet üzerinden adalet ile bakan bu eser, toplumun temelini oluşturan aile meselesine de bir kaynak olarak bakmıştır. Kutadgu Bilig dünyası bu bakımdan devirler-üstülük özelliğini toplumda aileye bakışla da gösterir. Burada aile içinde baba-oğul örneği üzerinden bahsedilen mesele somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

"Kutadgu Bilig'den belki de saadet bahşeden bazı ipuçları bulmamız ve aydınlanmamız mümkün olabilecektir."

Aile ile alakalı olarak bu eserde çok önemli konular yer almaktadır. Biz bir çalışma sınırları içinde konuyu çok fazla genişletmeden girişte bahsettiğimiz hafızanın aktarılması ve içtimai faaliyet ile kendinî sürdürme problematiği açısından eserde yer alan bir kısmı analiz etmeye çalışacağız. Burada babanın oğluna 11. asırda verdiği vasiyet niteliğindeki nasihat, özündeki genel-geçer anlayışla her devirde bir babanın oğluna vermesi muhtemel tavsiyelerdir. "Zaman değişti, hangi devirde yaşıyoruz efendim" gibi sorularla kültürümüzün muaheze edildiği, öte yandan da belli kültür kodlarına bağlı insanların "Nasıl yaparız, çocuklarımızı bu dalgalardan koruruz?" sıkıntılarını yaşadığı bir devirde çelişkilerle dolu akıllarımıza ve ruhlarımıza Kutadgu Bilig'den belki de saadet bahşeden bazı ipuçları bulmamız ve aydınlanmamızla mümkün olabilecektir.

Eserin özündeki kurgu, konuşma üslubu taşıdığı için burada satırlar arasında dikkatlerden kaçmış bulunan bazı temel kavramlar eğitim bilimciler tarafından işlenerek kavrama dayalı öğretim için temel teşkil edebilir ve yine çocuk edebiyatıyla ilgilenen edebiyatçılar ve akademisyenler buradaki bilgileri teorik ve pratik çalışmalarında kullanabilirler. Bu husus tek olan çocuklarına millî bir bünyenin tüm kişileri özelliği katmanın endişesini yaşayan modern zamanın ebeveynleri için de belki mütevazı bir çağrı olabilir. Çünkü içtimai birlik faaliyeti, pek çok şeyin maddi noktadan değerlendirildiği hatta sanallaştığı bir çağda soyut bir dilden ziyade epistemoloji ve mantıkî düzende işleyen bir akıl tarafından aktarılmalıdır.

Geçmişinde anlamlı değerlere sahip olduğunu düşünen zihinler ancak bunu aklileştirerek modern zamanın idrakine sundukları takdirde anlamlı bir iş yapmış olabilirler. Aksi halde anlayışları değişen bir çağda geçerliliğini yitirmiş mantıklar ve söylemlerle hitap edilen genç zihinler, söz sahibine belki romantik bir saygınlıkla bakarlar veya "ne diyor bu ya!" tavrını takınırlar. "Dün dünde kaldı cancağızım bugün yeni şeyler söylemek lazım" diyen fikriyat muhtemelen bahsettiğimiz mülahazaları da göz önüne almıştır.

Bir milletin yüzyıllardır kendine mahsus müşterek sosyal hafızayı sağlayan anlam ve değer ortaklıkları olan, bunların mantıkî içyapılarını kabullenen bireyler kişiliklerini bulundukları toplum içerisinde oluşturabileceklerdir. Bu bağlamda aile içinde değerlerin süre giden hafıza içinde müşterek sosyal hafızaya bağlanması edimi önem taşır. Bahsedildiği gibi bu çalışma klasik bir metinden babanın oğluna aktarmayı dileyerek vasiyet ettiği ve gönlüne emanet bıraktığı sözlerin değerlendirmesine yöneliktir.

Romantizme bürünmeyen, şovenist bir üslup taşımayan, ideolojik kolaycılığa dalmayan bir terkibe ulaşabilmek önemlidir. Bir oğul imajı ve süre giden bellek, bu bağlamda ana temalar olacaktır. Kutadgu Bilig'deki bu kısmın seçilmesinin sebebi öncelikle içeriği itibariyle bir babanın

oğluna seslenişi olması ve metnin canlı karşılıklı konuşma üslubunda yazılmış olmasıdır.

Bunun ötesinde metinde geçen kavramların zamanı aşar niteliğinin görülmüş olmasıdır. Nihayet metindeki tavsiyelerin geleceğe aktarılmasının sağlayacağı faydanın mülahaza edilmiş olması gerekir. Kutadgu Bilig'de Fert olarak bireylere kişilik kazandırıp, toplum çerçevesine taşınacak bir nitelikte olması, hem insanın kendi şahsını inşası hem de yabancılaşmaya karşı insanın kendi öz bilince dairliği ile kendi özünü sentezlemesi, tek kişinin tüm kişiye dönüşmesi için önemli olan noktalar bulunmaktadır.

> "Doğru ol, dürüst hareket et; doğruluk insanı mesut eder."

Metindeki kavramlar tasnif edildiğinde bireye metnin bağlamına uygun olarak bu bireyin inançla ilişkisi en genel başlıklar olarak belirlenebilir. Ve nihayet baba-oğul ilişkisinin seçilmesinin diğer bir önemli sebebi ailede görülen bu sosyolojik ilişkinin *devlet baba* kavramlaştırılmasında genelleştirilmiş olmasıdır. Bu bakımdan bir siyasetname olan Kutadgu Bilig'de babanın oğluna tavsiyeleri bir anlamda da devletin vatandaşlarından beklentisini de açığa çıkaracaktır.

Ele aldığımız metin içerisinde devlete dair atıfların olması bu görüşümüzü destekler mahiyettedir. Bu sayede belki de devlet baba kavramının rasyonel bir kavram içeriği olduğu hususu da ortaya konulabilecektir. Bu yolla baba-oğul imajinasyonu(!) ile ailenin ve kültürün küçük planda, devletin devamı ise büyük planda süregiden hafıza noktasında ele alınabilecektir.

İnsan bilinci belleğin oluşturduğu bir varlıksa burada devlet bilinci, insanın kişilik kazanarak oluşması için baba-oğul bağlamından yola çıkarak süregiden hafızayı oluşturmayı sağlar. Burada bilincin belli bir alana yöneltilerek bilincin kurulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Baba-oğul arasındaki ferdî "ben"lerden içtimai "ben"e doğru bir yöneliş söz konusudur. Burada sunulan değer ve denge kapsamı var olan sosyo-kültürel ortama göre şekillenerek fizik ve metafizik dengesini gözetmektedir. Yani hem fizikî zekâya hem sosyal zekâya yönelen bir retorik söz konusudur. Birey ve toplum adına denge kurulduğu gibi metafizik boyutlu bir dengeleme kurgusu da söz konusudur. Ele alınan öğüt "gönlünü ve dilini doğru tut"[41] diye bireyin durumuna ilişkin sözlerle başlamaktadır.

Bundan sonra Allah'a inanç konusunda tavsiyeler yer almakta ve ardından tavır ve hareketler doğru olmak, doğru yoldan sapmamak, alçak gönüllü olmak ve tevazu ile konuşmak[42] konusunda bireye yönelik öğütlerle devam edilmektedir. Burada bireye dair kavramların içine metafizik boyutlu inanca dair olan yerleştirilerek kavram çerçevesinin içi doldurulmaktadır.

Böylece bireyin değerler sistemi bir aşkın değer sistemi ile temellendirilmiş olmaktadır. Bu tavsiyeler dünyanın geçiciliğine ve malın nasıl kullanılması gerektiğine dair sözler takip etmektedir.

Allah'a inanmak ve dünyaya bel bağlamamak genel anlamda İslâmi dönem Türk düşüncesinde teorik ve pratik anlamda değeri olan hususların başında gelir.

Öyle ki bu konu sivil mimariye bile aksetmiştir. Yapılan evler dünyanın işinin bitmeyeceği ve fâniliği düşünülerek malzemesi buna uygun seçilirken bir yanı da yapılmadan yarım bırakılmaktadır.

41 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 102.
42 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 102.

Metinde bu ilk sözleri bireye hitap eden "Doğru ol, dürüst hareket et; doğruluk insanı mesut eder."[43] tavsiyeleri takip etmektedir. Burada doğruluğa dair, "Hareketi doğru olan insan ne der, dinle; insan her iki dünyayı kazanır. İnsan günün mesud geçmesini isterse, bunun çaresini doğrulukta aramalıdır. Sen muhakkak zengin olmak istersen, bil ki, asıl zenginler kısmeti doğrulukta bulmuşlardır. Büyük ve halka baş olmak istersen, doğru yoldan şaşma, insan uslu-başlı, tavrı ve hareketi doğru olursa, her iki dünyada güneşi parlar."[44] sözleriyle doğruluk kavramına her iki dünya açısından bakışla başlayıp biten bir mantık örgüsünde içerik kazandırılmaktadır.

"Doğruluk varsa, bir tek insanda olduğu kadar bütün bir insan topluluğunda da vardır, değil mi?"

İnsanın ferdî varoluşu adına günlerini nasıl değerlendirmelidir, zenginlik kavramına nasıl aşkın bir anlam yüklenebilir ve devlet sahibi olmanın en tutarlı yolu nedir, sorularına doğruluk kavramı ile bugün de çok anlamlı gelen olan bir içerik kazandırılmaktadır. Sonunda ise iki dünya dengesi kurularak bitirilmektedir. Görüleceği gibi burada birey, toplum ve devlet adına, babanın oğluna tavsiyelerinin başında inanç parantezine alınmış doğruluk kavramı gelmektedir.

Platon'un doğrulukla ilgili "İşte ben de bunu anlatacağım. Doğruluk varsa, bir tek insanda olduğu kadar bütün bir insan topluluğunda da vardır, değil mi? Daha büyük olan bir şeyde doğruluk, daha büyük ölçüde vardır. Onu orada görmek daha kolaydır."[45] sözleri ile Kutadgu Bilig'deki tavır karşılaştırıldığında buradaki felsefe ve yöntemin daha iyi anlaşılacağı açıktır. Doğruluk kavramı hangi felsefe ya da inançla temellendirilse temellendirilsin bir eğitim ve devlet siyaseti öğretisinin en başta gelen kavramı olarak dikkati çekmektedir.

Doğruluk ortaya konduktan sonra bunun neyle gerçekleşeceği ve onun düşmanının ne olduğu yani alt kavramı ve antitezi de verilerek oğulun aklına istikamet verilmeye devam edilmektedir. Burada doğruluğun devamında iyilik yapmak öne çıkarılmaktadır. Daima iyilik yapıp kötülükten uzak durulması öğütlenmektedir. Bu bağlamda da kötülüğün gelebileceği konularda uyarılar yapılmaktadır. Kötü arkadaş, ikiyüzlü adam, dedikodu kötülüğün kaynakları olarak zikredilerek toplumsal bağlama da bir geçiş söz konusudur.

Kötülükten sakınma yolu olarak tecrübeli insanlarla oturulup kalkılması ve duyulan her sözün dinlenmesi ama her söze inanılmaması uyarısı gelmektedir. Bu kısımda en önemli uyarılardan biri de sır saklamaya dair yapılmaktadır. Ve nihayet kıskançlık, çok yiyip içme konusunda uyarılarda bulunulmaktadır. Burada görülen resimde, doğruluğun nelerle paralel ve nelere zıt gittiği gösterilerek kavrama içerik kazandırılmaktadır. İyilik içtimai bir erdem olduğu ve insan kendi kendine iyi olamayacağı için toplumla ilgili öğütler yer almaktadır. "İlginç bir şekilde yiyeceğin insan kişiliği üzerindeki etkisini bilen bir akıl tüm bu kavram düzeyindeki olaylar içine yeme-içme konusundaki uyarıyı da koyuvermiştir."

Müellif bunu devam eden satırlarda "Dilini ve gözünü gözet, boğazına dikkat et; az ye fakat helâl ye!"[46] uyarısıyla daha da açık hale getirmiştir. Sonuçta doğru insan iyilik yapan ve kötülükten kaçınandır. Dolayısıyla

43 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 102.
44 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 103.
45 Platon. *Devlet*, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz), (İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2006), 54.
46 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 104.

iyi ve kötü kavramları yukarıda bahsedilen içeriklerle oluşturulmaya çalışılmıştır. "İyi huylu olmak, hayâlı olmak, aceleci olmamak, tatlı dilli olmak ve yerinde söz söylemek, işlerin sonunu düşünmeden bir işe girmemek, öfkeyi tutmak, yalancı olmamak, ölçülü harcama yapmak ve sabırlı olmak, bireyin gelişimi adına verilen temel kavramlar olarak dikkati çekmektedir. Sabırlı ol, sabretmek er işidir; insan sabır ederse, göğe bile yol bulur." [47] sözleriyle sabır konusunda özel bir vurgu yapılmaktadır. Metinde dikkat çeken önemli bir başlıkta ise "Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; güler yüzle büyüğün ve küçüğün gönlünü al, tuzu, ekmeği bol tut, başkalarına ikram et; bir kimsenin ayıbını görürsen açma, üstünü ört."[48] şeklindeki toplum hayatında son derece önemli olan ve gittikçe gündelik hayatımızda etkisini yitirmeye başlayan değerlere atıf vardır.

"İnsanın özü değişmediğinden meseleler ve sorunlarındaki esas da değişmiyor."

Yakın aile bireyleriyle sağlıklı ilişkiler, büyük ve küçüklere güler yüz, tuz ekmek hakkı bilmek, ikram etmek, toplum barışı ve esenlik adına hataları görmeyen olmak gibi erdemleri öne çıkarılmıştır.

Ferdîleşme toplumumuzda gittikçe kendinî düşünme erdemsizliğine dönüşmektedir. Buna karşılık olarak süregiden belleğimizde yukarıdaki öğütlerin önemini düşünerek yeniden tazelenmesi için aileiçi ve dışı eğitimin dikkatle üzerinde durmalıyız. Bütün bu başlıklar çocuk edebiyatında birer hikâye konusu yapılabilir ve ders kitaplarına konulabilir. Didaktik olmadan hafızanın bu bilgilerle donatılması zarureti gittikçe daha çok ortaya çıkmaktadır. Metnin belli yerlerinde zaman zaman olduğu gibi araya öte dünyayla ilgili öğütler serpiştirilmeye devam edilmiştir. Allah'a inanç mevzusu ve dünya-ahiret dengesi kurulması ötesinde, ölümün unutulmaması ve ibadette gayretli olunması hususlarında tavsiyeler yer almaktadır. Yine şarap içmemek, zina yapmamak gibi dinî hükümler de metinde yer almaktadır.

Bir gelecek kaynağı olarak Kutadgu Bilig'i incelememiz sürerken nihai olarak eserin sonlarında ele alınan zamana dair bazı serzenişler dikkati çekiyor. Bu bakımdan süreklilik içindeki devr-i daimleri görmek, tarihe dair anlayışımız ve felsefemizi doğru tahkim adına Kutadgu Bilig, önemli bir pencere açmaktadır. Son olarak bu mevzuya bakmak yerinde olacaktır.

5-Kaosa Umran Sağlayan, Mesele Çözen Bir Kaynak*

Kutadgu Bilig, müstakbel adının manası bağlamında değerlendirilmeye çalışıldığı üzere, millî aklımızın ve vicdanımızın manasını tarihe nakleden *hafıza* eserlerimizdendir. Bir nokta-i nazar muhtevasındaki metafor ve mazmunlar, tarihî şekillerin ötesinde zaman üstü hal alan bir içeriği önümüze seriverir. Zira onunla 11. asırdan konuşan bir akılla çağdaş oluveririz. Kendimiz mi oraya gideriz, orası mı buraya gelir bilinmez. Ancak muhtevadaki özü görmek, kendinî bilmek adına önemlidir. Emeğin son derece değerli bir cevher olduğu bu eserde bilgi, en reel gerçektir. *"Akıllı insanın sözü akılsız için gözdür"*[49] diyerek bilgi felsefesine dair çok önemli bir açılım yapar. Gerçekten herkesin tasavvuru bildiği kadardır.

İnsan bilmediğini göremez, bilmeden bakılan ise görüldüğü sanılan zandan ibaret kalır. Bakmakla görmek

47 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 105.
48 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 105.
* Bu kısım daha önce Türk Yurdu dergisinde yayınlanan yazımızın yeniden değerlendirilmesi ile oluşmuştur.
49 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 100.

arasındaki farkı kadim akıl bu yolla bize hatırlatır. Baktığımız bir insandır, bilerek görürsek zübde-i âlem, İdrake yol açan bir abidedir...

İnsanın özü değişmediğinden meseleler ve sorunlarındaki esas da değişmiyor. Çağlar öncesinde Seneca yahut Cicero'nun yazdıklarında aklımıza ve vicdanımıza hâlâ dokunan ne olabilir ki? Kutadgu Bilig'in müellifi de bu malumu adeta bilerek zaman-üstü nitelik kazandıran tespitlerle eserini tamamlamıştır. Burada ortaya konulanlar muhakkak kendinden sonra her okunduğu asırda hayretle ve tasdikle değerlendirilmiştir denilse yanlış bir öngörüde bulunulmuş olunmaz.

"Bilgili hakir oldu, bir tarafa sinip kalıyor; akıllı dilsiz oldu ağzını açamıyor."

Kutadgu Bilig muhtevasıyla muhtelif konularda değer dünyamıza dair önemli tespit, hatırlatma ve ikazlarda bulunur. Bu ikazlarından bir kısmı da zamanına dairdir. Yusuf Has Hâcib verdiği bilgi ile bakışımızı görmek yani idrak etmek düzeyine çıkarır. *"Ey âlim, bugünkü zamana dikkat et, işler tamamen değişti"*[50], nidasıyla başlar sözlerine. Zamanın değişenlerinin idrakimize söyledikleri incelendiğinde aslında değişimin menfi boyutunun insan ve toplum doğası cihetiyle değişmeyenleri de içerdiği görülecektir.

Değişirken değişmeyenlerimizi hatırlamak adına kulak verilmesi gereken bir sestir *Kutadgu Bilig*. "Bilgili hakir oldu, bir tarafa sinip kalıyor; akıllı dilsiz oldu ağzını açamıyor. Memlekette fena adamlar çoğaldı; halîm insanlar ayakaltında kaldı, başlarını kaldıramıyorlar.

Şarap ile yüzlerini yıkayan ve ibadeti bırakanlar şimdi yiğit sayılıyor ve istediklerini yapıyorlar. Fesat ve fısk yapanlar merd sayıldı; şarap içemeyen kimseler hasis sayıldı. Namazına ve orucuna devam edenler münafık sayıldı, ey memleketin başında bulunan insan."[51] Buradaki tespitleri iki yönlü okumak gerekir zannındayız. İlkin, zamana dair tespitlerle vaka tespit edilmektedir.

Diğeri ve daha önemlisi ise olması muhtemeli olmuş gibi tasvir ederek olmadan önce ikaz ediyor. Yani "Yukarıdaki durumlar varsa düzen menfi değişmiştir; görün, idrak edin ve gereğini yapın!" diye yöneticiler başta olmak üzere akıl sahiplerine ikazda bulunuyor. Bir olmuş ve olacak felsefesi iç içe. Bir yangın alarmı, virüs koruma programı gibi kadimi korumak ve yeniden üretmek adına geleceğe bırakılan bu sözler, her dönemde yenilenmesi mümkün kaos çekirdeklerine dair ikaz hükmündedir. Bilginin değersizleşmesi, liyakatsızların işlerde söz sahibi olup temel değerlerin değersizleşip, değersizlerin değer hâline gelmesi durumuna dikkat çekiliyor.

Görmeyi engelleyen yani idraki kör eden hastalığa karşı uyarı yapılıyor. Akıllı, hâlim ve ilkeli insanların madun sayıldığı ve kötü olarak yaftalandığı, sahte yiğitlerin cirit attığı zamanlara dikkat edilmesi gerektiğine dair bir uyarı söz konusu oluyor.

Bu zamanların en önemli sıfatlarından biri olarak helal-haram konusu müteakip satırlarda ortaya konuyor. Değer dengesi menfinin tarafına meyledince gidişat kaos oluyor:

"Helal büsbütün ortadan kalktı, haram çoğaldı; haram yiyenin gönlü kirle kaplandı. Helalin ancak adı kaldı, onu gören yok; haram kapışıldı, hâlâ ona doyan yok. Hani bu harama haram diyen, haramı bırakıp, helal yiyen insan nerede. Gerçekten dürüst ve takva sahibi denilecek

50 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 462.
51 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 462.

kim kaldı; fakat güneşi parlayan bir kıyamet günü vardır. "Kalpler haram ile çok fazla karardı; ey oğul, helali nerede arayıp bulmalı. Buna benzer şöyle bir söz vardır, bunu iyice dinle, ey temiz kalpli insan. Gönlüm haram ile karardı ve kirlendi; ben bilgiyi yüzde bir işte dahi kullanmam.

Vücut artık eğilmez, heva ve heves onu esir etti; ben artık ibadetlerle meşgul olamıyorum; işte sırrımı açtım. Dünyanın tabiatı tamamen değişti, insanların gönlü ile dilleri birbirine uymuyor."[52] Haram ile sembolleştirilen aslında varoluş durumundan uzaklaşarak bir anlam kaybına uğramaktır. Kalplerin kararması, gönüllerin kirle kaplanması, doymayan bir göz, değişen dünyada yaşanan akıl ve vicdan kirlenmesinin önemli satır başlarıdır. Düşüncenin ve sezginin iç ahengini yitirdiği bir karanlık gidişat... Modernliğin bugün anlam kaybı dolayısıyla insanların yüreklerinde açtığı derin boşluktan duyulan şikâyetler, Yusuf Has Hâcib'in kavramlaştırmasında helal-haram dengesi bağlamında kadim bir şekil ve cihanşümul bir özle verilmektedir.

> "Bilgisizlik erdem duvarlarını yıktığı zaman insanların toslayacağı nihai duvar menfaat ve paranın kulu olmaktır."

Dürüstlük ve takva bunların tarihî/metafizik adları; insanı arayan kavramlardır. İbadet edemez hâle gelmek de bu manada erdemden soyutlanarak biyolojik bir düzeyde var olma hâlini anlatır. İnsanın erdem-hayat dengesi artık bozulmuştur. Daha önce de dikkat çekildiği gibi bu, bir durum tespiti olduğu gibi bunun yaşandığı toplumlarda yaşananın ne olduğu, görmemize yani idrak etmemize dair bir çağrıdır. Dünyanın tabiatındaki bu yönlü değişimler, bilgisizlik bağlamında erdemsizliğin eşlik ettiği bir kararma durumuna işaret eder. Tam da bu nedenle insan aramaktadır müellif, çünkü her şey insanla düzelir ve onunla bozulur. Müellif, kavramların elinden tutarak insan aramaktadır, kavramlar da kendilerini tarihe katacak hareketi verecek idrakte insanı arıyorlar ve eser bunu maziden istikbale taşıyor.Bozulanı düzeltecek olan da kendinî hatırlayarak kendine gelen insandır.

Bu bağlamda birey ve toplum bazında erdem kaybı; haram-helal dengesinin yitirilmesi gönülleri ve dilleri birbirine uymayan, göründüğü gibi olmayan, olduğu gibi görünmeyen bireylerin çoğunlukta olduğu bir toplum manzarasını doğurur. Bilgisizlik depreminin son tahlilde toplumu getirdiği yer riyakârlıktır. Bu kadim sesi duyup idrak gözünü açanlar olanın nereye gittiğini aşikâr bir biçimde göreceklerdir. Bu durum toplumda ciddi arızaların ortaya çıkmasının da habercisidir. Bugün modernitenin anlamsızlaştırdığı hayatlarımızdaki şikâyetlerimize ne de çok benziyor, şu aşağıdaki kadim sözlerdeki kaygılar: "Halktan vefa gitti, cefa çoğaldı; itimat edilecek kimse ararsan, bulamazsın. Halktan vefa gitti, yerini cefa aldı; itimat edilecek, inanılacak kimse pek nadir. Akrabalar arasında yakınlık ve kardeşlik uzaklaştı; artık candan arkadaşlık kalmadı. Küçüklerde terbiye, büyüklerde bilgi yok; kaba insanlar çoğaldı, nazik insanlar ortadan kalktı. İnsanlar para uğrunda birbirlerine yakınlaştılar; doğruluk ve hakikat yolunda iş gören nerde. Emanetin adı var, onu yerine getiren nerde; nasihatin sözü var, onu tutan nerde. Marufu emreden kim, münkeri nehyeden kim. Satıcılar emanet vasfını kaybettiler, ustalar artık nasihatten vazgeçtiler. Bilgi sözünü dosdoğru söyleyemez oldu. Kadınlardan haya gitti, yüzlerini örtmezler. Doğruluk gitti, yerine nice eğrilik geldi; Allah için iş gören tek bir insan kalmadı. İnsanların hepsi para kulu oldu; gümüş kimde ise, ona boyun eğdiler."[53] Ekonomik verilerin modern zamandaki

52 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 462-463.
53 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 463-464.

anlamsızlaştırıcı etkisine kadim bir akılla çok gerilerden gelen bir uyarı var. Modern kaosun önemli göstergeleri olarak vefasızlık, itimatsızlık, emanetin yok olması, söylenmesi gerekenlerin söylenememesi veya söylenmemesi vs. durumlar toplumda görülen birey ve topluluk hâlleri olarak takdim edilmektedir. Yani vicdanın dengesizleşmesi... Bilgisizlik erdem duvarlarını yıktığı zaman, insanların toslayacağı nihai duvar menfaat ve paranın kulu olmaktır. Kadim kültürün çağrısı ise doğruluk ile Allah için iş görmektir.

"Gönüller katılaştı, diller yumuşadı, doğruluğun kendisi gitti, ancak kokusu kaldı."

Ahlaka çağıran bu ses bilginin, hakikatin doğru sözü söyleyemediği yerde olan bitene şahitlik ediyor. Bir yerlerde, bir gün diriliş mukadderse, doğruluk ve hakikat yolunda iş gören mizacın da toplum içinde gerçekleşeceği aşikârdır. Akraba ilişkilerinde bozulma, kadına dair sorunlar, piyasalardaki güven sıkıntısı; bakkaldan holdinglere kadar her düzeyde nezaketin yok olduğu kaba insanlar, toplumun genel özellikleri olarak görülmektedir. Bunları görüp idrak etmedikçe, kadim geleneğimiz üzerinden yeniden üretilecek bir medeniyet tasavvuru çağrıları, fantastik bir ayartılmışlık ötesine geçemeyen bir gafleti anlatacaktır.

Bu toplumdaki krizleri yaşayan dünyanın tasvirine Yusuf Has Hâcib şöyle devam eder: "Cemaatler çok, camiler az idi; şimdi camiler çoğaldı, cemaatler azaldı. Dinle, takva sahibi, insan ne der; ey iyi insan bunu gönlüne yerleştir. Hani, doğruluk ile hareket eden kim var; hani Allah rızası için iş gören kim var. Dünyanın her tarafı baştan başa bozuldu; buna bakıp hayret eden kimse var mı?

Müslümanlar karıştı, birbirlerinin etlerini yiyorlar; kâfirler ise, tam bir huzur içinde yaşıyorlar. Müslümanın malı çalındı, yağma edildi; haramı helalden ayıran ve buna riayet eden nerede? Fesad ve fısk o kadar sesini yükseltti ki, insan geceleri uyuyamıyor; ilim ve Kur'an'ın sesi hiç duyulmuyor bile.

Gönüller katılaştı, diller yumuşadı, doğruluğun kendisi gitti, ancak kokusu kaldı. Oğul babaya babalık eder, oğul bey ve baba ise, kul oldu. Hayat zorlaştı, endişe çoğaldı; hırs ve tamah gittikçe arttı, huzur azaldı. Fakir, dul ve yetimlere şefkat gösteren yok; dünyayı başka bir kalıba koydular da hayrete düşen yok. Hâkim, bilgisi geniş, dünyayı tecrübe etmiş, cömert ve eli açık olan insan çok güzel söylemiş. Dünyanın sonu geldi; nizam bozuldu; iyiler kötülere bakarak, değiştiler.

Akıllı anlar, bilgili bilir; yıl, ay, gün geçtikçe dünya günden güne bozuldu. Oğul-kız babaya hürmeti bıraktı; ihtiyar kelimesi insana bir hakaret sözü oldu. Nizam ve kanunların hepsi değişti; ak ve kara birbirinden farksız oldu. Bunlar kıyamet gününün alametleridir; alameti görülürse, gelecek olan gelir. Kadir Tanrı encamımızı hayretsin; bu fitne, bela ve kötü âdetleri ortadan kaldırsın."[54]

Dolayısıyla modernizmin hayatımızda açtığı tüm gedikler 11. asırda bir mütefekkir zihin tarafından adeta düşünce haritasında işlenmiş görünmektedir. Kaostan çıkışın yol haritası... Kavramların elinden tutarak yeniden tarihe dâhil olma azmi...

Bu metinlere ideolojik olmanın ötesinde hakikat penceresinden bakamadığımız sürece hakikat yolunda iş göremez bir toplum ve ekonomik kullar olarak kalmaya devam edeceğiz. Umulur ki, beklentisiz Allah için iş görenler bir gün çoğalır ve işlerin başına geçerler. Modernliğin kadim bağlarından koparak

54 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 464-465.

anlamsızlaştırdığı insanımıza 11. asırdan manifesto niteliğindeki çağrı böyle nihayete eriyor.

Şekillerin, asılların yerini aldığı, usul kaybedildiği için vusulün söz konusu olamadığı, alametleri görünen geleceğe dair ikazların yapıldığı bu ölümsüz kısım böylece biter. Hayret eden, uyanık bir insan arar Yusuf Has Hâcib. Olan bitene karşı uyanık, gözü gören, kulağı duyan ve aklı idrak eden insanı arar. "Camileri çok ama insanları gibi içi boş bir çok ortamdan bahseder." Bize ne kadar da tanıdık tespitler! "Müslümanlar karıştı; birbirlerinin etlerini yemekteler" tespitine zamanımız kadar uygun düşen bir dönem belki de yoktur.

"Bilenlerin sustuğu, bilginin sustuğu çağda körleşen idrakler maddileşmiş bir dünyaya kulluktan fazlasını vadedemezler."

Irak, Suriye, Mısır ve Yemen'e azıcık baktığımızda dahi, kıyametin alametleriyle gelecek olana dair bizim nasıl uyarıldığımızı ama bizde hayret edecek bir akıl kalmadığından nizamı bozulan bu düzeni anlamaktan çok uzakta olduğumuzu idrak ederiz. Şii, Selefî vs. söylemlerle ortaya çıkan fitne anaforu. Aile kurumuna dair yükselen imdat sesleri ve ihtiyarlarını huzur evlerine tıkan zamane kültürümüzün görüntülerini hatırlayınca; iyiler kötülere bakarak değişti sözüyle ne demek istenildiğini daha iyi anlıyoruz.

Bu sözler, ailelerde veledşahi bir hâlin ortaya çıkmasının da tesadüfi olmadığı, zorlaşsa da hayata karşı hırslar ve tamahlar içinde nasıl kaybolduğumuzu anlamak adına manidardır. Fakir, dul ve yetim sadece bazı zamanlarda hatırlanan emanet düşüncesinin yok olduğu bu zamanlarda yaşanan diğer bir alamet olarak tespit edilmiştir. Nizamın bozulma alameti negatif değişim ve değerlerin değersizleşmesi hâlidir. Gönülleri katılaşmış oraya bir şey yazamayacak kadar sathileşmiş, yani düşünemeyen ve varoluşuna uygun hareket edemeyen insanların trajikomik bir macerası ve ne yazık ki hikmetin kaybedilmesidir bu yaşananlar. İnsanın yaşadığı bu kaos, toplum ve dünya nizamı çapında bir yıkılışa yol açar.

Kutadgu Bilig ile zaman üstü çağdaş bir anlam ilişkisi kurulmaya çalışıldı. Mazinin istikbale dair kadim üzerinden sağlayacağı usul ve asıl noktasındaki katkıyı göstermesi bakımından eser önemlidir. Yusuf Has Hâcib'in, alametleri ile gelecek olanın gelmeden idrakimizi uyardığı ve onun tabiri ile hayrete düşerek düşünmeyi, kendi içinden yeniden düşünmeyi hatırlatarak kendi olmaya bir çağrıda bulunduğu aşikâr bir biçimde görülecektir.

"İnsan çok insanlık az" diyen müellifin bireyden küresel bazdaki negatif değişim ve nizamın bozulması tespitleri istihale içinde bir ittisal çağrısıdır. Bilenlerin ve bilginin sustuğu çağda körleşen idrakler maddileşmiş bir dünyaya kulluktan fazlasını vadedemezler. Bilmek gönüle yazmaktır, katılaşan gönüller ak ve karanın karıştığı bir nizamsızlık içinde var eden değil yok eden olmaktadır.

"İnsanlık mürüvvettir, mürüvvet insan için bir tarikattır; Mürüvvet ve tarikat ise insanın emeğini takdir ile hakkını vermektir."[55] ahlakını içine sindiren müellif "insanların iyisi kendi menfaatini bırakıp, zahmet yüklenerek, başkalarının faydasını isteyen kimsedir."[56] "İyi, halka faydalı olan ve bundan dolayı zevk veren şeydir."[57] prensipleri ile bir

55 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 219.
56 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 238.
57 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 240.

şahsiyet teklifi yapan "Erlerin eri odur ki, her şeye muktedir olur; fakat yapmağa gelince, nefsine karşı mukavemet eder."[58], tarzı bir özgürlük anlayışını sunan Yusuf Has Hâcib, bir şahsiyet ve ilham kaynağı olarak idrakimize hitap etmeye devam etmektedir.

Anlamak için hayretle düşünmeye başlayıp ibretle okumayı bilen bir akıl gerekmektedir.

Şahsi mülahazalarımızı aşıp faydayı; insanlık ve iyilik adına merkezine alan birey, toplum ve devlet felsefesini hatırladığımız gün, diriliş baharının şafağı olacaktır. Bu süreçte kaosun kozmosa dönüştüğü istihaleler süreçleri de doğal mecrasında cereyan edecektir.

"Faydayı, bir insanlık davasına dönüştüren ve nizâm-ı âlemi bu imanla kuran kadimin çağrısı, geleceğin nasıllarına dair önemli bir hareket planı sunmaktadır."

Faydayı, bir insanlık davasına dönüştüren ve nizâm-ı âlemi bu imanla kuran kadimin çağrısı, geleceğin nasıllarına dair önemli bir hareket planı sunmaktadır. Zamanı durdurup düşünmek, geleceğe doğru yürümek adına değerli olacaktır. Modernizmin anlamsızlaştırdığı dünyamıza kadim anlamların idrak vermesi, bu düşüncenin hareket planındaki esası olacaktır.

Kutadgu Bilig insan, aile/toplum ve medeniyet hayatımız için geçmişten geleceğe yazılmış bir mirastır.

Mazide biçimlenen üslubumuz içinde yeşeren manalarımız meknuz olduğu bu eserle geleceğimize saçılan bahar tohumları gibi rüzgârını bulduğunda bugünün bahçelerinde de çiçeklerini açtırmaya kadirdir.

Bu değerli eser, küresel fırtınaya maruz kaldığımız zamanımızda zihnimizi ve geleceği korumak adına akılla ve hamasetten uzak bir nazarla okuduğunda fevkalade önemli esaslara ulaşmamızı sağlayacaktır.

Yusuf Has Hâcib'e, onun muradınca(bu Türkçe koğuşlar tüzettim sana, okırda unutma dua kıl bana), duayla birlikte bu naçiz çalışma faydalı olsun dileriz. Yusuf Has Hâcib kavlince bitirelim:

"Kadir Tanrı Encamımızı Hayretsin!!!"

58 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* 252.

KAYNAKÇA

Farabî. *el-Medinetü'l-Fâzıla.* Ter. Nafiz Danışman. Ankara: M.E.B. Yay., 2001.

Farabî. *Mutluluğun Kazanılması.* Ter. A. Arslan. İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2018.

Güngör, Erol. *Kültür Değişmesi ve Millîyetçilik.* İstanbul: Ötüken Yayınları, 1989.

İbn Haldun. *Mukaddime.* Ter. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yay., 2017.

Kösoğlu, Nevzat. *Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler.* c.1. İstanbul: Ötüken Yay., 2015.

Platon. *Devlet, Çev.* Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz. İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2006.

Reçber, Mehmet Sait. "Ben'liğin Varlığı ve Bilgisi". *Felsefe Dünyası,* sayı 33 (2001): 75.

Taşer, Dündar. *Mesele.* İstanbul: Ötüken Yay., 2019.

Yusuf Has Hâcib. *Kutadgu Bilig.* Haz. R. R. Arat. Ankara: TTK Yay., 1998.

Kutadgu Bilig ve Siyasetnâme'de Diplomasinin İncelikleri

The Subtleties of Diplomacy in Kutadgu Bilig and Siyasatnameh

Prof. Dr. Ahmet KAVAS

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü

1964 yılında Samsun-Vezirköprü'de doğdu. Sırasıyla eğitimini tamamladığı okullar Amasya-Merzifon İmam-Hatip Lisesi (1982), Ankara Üniversitesi Ilahîyat Fakültesi (1987), Paris Denis Diderot Üniversitesi Coğrafya, Tarih ve Toplum Bilimleri Bölümünde Yüksek Lisans (1991) ve Doktora (1996). 1996-2006 yılları arasında Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'nde Araştırmacı olarak çalıştı. 2002'de İslam Tarihi alanında doçent unvanı aldı. 2006-2011 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Ilahîyat Fakültesinde İslam Tarihi ve Sanatları Öğretim Üyesi olarak görev yaptı. 2008-2011 yılları arasında Başbakanlık'ta Afrika konusunda danışmanlık yaptı ve bu arada 2009 yılında Profesör unvanını aldı. 2011 yılı Eylül ayından itibaren İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi olarak başladığı görevini halen devam ettirmektedir. 2013-2015 yılları arasında 2,5 yıl Orta Afrika bölgesi ülkelerinden Çad Cumhuriyetinde Türkiye'nin ilk büyükelçisi olarak görev yaptı. Fransızca, Arapça ve İngilizce dillerini bilmekte olup, üç çocuk babasıdır. 16. Araştırma alanı olan Afrika konusunda yayınlanmış kitapları ve makaleleri bulunmaktadır. Yine Fransa ve Osmanlı'da Dinî Hayat ile ilgili çalışmalar da yapmıştır.

Kutadgu Bilig ve Siyasetnâme'de Diplomasinin İncelikleri[1]

The Subtleties of Diplomacy in Kutadgu Bilig and Siyasatnameh

Ahmet Kavas*

Abstract

The information given in the works of Yusuf Has Hacib's *Kutadgu Bilig* and Nizamulmulk's *Siyasatnameh,* although it is limited, provide an important contribution to understanding the tradition of Turkish diplomacy. Under the circumstances of the 11th century, the two major states, the Karakhanids in the east and the Seljuks in the west, that ruled the most important regions of Asia, gave great importance to be represented themselves with capable persons in their relations with their neighbors. Even the padishahs, sultans, and amirs were always invited to be careful by embassy delegations not to be misunderstood. In the process of identifying friendships and hostilities and gather information about the other party, the finest details were determining whether the task could be successful. These findings reflected the experiences of the past and also provided insights into the future.

Keywords: Yusuf Has Hacib, Nizamulmulk, Kutadgu Bilig, Siyasatnameh, Ambassador, Diplomacy.

Öz

Yusuf Has Hâcib'in "Kutadgu Bilig" ve Nizâmülmülk'ün "Siyasetnâme" adlı eserlerinde verilen bilgiler, sınırlı olmalarına rağmen Türk diplomasi geleneğini anlamak için önemli katkı sağlamaktadırlar. 11. yüzyılın şartları içinde, Asya'nın en önemli bölgelerini idare eden iki büyük devlet, doğuda Karahanlılar ve batıda Selçuklular, komşuları bulunan devletlerle ilişkilerini liyakatli kimselerce temsil etmeye büyük önem verdiler. Hatta padişahlar, sultanlar ve emirler, gelen elçilik heyetleri tarafından yanlış anlaşılmama konusunda daima dikkatli olmaya davet edilmekteydiler. Dostluklar ile düşmanlıkların ve karşı taraf hakkında bilgi temin edecek kişilerin belirlenmesi sürecinde, en ince ayrıntılar görevin başarılı olup olamayacağını belirliyordu. Bu tespitler geçmişte yaşananlardan alınan tecrübeleri yansıttığı gibi geleceğe ışık tutacak öngörüleri de ifade etmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Has Hâcib, Nizâmülmülk, Kutadgu Bilig, Siyasetnâme, Elçi, Diplomasi.

1 Diplomasi alanında hazırladığım bu çalışma *Kutadgu Bilig* merkezli olmak üzere "Kutadgu Bilig'de Diplomasi" *Yusuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri, Uluslararası Sempozyumu Bildiriler* başlıklı çalışmada basıldı. İstanbul 2017, 62-69. Tebliğ 18 Kasım 2016 günü takdim edildi.

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih ABD, ahkavas@gmail.com

Türkiye uluslararası kuruluşlarda temsil edildiği 13 merkez hariç, 140 devletteki büyükelçiliği ve 85 başkonsolosluğu ile bir ticaret ofisi dahil toplam 239 temsilciliği ile dünya çapında en fazla diplomatik ağa sahip beşinci ülkedir. Dışişleri Bakanlığı maiyetlerindeki Türk asıllı ve yerel memurlarla birlikte yaklaşık 6.000 çalışanıyla devasa bir kadroya sahiptir. Mevcut tecrübelerinin temelinde Karahanlılar döneminde yaşayan Yusuf Has Hâcib'in (ö.1077) *Kutadgu Bilig*[2] ve Büyük Selçukluların başveziri Nizâmülmülk'ün (1092) *Siyâsetnâme*[3] adlı eserlerinde bundan yaklaşık bin yıl önce genel anlamda diplomasi ile ilgili tavsiyelerin[4] bulunduğu ve hâlâ geçerliliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Haliyle diplomasi mesleğine başlayan her genç diplomatın bunları okuyup bu görevi sürdürdükleri müddetçe en azından muhteva bakımından geçerliliğini daima koruyan önerilenlere mümkün mertebe ilgi göstermeleri kendileri için ciddi yarar sağlayacaktır.[5]

"Bir sefirin seçiminin çok dikkatli yapılması, hususu genel geçer bir uygulamadır ve her zaman geçerliliğini korumaktadır."

Günümüzde bir kimsenin büyükelçi unvanı alabilmesi için çok özel durumlardaki istisnaları hariç mutlaka Dışişleri Bakanlığının merkez veya yurtdışı görevlerinde elçilik unvanına kadar yükselmiş memurları arasında yer alması gerekir.

Diplomasinin yüksek eğitim kurumlarımızda henüz lisans seviyesinde dahi bir anabilim dalı olarak eğitimini vermesek de son yıllarda bazı Siyasal Bilgiler Fakültelerinde bu konu ile alakalı bazı seçmeli dersler okutulmaktadır.

Kutadgu Bilig'in müellifi Yusuf Has Hâcib'in yaşadığı çağlar dahil 20. yüzyıla kadar şu anda bildiğimiz anlamda yetişmiş sadece meslekî tecrübe sahibi bulunan memurlardan büyükelçi tayini yapılmıyordu. Haliyle Türk düşüncesinin en nadide tarihî eserlerinden birisinde vasıfları dile getirilen bir büyükelçi ile bugün üniversitelerin Siyasal Bilgiler gibi belli fakülteleri ağırlıklı eğitim kurumlarından mezun olanlar arasında bir mukayese yapılabilir. Geçmişte örgün bir eğitim görmeseler bile şahsi birikimleri bakımından bu vazifeyi üstlenenlere görev verilirken daha seçici davranıldığı ve insani meziyetler bakımından yüksek özellikleri bulunanların tercih edildiğini görmekteyiz.

Elçi Seçimi

Diplomasi alanında bir sefirin ülkesi adına tam yetkili temsil görevi sebebiyle çok iyi yetişmiş ve tecrübeli bir kişiliğe sahip bulunması gerekir. Yusuf Has Hâcib'in ifadelerinden hareketle bir sefirin öncelikli olarak onu gönderecek hükümdar tarafından seçiminin çok dikkatli yapılması, hususu genel geçer bir uygulamadır ve her zaman geçerliliğini korumaktadır.

Bu gerekliliğin 11. yüzyıldaki beyan biçiminden hareketle o dönemde de bazı aksaklıkların yaşandığına işarettir. Aradan geçen bin yılın sonunda da devletler için hassas bir görev olan büyükelçi belirlenirken çok ciddi eleştirilerin yapılması, geçmişin tecrübelerinin yeteri kadar dikkate alınmadığını göstermektedir. 21. yüzyılda herhan-

2 Bu tebliğde Reşit Rahmeti Arat tarafından *Kutadgu Bilig*'in bugünkü Türkçe'ye aktardığı eseri esas alınmıştır. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (II), (trc: Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1959, s. 193-197.
3 Nizâmü'l-Mülk, *Siyasetnâme,* (trc: Mehmet Taha Ayar), İstanbul 2009, 133-137.
4 Ömer Soner Hunkan, "Yûsuf Hâs Hâcib ve Kutadgu Bilig'de Elçilik Mansıbı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* c.13, Sayı: 4, s. 108.
5 Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi),* c.11, s.6. Elçilik konusu ele alınırken *Kutadgu Bilig*'de konuyla alakalı kısım bir paragraf halinde özetlenerek dünya diplomasi tarihinde göz ardı edilemeyecek bilgiler içerdiği dikkatlerden kaçmamıştır.

gi bir ülkenin yurtdışındaki mevcut temsilcilerine bakıldığında bu görevin adeta sıradanlaştırıldığını kolaylıkla fark etmek mümkündür. Diplomatlığı iyice kurumsallaştırmış Batı Avrupa, Amerika, Çin, Rusya, Türkiye, Fas, Cezayir, hatta bazı Arap ülkelerinin tecrübeli memurları arasından bu görev için tercihte bulunulması yaygındır. Çoğu Afrika ülkesinde ise eski bir bakan, etkili makamdaki bir bürokrat, siyasi iktidar sahiplerinin yakın aile fertlerinden birisi, görevdeki veya eski bir vali bu göreve çok kolay gönderilebilir.

"Yusuf Has Hâcib için donanımlı bir elçide akıl ile bilgi olmazsa olmaz yol gösteren iki önemli konudur."

Hatta maiyetteki memurların da bu mesleğe önem veren devletlerde kurum içinde belli iç eğitimlerle yetiştirildiğini, sadece elçilik açmış olmak için davrananlarda ise bu meslekle en ufak alakası olmayanlardan da diplomatik görevlendirmelerin yapıldığına sıkça rastlanmaktadır. Yazılı bir kural olmazsa da bu meslekte büyükelçi dahil tüm kadro içinde yüzde doksan oranında meslek içi, geri kalanın da meslek dışından olması kabul edilebilir bir orandır.

Ne var ki bu durum çoğu Afrika ülkesi için tam tersine olabilmekte, sıradan bir sefarette sekiz on görevliden sadece birisinin diplomat olabildiği durumlara rastlanabilmektedir. Görevin hassasiyeti göz önüne alındığında kurum içi memurların veya dışarıdan belirlenenlerin onu görevlendiren makam tarafından iyi seçilmiş bulunması gerekmektedir.

Donanımlı Diplomat

Yabancı bir devlette ülkesini temsil edecek diplomatın hem kendi kültür değerleri ile donanmış olması, hem de görev yapacağı yere aşina olmasına özen gösterilmesi gereken bir husustur. Özellikle içinde yaşamak zorunda kalacağı toplumla rahat irtibat kurabilmesi için onların sosyo-kültürel, dinî, iktisadi, siyasi dünyası hakkında belli oranda bilgi sahibi olması tercih sebebidir.

Batılı ülkeler kurum içi veya dışından diplomat olarak görev verdikleri memurlarını eğitimleri sırasında uzmanlaştıkları bölgeler varsa oralarda görevlendirmeye özen göstermektedir. Ne var ki son dönem diplomatlarının büyük bir çoğunluğu hayatlarının önemli kısmını meslekleri gereği yurtdışında geçirdiklerinden iletişim çağının verdiği imkânlara rağmen ülkelerinin değerlerinden epeyce uzak kalmaları gibi bir durum da söz konusudur. Zaman zaman merkez görevine alınmalarının temel sebebi de budur.

Yusuf Has Hâcib için donanımlı bir elçide akıl ile bilgi olmazsa olmaz yol gösteren iki önemli konudur.

Akıl, görevlendirildiği ülkede önüne gelen tüm meseleleri anlaması, bilgi ise görev yeri hakkında sahip olması gereken ne ise onu keşfedip hakkıyla bilmesi demektir. Elde edeceği her türü bilgiyi değerlendirip daha önceki tecrübeleri ile onu anlamlandırıp devleti adına istifade edilebilir hale getirecektir.

Adım adım neyi yapmak istiyorsa onu uygulayıp neticeye odaklanırsa ülkesi adına bulunduğu ülkede farklılık oluşturacaktır.

Nizâmülmülk, 51 fasıldan oluşan eserinin 21. faslını diplomasi alanına ayırmış ve bu göreve tayin edilen bir elçinin mutlaka her ilmi nefsinde toplaması gerektiğini belirtmiştir. Hatta adayların yaşları ilerlemiş ise âlim olanı seçilmeli demektedir.

Elçide Olmazsa Olmaz Özellikler

Bu mesleğe lâyık görülen kişide Yusuf Has Hâcib'in ifadesiyle en temel özellikleri arasında akıllı, bilgili, seçkin ve çok cesur bir kişiliğe sahip olmasına dikkat edilmelidir.

> "Yusuf Has Hâcib'e göre, söz söylerken yumuşak ve şeker gibi olmalı."

Çağdaşı ve büyük bir devlet adamı olan Nizâmülmülk'e göre de boyunun uzunluğu yanında temsil edeceği padişahın hizmetinde tecrübe kazanmış olması, sözünü çekinmeden ifade edecek cesareti, daha önce epeyce seyahat tecrübesi, hafızasının kuvveti ve basiret ehli, yani bazı gelişmeleri önceden sezme kabiliyeti gibi şartlar aranmalıdır.

Bugün acaba kaç ülke elçilerini seçerken bu özellikleri dikkate almaktadır? Batılı ülkeler elçilerini çoğunlukla kendi memurları içinden diplomasi alanında uzun süre çalışanlarından yapmaktadır. Asya ve Afrika ülkelerinin genelinde ise büyükelçilik makamı istisnaî görev addedilip eski bakanın, bir valinin, etkin bir bürokratın diplomatlık geçmişine bakmaksızın görevlendirebilmektedir.

Kutadgu Bilig'de akıllı olarak belirtilen özellik bugün de öncelikle dikkat edilen bir husus iken diğer temel özelliklerden bilgili, seçkin ve çok cesur olma özelliklerinin günümüzde üzerinde çok az durulan konular olduğu bu çevrelere girince daha yakından görülmektedir.

Özellikle müellif bu görevi aynı zamanda günümüz dünyasının işlerini gören elçi ile Yüce Allah'ın kendi tebliğini kullarına ileten peygamberler arasında benzerlik yapıp ikincisinde hassaten insanların en iyilerinin seçildiğinden bahsetmektedir. Elbette ki bir peygamberde olan sıfatların bir sefirde de aynen olması beklenilmez, ama yaşadıkları ortamdakiler arasından en iyilerinin seçilmesi ile mukayese edilebilir. Benzer mukayeseyi Nizâmülmülk de yapmakta ve Nur Sûresi'nin 54. ayetinde[6] Hazreti Muhammed hakkında temsil ettiği risalet görevi örnek verilerek, elçilerin de kendilerine verilen bilgiyi görevlendirildikleri devlet adamına dosdoğru iletmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Temsilci Devletinin Menfaatlerine Kilitlenmeli ve Söz Ustası Olmalı

Bir büyükelçi görevli bulunduğu ülkede temsil ettiği devletinin takip edilmesi gereken işlerini halletmekle sorumludur ve beklenen iyi neticeler sadece onların gayretleri ile elde edilir. Eğer bir büyükelçi görevlendirildiği yerde etkin olamamışsa kendisinden beklenen verimi elde edemeyecek demektir.

Akıllı olması yegâne geçerli sebep değildir, söyleyeceği sözü ve davranışı kesin hükümmüş gibi bir çırpıda ifade etmemesi, temkini elinde tutacak ve söylemesi gerektiğinde sözünün maksadını aşmadan ve de ifadesinde kusursuz olması için yeterli bilgi ile donanması şartı aranmalıdır. Dahası başarı elde edebilmesi için ifade ettiği sözün hakiki ve mecazî anlamda ihtilafa düşmeden doğru anlaşılacak kelimelerle dile getirmesini bilecek.

Yusuf Has Hâcib, elçilik yapan kişinin en büyük sermayesinin söz ile hareket etmek olduğunu belirtmektedir. İyi söz söyleyebilenin, arzusuna kavuşacağına vurgu yapmaktadır. Devlet başkanları bu özelliklere sahip kişileri bulduğunda onları elçi tayin ederse faydasını görecektir. Söz söylerken yumuşak ve şeker gibi olmalı, zira tatlı söze büyük küçük herkes saygı duymaktadır. Nizâmülmülk bu konuda fazla ayrıntıya girmeden bu görevin tevdi edildiği kişinin söylemekle mükellef olduğu bilgiyi çekinmeden cesaretle dile getirmesine vurgu yapmaktadır.

6 De ki: "Allah'a itaat edin, resule itaat edin." Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resule düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır. (Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'ân-ı Kerim Meâli).

Hz. Harun'un (A.S.) peygamberlik makamında en belirgin özelliği iyi hatip olmasıydı. Sözün anlam bakımından değeri kadar söyleyenin hitap şekli de oldukça önemlidir. 20. Hz. Muhammed (s.a.v.) civar toplumlara İslam'ı tebliğ etmek üzere gönderdiği elçilerinde öncelikli olarak bu vasıflara özellikle dikkat ederdi. Yusuf Has Hâcib, muasırı devlet adamına göre söz söyleme ustalığını daha fazla önemsemektedir.

"Akıl konusunda çok ısrarcı olan Yusuf Has Hâcib özellikle bu meziyetin temsilci seçilen için temel vasıf olmasına özen göstermekteydi."

Diplomatlığın Şartı Olarak Dinlemeyi Bilmek

Temsille kendisini görevlendiren sultan, hâkim, emir, kral veya bugünkü tabirle devlet adamını, göreve çıkmadan önce mutlaka dinlemeye özen göstermelidir. Tabii ki devlet başkanı buna gerek görmezse bu konuda ısrarcı davranmasının faydası olmayacaktır. Günümüzde diplomat ile onu görevlendiren devlet adamları arasında çoğu zaman kişilik anlamında dünya görüşü farklılıkları görülür.

Bu durum Yusuf Has Hâcib zamanında da olmalı ki elçi olacak kişiye öncelikle onu seçip görevlendirileni iyi dinlemesi öğütleniyor. Elçilik yapacakların sayılarının fazla olduğu ülkelerde bunların tek tek değil, topluca da olsa yılda bir kere bile kendi ülkelerinin başkentlerinde bir araya getirilip devlet başkanlarını dinlemeleri sağlanmaktadır.

Ancak bugün bir "oldu-bitti" ile devlet başkanlığı makamına bir gece zembille iner gibi ulaşanların bu gibi konularda kendilerini temsil edenleri değil, huzurlarına alıp onlarla görevleri hakkında konuşmak, yazılı güven mektubunun bakanlıktaki ilgili birimden yeni elçiye teslim edilmesini yeterli görenlere de rastlanmaktadır. Haliyle temsilci de görevinde bulunduğu sürece zaman zaman kendinî tüm yetkileri temsil noktasında fevrî hareketlerde bulunma gayretine girebilir. Zira değil doğrudan sözünü dinlemek, yüzünü bile görmediği devletbaşkanını temsilde ister istemez bu kuralı istenilen şekilde uygulayamayacaktır. Yusuf Has Hâcib bu sebeple elçi kendisini temsille mükellef olduğu hakanını dinlemeli demekle bunun kendi zamanında da ihmal edilme ihtimalini dikkate alarak, bu anlamda nasihatını dile getirmekten geri durmamıştır.

Elçiler, seçimlerle gelen yöneticilerle aralarında dünya görüşü ve siyasî tercih farklılıklarını meslekî hayatlarına yansıtabiliyorlar. Öyle anlaşılıyor ki o çağda da bu görevi icra edenler arasında kendi başına buyruk, temsil ettiği makama kulak asmayan kimseler bulunmuş ki bu uyarılar dile getirilmiştir. Günümüz diplomasisinin en hassas ve de kırılgan konularından birisi de bu olsa gerektir.

Akıllı Diplomat

Akıl konusunda çok ısrarcı olan Yusuf Has Hâcib, özellikle bu meziyetin temsilci seçilen için temel vasıf olmasına özen göstermekteydi. Üzerine verilecek sorumlulukta verimli netice ancak böyle alınır, demekteydi. İlim sahibi, bilgisini kullandığı her işte onu kavrayıp alır ve beklediği neticeyi elde eder.

Sıradan memuriyetlerin basamaklarını aşan memurların çoğu zaman bilgi birikimini elde etmeden sefirlik gibi en üst makama ulaştıklarına sıkça rastlanmaktadır. Sıradan eğitimli bir kişi kadar dahi beynelmilel, yerel ve mahallî değerlere sahip olmayan sefirlerin sayısı aslında büyük çoğunluğu teşkil etmektedir. Nizâmülmülk için de bir

elçi de tercih sebepleri arasında ilim ehlinden bulunması önem arzetmektedir.

Diplomaside Aranan Meziyetler Arasında Gönül Zenginliğinin Önemi

Elçilik yapacak kişinin maişet derdi günlük hayatında temel düşüncesi olmamalıdır. Gönül açısından öncelikle tatminkâr ve tok olmalıdır. Görevine içtenlikle bağlanması, bugün bakanlık binalarında bir fırsatını bulup bir büyükelçi olabilme hayalinden başka düşüncesi olmayanların bu görevi hakkıyla yerine getirmeleri beklenemez.

"Gözünü hırs bürüyen kişi ise aşırı tamahkârlık belirtisi gösterecek, bu da onu dilenci durumuna düşürür."

Gönlü yeteri kadar tatmin noktasına ulaşmamışsa etrafında dolaşan makam, mevki ve dünya nimetleri açısından onlara anında meyledeceği için yetersizdir, yani fakirdir. Her konuda kendisine itimat edilen kişi olmasına özen gösterilen sefirin gözü her an dünya malında olmamalıdır.

Şimdilerde devletin işini takip ederken kendi çıkarları için çalışacak kişilere, ki günümüzde bile bu anlamda kötü örnekler mevcuttur, bu görev kesinlikle verilmemelidir. Elçinin hal ve hareketlerinde doğru ve dürüst bir kişiliğe sahip olması esastır.

Yusuf Has Hâcib bu manevi zenginliğine vurgu yaparken insani zaaflarının daima var olacağını düşünerek bu konuda ihmalkâr davranmamayı öğütlüyor.

Dünya malına tamahı fazla olan bir temsilci nefsine hâkim olamayıp aşırı hırsa kapılırsa temsil edecekleri makamın hakkını veremezler. Dünyanın farklı yerlerinde zaman zaman bu konuda zaafiyeti ile öne çıkan diplomatik görevdekilere rastlanmaktadır. Elçiliğe verilen imkânları kendine verilmiş gibi sorumsuzca kullanan diplomatlara da rastlanmaktadır. Gözü tok olduğunda maddeten zor şartlar içinde bile olsa görevine sadakati ile üstlendiği her görevi başarı ile tamamlayacaktır.

Gözünü hırs bürüyen kişi ise aşırı tamahkârlık belirtisi gösterir. Bu da onu dilenci durumuna düşürür. Maalesef bazı elçilerin iş dünyası adına kendileri ile muhatap olanlardan büyük beklenti içine girdikleri durumlarla zaman zaman karşılaşmaktayız.

Nizâmülmülk, elçilerin görevlendirildikleri yerlere giderken yanlarına pahalı hediyeler ve cevherler alıp, bunların özellikle kavganın barış yoluyla çözülebileceği ihtimali varsa bunun muhatap alınan taraf nezdinde acziyete ve yumuşak başlılığa sebebiyet verebileceği ihtimalini dile getirmektedir. Hatta bu tür davranış sergileyenlerin görevleri dönüşünde gittikleri ülkenin ordularının saldırıya geçip galip geldikleri durumlar yaşanmıştır.

Temsil Edilen Makama Aidiyetin Ölçüsü Olarak Bağlılık

Temsil görevini kendisine layık görene içten bağlılık duyan elçi onun yarar gördüğü işe de haliyle önem vermek suretiyle gereken değeri atfettiğini gösterir. Bu meziyete sahip kimseler tespit edildiğinde, sefirlikle görevlendirilmelidir. Hatta bu önemli bir tercih sebebi olmalıdır. Bağlılık duygusu ile üzerine aldığı işleri daha rahat yerine getirecek, onu kendisinin bir parçası görecektir. Yusuf Has Hâcib gibi Nizâmülmülk de padişaha hizmet tecrübesinin önemli bir değerlendirme olduğu kanaatindedir.

Her Çağda Aranan Özellik Olarak Ahlaklılık

Kutadgu Bilig insanı mutlu kılmanın yolunu gösterirken bir elçide aranması gereken bir diğer hususun da hayâ sahibi olması gerektiğini ifade eder. Dahası sakin ve nazik tavır sergilenmesi, hilm ile birlikte bilgiyle donanmanın birbirlerini tamamladığını da dile getirir.

> "Hayâdan nasibini almamış kişi yeri geldiğinde küstahlaşır, makamının sorumluluğunu yerlere düşürür."

Hayâdan nasibini almamış kişi yeri geldiğinde küstahlaşır, makamının sorumluluğunu yerlere düşürür. Basit davranışlar kendisi kadar devletine zarar verir. Sakin tabiatı olanlar ve nazik davrananlar herkes tarafından sevilip sayılacaktır.

İlim Ehli, Edebî Kişilik Sahibi Elçi

Yusuf Has Hâcib, elçilerin en önemli görevleri arasında olan okuma ve yazma konularına da ağırlık vermektedir. Buradan kasıt bir seyyahın tavrıyla değil, derin meseleleri kavrayacak şekilde ilmini artırıp o konularda eser telif etmesi, kısaca âlim olması beklenmektedir. Okuyacağı her kitap onun ufkunu genişletmeli, söz söyleme sanatını kazanmalı, hatta mümkünse şiirden anladığı gibi şiir de okuyabilmelidir. Faziletleri bilme konusunda donanımı sayesinde muhataplarını da aydınlatmalıdır. Gök bilimleri, hatta tıp gibi konulara da vâkıf olmalıdır. Matematik, coğrafya gibi ilim dallarında yeterli bilgi edinmelidir.

Hatta tavla ve satranç oyunlarını dahi bilerek rakiplerini yenecek becerisi olması da iyidir. Spor konularında bilfiil cirit oyununda kabiliyetli, ok atabilen, kuşçuluk ve avcılık yapma konularında da kendisini gösterebilmelidir.

Görevlendirildiği Ülkenin Dilini Bilmeme

11. yüzyılda eğer Yusuf Has Hâcib temsilcilik görevi ile bir yere giden sefirin bulunduğu çevrenin konuştuğu dilleri konuşmalı ve yazılarını okuyabilmelidir diyorsa o çağda da bu konunun hassasiyetinin olduğu anlaşılıyor.

Yakın geçmişimizde Fransızca diplomasi dili diye onunla hemhal olan diplomatlar, bugün "İngilizceniz yoksa zaten mesleğe giremezsin" diyerek herkesi âdeta tek bir dile hapsederek robotlaştırmaktadırlar. Uluslararası alanda genel geçer dil olan İngilizce ile diplomatlık hayatını tamamlamak değil, temsil göreviyle gidilen diğer ülkelerin dillerine de aşinalık her çağda önemini korumaya devam edegelmiştir.

Bu özelliklere sahip olan kişi elçilik yapar ve görevinde de başarılı olur. Zeki, âlim ve uyanık olan elçiler gittikleri her yerde iyi karşılanıp temsil ettiği makama gerektiği gibi faydalıdır. Ama bu güzel özelliklerin tam aksine kötü huylu, boş işlerle uğraşanlar yüzünden temsil ettiği makamın da itibarı yerlerde sürünür. Emniyetli bir şahsiyetse çok iyi vasıflarla donanmış kimse olmalıdır. Rakipleri ile mukayese edildiklerinde onlardan üstün kişiliğe sahipse onlara üstün gelecektir.

Karşısına çıkacak insanlar arasında ayırım yapmamalı, hepsini dinlemesini bilmeli, ama her bildiğini de açığa vurmamalıdır. Bir elçide olabildiği kadar fazilet olursa onu gönderen kişinin itibarı da o kadar yükselecektir.

Elçilerin Alkolle İmtihanı

Bugün sefirlerin en büyük belası her ortamda âdeta mesleğin vazgeçilemez şartıymış gibi alkol tüketmeleridir. Demek ki Yusuf Has Hâcib zamanında da bu davranışa

sahip olanlar vardı ki "bir sefir şarap içmemeli ve nefsine hâkim olmalı" demektedir. *Siyasetnâme*'de ise elçinin şaraba düşkün, şaklaban, kumarbaz ve geveze gibi kişilik zafiyetleri bulunmasının yanlışlığı ortaya konmaktadır.

Nefisine hâkim kişi ise mutlu sonuçlar elde edecektir. Bilgili olsa bile Yusuf Has Hâcib'e göre alkol alıyorsa tüm bilgisi de gidecektir, sarhoş duruma düşünce bilgisinin değerinin de azalacağı kanaatindedir. İçkinin, bilginin ve aklın düşmanı olduğu her çağda bilinen gerçektir, bunlar göz önünde bulundurulup kesinlikle uzak durulması öğütlenmektedir. Elçinin bilgisi ve aklı ne kadar fazla olsa bile içkiye düşkünlüğü yüzünden bu durumu onun işlerini bozmaya yetecektir.

Haya sahibi, nazik, iyi tabiatlı kimse içkiye mübtela olursa çevresine kabalık edecektir. İçki konusu üzerinde bu kadar durması aslında kişinin müspet ne kadar değeri varsa onları yitireceğinden bundan uzak durulmasında ısrar ediyor.

Ne yazık ki bugün uluslararası diplomasinin resepsiyon kültüründe içki olmadan törene bile başlanmaması bu tarihi uyarının özellikle birçok Müslüman ülkede bile dikkate alınmaması, *Kutadgu Bilig*'e gereken önemin verilmediğini göstermektedir.

Oradan bir cümleyi cımbızla çekip kullanmak, diğerlerini ise göz ardı etmek azami istifadenin önündeki en büyük engeldir. İçkiyi değil engellemek adeta onun nasıl usulünce içilmesi konusunda mesleğe yeni giren diplomat adaylarına özel derslerin verilmesi, resepsiyonlarda en çok tüketilen içeceklerin alkollüler olması da bu mesleğin her dönemde en büyük çıkmazıdır.

"Hz. Muhammed (s.a.v) çevre devletlere sefirler gönderirken hitabı düzgün ve bedenen de etkileyici özelliği olanları tercih etmişti."

Elçi Bedenen de Temsil Edicidir

Kutadgu Bilig'de temsil görevinde bulunacaklarda fiziki özellikler çok önemli iken, Nizâmülmülk boylu boslu olmasını yeterli görüp diğer beden yapısı üzerinde pek durmamıştır. Bedenen yakışıklı, saçı-sakalı düzgün, boyu ile içine girdiği çevrelerde belirgin özelliklere sahip olması gerekir.

Hz. Muhammed (s.a.v) çevre devletlere sefirler gönderirken hitabı düzgün ve bedenen de etkileyici özelliği olanları tercih etmişti. Herhangi bir ülkenin elçisinin yaşça ileri seviyede olması demek aslında devletince genç ve dinamik kişi bulunmadığı için onun tercih edildiği hissini verir. Elçinin bedenen alımlı görünümü ise âdeta gittiği her yerde ülkesinin insanlarının da nasıl olduğunu kolayca tarife yarayacaktır.

Yolda yürümekte zorlanan, konuşma dili muğlak olan, bilgi dağarcığı sığ bulunan, dünya gündemine bihaber kalan temsilci aslında görevine de yeterli ilgiyi göstermede zorlanıp hakkını veremeyecektir. Bu konuda *Siyasetnâme*'de yiğit, gözü kara, silahlı, süvâri ve savaşçı olmak, elçilik görevi alacaklar için önemlidir. Zira gittiği yerde bu tavırları hemen fark edilecek ve temsil ettiği halkın fertlerinin de bu özelliklere sahip bulunduklarını akıllara getirecektir. Ayrıca eğer padişahın ülkesinde seyyid veya şerif soylu kimseler varsa bunların nesep ve şereflerinden dolayı gittikleri ülkelerde kendilerine kötülük yapmaktan çekinileceği de bilinmekteydi. Kısacası muhakemesi ve tavırları dengeli olan temsilciler tercih edilmekteydi.

Nizâmülmülk, Sultan Alparslan nezdinde zaman zaman elçiler konusunda itibarını sarsacak sıkıntılar yaşamıştı. Bu sebeple kendilerine gelen elçiler konusunda çok tedbirli bulunulmasını, zira bu insanların içinde fitneci kimseler bulunduğunu, haliyle padişah ve ülkesi hakkında kusur bulmak için ellerinden gelen her şeyi yaptıklarından dert yanmaktaydı. Hatta devleti yönetenler en ufak ihmalleri yüzünden onların vereceği bilgilerle töhmet ve zan altında kalabilirlerdi.

"Nizâmülmülk'ün ifadesiyle bu anlamda bir temsilci göndermek için 100 farklı sebep olabilir."

Padişahların Elçi Kabulü

11. yüzyıl Türk dünyasında elçi göndermek kadar kabulünde de dikkat edilecek hususlar bulunmaktadır. Nizâmülmülk aslında *Siyasetnâme*'de belki de gönderilenlerin özelliklerinden çok gelenlere karşı tedbirler üzerinde durmaktadır.

Öncelikle herhangi bir ülke sınırlarından içeri giriş yapan sefaret görevlilerinin zaman zaman tespit edilemediği üzerinde durmaktadır.

Sınır boylarındaki görevlilerin bu konuda görevlerini ihmal ettiklerini, bu kişilerin sayılarını, teçhizatlarını dahi tespit edemediklerini, ülke içinde kendi başlarına dolaşmalarının vereceği sakıncalar olduğunu belirtmektedir.

En basit anlamıyla görevlerin hafife alınması ve aksatılması durumuna düşebilir. Herhangi bir elçilik heyetinin gelişi haber alındığında geçtikleri tüm yerleşim yerlerinde bir refakatçi nezaretinde bunlar payitaht merkezine getirilip divana teslim edilene kadar kendilerine yapılacak her türlü ihtiram doğrudan padişahlarına yapılmış gibi algılanmalıdır.

Elçi teatisinde bulunan padişahlar karşılaştıklarında, birbirlerine nasıl hürmet edecekler ise temsilcileri de aynı muameleye tabi tutulmalıdır.

Aynı şekilde dönüşleri sınır boyuna kadar üstlenilmeli ve gerektiği gibi uğurlanmalıdırlar.

Komşu ülkeler arasında husumet ve muhalefet bulunsa bile elçilik görevi herhangi bir kesintiye uğratılamaz ve onun şahsına en ufak zarar verilemez.

Ülkelerin başındaki padişahlar sadece birbirlerine mektupla veya şifahî olarak haber göndermek için elçi göndermezler. Nizâmülmülk'ün ifadesiyle bu anlamda bir temsilci göndermek için 100 farklı sebep olabilir.

Gideceği ülkenin yolları, geçitleri, nehirleri, atların otlayacağı meraları, oralarda hangi özellikteki memurların tayin edildikleri, ordusundaki asker sayısı, levâzımat ve teçhizat miktarları, kurulan sofra ve meclislerinin durumu, dergâhların düzenlenişi, varsa spor faaliyetleri ve av merasimleri bir elçinin dönüşünde temin etmesi beklenen bilgiler olarak görevinin tarifine girmektedir.

Dahası sarayına kabul edildiği padişahın kılık-kıyafeti, huyu, nelerden hoşlandığı, ya da hoşlanmadığı, ihsan etme özelliği, şefkat ve himmet meziyeti, cömert veya cimri huyluluğu, işlerine ihtimam göstermesi ya da ihmalkâr davranması, zâlim veya adil mi davrandığı, şuurlu ya da ebleh duruşu, nüktedan ya da resmi kişiliği, genç mi yaşlı mı bulunduğu, şarap içiyorsa bunun tesiriyle lüzumsuz davranış sergileyip sergilemediği, dinî emirlere riayet edip etmediği, ordusunun kendisinden memnun kalıp kalmadığı, vezirinin liyakatliliği ve takvası, askerlerinin savaş deneyimleri, arkadaşlarının hoş sohbet özellikleri

ve halkının zenginlik ya da fakirlik içinde bulunması dahi öğrenilecek konular arasındadır.

Geçmişte olduğu gününüzde de devleti yöneten en üst makama her zaman ulaşılması kolay olmamaktadır.

Bazen başvezire verilecek bilgiler Padişah ve Sultana iletilecektir. Hatta bazı bilgiler vezirlerle daha kolay müzakere edilirdi. Padişahların özellikle elçi kabullerinde oldukça ihtiyatı elden bırakmamaları gerekiyordu.

Öngörülü bulunmaları, davranışlarını denetlemeleri, yanlış davranışlardan uzak durup güzel huy edinmeleri, işleri liyakatli kimselere tevdi etmeleri kendi menfaatlerinin sağlanmasında dikkat edilmesi gereken konulardı. Eğer elçiler edindikleri bilgileri çarpıtmadan aktarırlarsa muhtemel çatışma ortamlarını ortadan kaldırmada maharetlerini göstermiş oluyorlardı.

“Eğer elçiler edindikleri bilgileri çarpıtmadan aktarırlarsa muhtemel çatışma ortamlarını ortadan kaldırmada maharetlerini göstermiş oluyorlardı.”

KAYNAKÇA

DİA, "Kutadgu Bilig", *DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi),* c.26, 478-780.
HUNKAN, Ömer Soner, "Yusuf Hâs Hâcib ve Kutadgu Bilig'de Elçilik Mansıbı",
Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, c.13, Sayı: 4 (Aralık 2016), ss. 102-122.
İPŞİRLİ, Mehmet, "Elçi", *DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi),* c.11.
KAVAS, Ahmet, "Kutadgu Bilig'de Diplomasi" *Yusuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri, Uluslararası Sempozyumu Bildiriler,* İstanbul Türk Ocağı ve
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul 2017, 62-69.
ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Nizâmülmülk", *DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi),* c.33, ss.-194-196.
Nizâmü'l-Mülk, *Siyasetnâme,* (trc: Mehmet Taha Ayar), İstanbul 2009, 133-137.
Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (II), (trc: Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1959, s. 193-197.

Kutadgu Bilig'in Herat (Viyana/Avusturya) nüshasının başında Uygur harfleriyle Tevhid türünde yazılmış şiirin ilk 10 beytidir.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, O'ndan yardım dileriz

Ezeli olan Tanrı'nın adıyla söze başladım. O benim türeten, besleyen, bağışlayan Rabbimdir. Çok hamd ve on binlerce sena kadir ve bir olan Tanrı'yadır. O'nun için yokluk yoktur. Yağız yeri, mavi göğü, güneş ve ay ile geceyi, yaratılmışları, zamanı, zamaneyi ve bugünü yarattı. Bu bütün her şeyi istedi ve yarattı. İstediği her şey için sadece "Ol!" dedi. Bunun gibi bütün yaratılmışlar O'na muhtaçtır. Kimseye muhtaç olmayan yalnız Tanrı'dır. O'na bir ve eş yoktur.

Ey kuvvet sahibi, kadir ve ebedi olan Tanrı! Sen'den başkasına bu ad yakışmaz.Yücelik Sana'dır, büyüklük Sana'dır. Sen'den başka Sana eş ve denk yoktur. Bütün her şeyden önce Sen gelirsin. Sana bir başka denk düşünülemez. Sen'in birliğin nesnelerden değildir. Bu gücün bütün her şeye yetti. Ey ebedi Tanrı! Kuşkusuz Sen teksin. Katılmaz, karılmaz sayıya istisnasın. Ey ebedi ve büyük (Tanrı!) Şüphesiz Sen birsin. Varlığın saymakla hesaplanamaz.

950. yıl Kutadgu Bilig ve Türk-İslam Kimliği

Kutadgu Bilig Çerçevesinde İnsanın Dönüşümü

The Evolution of Human Through Kutadgu Bilig

Prof. Dr. Mehmet GÜNENÇ

İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü

1978 Ankara doğumlu olan Prof. Dr. Mehmet Günenç, İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun olmuştur. "F. Nietzsche'nin Modernizm Eleştirisi" teziyle yüksek lisansını, yine aynı üniversitede "Kant'ın Tanrı Anlayışı" teziyle de doktorasını yapmıştır. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi kürsüsünde, Metafizik, Antik ve Modern Dönem Batı Felsefesi üzerine dersler vermeye devam etmektedir. Birçok makalesinin yanında "Kant'ta Tanrı ve Tanrısallaştırılan Akıl" ve "Ahlakın Felsefi Dönüşümü" adlı kitapları da yayınlanmıştır.

Kutadgu Bilig Çerçevesinde İnsanın Dönüşümü

The Evolution of Human Through Kutadgu Bilig

Mehmet GÜNENÇ*

Abstract

Kutadgu Bilig is a book which evaulates the existantial transformation of the human. The basic problem of the human existence is to determine the direction of actions after coming to the World. In Kutadgu Bilig, having the power through State is described as illusion or insufficiency. Thus, the main important point is to clarify the right direction of the life. If someone is in the state affairs or administration, it is necessary to explain to stabilize the power and using moral and religious feeling in his devolepment. While undertaking theese aprroaches, it will be useful giving an analyze about the condition of the contemporary Turkey and modern western thought as well.

Keywords: Kutadgu Bilig, State, Religion, Sovereign, World, Death

Öz

Kutadgu Bilig insanın varoluşsal dönüşümünü değerlendiren bir kitaptır. İnsanın varoluşuna ilişkin olarak temel sorun onun dünyaya gelmesinden itibaren ne yönde hareket edeceğini belirlemesidir. Devletin insana bu dünyada en kuvvetli bir biçimde oluşu vermesi bir yanılsama ya da yetersizlik olarak Kutadgu Bilig'te tasvir edilir. Devletin içinde olunması durumunda hareketin nasıl dengeleneceği, kişinin ahlakı ve dinî duyuşu nasıl kendi dönüşümünde kullanması gerektiğinin ortaya konulması gereklidir. O halde hareket etmenin ne yönde olması gerektiğini belirlemek önemlidir. Bunu yaparken günümüz Türkiye'sinin durumunun ve tarihi olarak modern batı düşüncesinin analizinin yapılması faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Devlet, Din, İktidar, Dünya, Ölüm

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Felsefe Bölümü, e-mail: mehmetgunenc@yandex.com

Öyle anlaşılıyor ki insan, varlık ve eylem üzerinden düşünmek zorundadır. Yani insan varlığın ne demek olduğunu ve ne yapması gerektiğini bilmek zorundadır. Varlık, kaba bir biçimde ifade etmek gerekirse, herşeyi kapsama imkânı açısından Tanrı'yla ve dolayısıyla yaratılışla ilgilidir. Eylem ise varlığıma ilişkindir. Varlık, yaratılışta olduğu üzere, Tanrı tarafından eyleme geçirilir. Varlığım ise benim tarafımdan. Ne var ki, ikinci hareket her zaman rehbere ihtiyaç duyar. Söz konusu duyuşun karşılığı olarak dinîn her açıdan insana rehberlik etmesi gerekir.

"Öyle anlaşılıyor ki insan, varlık ve eylem üzerinden düşünmek zorundadır."

Nitekim kemale ermiş din ve onun kâmil örneği olarak Hz. Muhammed (sav) her açıyı karşılayan bir rehberdir. Eylemde bulunmak diğer insanlarla gerçekleştirilmesi gerektiğinde insan ya siyasi ya da ahlaki/dinî[1] davranmak durumundadır. Ne var ki, siyasi davranışın ahlaki/dinî kavrayışın yerine geçmesi sorundur. Bu nedenle dinler insanın söz konusu siyasi yönünü düzeltmek; uyarmak isterler. Felsefe de varlık ile varlığım üzerindeki rabıtanın aklen idrak edilmesi ve açıklanması görevi üzerinden aynı uyarıyı yapmaya çalışır.

İşte Kutadgu Bilig/Mutluluk Bilgisi kendi isminden anlaşılacağı üzere bu rehberliğe ilişkin bir eser olarak kaleme alınmıştır. Yalnız Kutadgu Bilig bilinen anlamıyla bir felsefe kitabı değildir ve olamaz da. Çünkü bu eser felsefenin sorgulayan tarafını değil, verilmiş cevabın olgunlaştırılmasını ifade eder. Bir bakıma *Kutadgu Bilig,* Gazali'nin yazdığı *Kimya'yı Saadet* adlı kitaba benzer. Her ikisinde de olgunluğa ulaşmış bir düşüncenin teklifi söz konusudur. Bu düşünce cevabı bulmakla ilgili değil, cevabı kabul etmekle ilgilidir. O halde *Kutadgu Bilig*'i devlet, felsefe ve bu ikisini de kapsayan din açısından değerlendirmek gereklidir. Bu paralelde aşağıdaki yazımız üç aşamadan oluşmaktadır. Öncelikle felsefe, ilahîyat/din ve devlet arasındaki ilişkiyi sorunsal açıdan ele alacağız. Daha sonra Alman filozofu Immanuel Kant'ın sorunsala ilişkin olarak önemli bir makalesini analiz etmeye çalışacağız. Nihayetinde de bunları konumuz olan *Kutadgu Bilig* açısından değerlendirmeye çalışacağız. Böylece Türkiye'nin çok yönlü olmak zorunda kaldığı duruşuna destek verecek bir analizde bulunmayı umuyoruz.[2]

Temel Sorun: İktidar Olarak Devlet

Akla dayalı olarak Tanrı'nın nasıl bir varlık olması gerektiğini söyleyen felsefe[3] ile vahye dayalı olarak Tanrı'nın nasıl bir varlık olduğunu söyleyen ilahîyat arasında zorunlu bir ilişki vardır. İlişki en az bu zorunluluk kadar gerilimlidir. Gerilim aynı zamanda tarihsel süreç içinde felsefenin kendisini ilahîyatla tanımlaması ve daha sonra da İbrahimî dinlerin içinde yer alan ilahîyatın felsefeye rakip olması şeklinde kendisini göstermiştir.

Bu ilişkinin nasıl olduğunu daha detaylı bir biçimde yazımızda açıklayacağız. Buna karşın siyasi açıdan bakıldığında felsefe ile ilahîyat arasında sorun olan nokta, devlet ile insan arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğiyle ilgilidir. Ama asıl üzerinde durmamız gereken bunlara eklemlenmesi beklenen siyaset bağlamında, temel bir sorun etrafında bir fikir oluşturmak cevap vermek anlamına geldiğinden, sorunumuzu şu iki soruyla ifade edeceğiz: En yüksek varlık yani Tanrı hakkında doğru bir kavrayışa sahip olmak insanları yönetme hakkını verir mi? İkinci olarak bahsedilen en yüksek kavrayışa sahip bir

1 Ahlaki davranış ile dinî davranış arasında doğru eylem açısından bir ayrılık yoktur. Din, ahlakın sadece sosyolojik ve psikolojik değil aynı zamanda ontolojik anlamını genişleten ve kuvvetlendiren kavrayıştır.

2 Bu makalede Yetkin Düşünce adlı dergide çıkmış bir makalemden faydalanılmıştır. Bkz. Yetkin Düşünce, sayı 6. Haziran 2019.

3 Aklın varlığın nasıl olması gerektiği üzerine yetki sahibi olmasını ayrı bir tartışma konusu olarak görmek gerekir.

insanın olması mümkün müdür? Cevabı vermemiz iki biçimde olacak. Öncelikle felsefe ile ilahîyat arasındaki ilişkiyi ortaya koyup, ardından da siyaset kavramına ilişkin olarak antik ve modern dönemin tarihsel analizinde bulunacağız. Daha sonra bu konuyla ilgili olarak hem ilahîyatı, hem felsefeyi, hem de siyaseti kapsayan Kant'ın *Fakültelerin Çatışması* adlı önemli bir yazısını değerlendirmeye çalışacağız.

"Felsefe Antik Yunan'da kendi haklılığını ve konumunu Tanrı meselesine getirdiği iki yaklaşımdan alır."

İlk planda ilahîyat kelimesinin çift anlamlılığına karşı bir belirlemede bulunmak gerekir. Ilahîyat, eğer kelam ile bir tutulacak olursa İslam dinîyle, teolojiyle düşünülecek olursa da felsefeyle birlikte ele alınması gerekir. Ilahîyat, ilkinde felsefeye rakip iken, ikincisinde felsefi düşünüşün doruk noktasını teşkil eder. Felsefenin Antik Yunan'da ortaya çıktığını kabul ederek ilahîyat ile aralarında yukarıda bahsettiğimiz ilişkisinin nasıl olduğunu açıklamalıyız. Felsefe Antik Yunan'da kendi haklılığını ve konumunu Tanrı meselesine getirdiği iki yaklaşımdan alır. Öncelikle felsefe tanrıların yanlış anlaşılmasından hareketle Tanrı'nın doğru anlaşılması gerektiğini iddia ederek kendi kimliğini kazanmıştır.

Platon bunu "Tanrı, sözde de, şarkıda da, sahnede de aslında nasılsa öyle anlatılmalı" şeklinde ifade eder.[4] Söz, şarkı ve sahne aslında Antik Yunanlı'nın bütün eylem alanını kapsar. Aslında olanı aktarmak iki hususu karşımıza çıkarır. Öncelikle aslında olmayanı aktarmak gerekirken öyleymiş gibi yapanlara karşı eleştirel olmak. İkincisi de bu eleştirelliğin doğal bir sonucu olarak aslında olanın ne olduğunu tam olarak belirleyebilmek imkânına sahip olduğunu göstermek. Bu nedenle, felsefenin sözü düzeltmek için teolojiyi öne sürmesi, felsefenin özünün teoloji olduğunu gösterir. İkinci kavrayış işe öğrencisi Aristoteles tarafından varlık olmak bakımından varlığın[5] ne olduğu üzerinde görüş beyan etme imkânının ancak felsefe tarafından yapılabileceği iddiasıyla ilgilidir. Her ikisi de temel olarak en yüksek varlık kavrayışını geliştirmeye çalışırlar.[6] Ama yine de Tanrı'nın neden bir olması gerektiği bağlamında tanrısallığın (mutlaklığın) tanrılardan ayrı olarak nasıl olması gerektiğini söylemek ile (aynı çizgi içerisinde olsa da) Tanrı'nın neden hareket etmese de hareket ettirmesi gerektiğini söylemek arasında fark vardır. Platon Tanrı'yı diğer tanrılardan ayırırken doğru bir biçimde Tanrı'nın ne olduğuyla ilgili bir kaygıya sahip olduğunu gösterir. Aristoteles ise hareket etme bağlamında varlığı; doğayı açıklamak kaygısındadır.[7] Platon doğrudan Tanrı'nın anlaşılması kaygısındayken, Aristoteles ayrı ve aşkın varlık olması bakımından ne Tanrı'nın bizimle ilgilenmesini ne de bizim O'nunla ilgilenmemizi anlamlı bulur. Dolayısıyla, Aristoteles aşkın olan bir Tanrı'nın açıklanması yerine oluşun açıklanabileceğini düşünür. Bunun için Platon'un "hiç doğmadığı halde hep varlık olan hep doğduğu halde hiç varlık olmayan nedir" derdinî Aristoteles'te bulamayız. Aristoteles daha ziyade, "bir şeyler gözün görmesi gerektiği için mi vardır yoksa göz bir şeyleri görmek için mi vardır?" sorusunu sorar.

Ama mesele sadece Tanrı'nın nasıl olacağı değil, bu kavrayış üzerinden varlık hakkında yetkince ve biçimselce düşünmenin nasıl olacağıyla ilgilidir. Söz

4 Platon, *Devlet,* çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcöz, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013), 379a.

5 Burada varlık yerine varolanın kullanılması gerektiği tartışması içine girmek anlamsız olur.

6 Bu varlık kavrayışını çeşitli biçimlerde ve adlarda tarif etmek mümkün. Ama tartışmak yerine bunu kısaca hakikat olarak belirleyelim.

7 Önemli bir ayrımda bulunmak gerekir. Varolanların doğası ile varlığın doğası bir değildir. Ne var ki varolanlardan hareketle varlığın doğasına ilişkin bir resim çekilmesi mümkündür. En azından Aristoteles felsefesi açısından. Bunun yanında varlığın doğasını Aristoteles ölçüsünde tutmak Platon'un başını çektiği çizgi tarafından yeterli bulunmaz. Felsefenin nihayetinde teolojiye kayması varlığın doğasını vermek açısından kaçınılmazdır. Bu durumu Aristo geleneğinden gelmesine rağmen zorunlu-mümkün ayrımını yapan İbn Sina'da görürüz.

konusu yetkinliği sadece filozof denilen tipin üretilmesiyle ilgili olarak görmemek gereklidir. Nitekim filozofun kral olması gerektiği söylendiğinde yetkinliğin siyasi boyutu karşımıza çıkar. Yukarıda yaptığımız ayrımı daha da ilginç hale getirense Platon'un filozofunun kral iken Aristoteles'in tipolojisinde filozofun bilim insanı olarak kalması ve hatta Aristoteles'te yönetici tipi yerine yönetim tiplerinin analizinin önemli olmasıdır. Dikkat edilirse felsefi ve teolojik bir konu siyasete doğal olarak kaydı. Buna rağmen siyasetin anlamını felsefi ve teolojik açıdan değil de kendisi açısından ortaya koymaya çalışalım. Öncelikle siyasetin iki çeşidine dikkati çekelim. Mutluluğa ulaşma sanatı olarak siyaset ile iktidarı elde etmek ve onu tutmak olarak siyaset arasında fark vardır.[8]

> "Din, öncelikle asıl iktidarın Tanrı'ya ait olduğunu ortaya koymakla insanı mükellef kılar."

İktidar için duyulan sınırsız güç arzusu erdemsizliği gerektirirken, mutluluk, gücü istemenin sınırlandırılması olarak erdemliliği gerektirir. Bu anlam ise konumuzla bağlantılı olarak önemli bir sorunu karşımıza çıkarır. Dinler[9] ikincisini yani mutlulukla ilgili olan siyaset anlamına geliyorsa neden iktidarla çatışmaya girerler? İktidarın yukarıda yaptığımız tanıma uygun olarak bir varlık kavrayışı vardır.

Gücün en yüksek derecesine sahip olduklarını ya da en yüksek gücü temsil ettiklerini iddia ederler. Firavun kendisini Tanrı olarak gördüğü gibi Roma İmparatorları da tanrısal bir nitelik olarak çeşitli unvanlara sahip olduklarını düşündüklerinde temsil rolünü alırlar. Bundan dolayı dinler, iktidarın yanılsatmasına karşı bir düzeltme yaparak ikinci aşamaya geçebilirler. Yani dinler öncelikle asıl iktidarın Tanrı'ya ait olduğunu ortaya koymakla insanı mükellef tutarlar. Dolayısıyla İbrahimî gelenek içindeki dindarlar, Tanrı'nın isteği doğrultusunda iktidarla mücadeleye girmek zorunda kalırlar. Bu açıdan bakıldığında dinler siyasi olanın mutlaklığına karşıdırlar. Aslında gerek Yahudilik, gerekse Hristiyanlık yukarıda yaptığımız ayrıma paralel olarak siyasete karşıdırlar. Yahudi milletinin kendi egemenliğine sahip olduğunda bir peygamberin yanında kralın da seçilmesi başkalarının iktidarındaysa a-politik olarak kendilerine toplumsal yapı içinde yer bulabilmeleri söz konusu olmuştur. Hıristiyanlıksa Sezar'ın hakkının Sezar'da kalması gerektiğini kabul etmiştir.

Dikkat çekici bir biçimde İslam insanın yaratılışını siyasi gayeyle açıklar. Yani Allah, yeryüzündeki halifesi olarak insanın yaratıldığını belirtir. Yalnız halifenin yapması gerekenin imar etmeyle tanımlanması gereklidir. Çünkü yaratan bir varlığın yeryüzündeki temsilcisinin imar etme işleviyle tanımlanması uygundur. Bir diğer deyişle yaratma Allah'a mahsus iken, temsilcisi olanın da imar etme; yapmayla sorumlu olması gerekir.[10] Eğer imar etmek bir devlete ihtiyaç duymak anlamına geliyorsa bunun devletin başında olmak anlamına mı geldiği ya da devletin başıyla ilgili olup olmadığını sorgulamak gereklidir. Bunun yanında şu hususu da dikkate almalıyız:
Eğer dinler yukarıda belirttiğimiz üzere Tanrı'nın asıl ve mutlak iktidar olduğunu yani tek olduğunu belirlemek

8 Siyasetin bu ayrımı için bkz. Platon, Devlet'te geçen mutluluk tanımı. İkinci olarak da Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik'in girişinde yaptığı ayrım. Bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik,* çev: Saffet Babür, (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998), 1094a-1095e. Platon, *Devlet,* çev: Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcöz, (İstanbul: İşbankası Yayınları), 343a-c

9 Burada İbrahimî gelenek içinde yer alan üç dinden bahsediyoruz.

10 O halde "Ben insanları bana ibadet etsinler diye yarattım" ayetindeki ibadetin iyi anlaşılması gerekir. İbadet temsil etmeyi belirlemez temsil etme ibadet etmeyi belirler.

anlamını taşıyorlarsa bu durumda imar etmek bunu yaymak anlamına da gelecektir. Buradaki akıl yürütmenin cihad anlamına geldiğini görebiliriz. Şimdilik cihad kavramını bir kenarda tutarak imar etme kavramının ilahîyatla ilgili olarak iki siyasi tarafının olması gerektiğini söyleyebiliriz. İlki Tanrı'nın doğru anlaşılması olarak iktidarı düzenlemek, ikincisi de bu anlayışa sahip olmayan herhangi bir siyası yapıya karşı mücadelenin merkezi olmak.[11]

"Devlet kurmak insanın güce karşı zaafını daha da arttıracak bir alanın yaratılması anlamına gelir."

O halde buraya kadar ortaya konulan hususlardan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Felsefe, teoloji ve dinler özsel olarak siyasidirler çünkü asli görevleri ya kendiliğinden (felsefe ve teolojide olduğu üzere) ya da emirle(dinlerde olduğu üzere) Tanrı'nın birliğini ya da kimliğini sağlamaktır.

Fakat burada Platon bağlamında da karşımıza çıkan ve ilahîyata ilişkin olarak kendisini belli eden bir sorunla karşılaşırız. Metafiziğin/ilahîyatın kontrolünde etik ve siyaset arasında ilişki kurmak hedeflendiğinde, iktidar ile mutluluk arasında yukarıda yaptığımız ayrım bozulmakta deyim yerindeyse hatlar karışmaktadır.

Metafizik/ilahîyat bilgisi kendisini en yüksek varlığa sahip olmakla nitelendirdiğinde aynı zamanda yeryüzündeki en yüksek siyasi temsil hakkına da sahip olur. Ne var ki metafizik, gücü değil, mutluluk-erdem ilişkisi üzerine ağırlığını koyarken devletin kaçınılmaz olarak bir güç alanı olması, mutluluk-erdem ilişkisindeki kendisini sınırlandırma üzerine getirilen yaklaşımı oldukça zorlamaktadır. Çünkü devletin (güç) arzu(su)nun doğal olarak devamlı artan taleplerine cevap verecek en iyi imkân alanı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Farklı bir açıdan durumu ortaya koymaya çalışalım. Özellikle Platoncu metafiziği düşündüğümüzde metafizik boyut bu dünyayı ikincil olarak görmeyle ilgilidir. Platon bağlamında da eğer idealardan ve asıl dünyadan bahsedilecekse neden filozofun bir devlet kurma ve hatta bu devletin kralı olma ihtiyacı olsun ki? Çünkü devlet ve siyaset tam olarak bu dünyanın göz önünde bulundurulması anlamına gelmektedir. Öte dünyayı ilk planda tutarak siyaset yapmak, iktidarı ve toplumu doğru bir biçimde düzenleme imkânı tanır. Ne var ki iktidarın insandaki güç arzusuna ilişkin olarak yarattığı imkân neredeyse her zaman erdem ve mutlulukla beraber olarak sınırlandırılması gereken anlayışa üstün gelmiştir. İleride göreceğimiz gibi bunu en iyi fark edip, ilan eden Machiavelli olmuştur.

Aslında bu sorun buz dağının görünen kısmıdır. İmar etmek kurumsallığı gerekli kılar. Dolayısıyla devlet kurmak insanın güce karşı zaafını daha da arttıracak bir alanın yaratılması anlamına gelir. Bunun yanında dünyayı imar etme göreviyle gelen insan Kuran-ı Kerim'de aynı dünyanın bir oyun olduğu belirtilmesiyle ikilemde bırakılır. Bu durum iktidara sahip olmayla had safhaya ulaşır.

İktidara sahip olmayı hedeflemesine karşın nihayetinde bunların oyun olduğunu bilmeyle oldukça ağır bir tercihin içinde kalınır. Bu yalpalanmalar kısmen ayrı olsa da Hıristiyanlığın ruhban sınıfı üretmesiyle, İslam'da ise özellikle Emevîlerin hâkimiyeti altında ve hatta Osmanlılarda devlet-i ali kavramsallaştırmasıyla çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmıştır. Nihayetinde güç bu dünyanın; mutluluk da öte dünyanın arzusu olduğu

11 Bu konuyla ilgili olan disiplinin fıkıh olduğunu biliyoruz. Buna karşın ilahîyatın burada merkezde yer alması gerektiğini açığa çıkarmak istiyoruz.

müddetçe gerilimli bir durumla ve ağır bir yükle karşı karşıya kalındığını unutmamak gereklidir. Peki, bunun ilahîyatla ilgisi nedir? Yukarıdaki açıklamada ilahîyatın dinlerle ilişkisine değinmiştik. Ilahîyat, bir kurum yani bir bakıma devlet yapısına sahip hale geldiğinde kendi konumunu güç ile erdem kavramları arasında dengeleyerek kurmak zorunda kalacaktır. Böyle olduğunda imar etme aslında teknolojik ya da iktidar arzusuna ilişkin bir imar değil, insanın kendi kendisini ıslah etmesini hedefleyen bir amaca binaen çıkmışa benziyor. Meleklerin kan döken ve fitne çıkaran tasavvurunu değiştirecek şekilde kendisini imar etmesi gereken bir varlık olarak insan mefhumu oluşur. Bundan dolayı aynı Platon'da olduğu üzere metafizikten erdem ile mutluluk arasındaki ilişkiyi kurması gereken ilahîyat, hem kendisini hem de toplumu sınırlandıracak şekilde bir düzenlemenin ideal hale getirilmesinin merkezi haline gelir. İşte Platon'un filozof-kralı bu yapıyı sağlayan bir tipi temsil eder. Bu sınırlandırma tutkulardan arınma ya da tutkuları erteleme anlamına gelir.[12] Ama bütün toplum tutkulardan arındırılamayacağına göre, yönetenlerin ya da yönetenin arındırılması gerekir.

> "Bireyin ön plana çıkmasına paralel olarak halkın ya da toplumun geliştiğini görürüz."

Nitekim Platon'un ideal devleti, kontrolü içeyönelik olarak düşünür. İslam'da olduğu üzere bir cihad kavramı söz konusu olmaması yani dışa yönelik olarak bir savaşa girişilmemesinin nedeni, filozofun kafasında ideal bir polis/şehir düzeninin hangi siyasi yapıya karşılık geleceğinin belirlenmesiyle ilgilidir. Bir filozof için ideal olan ise dinlerin emreden Tanrı yapısıyla değil, ontolojik ve epistemolojik bir işlevi olan Tanrı anlayışıyla ilgilidir. Bunun için Platon'un felsefesi evrenselken siyaseti yereldir. İbrahimî gelenek içindeki dinlerin ama özellikle İslam'ın siyaseti evrenseldir. Yazının başında sorduğumuz ilk soruya önemli ölçüde cevap verdiğimizi sanıyoruz. Yani en yüksek varlık hakkında bir kavrayışa sahip olmak insanları yönetme hakkını verir. Ilahîyat burada merkezî bir işleve sahiptir. Ama herhangi bir kurumda öyle bir kişinin olmayacağı ya da neredeyse olmasının imkânsız olduğu düşünüldüğünde ne yapılması gerekir?[13] Herhangi bir kuruma ilahîyatın sunduğu bakış açısından hareket edilerek böylesine geniş bir yetki verilmesi doğru mudur? İlginç bir biçimde İslamiyette bu bir mesele haline gelmemiştir. Bunun nedeni yukarıda belirttiğimiz üzere nasihat etme üzerinden yöneticilere danışmanlık yapan kişilerin siyasetin içinde olmalarıdır.

Buysa yukarıda belirttiğimiz üzere yöneticiyi meşrulaştırmanın ötesinde idealleştiren bir biçimin yaratılması anlamına gelir. Söz konusu yönetici ile âlim/filozoftan müteşekkil siyaset anlayışı, ilginç bir biçimde ideal insanın yönetimde olması, yönetilenlerin cahil olmasına yönelik olarak kalıcı bir durum yaratmaktadır.

Yani yönetenin âlim yönetilenlerinse cahil olması gerektiği gibi bir denklem kurulur. Hatta bu denklemi şia örneğinde olduğu üzere kutsal addedilen bir yöneticinin olması şeklinde de düşünebiliriz. Böyle olduğunda denklemin bir tarafı pozitif diğer tarafı da negatif olarak düzenlenmek durumunda kalınacaktır. Daha da ötesinde bu bakış açısı doğal bir güç temerküz alanı olan iktidara destek olacak bir hale imkân tanımaktadır.

Klasik anlayışın kendi içinde kuvvetli olan hatları modern anlayışın çeşitli darbeleriyle değersizleşir. Öncelikle Machiavelli siyasetin aslında bir iktidar oyunu olduğunu

12 Bunun için Platon yöneticinin tutkusuz olması gerektiğini söyler. Bu hususla ilgili bir değerlendirme için Paul Ricoeur, *Yorumların Çatışması I, Çev.* Hüsamettin Arslan, (İstanbul: Paradigma, 2009).

13 Özellikle Şia'nın beslendiği düşünme biçiminden ayrılmanın imkânı burada kendisini gösterir.

açığa çıkarır. Böylece yöneticinin ihtiyaç duyduğu tavsiye erdemlilik değil iktidarı elde etme, elde tutma ve arttırma olarak erdemsizlikle ilgilidir. İkinci olarak da siyasette gücün el değiştirmesine paralel olarak devlet devam etse de otorite olmasını halka devretmeye başlar. Söz konusu halkın burjuvazi olarak tanımlandığını biliyoruz. İkinci olarak Hobbes'un toplum sözleşmesi üzerinde inşa ettiği yapıda da devletin teşekkülünde bireyin önemi önplana çıkmaya başlar. Bireyin Hobbes'ta ayrı bir nitelikte, Locke, Rouesseau ve Kant'taysa ayrı bir nitelikte olduğunu düşünebiliriz. Yine de bireyin merkezde olma rolüne uygun bir senaryonun Hobbes'la başlayan süreçte yerli yerine getirildiğini söylemek mümkün. Yani "bireyin hakları ve buna bağlı olarak ahlakı ne olmalıdır" arayışına ilişkin bahsedilen filozoflar akıl yürütürler. Bu kısa değerlendirmelerin konumuzla ilgisi nedir?

"Dinîn insanı belirlemesi yerine insan, dinî belirlemeye başlar."

Bireyin ön plana çıkmasına paralel olarak halkın ya da toplumun geliştiğini görürüz. Fakat bu gelişmenin ne yönde olduğuna dikkat etmek gereklidir. Örnek vermek gerekirse, ulus olma anlamında bir toplumsal gelişmeyle karşılaştığımız bilinen bir vakıadır. Buna karşın konumuz açısından asıl önemli olan kısım gerek felsefe, gerek din, gerekse ilahîyata olan ilginin giderek değişmesi ve azalmasıdır. Devleti kendisi olarak gören yöneticinin yanında bulundurduğu kişi ya da kurumların ürettiği en üst varlık kavrayışı olarak metafizik yeni toplumsal yapının da düşmanı olmaya başlar.

Bu nedenle Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* aslında klasik aklın yetkinliğinin meşruluğunu yitirdiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Dolayısıyla felsefenin ilgisi metafizikten çıkarak istikametini değiştirdiği gibi dinîn işlevinin azalmasına paralel olarak da ilahîyat/teolojiye de ilginin azaldığını görürüz. Özne/aktör olan teoloji ve din bu aşamadan sonra doruğuna Freud'la ulaşacak şekilde nesne haline gelmeye başlar. Yani dinîn insanı belirlemesi yerine insan, dinî belirlemeye başlar.[14]

Devlet Kurumlarının İlişkisi: Modern Batılı Bakış Açısı

Bu aşamada sorunları analiz etmesi açısından önemli olduğunu düşündüğümüz Alman filozofu Immanuel Kant'ın *Fakültelerin Çatışması* adlı bir eseri burada değerlendirebilir. Yazıya geçmeden önce modern döneme ilişkin iki önemli durumu belirtmeliyiz. İlki, modernlik öncesi anlayışta ilkeleri belirlemede teoloji önplandayken modernlikle beraber felsefe öne geçmeye başlamıştır. İkinci olarak da üniversitelerin kurumsal yapısının vurgulanmasıyla en azından Kant'ın toplumsal yapının belirlenmesinde dine ve devlete karşı alternatif bir otoritenin kurulması öngörülmektedir.

Fakülteler arasındaki çatışma, bilginin edinîlmesiyle ilgili olduğu kadar bilginin nasıl kullanılması gerektiğiyle de ilgilidir. Felsefe fakültesi bilginin ne olduğu, nasıl elde edildiğiyle; hukuk, teoloji ve tıp fakülteleriyse bilginin nasıl kullanıldığıyla ilgilenir. Bunun yanında bilginin kimliğiyle ilgilenen felsefe fakültesi, diğerleri üzerinde söz söyleme hakkına da sahip olur. Burada asıl ilgilenilmesi gereken yön epistemolojiyle ilgili değildir.

Daha çok bilginin sosyal ve siyasal bir olgu olarak nasıl ele alınabileceğidir. Sosyal yön bu fakültelerin ne için kullanıldıklarını gösterirken, siyasal yön bu kullanıma ilişkin olarak kurulan hakimiyeti ifade eder. Felsefeyse söz konusu bu iki durumun eleştirilmesini ifade eder. Özellikle eleştirinin karşılığı olan kritik kelimesinin aynı zamanda kriterle aynı köke sahip olmasına dikkat

14 Kant'ın Tanrı'nın emirlerini ahlak yasası olarak kabul etmek yerine ahlak yasasını sanki Tanrı'nın emirleriymiş gibi kabul etmesi bunun önemli bir aşamasıdır.

etmek gereklidir. Kriter yani ölçüt kritikte bulunmanın haklı imkânını yaratmaktadır. Bundan dolayı Kant'ın felsefeye eleştiri yani kritikte bulunma imkânını vermesi felsefenin asıl otorite olduğu anlamına gelir.

Kant'ın üç ayrı makalesini derleyip bir kitap halinde yayınladığı *Fakültelerin Çatışması/Der Strait der Fakultäten* adlı eseri bilgiyi sosyal ve siyasal açıdan ele alır. Öncelikle hemen belirtmeliyiz ki sosyal ve siyasi açıdan yüksek eğitimde önemli olan nokta, dinî bilginin nasıl kullanılacağıdır. Aslında bu durum epistemolojin kuruluş amacına da uygundur. John Locke meşhur eseri *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'de aklın sınırlarını ortaya koymanın dinî meselelerle ilgili olduğunu belirtmişti. Nitekim Kant da *Saf Aklın Eleştirisi*'ndeki aynı temel sorunu yine önümüze koyar. Çünkü metafiziğin Tanrı, özgürlük ve ruh gibi temel kavramları sosyal anlamda ele alındığında, bizi dine götürdüğünden ister istemez burada felsefe ile din arasında nasıl bir ilişki kurulacağı sorunu açığa çıkar. Elbette din de toplum ve devletin nasıl olacağına ilişkin bir şeyler söylemek durumundadır.

"İlginç bir biçimde felsefenin belirlediği akılsallık giderek felsefenin olmadığı bir akılsallığa dönüşecektir."

Ama güç dengesi dinden felsefeye kaydığında sözü dinlenenin felsefe, dinleyenin de din olması gerekmiştir. Bunun için *Saf Aklın Eleştiri*'sinin önemli ölçüde siyasi sonuçları olan bir eser olduğunu unutmamak gerekir. Bir diğer deyişle, akıl eleştirisi geleneksel yapıların eleştirisi için kullanılmak üzere Kant'ın muhkem bir kalesi olmuştur. Sonuçta modern dönemdeki yaklaşım ister kurumsal, ister bireysel olsun dinî, topluma yaymak değil, toplumda sınırlamakla ilgilidir. Bu sınırlandırmanın bariz bir örneği dinîn insan ile Tanrı arasında olduğu söylemidir. Aslında Kant için akıl düşünmeyle ilgili yetiyse bunun her anlamda karşımıza çıkmasını beklemek gerek. Ama eleştiri aklın rolünü biraz daha farklı vurgular. Akıl bir şeyin anlaşılmasından ziyade sorgulanması; biçimlendirilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü sorgulamak bir bakıma soruyu soran aklın beklentileri çerçevesinde biçimlendirmek demektir. Bu durum sadece Kant'ın değil modernleşmenin istediği bir şeydir. Kant akıl eleştirisinde ortaya koymuştur ki aklın kendi sınırları, onun biçimsel imkânlarıdır. Yani akıl kendi sınırlarının biçimselliğine vurgu yaptığında ortaya koyduğu bilgiyi gerçeklik olarak kurmaktadır. Bunun için akıl eleştirisi yeni bir dünyanın kurulmasını kendine görev biçmenin yolunu ardına kadar açar. Bu yaklaşımın sonucunda bir akıl dinî karşımıza çıkabileceği gibi hâlihazırda olan bütün dinlerin de yeniden düzenlenmesi yani reformasyonu söz konusu olacaktır.

Dinîn anlaşılması ve uygulanmasında aklın rolüne ilişkin olarak nasıl bir yaklaşımın izleneceği ise felsefe, din ve devlet arasında devamlı olarak bir çatışmanın doğması anlamına gelir. Ama tekrar vurgulamak gerekirse, aklın rolünden ziyade aklın yönetmenliği olacaktır.

Böylece felsefenin rolü değil, felsefenin diğerlerine biçtiği rol nedir sorusunu sormak daha anlamlı olur. Somut olarak aklı temsil eden bir kurum olmasa da her kurum kendisini felsefenin belirlediği akılsallıkla tanımlamak durumundadır. Akılsallığın özellikle dine karşı olması kendisini ilk planda teolojinin yeniden tanımlanmasıyla daha sonra bir kurum olarak Hıristiyanlığın ve nihayetinde de bir yapı olarak dinîn hedef alınmasıyla gösterir. İlginç bir biçimde felsefenin belirlediği akılsallık giderek felsefenin olmadığı bir akılsallığa dönüşecektir.[15] Yeni yapıda din

15 Bu önemli durumu metafiziksiz bir felsefenin yaratılmasıyla ve nihayetinde pozitivizmle görürüz.

teolojik değil, ahlaki olacaktır. Bunun anlamı Tanrı merkezli yerine insan merkezli bir dinîn olmasıdır. Elbette artık dinîn anlamsızlaştığı düşünülebilir. Nitekim Hegel'de yine dönemin ruhuna uygun bir biçimde bizzat dine insanlığın kendisini ilerletmesi şeklinde işlev verilmesiyle karşılaşılmıştır. Mesela aşılması gereken düşünme biçimine şöyle örnek verebiliriz. Eylemlerin cennet amacıyla yapılmasının aşılması. Bu türden hipotetik eylemlerin yapılmasının insanın ahlaki saygınlığını düşürdüğü fark edildiğinde artık yeni bir aşamaya geçilmesi gerekir. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta ahlaki bir birey oluşturmak değil, dinîn sözümona zayıf bir noktasının yakalanarak dinî ikincilleştirmenin imkânının yaratılmasıdır.[16]

"Yeni yapıda din teolojik değil, ahlaki olacaktır."

Şimdi tarihi olarak bakıldığında yanlışlanmayan bir durum var. Felsefe, din ve devlet kurumlarıyla çatışmaya giriyor. Buradan hareket edersek felsefe otoriteyi sevmeyen bir özgürlükçüdür diyebiliriz.[17] Bunun yanında felsefenin kendi gücünden başka bir şey kabul etmediği için yaptığını özgürlük olarak sunan bir karaktere sahip olduğunu da düşünebiliriz. Kant dinî meselelere değil, aklın dinî meseleler hakkındaki pozisyonuna ilişkin görüş belirttiğinde doğrudan olmasa da temelde dine ilişkin bir tavrın nasıl olması gerektiğini belirtmiş olur.

Yukarıda belirttiğimiz din insanın nesnesi haline gelir. İlginç bir biçimde modern dünyanın atmosferi içinde böyle bir tavrın dinden daha önemli hale getirildiğini burada tekrar hatırlatmaya gerek yok. Dolayısıyla felsefenin yöneticiliği altında dinîn ve aynı zamanda konumuz olan diğer fakültelerin rolünün ne olacağının belirlenmesine geçilme imkânı yaratılır. Aşağıda bir kez daha belirteceğimiz durum bu rolün kimi zaman nasıl abartıldığını da gösterir. Felsefe giderek artan bir biçimde aklı ön plana çıkararak kendisi haricinde her kurumun kendisini geliştirmesi gerektiğini iddia eder. Bu arka planı dikkate alarak Kant'ın nasıl tanımlar yaptığına bakalım. Kant bir üniversitenin otonomluğa sahip olması gerektiğini belirttikten sonra yüksek eğitim veren bir fakültenin nasıl bir işleve ya da göreve sahip olması gerektiğine geçer. Buna göre üniversitelerin her birinin alanında uzman olan kişilerce doktor unvanına sahip olacak insanları yetiştirmek sorumluluğu vardır.

Dikkat çekici olarak Kant, bu doktorların herhangi bir şekilde bir üniversite üyesi olmaması gerektiğini belirtmektedir. Muhtemelen sosyal anlamda aydınlanmış bir toplumun, doktor unvanı almış kişilerin üniversitenin değil de toplumun üyesi olması durumunda söz konusu olacağı vurgulanmaya çalışılmaktadır.[18] Aslında Kant için üniversite, yüksek düzeyde bilginin himaye edildiği ayrıcalıklı ve ayrı bir sınıf değildir. Aydınlanma yaklaşımına uygun olarak Kant, bu türden bilginin bizzat halkı aydınlatmak, halkı geliştirmek için kullanılması gerektiğini düşünür. Böylece bilgi belirli bir sınıfa ait olmaktan çıkarılacaktır.

Dikkat çekmek istediğimiz nokta, bilginin evrenselliğinin farklı bir biçimde kullanıldığıdır. Burada Kant'ın özellikle ruhban sınıfına karşı bir eleştiri getirdiğini söyleyebiliriz. Bunun için üniversitelerin öğretimine devletin karışmasıyla kaçınılmaz olarak karşılaşılır. Devletin kendisi bir görüş beyan etmez. Buna karşın belirli sınıfın sahip olduğu otoriteyi kendi lehine olacak şekilde kullanır. Böylece dine karşı gelmek yerine onu kurum haline getirerek kendi gücünü meşrulaştırır ve arttırır. Nitekim üniversitelerin üst kısımlarına ilişkin bölümlerde yani teolojide yasaklayıcılık

16 Beyazıdi Bistami'nin cennet ve cehennemle ilgili yaklaşımının hedefinde insanı merkeze almak değil, Tanrı'yı merkeziliğini daha kuvvetli hale getirmek hedeflenir.

17 Buysa gerek özgürlüğün gerekse felsefenin siyasi yönünün çok önemli olduğunu gösterir.

18 I. Kant, *Fakültelerin Çatışması/Conflict of The Faculties,* tr.by Mary J. Gregor, (London:Abaris Books, 1979), s. 23. Bundan sonra CoF olarak geçecektir.

söz konusuyken alt kısımlarında iş akla bırakılır. Daha sonra Kant, devletin okulun işlerine ilişkin olarak genel belirlenimlerde bulunabileceğini ama bilginin ve aklın nasıl kullanılacağı nasıl bilginin üretileceğine ilişkin bir görüş beyan etmemesinin tek doğru yol olacağını ifade eder. Nitekim Kant bilimin hakikate ilişkin olarak temel bir araç olduğunu düşünür. Bunun en yüksek amaç olması gerektiği kabul edilirse devletin de burada destek olmaktan başka bir seçeneği yoktur.[19]

"Kant'a göre otonom bir şekilde yargılama gücüne akıl denir."

Kant akıl ve özgürlüğü ifade etmesine rağmen neden felsefeyi aşağı fakülte olarak nitelendirdiğini şöyle açıklar: "İnsan doğası gereği, altında emredecek kimsesi olmayan birisinden emredecek birisi olan daha seçkindir." Dolayısıyla Kant burada bize kalırsa biraz da istihzayla aslında bu üstünlüğün tamamıyla siyasi olduğunu ifade eder.[20] Kant'a göre akla dayalı olarak insan tarafından inşa edilen bir yerin/kampüsün yapısal zorunluluğu söz konusu yerin bazı ilkelere göre kurulmasıdır. Bu ilkelere göre düzenleme ise aynı aklın yetilerinde olduğu gibi bir takım kesin bölümlerin olmasını şart koşar.

Şimdi bir eğitimde amaçlanan nokta bunun insanlara yönelik olmasıysa şunlar olmak zorundadır: Öncelikle ebedî huzur, daha sonra sosyal huzur ve daha sonra da fiziksel; sağlıksal huzur. Bu nedenle bunlarla ilgili eğitim verecek yerler sırasıyla teoloji, hukuk ve tıp olmalıdır.[21] Kant, kanuni hükümlerin sıkıntısının yazılı olan bir şeyin akıldan ziyade bir otoritenin ağzından çıkmış olması olduğunu belirtir. Aslında burada beklenen tam anlamıyla bir itaattir. Yukarıda bahsedilen üç fakülte yazılı olana dayanmalarından dolayı olması gereken mecralarından çıkarak şöyle bir yol alır: Teoloji gücünü akıldan alması gerekirken İncil'den, doğa(l) yasadan alması gerekirken hukukçu toprak yasasından, son olarak da insan fizyolojisinden alması gerekirken tıbbi düzenlemelerden/tekrarlardan alan tıp fakültesi. Kant bunların aklı kullanmaya çalışmalarının devletin asla hoş karşılamayacağı bir şey olduğunu belirtir. Aksi takdirde kendi saygınlıklarını aklın oyunuyla bozabilirler.[22]

Konumuza daha yakın olan teoloji ile felsefe fakülteleri arasındaki çatışmanın biraz detaylarına girmek gerekir. Teolog, Tanrı'nın varlığının ispatını onun kutsal kitapta konuşuyor olmasına dayandırır. Kant için bu durum meşru bir haklılık yaratmaz. Bu ispattan ziyade bir kabule dayanmaktadır. Bu nedenle teoloji fakültesi akla değil, imana dayanır. Çünkü bu kitabın Tanrı'dan olduğuna iman etmektedir. Yine Kant teologun herhangi bir biçimde metinlere ahlaki yorum yükleyemeyeceğini çünkü teologun yapacağı metne dayalı bir okumanın ancak lafzi olacağını belirtir. Nihayetinde teolog ancak doğaüstü bir gücü beklemekten başka bir çareye sahip değildir.[23]

Kant'a göre otonom bir şekilde yargılama gücüne akıl denir. Bu nedenle devlete değil de kendi ilkelerine dayalı olarak yasaları yapması aklın bir görevidir. Bunun yanında diğer fakültelerin devlete doğrudan bağlanma zorunlulukları göz önünde bulundurulduğunda felsefe fakültesinin onları kontrol etme gibi bir görevi ortaya çıkar. Kant burada herkesin hakikatle ilgisinin gerektiği varsayılırsa felsefenin bir adım daha öne çıktığını belirtir. Çünkü hükümet daha çok işe yararlılığı gözönünde bulundururken, felsefe hakikati göz önünde bulundurur. Gerçekten de kendi

19 Cof, s. 27-29.
20 Cof, s. 29.
21 Cof, s. 31-33.
22 Cof, s. 35.
23 Cof, s. 37.

özgürlüğü için değil, ama hakikat peşindeki özgürlüğün kullanımı için felsefe fakültesi önemlidir. Bunun için de felsefe fakültesi, eğer imkânlarının doğru bir biçimde kullanılmasına izin verilirse, teolojinin de hizmetçisi olmaktan herhangi bir sıkıntı duymaz. Bir diğer deyişle Kant, felsefenin aklı kullanmasının sadece kendisi için değil, diğer fakülteler için de faydalı olacağını düşünür.[24]

"Otonomluk halkın ve devletin kendi çıkarları çerçevesinde bir düzeni istemeleriyle ilgilidir."

Kant'a göre felsefe fakültesi birincisi tarihi, ikincisi ise saf akılsal olmak üzere ikiye ayrılır. İlkinde tarih, coğrafya, filoloji ve diğer insani bilimler olurken ikincisinde matematik, felsefe, doğa ve ahlak metafiziği olmalıdır. Ayrıca her ikisi de birlikte çalışmalı, aralarında ilişki kurulmalıdır. Kant, felsefe fakültesinin diğer fakültelerle çatışmasının bir diğer önemli nedenini; diğerlerinin toplumun refahını arttırmayı, felsefeninse toplumun erdemini arttırmayı amaçlaması olarak gösterir.[25]

İlginç bir şekilde bu durumda felsefe, halk tarafından zırvalamakla itham edilir. Daha sonra halk, bahsedilen diğer yüksek üç fakülteden de erdemlilik olmadan keyifli bir hayat sürmenin imkânlarını göstermesini talep eder. Bu şekilde olduğundaysa akademisyenden ziyade büyücü gibi insanların aranması söz konusu olur.[26]

Böylece Kant, halkın bu şekildeki beklentilerine göre davranan insanlara âlimden ziyade işadamı nitelendirmesinde bulunur.[27] Kant'a göre üniversitelerin devlet ve halkla olan ilişkilerinde dikkat edilmesi gereken nokta üniversitede yetişen aydın insanların topluma karşı kendi otonomluklarını nasıl ve niçin kuracaklarıdır. Otonomluk halkın ve devletin kendi çıkarları çerçevesinde bir düzeni istemeleriyle ilgilidir. Devlet kendi iktidar gücünün devamını isterken halkın baktığıysa kendi refahının artmasıdır. Örnek vermek gerekirse, özellikle teoloji fakültesinde insanlar bu fakültede bulunanlardan inandıklarını iyice anlamadan keyfince bir yaşam sürmek için teminat isterler. Onların eğilimlerine uygun olarak akılla sorgulanmadan bir şey yapılmasını beklerler. Böylece ödevi eğilime uygun hale getirmede bu fakülteler legal görünümlü kötü bir rol üstlenirler.[28]

O halde toplumda doğal eğilimden kaynaklanan bu durum özellikle üç yüksek fakülteyi sarabilir ve bu nedenle de felsefe fakültesiyle aralarında bir gerilim oluşur. Eğer hükümet burada yüksek fakültelerin lehine yasa çıkartırsa yaşamı tehlikeye dönüştüren bir durum ortaya çıkar.[29] Bunun için Kant felsefenin akıl çerçevesinde sorgulamasını meşruluk kazandırmanın tek yolu haline getirir.

Böylece dinî kaynakların doğruluğunun akla uygunluk üzerinden denetlenmesi işini felsefe yapabilecek yetkinliğe sahip olduğunu iddia edebilir.[30]

Fakültelerin çatışmasındaki sistemin işleyişinin aklın yapısına göre olduğunu unutmamak gereklidir. Aslına bakılırsa Kant'ta aklın otonomluğunun sağlanmasını

24 Cof, s.43-45.
25 Cof, s. 49.
26 Cof, s. 49.
27 Cof, s. 51.
28 Cof, s. 51.
29 Cof, s. 53.
30 Cof, s. 54.

sağlayan husus onun sistem kurma becerisine sahip olmasıdır. Kant aklın sistemi olması halinde akıl olarak nitelendirilebileceğini düşündüğü gibi, bunun kendi başına herhangi bir otoriteden bağımsız olarak bir inşa faaliyetine girişme imkânı verdiğini de düşünür. Bunun için diğer fakülteleri bertaraf etmek değil, bu akıl çerçevesinde diğer fakültelerle beraber yüksek eğitimi ıslah etmek gereklidir. Teolojinin kurumsal olduğunda karşımıza çıkan iki sorunu vardır. Kendilerini belirli bir metne ya da kişiye bağlı olarak başlatırlar. Kutsal olan bir kitabın kabul edilmesi onun özsel olarak neyi ifade ettiğinden ziyade, neyi temsil ettiğiyle ilgili hale gelir. Böylece konu bir otorite üzerinden kutsalın kimlik kazanmasına dönüşür. Basit bir biçimde ruhban sınıfı açıklamanın kutsallığına değil, açıklayanın kutsallığına dayanır.

"Kant'a göre din tektir ama inançlar çeşitlidir."

Dikkat edilirse bu durum akıl yerine kör bir inancı barındıran bir yaklaşımı ifade eder. En azından aklı kullanmayı teklif eden Kant için durumun böyle algılanacağı açıktır. Nitekim Kant, kutsal metne dayalı olanı seçmeyi bir kişinin seçim eylemine dayanma olarak ifade ederken, rasyonel teologun ise akla dayanmasını öne sürer. İlki resmi iman iken ikincisi dinsel imandır. Kant'a göre din bazı öğretilerin ilahî vahiy olarak öğretilmesi değil, ödevlerimizin ilahî emirler olarak telakki edilmesidir.[31]

Din bir doktrin değildir. Onun metafizik konularının ruhban sınıfı tarafından ortaya konulması bir dinîn kendi içinde nasıl öğretisel ya da teorik olarak iyi inşa edildiğini göstermez. Daha çok belirli bir felsefe anlayışıyla nasıl uyumlu hale getirildiğini göstermeye yarar. Bunun için Kant'ın *Aydınlanma Nedir?* yazısında başkasının aklını kullanmayı bırakmamızı istemesine dikkat etmemiz gerekir. Aklını kullanmak elbette "kendi öğretini kendin oluştur" anlamına gelmez. Daha ziyade dinsel yaklaşımın öğreti üzerinden oluşturulamayacağını ifade eder.

Herhangi bir dinsel yaklaşım öğreti haline geldiğinde dogmalara sahip olması kaçınılmazdır. Nitekim Ilahîyat fakültelerinin içinde olduğu tehlikeli bir durum, onların inanç meselelerinde evrensel olmalarını nasıl sağlayacaklarıdır. İnanç meseleleri evrenselliklerini dayattıklarında dogma olmaktan başka bir yolları kalmaz. Çünkü evrenselliğin altında yatan gereklilik imana değil, akla dayalı olmak zorundadır. İşte inanç evrenselleştirilmesini gerekliliğe dayandırmaya çalıştığında dogma haline gelir.[32]

Kutsal olanın (epistemolojik) evrenselliği değil, (mutlak) aşkınlığı söz konusudur. Bu aşkınlık ise metafizik alanında gördüğümüz üzere çatışmadan başka bir şeye dönüşme imkânına sahip değildir. Bundan dolayı Kant, söz konusu alandaki evrenselliği ahlakla sağlamayı teklif eder. Bu durumda Kant'ın meşru bir biçimde aklın ahlak yasasında bulduğu evrenselliğe dayanmasını normal karşılayabiliriz.

İslami bağlamda aklın bu otoriterlik kısmına ilişkin olarak konuyu tartışmaya geçebiliriz. Öncelikle tarihsel olarak İslam'ın yaklaşımını görelim. İslam, din kavramına Kant'ın ve Hıristiyanlığın ele alış biçiminden farklı yaklaşır. Kant'a göre din tektir ama inançlar çeşitlidir.

Dinîn tek olması ahlaki bir temele sahip olmasıyla ilgilidir. Yani dinler daha doğrusu inançlar insandaki ahlaki temeli açığa çıkarmak için gelen tarihsel yapılardır. Bunun için gerek Hıristiyanlık gerekse Yahudilik evrimsel bağlam içerisinde ele alınırlar. Yahudilik Hırıstiyanlığa geçiş için aşılması gereken bir basamaktır. O bir Tanrı tebliğidir.

31 Cof, s. 61.
32 Cof, s. 87.

Ama ondaki ahlaki özü anlamayan insanlardan dolayı Hz. İsa gelir. İslam'ın din anlayışı ise bütün dinlerin tek bir din olmasını Allah'a bağlar. Bunun için öncekilerin eksikliğine değil, tahrif edilmişliğine işaret eder devamlı olarak. Bu tahrif edilmişliği gidermek için de önceki peygamberlerden ve onların tebliğlerini de içine katacak şekilde yaşadıklarından kesitler sunar bizlere.

"Halbuki İslam kendisinde konsolide edilen bir akılsallığı savunur."

Şimdi Kant'ın yaklaşımında dikkat edilmesi gereken nokta evrimsel anlayışta son aşamanın akıl olduğudur. Bir biçimde aklın ahlak yasasıyla ortaya koyma gücünü açığa çıkarmak için dinlerin bir işlevi vardır. Bu yaklaşım sadece Kant'a ait değildir. Daha sonra gelen Alman idealizmi bunu çok daha radikal bir biçimde iddia edecektir. Halbuki İslam kendisinde konsolide edilen bir akılsallığı savunur. Yani akıl Kuran-ı Kerim ve Resûl-i Ekrem üzerinden doğru yolu/Sırat-ı mustakim bulur.

Bu durumu ifade eden yaklaşım aklın delil için olduğu ama delilin akıl için olmadığıdır. Aristoteles'in bir şeylerin gözler için değil, gözlerin bir şeyleri görmek için olduğu iddia eden düşüncesini hatırlatmak istiyoruz. Biz bu türden bir yaklaşımın doğallık içerdiğini düşünüyoruz. Akıl delil üretmez ama delilin ne demek olduğunu anlamaya ve açıklamaya çalışır. Şu halde aklın düzenlenmesi ile aklın düzenlemesi arasında bir ayrımda bulunmak gerekecektir. İslami anlayış aklın düzenlenmesi gerektiğini kabul ederek kendisini felsefeye karşı Hristiyanlıktan daha farklı bir biçimde konumlandırır. Yani akli yetinin, inançtan ve iman yetisi olarak kalpten ayrı bir şekilde tasnif edilmesi söz konusu değildir.

Tam tersine akli yetinin en üst hale gelmesi için İslami bir yol önerilmektedir. Bunun için İslam'daki kalp anlayışı aklı bastıran değil, kapsayan bir inanç yapısı olarak imanı belirler. İman bir tasdik olarak içinde akılsallığı barındırır. Yani aklen fark edilen bir durumun bütün benlikçe/nefs/ego onaylanması; teslim olunmasıdır. Yazıyı iki kısma ayırarak nereye varıldığını ortaya koymaya çalışalım. Yazının başında belirttiğimiz şekilde ve nitelikte birisi varsa bunun yönetim hakkı vardır. Ama böyle bir kişinin olmamasının çok daha fazla ihtimal dâhilinde olduğu düşünüldüğünde ne yapılması gerekir? Resûl-i Ekrem'in belki de yöneticinin bu nitelikte olmayacağını düşünerek kendisinden sonra geleni belirlemediğini dikkate almak gereklidir.

İdeallere ulaşılması değil onlara mümkün olduğunca yaklaşılması önemlidir ama insanın ideal olanı, mutlak olanı cisimleştirdiği ya da putlaştırdığı da bilinen bir gerçektir. Denilebilir ki, İslam dinî öncekilerin hep hataya düştükleri bu noktada en fazla uyarıda bulunmaktadır. Modern dönemin getirdiği teklif kısmen bu putlaştırmanın siyasi ve dinî otoriteye yapılmasına karşıt olarak her bireyin aklını kullanarak kendisinin otorite olması şeklinde olmuştur.

Buna paralel olarak kurumların ve özellikle üniversitede özerkliğin sağlanması son derece önemlidir. Söz konusu özerkliğin felsefe fakültelerinin üzerinden sağlanmasını beklemek gerektiği gibi diğer fakültelerin de felsefeyle ilişki içinde olması son derece önemlidir.

Ama burada kısır döngüye düşerek eleştiren aklın eleştiri üstü olmasına dikkat etmek gereklidir. Yani aklın ya da modern kurumların kendisi kutsallık niteliğine bürünebilirler. Hangisinin tercih edilmesi gerektiği üzerinde durmak yerine her iki yapının da faydalı olan

taraflarını dikkate alıp bir senteze kavuşturmak daha doğru bir yol gibi durmaktadır. Ne var ki tarih senteze ulaşırken meleklerin insan için söylediklerini doğrular gibidir.

> "Din sadece öte dünya inancı değil, bu inancımın dünyada bulunuşumu ve oluşumu anlamlı kılmasıdır."

Kutadgu Bilig ve İnsanın Dönüşümü

İlk kısımda insanın kendi dönüşümünde menfi olarak görülebilecek güç ve iktidar meselesi çerçevesinde kaldık.[33] İnsanın devlet üzerinden oluşan iktidar hırsıyla kendisini dönüştürme tehlikesine işaret ettik. Din iktidar hırsının ne bir kişinin ne de devletin mutlaklığına dönüşmesini ister. Söz konusu isteği Allah'ın (c.c) iradesine dayandırır.[34] İkinci kısımda Kant'la beraber en azından batı düşüncesinin modern bakış açısı içindeki teklifini ortaya koyduk. Bu bizim açımızdan önemliydi çünkü modern batı düşüncesinin günümüze de yansıyan şekliyle nasıl bir işleyiş içerisinde olduğunu anlama fırsatı bulduk.

Dikkat edilmesi gereken nokta, Kant'ın akıl üzerinden bireyin otoritesini devletin otoritesi yerine geçirmeye çalışmasıdır. Gerek Almanya'nın o günlerdeki şartları, gerekse Kant'ın felsefesinin yapısı, bireyin bu otorite değişiminde aklın özerk kullanımının en müsait alanı olarak felsefeyi ön plana çıkartmasına neden olmuştur. Bu son kısımdaysa, tekrar insanın dönüşümüne ama bu sefer müspet anlamdaki dönüşümüne geçebiliriz.

Lakin, menfi anlamıyla beraber ortaya çıkan sorunu unutmadan Kutadgu Bilig'deki müspet kısma yoğunlaşmamız gereklidir. Çünkü temel bir sorun ortaya koyulduktan sonra bu soruna ilişkin bir çözüm olarak Kutadgu Bilig'in değerlendirilmesi daha uygun olur. Kutadgu Bilig aslında kendisini oldukça farklı bir konumda sunar.

Bu eserde dünyeviliğin en kuvvetli yapısı olan devlete ilişkin olmasına rağmen, öte dünyayı dikkate alan bir bilginin mutluluk getireceği belirtilir. Daha doğru ifade etmek gerekirse, insanın devletle ulaştığı doruk noktası aslında tam tersi bir yolun işaretini gösteren bir dönüşüme tabi tutulur. **Devletin düzeninin** sağlanması ve **devletin düzeni** sağlaması önemlidir. Mamafih bu düzeni sağlayan kişi gerçek mutluluğa ermediğini fark eder:

Hükümdar bundan sonra rahat yaşamayı bir kenara bıraktı. Bütün zahmetlere katlanarak ülkesini düzene soktu, bayındır hale getirdi. Kötüleri durdurdu. İyileri etrafına topladı, çalışmalarına imkan verdi. Halktan şikayetler kesildi, huzur geldi. Ülkenin refahı arttı.

Hükümdar bütün işleri Ögdülmüş'e bıraktı. Ögdülmüş, bütün işleri doğrulukla, dürüstlükle yürüttü. Ancak huzursuzdu. Kendi yaşayışını kontrol etti. Gençliğini boş yere harcadığını gördü ve çok üzüldü. Gönül gözü parladı, tamamıyla arınmak arzusu doğdu. Kendi kendine hayıflandı:

"Gaflete daldım, kendimi mesul sandım. An ne yazık ki günlerim boşa geçti, ömrüm tükendi. Bin bir heves içinde yedim yuttum. Bilmeyerek bir öküz gibi yaşadım. Ben gaflet içinde kendimi bahtiyar zannettim. Şimdi aklın

33 Basit bir biçimde gücü bir potansiyel, iktidarı ise aktüellik olarak görebiliriz. Bir fidanın ağaç olmak için gücü vardır ama fidan olduğu için bir iktidarından yani yapabileceklerini istediği gibi yapmasından bahsedemeyiz. Ağaç olduğunda o muktedirdir. Yani fiziksel varlıkların muktedirliği fiziksel güçlerinin doruğa ulaşmasına bağlıdır. Buna karşın insanın fiziksel gücünün doruğa ulaşması olgunlaşması anlamına gelmemektedir. Aksine olgunlaşması kendisindeki kuvveti kontrol etmesine bağlıdır. Nitekim bu kontrol onu muktedir kılar. Ayrıca siyasal anlamdaki iktidar ile ahlaki anlamdaki muktedir olmak anlamındaki ahlak arasındaki farkı da dikkate almak gereklidir.

34 Bunun için kendisinin iktidar olduğunu düşündürten dinî duyuş ile asıl iktidarın Tanrı olduğunu söyleyen din arasında kökten bir ayrım vardır.

başıma geldi, Allah'a sığınmamın zamanı geldi. Günahlarım için tövbe ve istiğfar etmeliyim. Yararsız şeyleri bırakıp gönlümü masivadan arındırmalıyım. Bu iş için kardeşine danışmaya karar verdi. Hükümdardan izin isteyip kardeşini ziyarete gitti."[35]

Dikkat edilirse arındırmak kelimesiyle bu dünyanın işlerinden vazgeçilmesi kastedilmektedir. Lakin arındırmak ifadesiyle acaba burada kaba bir biçimde asketiklikten bahsedip bahsedemedildiğini sormamız gerekir. Asketiklik özellikle Weber[36] ve Nietzsche'nin bakış açılarıyla değerlendirildiğinde nihilistik ya da değersizleştirmeci durumları gerektirir. Kutadgu Bilig'deki yaklaşımsa tipik bir asketiklik şeklinde değildir. Çünkü bu dünyada hizmet etmenin Kutadgu Bilig'te kenara bırakıldığı söylenemez.

> "Öte dünyayı asıl mutluluk yeri olarak telakki eden anlayış, ne ahlakta ne de siyasette bulunmayan bir noktayı çözümler. "

Öncelikle mutluluk bilgisinin dünyevi olanı terbiye etmek şeklinde ele alındığını gözlemleriz. Bu terbiyenin devlet üzerinden yapılması gerekli olduğu için de Kutadgu Bilig'i bir devlet terbiyesi kazandırma kitabı olarak görmek mümkündür. Ne var ki, daha çok vurgulanan, insanın kendisiyle ilgili dönüşümün yaşanmasının gerekliliğidir.

Ögdülmüş, devlete ve düzene nihilistik bir değersizleştirme atfetmez.

Daha çok devlet denilen yapının dahi kendi kişilik değeri ve varlığı için yeterli olmadığını fark eder. Bundan dolayı Ögdülmüş'te kendi dinamikliğini ve kuvvetini yetersiz bir biçimde kullanmanın getirdiği bir iç sıkıntısı söz konusudur: *Hükümdar bütün işleri Ögdülmüş'e bıraktı. Ögdülmüş, bütün işleri doğrulukla, dürüstlükle yürüttü. Ancak huzursuzdu. Kendi yaşayışını kontrol etti. Gençliğini boş yere harcadığını gördü ve çok üzüldü. Gönül gözü parladı, tamamıyla arınmak arzusu doğdu.*[37]

Bu bağlamda Kutadgu Bilig'in, din biçimli ahlaki siyaset kitabı olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu değerlendirmemizi biraz açmamız gerekir:

Ötekini kendim için kullanmam amaçlanırsa buradaki tavır yani ahlak, siyasidir. bir başka ifade ile gerekirse, ahlakın temel ilkesi olan ötekine iyi davranma üzerine değil de kendisinden olana iyi davranma olarak ahlak, siyasidir. Irkçılık bu nedenle siyasi biçimli ahlaki düzeni ifade eder. Buna karşıt olarak ahlaki siyasetse az önce belirttiğimiz gibi ötekine iyi; adil davranmayı amaçlar. Bunların ötesinde dinî ve ahlaki olan siyaset ise ikincisini dikkate alarak kalıcı bir mutluluk teklif eder: "Sizden hayra davet eden; iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir cemaat olsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."[38]

Buna göre, öte dünyayı asıl mutluluk yeri olarak telakki eden anlayış, ne ahlakta ne de siyasette bulunmayan bir noktayı çözümler. Yukarıda dediğimiz gibi öte dünyayı katmayı insanın hem kendi nefsini düşünmesini, hem de ötekisini düşünmesini kenara bırakmadan bunu gerçekleştirir. Ama hemen belirtilmelidir ki din, sadece öte dünya inancı değildir. Din sadece öte dünya inancı değil, bu inancımın **dünyada bulunuşumu ve oluşumu anlamlı kılmasıdır.** Nasıl doğa, nesnelerin bulunuşunun ve oluşumunun anlamıysa din de benim bu dünyada oluşumun ve

35 Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, Hazırlayan: Yaşar Çağbayır, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), s.217. Bundan sonra KB olarak geçecektir.
36 Bkz. Max Weber, *Sosyoloji Yazıları,* Çev. Taha Parla, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), ss.412-434.
37 KB, s.217.
38 3:104.

bulunuşumun anlamıdır. Bu nedenle de din insanın gelişimine ilişkindir.[39] Kutadgu Bilig'e bakıldığı zaman bu gelişimin kitabın akışını da oluşturduğu görülür. Aydoğdu'nun aciz ama parlamaya hazır halde şehre gelişi insanın dünyaya gelişi gibidir. Bir bakıma ayette belirtildiği üzere halife olmanın serüvenini yaşamaya hazırdır. Nitekim kitaba girişte bir halifenin kimin temsilcisi olduğunun bilinci içinde Allah'a hamd etmesiyle karşılaşırız. Daha sonrasındaysa bu halifeliğin manası kavranılır:

"İnsanın tekâmülü onun ölüm gelmeden ölümün geleceğini fark etmesiyle başlar."

Allah insanı yarattı, seçti ve yükseltti. Ona bilgi, akıl, anlayış verdi; erdem, gönül verdi, dil verdi, güzellikler bağışladı. Bilgi sayesinde insan bugüne yükseldi, anlayışla güçlükleri yendi. Allah kime akıl ve bilgi verirse o, sayısız iyiliğe el atar. Bilgiyi büyük, anlayışı ulu say. Bu iki özellik seçkin kulları daha da seçkin ve yüksek yapar.[40]

İlk aşamada Aydoğdu'nun bilgeliğinin erdemlik olarak bize teklif edildiğini sanırız. Buna karşın Aydoğdu'nun ölümü bir anda asıl anlaşılması gerekenin bu olmadığını bize gösterir. Aslında Aydoğdu da ölümün geldiğini anlayınca kendi bilgeliğinin yeterli olmadığını idrak eder:

Ömrümü gaflet içinde geçirdim. Gençliğimi boş yere harcadım. Aç gözlülükle topladığım dünya malı artık beni terk ediyor. Yokluk içinde gidiyorum. Başkalarını çok defa elimle ve dilimle incittim. İşte ölüm geldi, yakama yapıştı, nefesimi kesiyor.[41]

İnsanın tekâmülü onun ölüm gelmeden ölümün geleceğini fark etmesiyle başlar. Odgurmuş'u giderek kitapta öne çıkaran da bu olacaktır. Odgurmuş, devleti bir düzen yeri olarak hem görür hem de görmez. Devlet halka hizmet yeri ve dünyanın imarı için gereklidir. Ne var ki aynı devlet, insanın ölümle biten sürecinde kendi içinde geçireceği tekamülün tamamlanmasını engelleyen; en iyi ihtimalle unutturan bir düzendir. Devletin işleyişine ilişkin olarak bir takım tavsiyelerde bulunur. Ama onun tavsiyelerinin ötesini oluşturan, ölüm karşısında yapılması gerekene ilişkin bir duruş sergilemesidir. Bu duruşun temel özelliği nedir? Öte dünyanın ölüm yaklaşınca bu dünyayı değersizleştirmesi değil, yetersizleştirmesidir.

Önemli bir hususla karışmaması için yukarıda yaptığımız ayrımı derinleştirmemiz gereklidir. Öte dünyaya yaklaşılması olarak ölüm bu dünyadaki bulunuşumun ve oluşumumunun anlamsızlaşması değil, aksine açığa çıkmasıdır. Daha farklı bir biçimde ifade edecek olursak, öte dünya bilinciyle beraber bu dünyanın yetersizleşmesidir yoksa kendi oluşumumun değil. Ne var ki bu dünyadaki oluşumumum tam olarak bu dünyaya karşıt hale gelir.

Devlet ki Hegel'e göre bu dünyadaki oluşumun en üst noktasını ifade eder- ölüm açısından bakılırsa insanı bu dünyaya bağlı kıldığı için olumsuz bir anlama sahip olur. Elbette devlet ile öte dünya arasındaki bu karşıtlık bir sınav olarak değerlendirilebilir.

Anlamların kendisini karşıtlık üzerinden yaşamak ve bunun ötesinde bu karşıtlıkta aşkın olan iyiyi gerçekleştirmek insan için oldukça zordur. Bu zorluk öylesine kuvvetlidir ki şu ayette ayan beyan ortaya çıkar: "Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar, onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan

39 Antik Yunan'da bu çerçeveye uygun bir dinsellik işlevi gören trajedi umudu taşıyamaz. Sisyphos'ta olduğu üzere içinde bulunduğu durumda umut yerine dirençli olmayı ister. Bunun daha eklektik bir hali de isyanı yani başkaldırmış olmayı ifade eder. Bkz. Albert Camus, Başkaldıran İnsan.

40 KB, s.1.

41 KB, s.50

yüklendi. O gerçekten çok zâlim ve çok cahildir."[42]

Tam olarak burada diğer varolanların kaçınıp insanın kabul ettiği hususun ne olduğunun anlaşılması gereklidir. Yukarıdaki ayetten anlaşıldığı kadarıyla varoluş içinde olmak ile ahlaki oluş içinde olmak arasında fark bulunmaktadır. Bu nedenle özsel olarak insandan gayrı diğer varolanlar bu dünyada olsalar da ayrı bir varlık alanı olarak doğayı temsil ederler.

"İnsandan gayrı diğer varlıklar bu hesabı ödemekten yani dinden çekinirler."

Doğadaysa yaşam ile ölüm arasında özdeşlik olmasa da birliktelik vardır. Her ne kadar varlığın zaman üzerinden işleyişi kaçınılmaz ölümse de varlığın daha derinden oluşu da; manası da ahlaktır. Yani varlığın oluş biçimi ölümle ilgiliyse olma sebebi de ahlakla ilgilidir. Eğer herhangi bir varlığın zaman içinde oluşumunu düşünürsek burada doğum ile başlayan sürecin ölümle bitmesinin mukadder olduğunu fark ederiz.

Varoluş bu nedenle bir yokoluşa dönüşür. Ama eğer ahlakla ilgili olursa varoluş, yokoluşu değil bir dönüşümü; oluşumu talep eder. Ne var ki bu dönüşüm insanın sorumluluğundadır. Dolayısıyla ayette kaldırılması gereken yükü ahlaki sorumluluk olarak telakki etmek yerinde olur. Nitekim bu ahlaki sorumluluğun bir diğer veçhesi Allah ile karşı karşıya kalmak olduğundan, insandan gayrı diğer varlıklar bu hesabı ödemekten yani dinden çekinirler.

Tekrar nihilistlik konusuna dönecek olursak, yaklaşımın kendi içinde farklılıklar arzettiğini söylemek gerekir. Bu kavramı önümüze koyan Nietzsche, kendisini bir nihilist olarak nitelendirirken yaygın olan batı nihilizmine karşı koymaktaydı. Dolayısıyla birisi olumlu, diğeri de olumsuz iki nihilist yaklaşımdan söz etmek gerekir. Kendisini değersiz olarak görmekten dolayı kendisi dışındaki herşeyi değersizleştirme, olumsuz nihilistik yaklaşım olarak görülebilir. İlginç olan tarafsa bu değersizleştirmenin ahlaki değerler üzerinden yapılmasıdır. Yani nihilist, içinde taşıdığı bu olumsuz tavrı ahlakçılık üzerinden göstermektedir. Dolayısıyla bunun karşısına kendisini konumlandıran Nietzsche ahlakı aşacak nihilistik tavrı sergilemek ister. Bu nedenle avamın/halkın nihilistik yaklaşımı ile havassın nihilistik yaklaşımı arasında fark olduğunu düşünür.

Halk ya da yığın bu seçkin karşısında hayatta kalmak için bu dünyanın değersizliğini sahte bir öte dünya öne sürerek pekiştirir. Kutadgu Bilig'de nihilistik yaklaşım sergileyen Odgurmuş ise sadece halka karşı değil, dostlarına karşı da küçümseyen bir tavır sergiler. Bu anlamıyla onun bir ermişten ziyade münzevi olduğunu söylemek daha doğru olur. Ne var ki Odgurmuş'un ölmesi de bu türden bir münzeviliğin bir gaye haline getirilmemesi gerektiğine işaret eder. Dikkat edileceği üzere, nihilistik yaklaşım ayrı bir konu olarak bizi içine çekmektedir. İnsanın bu dünyanın yükünü alma cüretinin Kur'an-ı Kerim' de nasıl karşılandığından bahsettik.

İnsan bu dünyayı dışladığında ya da kendisini bu dünyadan dışladığında, yükün kaldırılmaz hale geldiğini kabul etmiş gözükmektedir. Aksine bu dünyayı içselleştirdiğindeyse bu yük hafif gelmektedir. Bu durumda kaçınılmaz olan ölüm ilkinde kaçılan mecra olurken, ikincisindeyse kaçınılan olmaktadır.

Bu aşamada Kutadgu Bilig'de yer alan karakterlerden hangisinin merkezde görülmesi gerektiğini cevaplamalıyız. Odgurmuş verilen tavsiyelerin nihai aşamasını temsil eder.

42 33:72.

Buna karşın onun da ölümünden sonra Ögdülmüş'ün devam etmesi Kutadgu Bilig'in merkezindeki karakterin yani tavsiyeleri harmanlaması gerektiren kişinin Odgurmuş'tan ziyade Ögdülmüş olduğunu göstermektedir. Neden Ögdülmüş merkezi karakter olarak görülmelidir? Bunun cevabını verebilmek için Kutadgu Bilig'e Türklerin o dönemde yaşadığı serüven açısından bakmak gerekir. O dönemde göçebe kültürden yerleşik hayata geçen bir milletin çelişkileri göze çarpar.[43] Bozkırın safiyane ahlakı yerini şehrin düzenbazlığına bırakmaktadır. Öte yandan da yerleşik bir medeniyetin ürünü olarak görülmesi gereken Odgurmuş'un tasavvufi yaklaşımı söz konusudur.

"Kutadgu Bilig'teki ahlakı evrimleştiren din, insanı tasavvufi çizgiye sevk eder."

Bunların ötesindeyse savaşçı asker yapısını bir üst seviyeye çıkararak düzen devletinin kurulması gerektiğini bilmekteydi Yusuf Has Hâcip. Dolayısıyla Ögdülmüş, kendi oluşumunda bu hususları harmanlayacak şekilde gelişim göstermesi gereken bir tip olarak sunulur.

Şimdi yazının başlangıcında belirttiğimiz hususları yerli yerine oturtmaya çalışalım. Kant'ın fakültelerin çatışmasından hareketle yaptığı ayrımları Kutadgu Bilig'deki karakterlerle birleştirmeye çalışalım. Felsefe ilk önce Aydoğdu'nun, daha sonra da oğlu Ögdülmüş'ün konumuna karşılık gelir. Gündoğdu, devleti temsil ederken Aydoğdu ise hukuku temsil eder. Ilahîyat ise Odgurmuş'a karşılık gelir.

Ögdülmüş ise bütün bu temsillerin içselleştirilerek senteze; dönüşüme çevirmesi gereken (halife) insana karşılık gelir. Aslında gerek Kutadgu Bilig'de, gerekse Kant'ta gördüğümüz bu kavramların birbiriyle gerilimsel yapısı bize bunların tarihsel olmaktan ziyade özsel bir ilişkiye sahip olduklarını düşündürtebilir. Yani dünyevi varoluşun bu kısımları kaçınılmaz bir biçimde oluşmaktadırlar. Yalnız Kutadgu Bilig'in arka planındaki din ile Kant'ın arka planındaki felsefe arasındaki farka dikkat etmek gereklidir. Çünkü Kant'ın felsefi kavrayışı din yerine geçirilmiş bir ahlakı ifade ederken, Kutadgu Bilig'teki ahlakı evrimleştiren din, insanı tasavvufi çizgiye sevk eder. Bunun için devlette düzenin ve devletin düzeni sağlaması olarak ahlak yetersiz hale gelir.

Böyle olduğunda insani varoluşun belirli bir kısmının mükemmelleştirilmesi üzerinden başka bir anlamın kaybolmasına şahit oluruz. Devlet-insan ilişkisi en ideal hale geldiğinde dahi yukarıda bahsettiğimiz insan varoluşunun devletle ilişkili olan anlamından uzaklaşılır. Kant'ın ve genel olarak bütün felsefi düşünüşün zorunlu olarak eksik kaldıkları nokta, dinsel öte dünya inancının bu dünyadaki oluşa baskın gelememesidir. Nitekim Kant'tan sonra gelen ünlü Alman filozofu Hegel'in felsefeyi bu dünyadaki oluşun nihayete ermesine ilişkin bir formül olarak telakki etmesi de filozofların düşünme biçiminin yani metafizik kavrayışlarının özünü oluşturur.

Bu filozoflara istisna teşkil edecek iki önemli düşünür söz konusudur. İlki her ne kadar bizim için daha önemli olsa da başka bir başlık altında değerlendirilmesi gereken âlim Gazali'dir. Üzerinde duracağımız diğer filozof ise Platon'dur.

Yunan düşüncesinin ve felsefesinin doğaya ve yaşama karşı olan tavırları göz önünde bulundurup Platon'u yorumlamaya çalıştığımızda onun metafizik anlayışının öte dünyayı dikkate alırken bu dünyayı merkeze almaya devam ettiğini iddia edebiliriz.

43 S. Frederick, Starr, *Kayıp Aydınlanma,* çev. Yusuf Selman İnanç, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), ss.387-419.

Buna karşın Platon'un felsefeyi ölüme hazırlık olarak telakki etmesi bu iddiayı tam anlamıyla kabul etmemizi engeller.[44] Burada Kutadgu Bilig çerçevesinde önemli bir paralellikle karşılaşırız. Platon için de filozofun kral olması gerekirken, Kutadgu Bilig'de bu duruma ilk bakışta sanki Odgurmuş çerçevesinde karşı çıkıldığını görürüz. Halbuki Ögdülmüş, devlet yönetiminde, ama bu sefer verilen tavsiyeleri kullanarak, kalmaya devam eder. Platon'un bulunduğu toplumun sınıflı olması filozofun görevinin de bir ontoloji çerçevesinde toplumsal sınıfın düzenlenmesi olduğunu göstermekteydi. Nitekim onun için toplumsal sınıflar, yöneticinin başta olduğu bir sistemi gerektirmekteydi.

"Filozofun tutkulardan arınacak hale gelebilmesi idarenin başında olmasını meşrulaştırır."

Filozof, bir sınıf içinde olmasa yönetim sistemi içinde olamazdı. Dolayısıyla, Platon felsefeyi ölüme hazırlık olarak telakki etse de toplumsal yapının onu siyasi olmaya sürüklediğini düşünebiliriz. Bunun yanında Platon için de, makalemizin ilk kısmında belirttiğimiz üzere, ancak filozofun tutkulardan arınacak hale gelebilmesi idarenin başında olmasını meşrulaştırır.

O iktidarın değil, olması gereken işleyişin sahibinin takipçisi ve uygulatıcısıdır. O halde Kutadgu Bilig ile Platon'un yaklaşımı arasında bir paralellik olduğunu görebiliriz. Hatta Kutadgu Bilig'teki tavrın daha doğru olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bilgelik dünyeviliği temsil eden iktidarda olmamayı ya da iktidarı terk etmeyi gerektirir.

O halde ilk bakışta insanın dönüşümü ve oluşu dünyaya terstir. İnsan elde etmek üzere dünyada eylemde bulunmak zorundadır. Ne var ki daha sonra bu elde ettiklerini imanı ölçüsünde terk etmekle mükellef hale gelir. Bu terk etme mantığı o derece merkezîdir ki tasavvuf örneğinde görüldüğü üzere mümin insan elde etmek üzere işlevini gerçekleştirmeye çalışan nefsini de terk etmeyi hedefler. Elbette bir devletin olması şarttır. Fakat devletin iktidar denilen arzudan ayrı olarak telakki edilmesi gerekir. Çünkü devlet, insanlık tarihi boyunca insanın hâkim olma arzusunu tatmin edilebildiği bir alan olarak iktidarı sağlayan bir yol olmuştur. Eğer filozofun ya da âlimin bu devlette olmaması daha doğru bir yolsa bu durumda bu kişilerin toplum içindeki konumlarını da iyi tayin etmek gereklidir.

Âlimler bir cemaat kurduklarında ya da etraflarında bir cemaat oluştuğunda bunu dışarıdan bir iktidar alanı yaratmak için gerçekleştirirlerse devlette olmamalarının nedeni olan ilkeyi kendileri ezerler. İnsanları işletmek ile insanları işler haline getirmek arasında fark vardır. İlki iktidarın, ikincisiyse devletin; düzenin olması anlamına gelir. Âlimler ve bunların yarattıkları topluluk olarak cemaatler ne ilki ne de ikincisi için aday olmalıdırlar. Daha çok olması gereken öz olarak bu dünyadaki geçiciliğin yani ölümle karşılaşmanın her türden insanın gelişiminde bir bilinç olarak yerleştirilmesidir.

Böyle bakıldığında yazımızın başında belirttiğimiz gibi siyaset dışı olmasalar da siyaset üstü olarak görülmeleri gerekir. Nitekim Odgurmuş'un siyaset üstü konumu ona verilen teklifi kabul etmemesine neden olmuştur. Bunun yanında siyaset üstü olmak ahlaki olmayı kenara bırakmak anlamına gelmediğinden bu üstün olma konumunun, ahlakın belirleyici olacak şekilde siyasetle ilişkili hale getirilmesinde temel yol olarak görülmesi gerekir. Nitekim Odgurmuş devlet olma teklifini kabul etmese de devlete karşı olduğunu asla düşünmemiş ve tavsiyelerde

44 Bkz. Platon, *Phaidon*, Çev. Ahmet Cevizci, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1995), 80e.

bulunmaya devam etmiştir. Alman filozof Kant'ın bakış açısından hareket ederek kurumlar arasındaki işleyişin bir bakıma kuvvetler ayrılığı gibi telakki edilebileceğini söyleyebiliriz. Gücün devlet üzerinden yarattığı yoğunluğun kontrol edilmesi için böyle bir dağılımın olması anlaşılırdır. Çünkü klasik anlayışta devletteki gücün kontrolünün ahlaki açıdan sağlanması, belki günümüz dünyası için hayalcilik olarak telakki edilmektedir. Hükümdarın ya da tebaanın kendi sınırlarında; ölçülü bir biçimde olmalarını talep eden ahlaki içsel işleyiş pek mümkün gözükmemektedir. Ne var ki, kendi geleneğimiz içinde bu türden bir ahlaki gelişimin kökeni siyasi olmaktan ziyade dinîdir.

> "Kutadgu Bilig, bir huzura erme kitabıdır."

Nasıl tasavvufi çizginin kökeni dinîyse aynı biçimde devletin bu türden bir siyasetle dengelenmesi de dinîdir. Dolayısıyla modern batılı siyaset anlayışı Platon'un devlet teklifindeki ahlakiliği hayalcilik; ütopya olarak tasnif etme hakkına sahip olsa da dinîn daha kuvvetli bir biçimde vurguladığı bizim anlayışımızda ahlakiliğin bir hayalcilik olarak telakki edilmesi yanlış olur.

Daha ziyade bu bir ödevdir. Kurumsal ve sınıfsal yapıya sahip batınınsa bu yoldan gitmediği aşikârdır. Nitekim modern devlet anlayışının inşasında sınıfsal ve kurumsal yapının bir gereği olarak **sözleşme** kavramıyla karşılaşılmıştır. Dinî bir sözleşmeden farklı olarak, gerek modern, gerekse modernlik öncesi dönemde Batı'da sözleşmenin gereği, taraf olan kişilerin eşit olmasıdır. Bu nedenle sözleşme kavramının, Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedîd terimlerinin bize çağrıştırdığı dinî içerikten ziyade siyasi olduğunu unutmamak gereklidir. Dolayısıyla en iyi biçimde Herakletios ve Platon'un fark ettiği üzere ontolojik olana bağlanmayan bir siyaset, derinliği olmayan bir rehberlik[45] anlamına gelir.

Sonuç olarak Kutadgu Bilig, bir huzura erme kitabıdır. Huzur belki de mutluluktan ama kesinlikle hazdan farklı olarak sadece geçmişi ve geleceği değil aynı zamanda insanların ortak mutluluğunu ifade eden bir kavramdır. Devletin bu ortak mutluluğu; huzuru sağlamada arz ettiği önemi kenara bırakmamız pek mümkün gibi gözükmemektedir. Böyle görmemizin kökenlerini ise o dönemdeki Türklerin gerek yerleşik İranlılar, gerekse yerleşik Araplar arasında kendilerine yer açmak için çizmek ve uymak zorunda kaldıkları yolda aramak uygun olabilir. Burada cevaplanılması gereken soru, huzurun hem kurumlar hem de kişilerle birlikte sağlanmasının özellikle bugün için mümkün olup olmadığıdır.

Kurumlar ölmez ama kurumlar gerçek de değildir. Şahıslar ölür ama yegane gerçekten olanlar da şahıslardır. Nihayetinde Allah (c.c) bir devletin başına halife atamamış bu dünyaya bir halife atamıştır. Bir bakıma bunun anlamı eşref-i mahlukat olarak kişinin, devletin olması durumunda dahi değerli halini korumaya devam etmesidir. Kutadgu Bilig bu hususların hepsini içine alan tipler manzumesidir. Bu tipler dönemsel yani tarihsel değil ontolojik yani özseldir. Dolayısıyla Kutadgu Bilig belirli bir dönemdeki insanlığın değil, özel olarak Türklerin genel olarak Müslümanların ve insanlığın oluş serüvenine ilişkindir.

45 Mesela Sofistlerin yaptığı da derinliği olmayan bir siyasettir.

KAYNAKÇA

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik, çev:* Saffet Babür, (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998)

Camus, A., Başkaldıran İnsan, Çev. Tahsin Yücel, (İstanbul: Can Yayınları, 2008)

Yusuf Has Hâcib,Y.H., Kutadgu Bilig, Hazırlayan: Yaşar Çağbayır, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011)

Kant, I., *Fakültelerin Çatışması/Conflict of The Faculties,* tr.by Mary J. Gregor, (London:Abaris Books, 1979)

Platon, *Devlet,* çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcöz, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013).

Platon, *Phaidon,* Çev. Ahmet Cevizci, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1995)

Ricoeur, P., *Yorumların Çatışması I,* Çev. Hüsamettin Arslan, (İstanbul: Paradigma, 2009)

Starr, F., S., *Kayıp Aydınlanma,* çev. Yusuf Selman İnanç, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019)

Weber, M., *Sosyoloji Yazıları,* Çev. Taha Parla, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993)

Kutadgu Bilig'in Herat (Viyana/Avusturya) nüshasının başında Uygur harfleriyle Tevhid türünde yazılmış şiirin ilk 10 beytidir.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, O'ndan yardım dileriz

Ezeli olan Tanrı'nın adıyla söze başladım. O benim türeten, besleyen, bağışlayan Rabbimdir. Çok hamd ve on binlerce sena kadir ve bir olan Tanrı'yadır. O'nun için yokluk yoktur. Yağız yeri, mavi göğü, güneş ve ay ile geceyi, yaratılmışları, zamanı, zamaneyi ve bugünü yarattı. Bu bütün her şeyi istedi ve yarattı. İstediği her şey için sadece "Ol!" dedi. Bunun gibi bütün yaratılmışlar O'na muhtaçtır. Kimseye muhtaç olmayan yalnız Tanrı'dır. O'na bir ve eş yoktur.

Ey kuvvet sahibi, kadir ve ebedi olan Tanrı! Sen'den başkasına bu ad yakışmaz.Yücelik Sana'dır, büyüklük Sana'dır. Sen'den başka Sana eş ve denk yoktur. Bütün her şeyden önce Sen gelirsin. Sana bir başka denk düşünülemez. Sen'in birliğin nesnelerden değildir. Bu gücün bütün her şeye yetti. Ey ebedi Tanrı! Kuşkusuz Sen teksin. Katılmaz, karılmaz sayıya istisnasın. Ey ebedi ve büyük (Tanrı!) Şüphesiz Sen birsin. Varlığın saymakla hesaplanamaz.

Yusuf Has Hâcib'in Ahlak ve Siyaset Felsefesi

Yusuf Has Hacib's Political and Moral Philosophy

Prof. Dr. Habip TÜRKER

Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

Marmara Üniversitesi Ilahîyat Fakültesi'nden mezun oldu (2000). Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'nde *Moritz Geiger ve Nicolai Hartmann'da Estetik Değerin Temellendirilmesi* adlı teziyle doktorasını tamamladı (2007). 2009 ve 2014 yılllarında Duquesne Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde doktorası sonrası çalışmalar yaptı. Özellikle aynı üniversitenin Simon Silverman Fenomenoloji Merkezi'nde fenomenoloji ve Husserl üzerine araştırmalar yaptı. 2012'de felsefe doçenti, 2017'de de profesör oldu. Türker çalışmalarını estetik ve sanat felsefesi, fenomenoloji, epistemoloji ve düşünce tarihi üzerine yoğunlaştırmaktadır. İngilizce, Almanca ve Arapça yabancı dillerini bilmektedir. 2017'den beri *Kökşiir* dergisini çıkarmaktadır.

Yayınlanmış kitapları şunlardır:

Sevginin Varlık Yapısı, *Endülüs Yayınları, İstanbul, 2017*
Yüksüz Diyalektik Husserl Fenomenolojisi Üzerine
Bir Deneme, *Ebabil Yayınları, Ankara, 2016.*
Fenomenolojik Değer Estetiği, *Ebabil Yayınları, Ankara, 2014.*
Yenilgiler Balbalı *(şiir) , Simurg Yayınevi, 2009.*
Dip *(şiir), Yeniyazı Yayınları, 2011.*
Uruz ile Bedisa *(şiir), Ebabil Yyaınları, 2012.*
Günkız *(masal), Ebabil Yayınları, 2012.*

Yusuf Has Hâcib'in Ahlak ve Siyaset Felsefesi

Yusuf Has Hacib's Political and Moral Philosophy

Habip TÜRKER*

Abstract

In this article, I deal with Yusuf Has Hacib's moral and political philosophy. His book, *Kutadgu Bilig* attracted attention of scholars from philology, history, literature and other disciplines rather than philosophy; the scholarly interest of it from the philosophical perspective is weak. These scholars described *Kutadgu Bilig* with respect to their own interest. In my article, I criticize the portrait described by them and read the work with a philosophical interest. I claim that Yusuf Has Hacib developed an original political and moral philosophy in his book, *Kutadgu Bilig*. Accordingly, *Kutadgu Bilig* is not just a citation or transfer of the ideas belonged to other ancient and medieval philosophers in a poetic manner. It is not only a book of wisdom, but also a philosophical work with a real theoretical content. The so-called similarity between Yusuf Has Hacib's ideas and of others is so superficial that it can be found in any philosophical work of any tradition. Above all, the main concepts such as *törü, kut* which form the base of his political philosophy belong to Turkic cultural environment. His political philosophy assumes a state of law so that it would shed light on our age. His moral philosophy assumes a hedonist utilitarian ethics which can be found only in the works of modern thinkers such as Bentham and Mill, not of ancient and medieval thinkers. The similarity is really superficial between Yusuf Has Hacib and ancient thinkers. In conclusion, Yusuf Has Hacib is an original, independent philosopher of ethics and politics in the sense of the term so that he cannot be regarded as a transmitter, even interpreter and follower of any ancient or medieval philosopher. He is the first original Turkic philosopher who wrote in Turkic language among the thinkers of Turkic origin, who wrote in Arabic.

Keywords: Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Turkic philosophy, moral philosophy, political philosophy, törü, kut, utilitarianism, hedonism, virtue ethics

Öz

Bu makalede Yusuf Has Hâcib'in ahlak ve siyaset felsefesini ele alıyorum. Bugüne kadar Kutadgu Bilig*'le felsefecilerden çok filoloji, tarih, edebiyat vs. başka disiplinlerden gelen akademisyenler ilgilenmiştir. Felsefi ilgi cılız kalmıştır. Bu akademisyenler de kendi ilgilerine göre bir* Kutadgu Bilig *portresi çıkarmıştır. Bu yazıda bu portreyi eleştirip,* Kutadgu Bilig*'in orijinal bir ahlak ve siyaset felsefesi ortaya koyduğunu, bir kısım ilk ve ortaçağ yazarların fikirlerinin şairane bir kolajı olmadığını, salt bilgelikle değerlendirilemeyecek kadar felsefi, teorik bir eser olduğunu iddia ediyorum. Yusuf Has Hâcib ile iddia edilen yazarlar arasındaki benzerlik çok yüzeyseldir. Her şeyden önce siyaset felsefesinin merkezini oluşturan* kut, törü *gibi kavramlar bütünüyle Türk kültür çevresine aittir. Bunun yanında, Yusuf Has Hâcib çağımıza ışık tutacak kadar ileri bir hukuk devleti modeli öngörmektedir. Ahlak felsefesinde ise, Yusuf Has Hâcib yararcı-hazcı ahlak anlayışını savunmaktadır; bu da ancak ilk defa modern dönemde Bentham, Mill gibi yazarlarda görülmektedir. Antik yazarlarla benzerliği çok yüzeyseldir. Sonuç olarak, Yusuf Has Hâcib'in sistemini bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, onun hiçbir filozofun aktarıcısı, hatta yorumcu ve takipçisi olmayacak kadar özgün, bağımsız bir filozof olduğunu görüyoruz. Arapça yazan Türk kökenli filozoflardan farklı olarak, Yusuf Has Hâcib Türkçe yazmış ilk Türk filozofudur.*

Anahtar Kelimeler: Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, Türk felsefesi, ahlak felsefesi, siyaset felsefesi, kut, törü, faydacılık, hazcılık, erdem etiği.

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, e-mail: habipturker@gmail.com

Kutadgu Bilig Türk dil, kültür ve düşünce tarihinin vazgeçilmez hazinelerinden biridir. Bu eserin yazıldığı zamanda başta Oğuzlar olmak üzere, Türk dünyası büyük oranda geleneksel atlı konar-göçer yaşam tarzını sürdürmekteydi. Doğu Türkleri ise, çok daha önce yerleşik hayata geçmişlerdi. Doğu Türkleri sahasına ait olan *Kutadgu Bilig* Türklerin geleneksel atlı konar-göçer kültürünü ve oba/göçer metropol insan tipinden ziyade, daha dar anlamda bir yerleşik kültürü ve insan çehresini yansıtmaktadır. Zira eserde bahsedilen sosyal hayat köyleri, kasabaları olan bir şehir hayatıdır. Bu açıdan eserin ananevi Türk kültürüyle alakası bazı yönlerden gevşektir. Türklerde elbette aynı zamanda şehirlerin olduğunu savunan görüşler olsa da bu Türk kültürü için belirleyici bir unsur değildir. Bununla birlikte, eserin ananevi Türk kültürünün ikonik unsurları olan *kut, törü* (yasa) ve benzeri kavramlar üzerine bina edildiğini de söylemek gerek. Yusuf'un mutlakiyete karşı töreyi, yani yasayı öne çıkarması sadece bireysel bir bakış açısını değil, onun kadim Türk devlet anlayışıyla ilişkisini de yansıtmaktadır.

"*Kutadgu Bilig*'in Yusuf Has Hâcib'in bireysel dehasının ürünü olduğu unutulmamalıdır."

Bununla birlikte, *Kutadgu Bilig*'in Yusuf Has Hâcib'in bireysel dehasının ürünü olduğu unutulmamalıdır. Tüm özgün eserler zorunlu olarak belli bir kültür çevresine aittir. Ancak bu onları zorunlu olarak anonim karakterli yapmaz; ortaya konan sistem parça parça değil, bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Bu deha iddiasının iki temel gerekçesi vardır: İlki, eserin tarz olarak benzersiz olması, ikincisi yazarın fikirlerindeki orijinalliktir. *Kutadgu Bilig* tür açısından hangi yazın türüne girmektedir? Bir edebiyat eseri mi yoksa bir siyasetname midir? İşin gerçeği *Kutadgu Bilig*'in bir siyasetname olduğu hususunda araştırmacılar arasında nerdeyse bir görüş birliği vardır. Hemen her çalışma bunu belirtme ihtiyacı duyar ve yapılan değerlendirmeler ona sürekli yabancı bir kaynak arayışı içindedir.[1] Bunun yanında, *Kutadgu Bilig,* Türk edebiyatının en önemli eserleri arasında görülür. *Kutadgu Bilig*'in şiir sanatımızın seçkin bir örneği olduğu kanısında değilim; yani Yunus Emre'nin şiirlerine ya da Dede Korkut gibi anonim destanlara atfettiğimiz türden dar anlamda bir sanatsal değerin *Kutadgu Bilig* için söz konusu olmadığını düşünüyorum.

Bu yargıya eseri bir bütün olarak değerlendirdiğimde varıyorum. Bir eserin manzum olması şiir sayılması için yeterli değildir. Nitekim Sokrates öncesi pek çok filozof da eserini manzum şeklinde kaleme almıştır. *Kutadgu Bilig* yer yer şiirsel özellikler göstermektedir, ancak bu onu şiirsel-edebî açıdan değerli kılmaya, daha doğrusu form olarak şiir saymaya yetmemektedir. Çünkü *Kutadgu Bilig* bir şiir ya da edebiyat metni olarak tasarlanmamış, yazılmamıştır. Mesnevi formunda yazılması, ölçülü olması, bolca metafora başvurması, dili kullanmadaki ustalığı onun şiir olduğunu veya yazarın öyle bir niyet taşıdığını göstermez. Bu yüzden eseri fazlaca kuru, yavan bulan ona bir edebiyat eseri muamelesi yapmaktadır. Oysa o bir düşünce kitabıdır. İfade üslubuna bir fikir eserinin üslubunun gerektirdiği kuruluk büyük ölçüde hakimdir.

1 Bkz.V. V. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Dersleri, (Ankara: Çağlar Yayınları, 2004); Bkz. Halil İnalcık,"Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri" Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, (İstanbul: Eren Yayınları, 2000); A. Dilaçar da *Kutadgu Bilig*'i Eflatun, Aristo gibi filozofların izinde okumaktadır. Bkz. A. Dilaçar, Kutadgu Bilig İncelemesi, (Ankara: TDK Yayınları, 1988), s.24-5. Son dönemdeki çalışmalar eserin felsefi özgün yanını görmeye başlamıştır. Bkz. Ayhan Bıçak, *Kutadgu Bilig'de Dünyanın Kötülüğü ve Yönetimi İyileştirme Tartışmaları,* Kutadgu Bilig Dergisi, Sayı:39, Mart 2019, s.17. Hasan Hüseyin Adalıoğlu eserin özgünlüğünü kabul etmekle birlikte "felsefi malumat" veren bir siyasetname olarak görmekte, felsefe terimini çok gevşek anlamda kullanmaktadır (Bkz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, *Bir siyasetname Olarak Kutadgu Bilig*, 34, s.237, 240). Oysa *Kutadgu Bilig* felsefi bir malumat vermemekte, felsefi bir teori ortaya koymaktadır.

Kutadgu Bilig'in geniş anlamda edebi değeri fesahatidir. *Kutadgu Bilig*'e fesahat anlamında ancak edebî bir kıymet izafe edilebilir. Elbette Türk dili ve kültürünün tarihsel sürekliliğini belgeleyen muhteşem bir hazinesi olması bizim için tek başına en büyük değerdir. *Kutadgu Bilig*'in bir siyasetname olduğu hususundaki genel kanıya katılmadığımı belirtmek isterim. *Kutadgu Bilig* siyasetname özelliğini taşımaktadır, ancak siyasetname türü altında tasnif edilmeye pek çok açıdan elverişli değildir. Çünkü onu fazlasıyla aşacak farklı özelliklere sahiptir; yani eserin yapısı, ele alınan konular ve birbiriyle bağlantısı bakımından özgündür. Ancak, ben eserin yapı açısından sadece özgün değil, aynı zamanda biricik olduğu kanısındayım. Bunun neden böyle olduğuna bir bakalım.

"Bir metni değerlendirmenin ilk yolu yazarın ne söylediği ve söylediğini, nasıl söyleyip, gerekçelendirdiğidir."

Bir metni değerlendirmenin ilk yolu yazarın ne söylediği ve söylediğini, nasıl söyleyip, gerekçelendirdiğidir. Metnin hangi kültür çevresine ait olduğu, hangi filozof veya yazarlardan etkilendiği ikincil bir meseledir. Metni anlamadan bir takım kültür çevrelerinin etkisine irca etmek bir düşünürü harcamanın çok kolay bir yoludur. Bu çaba, düşünürü anlamanın önüne öyle geçiyor ki okuduğunuzda *Kutadgu Bilig*'in özgün bir eser değil de bir takım kültür çevrelerindeki eserlerin bir taklidi, kolajı olduğu izlenimini elde ediyorsunuz. Yusuf Has Hâcib'in neler okuduğunu bilmiyoruz. Ancak onun da 11. yüzyılda bir müslüman düşünür neler okuyorsa onları okumuş olması gerekir. Ayrıca Doğu Türklerinin, kitabın yazıldığı tarih itibariyle (Miladi 1069), yüzlerce yıllık geriye giden bir yazılı kültürü olduğunu da hatırda tutmak gerekiyor. Kutadgu Bilig zengin bir okuma kültürüne sahip bir filozofun kendi dehasıyla özgün, biricik bir modelde meydana getirdiği Türk-İslam kültür çevresine ait bir eserdir. Çin, Hint, İran, Yunan ve Arap kültür çevrelerinde üslup ve model olarak, bildiğim kadarıyla, bir benzeri yoktur.[2] Elbette burada kastımız eserin mesnevi formu değildir Bir eserin modeli, yapısı parça parça değil, bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Ne pendname ne de siyasetnameler tam olarak ona tekabül etmektedir. Tekabüliyetler kısmidir. *Kutadgu Bilig* üslup ve yapı olarak hem özgün hem de biriciktir.

Zira pendname ve siyasetname eserlerinde gördüğümüz pratik tavsiye ve öğütlerin yanında ahlak felsefesinden siyaset felsefesine, sosyal teoriden epistemolojiye, hatta metafiziğe kadar geniş bir alan hakkında konuşmaktadır. *Kutadgu Bilig* adeta bir 'tükel bilig'dir; varlık sahamızı büyük oranda kuşatan bilgi alanlarına dair orijinal fikirlerin serdedildiği, özgün bir tarzda yazılmış, teori ihtiva eden bir eserdir.

Eserin İslam tesiri altında yazıldığını iddia etmek ise biraz gülünç bir yorum olmaktadır. Zira bir müslüman için eserini İslam tesiri altında yazdı denmez. Bu sözün "Yunus Emre şiirlerini İslam etkisi altında yazdı." demekten hiçbir farkı yoktur. Ancak müslüman olmayan veya İslam muhitinden de olmayan bir yazar için böyle bir şey söylenirse bu söz abes bir söz olmaktan çıkar. "Dante Ilahî Komedya'yı İslam tesiri altında yazdı." denilebilir. Çünkü Dante müslüman olmadığı gibi İslam kültür muhitinden de değildir. Bir müslüman elbette müslümanın paradigmasıyla eserini yazar, aksi düşünülemez. Eflatun, Aristo ve Farabi, İbn Sina gibi yazarlarla kurulan ilgiye gelince; Yusuf Has Hâcib muhtemelen bu yazarları okudu ya da en azından fikirlerinden haberdardı. Ancak bu yazarların fikirleriyle bağlantısının açık seçik ortaya konması gerekmektedir. İkincisi, bir yazar kendi bağlamı içinde anlaşılmaya çalışılır;

2 İlginç bir şekilde *Kutadgu Bilig*'in benzersiz bir kitap olduğu kitabın A ve B girişinde de bahsedilmektedir. "Türk, Çin ve Meşrik illerinde / dünyada bunun gibi başka kitap yoktur." [Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, (3. Baskı), (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), s.75.)] Ayrıca A girişi içi bkz. s.69-70.

özgünlüğü kendi argümantasyonu içindedir. Söylediği her sözün bir yerlerde kaynağını aramak doğru bir yaklaşım olmadığı gibi, düşünürü anlamamıza da yardımcı olmaz. Doğru soru Yusuf'un adı geçen filozofları okuyup da mı eserini yazdığı değildir! İslam kültür çevresinde bunları okumasından daha tabii ne olabilir? Doğru soru, Yusuf'un özgün bir felsefe geliştirip geliştirmediği, felsefeye bir katkısının olup olmadığıdır. Eğer meseleye bu zaviyeden bakarsak hem yazarımıza haksızlık etmekten hem de Türk kültür çevresinde ortaya çıkan her eser ya da düşünceyi sürekli yabancı kaynaklarda arama hastalığından da kurtulmuş oluruz.

"Yusuf Has Hâcib teknik anlamda bir filozoftur ve *Kutadgu Bilig* de bilinen en eski orjinal Türkçe felsefe metnidir."

Yusuf Has Hâcib'in görüşleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde ne siyaset felsefesi, ne ahlak felsefesi ne de sosyal teori ve epistemolojisi Eflatun ve Aristo'yla bir benzerlik arz etmektedir. Kısmi ve çok yüzeysel benzerliklere takılıp, ayrıntıyı görmemek ancak analitik olmayan bir bakış açısının sonucudur. Aşağıda görüleceği gibi, Yusuf Has Hâcib teknik anlamda bir filozoftur ve *Kutadgu Bilig* de bilinen en eski orjinal Türkçe felsefe metnidir. Eserdeki pratik bilgi ve öğütler, bilgece yaklaşımlar ve manzum yapı araştırmacıları onun felsefi yapısını anlamamızı köreltmektedir. Yukarıda değindiğimiz gibi, felsefi eserlerin nazımlı olarak telif edilmesi, örneğine Eski Yunan'da da rastladığımız, kadim bir gelenektir.

Peki, *Kutadgu Bilig* ne anlama gelir? *Kutadgu Bilig*'in bize ne tür bir bilgi vadettiğini anlamak ele alacağımız problem açısından önemlidir. *Kut,* Türk etnoniminin *törü* ile birlikte ikonik kavramlarından biridir ve sadece dünyevi değil, uhrevi bağlama da delalet eder. Saadet, ikbal, bereket, talih, baht gibi anlamlara gelir, ancak bunların hiçbirinin tek başına tam karşılık olduğu kanısında değilim. *Kut*, her şeyden önce Tengri'nin lütfudur; bu yönüyle insan iradesinin üstünde, fakat diğer yönüyle de insan iradesini takip eden, dolayısıyla insan makuliyetini tazammun eden bir şeydir.

Bu bakımdan *kut,* hem bu dünya hem de ahiret saadetini temin edecek şekilde, verilen lütfu uygun inanç ve fiillerle güçlendirerek idame ettirmektir; yani kut insanın karşısında edilgin olduğu bir lütuf değildir. *Kut,* etkin verilmişliktir; sürmesi, artması, azalması ya da ortadan kalkmasında insanın etkin olduğu bir lütuftur. Bu tasvir ''*kut*"un Türk kültüründeki genel yerine yöneliktir. Dolayısıyla, saadet, ikbal, bereket, talih gibi anlamlar "kut"un mütekabili değil, tazammununda yer alan kavramlardır.

Kutadgu Bilig'e gelince, kitabın bu başlığını "mutluluk" ya da "saadet veren bilgi" olarak çevirmek yaygındır. Yusuf Has Hâcib'in söz konusu eserine genel anlamıyla "insana saadet, ikbal veren bilgi" diye düşünmenin ilk planda değil de, ikinci, yani ferdî planda doğru olacağı kanısındayım; yani kitap adının anlamı eserin yazım tarzına uygun anlaşılmalıdır; eser hem resmî hem de sivil düzlemde bizle konuşmaktadır. Eserin ilk planda en üst düzey devlet idarecilerine yazılmış olması ve devletin nasıl yönetileceğine, insan tiplerine ve bu tiplerle nasıl ilişki kurulacağına varıncaya kadar hakana ayrıntılı bir içerik sunulması, söz konusu eserde Yusuf Has Hâcib'in siyasal bağlamda bir bilgiyi göz önünde bulundurduğunu göstermektedir. Nitekim yazarın kendi beyanı da bakış açımızı doğrulamaktadır: "Yine bil ki bu kitap herkese

yarar / fakat memleket ve şehirleri idare için hükümdarlara daha çok yarar."[3] Siyasal bağlamında *kut*, insanları ve insanlar arasında seçtiği Türkleri yönetmesi için *Tengri*'nin belli bir aileye verdiği ilahî üstünlük ve devlet ikbalidir.[4]

Kut kişiye ancak *Tengri* tarafından verilir. *Kut*un verilmesinde iki temel şey sonrakileri önceler. İlki, kişinin soyunun *kut* verilmiş kandan olması; ikincisi ise, kana verilmiş *kut*un o kandan başka birinde değil de kendinde tecessüm etmesi için ilgili hükümdar adayının bunu bileğinin ve aklının gücüyle kazanması gerekir.

"Hakanın kişiliği, erdem ve kusurları *kut*un onunla kalması ya da başkasına geçmesinde çok etkilidir."

Bu demek oluyor ki, *kut* soy bağlamında bahşedilen, kişi bağlamında bahşedilmenin yanında kazanılan bir şeydir. Orhun Kitabelerinde Bilge Kağan'ın Türk Devletinin ikinci kez kuruluşuyla ilgili sözleri bakış açımızı doğrulamaktadır:

Ey Türk halkı sen tok (gözlü ve) aksisin: Açlığı, tokluğu düşünmezsin. Böyle olduğun için, (seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan her yere gittin (ve) oralarda hep mahvoldun (ve) tükendin. Oralarda (nasılsa sağ) kalmış olanları(ınız da hemen) her yönde bitkin ve mecalsiz (bir halde) yürüyor idinîz. ***Teñri yarlıkadukın üçün : özüm : kutum bar üçün kagan olurtum (Tanrı yarlığadığı için, öz kutum var olduğu için kağan oturdum).***[5]

Bununla birlikte, *kut*u kazanan kağan ya da *ilig* (imparator) bunun kendisinde ebedî olmadığını, bu *kut*un daimi olabilmesi için Türk töresine ve eşyanın tabiatına uygun hareket etmesi gerektiğini bilir. Başka bir deyişle, *kut* kişinin başarılı olmasını sağladığı gibi, kişinin yanlış kararları, töresizliği, erdemsizliği *kut*un onu terk etmesine de sebep olabilir. Bir hakan *kut* verildiği için hakan olmuştur. Ancak *kut* hiçbir hakanın şahsında ebedî değildir.

Hakanın kişiliği, erdem ve kusurları *kut*un onunla kalması ya da başkasına geçmesinde çok etkilidir. O halde "Kutadgu Bilig" ilk planda zaten kutlu soydan olan *tekin*'in (şehzade) ikbal ve iktidar *kut*unun hangi ahlak ve mizaçta olursa, hangi yol ve yordamı takip ederse kendisine geçeceğini ve hakan olduktan sonra *kut*u nasıl daimi kılabileceğini ve böylece saadete nasıl ulaşılacağının bilgisi demektir.

Ancak yukarıda işaret ettiğimiz üzere, kadim Türk düşüncesinde *kut* salt siyasi bağlamda değil, bireysel bağlamda da söz konusudur. Her bir insanın bu dünya hayatı içinde *Tengri* tarafından verilmiş, kalınlaşan (güçlenen) ve incelen (zayıflayan) bir *kut*u vardır.

Yusuf Has Hâcib ikincil olarak sivil insan bağlamında da *kut* hakkında konuşmakta ve hayatta başarılı olabilmek için ne tür erdem, *kılk* (mizaç/ethos) ve *kılkı* (eylem, amel) gerektiğini ayrıntısıyla anlatmaktadır.

Bunun için gerekli daha geniş çerçeveyi de teorileştirmektedir. Bu anlamda "Kutadgu Bilig" her bir kişiye dünya ve ahiret saadeti veren bilgi anlamına gelir. Nitekim yazar her iki dünya *kut*unu kazandırma

3 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* nr.34. Benzer bir yorum için bkz. Mahmut Arslan, *Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu Bilig,* On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1 (1) (1985) 102.

4 Orhun yazıtlarındaki şu ibare bunu destekler mahiyettedir: "Üstte mavi gök altta yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. İnsan oğullarının üzerinde (de) atalarım dedelerim Bumın Kağan, İstemi Kağan (hükümdar olarak) tahta oturmuş." [Talat Tekin, *Orhon Yazıtları,* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010), s.51 (BK D2-3)].

5 Talat Tekin, *Orhon Yazıtları,* s.22-3 ve 47 (KTG8-9 ve BK K6-7). Kalın harflerle yazılmış olan orijinal metinden alıntıdır ve alıntıdaki kelimelerin neredeyse tamamı bugün de kullanıldığı için ayraç içinde aslına sadık bir şekilde çevirmeye çalıştım.

amacındadır; kişi ancak böyle *kut*lu olur.[6] Bu *kut*u kazanmanın yolu *bilig* bilmektir.

Kutadgu Bilig ve Ahlak Felsefesi

Yusuf Has Hâcib ahlak ve siyaseti iç içe düşünür; yani ikisini birbirinden bağımsız olarak görmez. Bu kadim düşünürlerin pek çoğu için çok karakteristik bir şeydir. Ahlaki doğru aynı zamanda siyasi doğruyu da kapsar. İkisinin ayrı ayrı doğrusu olamaz. Yusuf Has Hâcib'in etiği iyi mefhumu üzerinde şekillenen bir erdem etiğidir. Öyle ki, Yusuf Has Hâcib, Aydoğdu'nın Küntogdı'nın hizmetine girişini onun bütün erdemleri öğrendiğini belirterek tasvir eder.[7] Cömertlik, cesaret, bilgelik, zekilik gibi bu erdemlerden uzun uzadıya bahseder. Bunlar arasında en önemli erdem bilgeliktir.

"Yusuf'un ahlak felsefesinin temelinde, erdemlerin de dayanağı olan, *kılk*; amacında ise *kut* kavramı vardır."

Bununla birlikte o, insanın tüm eylemleri için evrensel bir iyi ölçütü ortaya koyar. Eserin sistemi bir bütün olarak ele alındığında karşımıza son derece özgün bir ahlak teorisi çıkmaktadır. Yusuf Has Hâcib'in ahlak felsefesinin temelinde, erdemlerin de dayanağı olan, *kılk*; amacında ise kut kavramı vardır. *Kılk*ı *kut*a bağlayan ise *kılk*ı (amel, eylem) kavramıdır.

Gerek *kılk* gerekse *kılkı* kılmak fiilinden gelir. Kılmak'ın birbiriyle alakalı yaratmak/yapmak ve eylemek/etmek olmak üzere iki temel anlamı vardır. *Kılk*, kılmak'ın yaratmak; *kılk*ı ise eylemek anlamından türemiştir. Yine aynı kökten gelen *kılınç* ise huyu yahut mizacı ve ayrıca davranışı kendinden birleştiren başka bir terimdir. *Kılınç* bizim karakterimizi, ahlaki bulunuşumuzu ifade ettiği gibi davranışlarımızı da ifade eder. Burada Yunanca *ethos* kelimesine tekabül eden kavram daha ziyade *kılk* kelimesidir. Bir insanın kılk'ı onun *ethos*'u, ahlakıdır. *Kılk* tıpkı *ethos, ethikos* ve ahlak gibi insanın mizacına, yaratılış donatısına işaret eder. Bu bağlamda soracığımız ilk soru şudur: Ahlak doğuştan mıdır yoksa sonradan mı kazanılır? Bununla alakalı ikinci soru ise, ahlak değişir mi? sorusudur. İlk soruya vereceğimiz yanıt hem evet hem hayırdır. Bu yanıt ikinci soruya yanıt vermeyi mümkün hale getirir. Yusuf Has Hâcib'e göre, *kılk* (ahlak) doğuştandır, ancak zorunlu olarak iyiye ve kötüye delalet etmez.

Kılk ya doğuştan iyidir, ya doğuştan kötüdür ya da doğuştan nötrdür. Ahlak değişir mi? sorusuna ilk ikisi (doğuştan iyi ve doğuştan kötü olma durumu) açısından baktığımızda ahlakın kesinlikle değişmediğini söylemek zorundayız. Çünkü Yusuf Has Hâcib'e göre, doğuştan olan bir şeyin değişme imkânı yoktur.

Aynı soruya son şık (nötr olma) açısından baktığımızda ise ahlakın değişebildiğini söylemeliyiz. Zira üçüncü durumda insanın kılkı belirlenmemiştir.

Hem iyi hem de kötü olma kuvvesini kendisinde taşır. Bu durumda insanlar ancak görgüyle bir ahlak sahibi olurlar. Bu görüşlerimizin dayanağı aşağıdaki alıntılarda gösterilmiştir:

İyi insan iki türlü olur / bunlardan biri doğrudan doğruya iyilik yolunu tutar
biri anadan doğma iyi olur, iyi bir kişi doğru ve dürüst bir hayat sürer

6 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Nr. 352
7 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Nr. 465.

biri de taklit oluyla iyi olur / kötüye uyarsa kötülük yapar
kötü insan da iki türlü olur / bunların ikisini de aynı derecede kötü sayma bunlardan biri doğuştan kötüdür / bu insanın kiri ölene dek temizlenmez diğeri taklit yoluyla kötü olur / arkadaşı iyi olursa o da iyi yola gider doğuştan iyi olandan hep iyilik gelir / dünya halkı ondan yararlanır
doğuştan kötü olanın ıslahına çare yoktur / o dünya için bela, halk için felakettir[8]

"Yusuf hem doğuştancı hem de doğuştancı olmayan ahlak anlayışını insan gruplarına göre aynı anda savunmaktadır."

Yukarıdaki alıntılardan en ilginç olanı Yusuf Has Hâcib'in doğuştan kötü olan ve hiçbir şekilde iyi insan olma kapasitesine sahip olmayan insanlarla, aynı şekilde doğuştan iyi olan ve hep kendisinden iyilik sadır olan insanların varlığından bahseden görüşüdür. İlkinin düzelmesine, ikincisinin ise bozulmasına imkan yoktur. Zira "insanın yaradılışına sinmiş olan ahlak/ölüm bozmadıkça kesinlikle bozulmaz."[9] Bu durumda ahlakın asıl konusu olan insanlar doğuştan ne iyi ne kötü olan, fakat taklit ve telkin yoluyla iyi ve kötü olabilen insanlardır.

Yusuf Has Hâcib hem doğuştancı hem de doğuştancı olmayan ahlak anlayışını insan gruplarına göre aynı anda savunmaktadır. Başka bir deyişle, bazı insanların ahlakı doğuştan hazır gelirken, bazı insanlar ancak görgüyle olumlu ya da olumsuz olarak ahlaklanabilir. Her ne kadar buna açık bir işaret yoksa da, bu son grubun insanların çoğunluğunu teşkil ettiğini eserin ahlak ve erdemlere ilişkin genel gidişatından çıkarsayabiliriz. Aksi takdirde erdem kazanma vurgusunun bir anlamı olmazdı. Aynı anda hem doğuştancı hem doğuştancı olmayan bir ahlak anlayışını insan gruplarına göre beraber savunmak hiçbir şekilde çelişki olmadığı gibi, doğuştan iyi ve doğuştan kötülerin olması aslında bir anlamda ahlakı güvence altına alan bir husus olmaktadır. Çünkü insan tercihlerini ancak önünde bulduğu, doğuştan belirlenmiş iyi ve kötü insan modeline göre yapacaktır.

Doğuştan iyi ve doğuştan kötü olan insan, sair insanların müspet ve menfi ahlaklanmasını mümkün kılmaktadır. Bu ikisi birbirinin varlığını gerektiren bir şeydir. Nitekim Yusuf Has Hâcib "insan insana daima yakın yaşar / kötü olmasa iyi yapacak iş bulamaz"[10] diyerek kötülüğün iyilik için gerekli olduğunu söyler. Peki, Yusuf Has Hâcib en yüksek ahlaki değer kategorisi olarak iyiyi nasıl tanımlamaktadır? Yusuf Has Hâcib bu soruya çok açık, kesin bir yanıt verir. Dolambaçlı yollara başvurmaz. Ona göre, zaten iyiyi açık ve düz olanda aramak lazım. Şeklen düz olmayan iyi değildir. Yusuf Has Hâcib'in bu soruya cevabı aynı zamanda Türk'ün pratik karakterini de ele verir.

Yusuf Has Hâcib'e göre, iyinin (*edgü*) doğası (*kılk*) faydalı olmaktır (*tusulmak/asıg*); yani, iyi, yararlılıktır.[11] Bir faydayı temin etmeyen eylem iyi değildir. Yusuf Has Hâcib söz konusu tanımını eserinin pek çok yerinde çeşitli şekillerde dile getirir. Peki, bir şeyin faydalı olup olmadığını nasıl anlarız, bunun evrensel ölçütü nedir? Yusuf Has Hâcib'in bunun için de çok açık bir yanıtı vardır: "İyi halka faydalı olan ve bundan dolayı ona zevk (tatıg) veren şeydir."[12]

8 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Nr. 872-879.
9 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Nr. 882. Ayrıca bkz. 884-5.
10 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Nr. 910.
11 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Nr. 856.
12 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Nr. 3271.

Demek ki, bir şeyin faydalı olup olmadığını anlamak için onun zevk verip vermediğine bakmak gerekir. İnsan tekine ya da topluma zevk veren şey, eylemin yol açtığı faydadır. Bu durumda zevk, eylemin faydalı olup olmadığını anlamanın yegane ölçütü olmaktadır. Bu da bize ilginç bir şekilde yakın zamanın filozoflarından J. S. Mill'in görüşlerini çağrıştırmaktadır.

Ayrıca ahlak ve siyasetin bir arada düşünüldüğünü nazar-ı itibara aldığımızda bu tanım üzerinden ahlaktan siyasete çok kolayca geçiş yapabiliriz. Bu alıntılarda iki önemli düşünce daha dile gelmektedir.

"Yusuf Has Hâcib'e göre, erdemli insan kendi yararını düşünmez, başkasına fayda sağlar ve bunun karşılığında bir şey beklemez."

İlki, bir eylemi iyi yapan şey onun getirdiği fayda ise, eylemlerimiz zorunlu olarak sonuçlarına göre değerlendirilmeyi gerektirir; yani Yusuf Has Hâcib eylemlerimizin iyi olup olmadığını onun sonucunun belirleyeceğini savunmaktadır. Bu durumda Yusuf Has Hâcib'in ahlak anlayışı sonuççu bir ahlak anlayışıdır. İkincisi, kamu ve siyaset bağlamında düşündüğümüzde; iyi, halkın, buna çoğunluğun da diyebiliriz, yararına olan şeydir.

Eylemlerde çoğunluğun gördüğü fayda ve bunun sonucu olarak da aldığı zevk gözetilmelidir. Tüm eylemlerin ahlaki statüsünü belirleyen şey bu ikisidir; yani, fayda ve zevk. Yusuf Has Hâcib'in savunduğu türden hazcı-yararcı ahlak anlayışı bireyci-çıkarcı bir hazcılık değil, temelini yine erdem etiğinde bulan ve bu yüzden özgecilikle (diğergamlık) şekillenen bir yararcı-hazcı ahlak anlayışıdır.

Yusuf Has Hâcib'e göre, erdemli insan "kendi yararını düşünmez, başkasına fayda sağlar ve bunun karşılığında bir şey beklemez."[13] Böylece toplumsal faydayı temin, halkın, yani çoğunluğun elde edeceği zevkle gerçekleştirilmiş olur.

Mill'in yararcı-hazcı ahlak anlayışını Hıristiyanlıkla bağdaştırmaya çalışması gibi, Yusuf Has Hâcib de bunu İslamlıkla bağdaştırır. Yusuf Has Hâcib fayda ve zevkle anlık, günübirlik fayda ve zevki kastetmemektedir.

Dolayısıyla, antik hazcı teorilere yöneltilen eleştiriler onda geçerliliğini yitirir: "Kim sadece bugünlük rahatını düşünürse / o kötülük yapar, fakat yarın kaygı çeker";[14] "Kötülük bugün faydalı görünse bile / yarın zararını görürsün; bunu düşünüp anla"[15]; "Bugün kötü ne kadar huzur içinde olursa olsun / yarın pişman olur, azap çeker";[16] "İyi kişi ne kadar mağdur olursa olsun / yarın pişman olmaz ve huzura erer."[17] Bu alıntılar, fayda ve zevkten kastın, günlük ya da kısa vadede elde edilen fayda ve zevk değil, aksine insan hayatını kuşatan, uzun vadede elde edilen fayda ve zevk olduğunu göstermektedir.

Çünkü iyinin temeli insan aklıdır; zevk ya da haz duyumla değil, akılla ölçülür. Bu durumda bir şeyin faydalı olup olmadığının ölçütü duyumcu haz değil, aklın önü, sonu hesap ederek tayin ettiği hazdır.

Bu bakımdan Yusuf Has Hâcib'de fayda duyumla değil, insan rasyonalitesiyle belirlenir. Sonuçta Yusuf Has

13 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Nr. 858.
14 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Nr. 913.
15 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Nr. 916.
16 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Nr. 918.
17 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Nr. 919.

Hâcib'in ahlak anlayışı makul (rasyonel) hazzı ölçüt alan faydacı bir erdem etiğidir.

Kutadgu Bilig ve Siyaset Felsefesi

Yusuf Has Hâcib siyaseti yine ahlakla temellendirir; yani siyaset ahlakın toplum ve idare bağlamında formüle edilmesidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, onun iyi tanımı, ahlak ve siyaset arasındaki geçişkenliği kolayca sağlamaktadır. Burada siyaset felsefesi açısından sorularımızı şöyle sorabiliriz: *İl* (devlet) niçin vardır? İkincisi, *il*in varlığı gerekli midir?

"Devlet ilk olarak insan doğasında yer alan hasletlerin yol açtığı fitneyi engellemek için vardır."

Kanımca, bu sorular cevabını *kılk* kavramında bulmaktadır; yani, devlet insan *kılk*ının bir sonucudur. Yusuf Has Hâcib devletin gerekliliğini insan doğasına ilişkin olumsuz bakışıyla temellendirir: "Kişinin doğası kötüdür, bunu gözümle görüyorum / huzuru kısa, ama pişmanlığı uzun sürer."[18] Bu hem tekil doğa varlığı olarak insan, hem de kitlesel siyasi varlık olarak insan (halk) için geçerlidir. Yusuf Has Hâcib'e göre, "insan gece gibi karanlık bir evdir";[19] insan doğasındaki (*kılk)* kıskançlık ve yetinmezlik[20] fitnenin en önemli kaynağıdır. Devlet ilk olarak insan doğasında yer alan hasletlerin yol açtığı fitneyi engellemek için vardır. Bu gerekçeyi zararın defi olarak adlandırabiliriz. Yusuf Has Hâcib ikinci gerekçeyi de yine insan doğasıyla temellendirir.

Ancak bu gerekçe kaynağını insanın iyiyi, güzeli aramasında bulur. Yusuf Has Hâcib Türkçe'de insan anlamına gelen *yalnguk* kelimesinin *yalnış* kelimesiyle aynı kökten geldiğine atıf yaparak, insan adının dahi onun iyiyi, güzeli, doğruyu aramada sürekli hata ettiğini işaret eder. Devlet bu hatayı telafi edip, iyiyi, güzeli, doğruyu bulmada ona yardımcı olmak için vardır. Akıl meşale gibi o karanlık geceyi, yani insanı aydınlatır;[21] bu açıdan devlet, insan karanlık doğasıyla doğruyu ararken, onu yalnıştan koruyan bir akıldır.

Kısaca devlet, insan doğasından kaynaklanan kötülüğü kovmak, engellemek, kısaca yönetmek ve yine insan doğasından gelen iyiyi bulma arayışını kolaylaştırmak, iyiyi gerçekleştirmek için vardır. Bu demek oluyor ki devlet insan doğasının bir uzanımı olarak doğal, rasyonel bir varlıktır; mahiyeti, işlevi itibariyle insanın karanlık doğasını aydınlatan akıldır. Zira "Her türlü iyilik akıldan gelir";[22] iyiliğin *kılk*'ını, yani doğasını, mahiyetini oluşturan fayda toplumsal bir ilgi olarak ancak devlet tarafından sağlanabilir. İnsan hem birey hem toplum temelinde, ancak devletle iki dünya saadetine erebilir.

O halde devletin başına geçecek kişinin doğuştan yüksek erdemlere sahip, *kılk*'ının düz, *köni* (doğru) olması gerekir. Böylece iyi *törü* (yasa) koysun ve insanlar bu sayede faydalanıp zevklensin. Bir gün ilig (imparator) Aydoğdu'yı huzuruna çağırır. Aydoğdu hükümdarın tahtının gümüş, elinde bir bıçak, sağında şeker, solunda ise acı bir ot ve suratının da asık olduğunu görür. Bunun ne anlama geldiğini korkarak merak eder. 14. Hükümdar, "Ben doğruluk ve kanunum, kanunun nitelikleri de bunlardır" der[23] ve tahtın üç ayaklı olduğuna dikkat çeker:

18 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 926.
19 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 1840.
20 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 194.
21 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 1840.
22 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 1841.
23 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 800.

üç ayak üzerinde olan hiçbir şey yana meyletmez/her üçü de düz durdukça taht sallanmaz
eğer üç ayaktan biri yana yatarsa diğer ikisi de kayar ve üstünde oturan yuvarlanır
üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa biri eğri olabilir
düz olan bir şeyin her tarafı iyidir her iyinin, dikkat edersen, tavır ve hareketi düz olur
hangi şey yana yatarsa, eğri olur her eğrilikte bir kötülüğün tohumu bulunur
düz olan yana yatarsa duramaz, düşer hangi şey doğru ise düşmez yerinde durur[24]

> "Orijinal metinde törü bulmak, törü vermek, törü kılmak fiilleriyle yer alan kullanım, bugünün diliyle, tam olarak hukuk demektir."

Burada Yusuf Has Hâcib, hakanın ağzından mecazi bir anlatımla devletin hangi temeller üzerine nasıl bina edilmesi gerektiğini anlatır. Yusuf Has Hâcib'in devleti doğal bir varlık olarak gördüğünü söylemiştik. Nasıl ki doğada üç ayaklı cisimlerin ayağının biri eğri olsa o cisim hemen yıkılır; böylece eğrilik, yanlışlık kolayca fark edilir. Tıpkı bunun gibi, doğal bir varlık olarak devlet de üç ayak üstüne kurulmalıdır. Bu ayaktan birinin eğri olması diğerlerini de çekip yıkacağı için, hata, sistemdeki bozukluk hemen fark edilir.

Yine dört ayaklı cisimlerden biri eğri olsa bile o cisim ayakta durur, yanlışlık kolay kolay fark edilmezse, keza, devlet de dört ayaklı bir sistem üzerine kurulursa düzendeki arıza, bozukluk hemen görülüp düzeltilmez. Küntogdı mecazlı anlatımını yine kendisi açıklamaya çalışır ve devleti temsil eden tahtının üç ayaklı olduğuna dikkat çeker.[25] Hem beyliğin temelinin doğruluk olduğunu[26] hem de kendi *kılk*ının doğru olduğunu söyler:
"Bak benim doğam (*kılk*) da yana yatmaz (*emitmez*: sağa yola sapmaz), doğrudur/eğer doğru olan eğrilirse kıyamet kopar
ben işleri doğrulukla hallederim insanları bey ve kul olarak ayırmam."[27]

Bu alıntılardan, üç ayaktan birincisinin doğruluk olduğunu anlıyoruz. Hükümdar elindeki bıçakla ilgili olarak, işleri bıçak gibi kesip attığını, hak arayan kişinin işini uzatmadığını söyleyerek[28] devletin sacayağının ikincisini verir: Hızlı bürokrasi.

Son olarak hükümdar (ilig) sağında şekerin mazlumlar için, solundaki acı otunsa zâlimler için *törü*'yü temsil ettiğini söyler:

şekere gelince, o zulüme uğrayarak kapıma gelen/ve adaleti (törü) bende bulan kişi içindir
o kişi benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır/ sevinir ve yüzü güler
zehir gibi acı olan bu Hint otunuysa (uragun)/zorbalar ve doğruluktan kaçan kişiler içer
bunlar kavga edip bana gelirler ve ben hüküm (törü) verince bakarsın, acı Hint ilacı (uragun) içmiş gibi yüzlerini ekşitir
bu asık suratım bana gelen zâlimler içindir
gerek oğlum, yakınım veya hısmım olsun

24 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 802-7.
25 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 801.
26 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 819.
27 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 808-9.
28 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 811.
29 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 812-18.

gerek yolcu, geçici veya konuk olsun
kanun (törü) karşısında benim için hepsi birdir
hüküm (törü) verirken hiçbiri beni farklı bulmaz[29]

Çeviri metninde adalet, kanun ve hüküm diye farklı farklı çevrilen kelime törü kavramıdır. Metne sadık olmayan bu çeviri mühim ve ince farkları örtmektedir. Orijinal metinde "törü bulmak", "törü vermek", "törü kılmak" fiilleriyle yer alan kullanım, bugünün diliyle, tam olarak hukuk demektir.

> "Siyasi doğru ile ahlaki ve hukuki doğru arasında derin bağlar görmektedir. Bu bağ bizatihi onun iyilik mefhumuyla kurulur."

En başa doğruluk (könilik) ilkesini koyarak *törü*nün sırf keyfî olarak da konabilecek bir yasa olmadığını göstermektedir. Bir yasa doğruluğa, hakkaniyete, düz'lüğe uygun konulursa hukuk adını alır. Nitekim Yusuf Has Hâcib eserin başka yerlerinde de kavramı *köni törü* biçiminde kullanarak kastının hukuka dayalı yasa olduğunu açık etmektedir.

Bu durumda *törü bulmak* hukuka göre düzenlenmiş bir yasayla karşılaşmak, *törü vermek* hukuka uygun bir yasayla hükmetmek, "*törü kılmak*" ise[30] (ülkeyi) hukukla yönetmek anlamına gelir. O halde devlet üçlü bir saçayağı üzerine dayanır: **Doğruluk, hızlı bürokrasi** ve **hukuk.** En temel ilke doğruluktur.[31]

Zira doğruluk olmadan diğer iki ilke gerçekleştirilemez. Bu yüzden, beylerin *kılk*ının doğru (*köni*) olması çok ehemmiyetlidir. İkinci ilke olan bürokrasinin hızlı çalışması, adaletin tesisi için olmazsa olmazdır; zira gecikmiş adalet, adalet değildir. Bu yüzden, kalemiyenin (bürokrasi) hızlı işlemesi hukukun tesisi için vazgeçilmezdir. Üçüncü ilke olan hukuk ancak ilk iki ilke sayesinde vücut bulmaktadır. Gerek doğruluğun gerekse hızlı bürakrasinin amacı hukuku tesis etmektir. Yusuf Has Hâcib bu konu üzerinde ısrarla durur. Mutlak monarşiye karşı hukukun, kanunların önemini farklı yerlerde de vurgular: "Beylik çok iyi bir şeydir, fakat ondan daha iyi olan törü'dür (yasa)/ve onu doğru uygulamak (hukuk) gerekir."[32] Bu beyit bize açıkça beyin ya da hükümdarın şahsiyetiyle yasayı, hukuku birbirinden ayırmakta, beyin varlık sebebinin temelde bu olduğunu göstermektedir. *memleketin direği, temeli, sağlamlığı/esası ve kökü iki şeye bağlıdır*
bunlardan biri halkın hakkı olan törü (kanun/yasa/hukuk)
diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüştür
halk törü (kanun/yasa/hukuk) sayesinde sevinç içinde yaşamalı
parayı görerek hizmet edenlerin de yüzleri gülmeli
bu iki zümre beyden memnun olursa/memleketi ve idaresi düzene girer, bey huzura kavuşur
herhangi bir bey halka törü vermez/halkı korumaz ve halkın serveti kapanın elinde kalırsa
o halkın içine ateş atmış olur; memleketi bozulur/ve hiç şüphesiz beyliğin temeli yıkılır[33]
memleket tutmak için çok asker ve ordu gerekir/askeri beslemek için de çok mal ve servet gerekir
bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerekir/halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır (törü'yü tüz komak)[34]

30 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 822.
31 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 819.
32 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 454.
33 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 2132-37.
34 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 2057-58.

Yukarıdaki alıntılarda Yusuf Has Hâcib hükümdarın şahsi yetkilerinin yine onun, düz, köni (doğru) kılk'ı sayesinde koyacağı kanunlarla sınırlanması gerektiğini savunmaktadır. Zira örfe göre, *öngdi* (kanun) ve *törü*'yü (yasa) bey kor, ancak bey ya da hükümdarın koyduğu *öngdi* ve *törü* onun şahsiyetinden bağımsızdır; hükümdar törü dışına çıkamaz.[35]

"Yusuf Has Hâcib'in hazcılığı birey ve toplum ilgisini fayda mefhumuyla kuran bir hazcılıktır."

Bu demek oluyor ki, *törü* hükümdarın ağzından çıkan söz demek değildir. Çünkü yasa (*törü*) halkın hakkıdır; hükümdarın lütfu değil.[36] Evet, 11. yüzyılda bir filozof yasanın halkın hakkı olduğunu ve hükümdarın yetkilerinin hukukla sınırlandırılmasını savunmaktadır.

Yusuf Has Hâcib'in öngördüğü rejimin meşruti bir monarşi olduğunu söyleyebiliriz. Yusuf Has Hâcib ahlak, hukuk ve siyaset arasında sıkı bir bağ kurmakta, Makyavelist düşünceye kesinlikle karşıt siyaset anlayışı ortaya koymaktadır. Siyasi doğru ile ahlaki ve hukuki doğru arasında derin bağlar görmektedir. Bu bağ bizatihi onun iyilik mefhumuyla kurulur:

Asıg (fayda). "Beylik bana kötülük ile birlikte gelecekse istemem, o beylik senin olsun"[37] diyerek ne pahasına olursa olsun tek doğrunun, ölçütün iktidar olduğunu savunan Makyavelist anlayışı ve onun türevlerini kesin bir şekilde reddeder. Böyle bir yol uzun vadede zarar ve ziyan getireceğinden salt iktidar iyi olarak nitelendirilemez.

Görüldüğü gibi Yusuf Has Hâcib hiçbir şekilde İlk ve Ortaçağ yazarlarının fikirlerini kolajlayıp, şairane bir edayla aktaran pratik bir adam değildir. Her şeyden önce, siyaset felsefesinin temelini *kut* ve *törü* gibi tamamen Türk kültür çevresine ait kavramlar oluşturmaktadır. Hatta sadece yasanın, halkın hakkı olduğunu söylemekle kalmayıp, hükümdarın ağzından, "Ben işleri doğrulukla hallederim/insanları bey ve kul olarak ayırmam"[38] diyerek sınıflara göre değişmeyen, evrensel bir hukuk nizamına dayalı bir devlet ve toplum modeli de öngörmektedir. Bu yönüyle Yusuf Has Hâcib, Eflatun ve Aristo'yu da aşmaktadır. Ahlak felsefesi de çıkış yeri itibariyle ve genel formülasyonuyla bu iki büyük filozoftan farklı olduğu gibi Epikürosçulardan da farklıdır. Epikürosçularda haz merkezî bir kavram olmakla birlikte, fayda gibi toplumsal bir ilgi yoktur.

Yusuf Has Hâcib'in hazcılığı birey ve toplum ilgisini fayda mefhumuyla kuran bir hazcılıktır. Bu tür bir hazcılık modern dönemde ilk defa İngiliz düşüncesinde, Yusuf Has Hâcib'den 700 küsur yıl sonra yaşamış Bentham ve Mill'in teorilerinde görülür.

Sadece saadet ve haz gibi çok yüzeysel benzerlik ifade eden kavramlardan yola çıkarak Yusuf Has Hâcib'i antik yazarların bir yorumcusu, hatta aktarıcısı gibi okuyan yazarların bu görüşü analitik bir bakış açısından ve bilimsel bir temelden yoksundur. Yusuf Has Hâcib, sistemini bir bütün olarak değerlendirdiğimizde de, hiçbir filozofun aktarıcısı, yorumcusu ve takipçisi olmayacak kadar özgün, bağımsız ve kelimenin gerçek anlamında bir filozoftur. Arapça yazan Türk filozoflardan farklı olarak, Türkçe yazmış ilk Türk filozofudur.

35 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 4016.
36 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 2123.
37 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 925.
38 Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* Nr. 808-9.

KAYNAKÇA

Adalıoğlu, H. Hüseyin., *Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig,* (34, s.237-253)

Arslan, M., *Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu Bilig,* (On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1 (1) 102, 1985.)

Bıçak, A, *Kutadgu Bilig'de Dünyanın Kötülüğü ve Yönetimi: İyileştirme Tartışmaları,*

(İstanbul: Kutadgu Bilig Dergisi, Sayı:39, Mart 2019)

Barthold, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri,* (Ankara: Çağlar Yayınları, 2004)

Dilaçar, A., *Kutadgu Bilig İncelemesi,* (Ankara: TDK Yayınları, 1988)

Yusuf Has Hâcib, Y. H., *Kutadgu Bilig,* (3. Baskı), (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005)

İnalcık, H., "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri" Osmanlı'da Devlet,

Hukuk, Adalet, İstanbul: Eren Yayınları, 2000.

Tekin, T., *Orhon Yazıtları,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.